

Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren University
Social Science Institute Journals

(BEU.SBE.Derg.)

ISSN: 2147-5962

Cilt/ Volume: 5 Sayı/ Number: 2 Yıl/Year: Aralık/December 2016

Yazışma Adresi:

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE

Tel: 0 (434) 222 0072

Fax: 0 (434) 222 9141

sbedergi@beu.edu.tr

<http://sb.beu.edu.tr>

Tarama Dizini

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
BİTLİS EREN UNIVERSITY SOCIAL SCIENCE INSTITUTE JOURNALS
(*BEU.SBE.Derg.*)

Cilt / Volume: 5; Sayı / Number: 2
Yıl / Year: Aralık / December 2016

Sahibi / Owner

Prof.Dr. Mahmut DOĞRU, Rektör/Rector

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Yrd.Doç.Dr. Hekim TAY

Editörler / Editors

Yrd.Doç.Dr. Hacer GÖL

Yrd.Doç.Dr. Hekim TAY

Yrd.Doç.Dr. Emrah AYKORA

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Asem NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU
Prof.Dr. İsa YÜCEER
Doç.Dr. Mehmet DEMİRTAŞ
Doç.Dr. Ali TEKİN
Yrd.Doç.Dr. Emrah AYKORA
Yrd.Doç.Dr. Ayşe Nur BUYRUK AKBABA
Yrd.Doç.Dr. Gökhan DÖNMEZ
Yrd.Doç.Dr. Sevim ERDEM

Yrd.Doç.Dr. Fatih GENCER
Yrd.Doç.Dr. Hacer GÖL
Yrd.Doç.Dr. Yasemin HAYTA
Yrd.Doç.Dr. Zülfiye KOÇAK
Yrd.Doç.Dr. Atiye Bahar MENGEN
Yrd.Doç.Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Yrd.Doç.Dr. Hatice ÖZDİL
Yrd.Doç.Dr. Cemal ÖZTÜRK

Yrd.Doç.Dr. Sultan SÖKMEN
Yrd.Doç.Dr. Tevfik E. ŞERİFOĞLU
Yrd.Doç.Dr. Serap TOPRAK
Yrd.Doç.Dr. Hekim TAY

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof.Dr. A. Nuri YURDUSEV-ODTÜ
Prof.Dr. A. Emel KEFELİ-Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Abdulhalik BAKIR-Bilecik Üniversitesi
Prof.Dr. Abdulkadir YUVALI-Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr. Adem ÖGÜT-Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr. Adem GÜNEŞ-Gazi Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet KARADAĞ-İnönü Üniversitesi
Prof.Dr. Asaf Savaş AKAT-Bilgi Üniversitesi
Prof.Dr. Aytül KASAPOĞLU-Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Birol AKGÜN-Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr. Celalettin VATANDAŞ-KTÜ
Prof.Dr. Cemalettin ÇOGUROĞLU-Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Çağlar KEYDER-Boğaziçi Üniversitesi
Prof.Dr. Çetin PEKACAR-Gazi Üniversitesi
Prof.Dr. Mesut ŞEN-Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Enver ÇAKAR-Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Fatih KARCIOĞLU-Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr. Gülden YÜKSEKKAYA-Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Halis ALBAYRAK-Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. H. Beril DEDEOĞLU-Galatasaray Üniversitesi
Prof.Dr. Halil SEYİDOĞLU-Doğuş Üniversitesi
Prof.Dr. İbrahim KAVAZ- Fırat Üniversitesi

Prof.Dr. İbrahim YILMAZÇELİK-Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. İlhami DURMUŞ-Gazi Üniversitesi
Prof.Dr. Kadir ARDIÇ-Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal YILDIRIM-Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Mahir FİSUNOĞLU-Çukurova Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet KALPAKLI-Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet TÖRENEK-Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr. Meyda YEĞENOĞLU-ODTÜ
Prof.Dr. Muhammed Beşir AŞAN-Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Muhittin ATAMAN-Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa OFLAZ-Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK-Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa UÇAR-Dicle Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa UĞURLU-Yakındoğu Üniversitesi
Prof.Dr. Nazan ÖZENÇ UÇAK-Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ramazan KORKMAZ-Ardahan Üniversitesi
Prof.Dr. Sait KINGİR-Siirt Üniversitesi
Prof.Dr. Suat GEZGİN-İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Talat Saim HALMAN-Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr. Vecdi BİLGİN-Uludağ Üniversitesi
Prof.Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ-KTÜ
Prof.Dr. Zahir KIZMAZ-Fırat Üniversitesi

Yazı İşleri Sorumlusu/Editorial Office

Arş.Gör.Dr. Yasemin HAYTA

Ürün Editörü/Product Editor

Arş.Gör. Zafer CÖMERT

Web Sorumlusu/Web Management

Beytullah ARSLAN

Özetlerin İngilizcesi/English Abstracts

Okt. İhsan KONAK

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından "**Hakemli Dergi**" statüsüne uygun yılda iki sayı olmak üzere yayımlanır. Dergi içeriği, tüm kullanıcılara açık, ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayımcıdan ve yazar/yazarlardan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir. Bu dergide yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden Enstitümüz ve Üniversitemiz sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisine aittir. Makalesi dergimizde yayımlanmış olan yazarlar makalenin Özet kısmının veya tamamının PDF olarak dijital ortamda yayınlanmasını kabul etmiş sayılırlar. Dergi yazım kurallarına uymayan makaleler değerlendirilmeye alınmaz. Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayımlanan yazılarında her türlü telif hakları dergiye aittir. Yazara herhangi bir telif hakkı ödenmez.

BU SAYIDAKİ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF THIS ISSUE

Cilt:5; Sayı: 2 Yıl:2016
Volume:5 Number:2 Year:2016

- Prof. Dr. Ahmet AKSIN / *Fırat Üniversitesi*
Prof. Dr. Celil ÇAKICI / *Mersin Üniversitesi*
Prof. Dr. Ömer İŞCAN / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Özcan SAYGIN / *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*
Prof. Dr. Abduhamit SİNANOĞLU / *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi*
Prof. Dr. Berrin ONARAN / *Dokuz Eylül Üniversitesi*
Prof. Dr. Süleyman UYAR / *Akdeniz Üniversitesi*
Prof. Dr. İsa YÜCEER / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Doç. Dr. Yakup ALTAN / *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Doç. Dr. Mehmet AYGÜN / *Yüzüncü Yıl Üniversitesi*
Doç. Dr. Mustafa AKSOY / *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Doç. Dr. Gönül BABAYİĞİT İREZ / *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*
Doç. Dr. Celal BÜYÜK / *Atatürk Üniversitesi*
Doç. Dr. Ebru İÇİGEN / *Akdeniz Üniversitesi*
Doç. Dr. Murat ÖZDEMİR / *Hacettepe Üniversitesi*
Doç. Dr. Ali TEKİN / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Doç. Dr. Duygu TÜRKER / *Yaşar Üniversitesi*
Doç. Dr. İrfan YAZICIOĞLU / *Gazi Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Aziz AKSOY / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTIN / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Celal ASLAN / *Yüzüncü Yıl Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Ali AVAN / *Afyon Kocatepe Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Yahya DEMİRKANOĞLU / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Emrah AYKORA / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Ayşe BUYURUK AKBABA / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Gül GÜN / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Gonca KILIÇ / *Afyon Kocatepe Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Esra KÜRÜM / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Didem KOŞAR / *Hacettepe Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. İbrahim SÜRÜCÜ / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. M Bakır ŞENGÜL / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Orhan ŞİMŞEK / *Artvin Çoruh Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Cihan ÖNEN / *Bitlis Eren Üniversitesi*

Yrd. Doç. Dr. Haluk ÖNER / *Bartın Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Hatice ÖZDİL / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Güçlü ÖZEN / *Abant İzzet Baysal Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Sezai ÖZTOP / *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Cemal ÖZTÜRK / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Yağmur ÖZYER / *İstanbul Arel Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Hekim TAY / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Emine TUĞCU MENDİLCİOĞLU / *Başkent Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Sıtkı ULUER / *Bingöl Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Özcan ZORLU / *Afyon Kocatepe Üniversitesi*
Dr. Mehmet Nur AKDOĞAN / *Diyanet İşleri Başkanlığı*
Okt. Dr. Menekşe CÖMERT / *Gazi Üniversitesi*
Arş. Gör. Dr. Yasemin Hayta / *Bitlis Eren Üniversitesi*

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF BİTLİS EREN UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

Cilt:5; Sayı: 2 Yıl:2016
Volume:5 Number:2 Year:2016

Araştırma Makaleleri/Research Articles

- İş gören Devir Oranı Analizi: Bitlis İli Otel İşletmelerinde Bir Uygulama**
Analysis of Personnel Turnover Rate: An Application in Bitlis Province Hotel Establishments
Gül GÜN.....1-20
- Bayan Voleybolcularda Uygulanan Özelleştirilmiş Isınma Programının Bazı Fiziksel Parametreler Üzerine Etkisi**
Affects of Privatized Warming Exercises to Female Voleybolers Some Physical Parameters
Emrah AYKORA – Arif Fürkan AYKORA -21-32
- Mekke Toplumunda Sosyal Tabakalaşmanın Mekkî Ayetlerdeki İzdüşümü**
Social Stratification in Mecca's Verse in the Mecca Society
Hekim TAY33-54
- Analysis of Teaching Health Education at Primary School**
İlkokulda Sağlık Eğitimi Öğretiminin Analizi
Ludmila FIALOVÁ55-74
- Banka Kurumsal Yönetiminin Finansal Olmayan Şirket Kurumsal Yönetiminden Farklılıklarının Nedenlerinin İncelenmesi**
Reviewing the Reasons for the Differences of the Bank Corporate Governance from Non-financial Companies'
Göktürk KALKAN.....75-94
- İslam'ın Anakutsalları Çerçevesinde Kur'an'da Edep**
Decency of Qur'an in The Scope of the Basic Holy of Islam
İbrahim SÜRÜCÜ95-120
- Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Gıda Güvenliği Bilgi ve Tutumları**
Food Safety Knowledge and Attitudes of Gastronomy and Culinary Arts Students
Fügen DURLU ÖZKAYA – Burcu Ayşenur AKBULUT121-132

Gençlik Hizmetleri Etkinliklerine Katılan Bireylerin Hizmet Kalitesi Algısı: Bolu Örneği <i>Youth Service Participants' Perception of Service Quality Bolu Instance</i> Güçlü ÖZEN – Erdem DEMİRSOY – Hanifi ÜZÜM	133-142
İslam Birliği Fikri ve II. Abdülhamit <i>Union of Islam Idea An II Abdulhamid</i> İsa YÜCEER	143-164
Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı <i>Urban Culture and Changing Urban Concept</i> Yasemin HAYTA	165-184
Kişisel Satışta NLP (Neuro Linguistic Programming) Tekniğinin Kullanımı <i>The Use Of Nlp (Neuro Linguistic Programming) Technique In Personal Selling</i> Serpil ÜNAL KESTANE	185-202
Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevi Olarak Koruma ve Geliştirme Kapsamındaki Sorunlar: Kavramsal Bir Değerlendirme <i>The Problems in the Scope of Protection and Development in Tourism Enterprises as an Human Resources Management Function: A Conceptual Evaluation</i> Elbeyi PELİT – Merve GÜLEN	203-236
Nuri Pakdil'in Umut Adlı Oyununda Çağın Sorunları ve İdeal İnsan <i>Contemporary Problems and Ideal Human in Nuri Pakdil's Play Umut</i> Macit BALIK	237-248
Osmanlı Devletinde Kalpazanlık Faaliyetleri ve Uygulanan Cezalar (1789-1808) <i>Counterfeiting Activities and Putting Punishments During Ottoman State (1789-1808)</i> Suha Oğuz BAYTİMUR	249-256
Ülkü Tamer Şiirlerinde Labirent Bir Mekân Olarak Kent <i>City as a Labyrinth Space in Ülkü Tamer's Poems</i> Sevda GEÇEN.....	257-280

Kitap Tanıtımı / Book Launch

Don Graydon - Kurt Hanson, Dağcılık: Zirvelerin Özgürlüğü (Mountaineering: The Freedom of the Hills) Emrah AYKORA	281-282
--	----------------

Otel İşletmelerinde İşgören Devir Oranı: Bitlis İlinde Bir Çalışma

Gül GÜN*

Öz

İşgörenlerin bir işletmeye giriş çıkışlarını ifade eden işgören hareketliliği olarak tanımlanan işgören devri, günümüzde işletmelerin mücadele etmek zorunda oldukları en önemli sorunlardandır. Özellikle otel işletmelerinin emek yoğun oluşu, bu konunun önemini daha da artırmaktadır. Ayrıca yüksek devir oranı işletmeler açısından yüksek maliyetler anlamına geleceğinden işletmeler açısından bu konu üzerinde önemle durulmaktadır. Bu çalışma, otel işletmelerinde personel devir oranını belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın anakütlesini Bitlis ilindeki üç ve dört yıldızlı otel işletmeleri oluşturmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak 4 otel işletmesi örneklem olarak belirlenmiştir. Çalışmamızda işgören devir oranını belirlemeye yönelik sorular yöneticilerle görüşülerek cevaplandırılmıştır. İşgören devir oranının hesaplanmasında ise Girişler Yöntemi kullanılmıştır. İşgören devir oranı genel olarak ortalama %30,22 olarak bulunmuştur. Araştırmamızda, bölümler bazında ise yıllık ortalama işgören devir oranları yiyecek-içecek bölümünde %45,9, odalar bölümünde %33,2, mutfak bölümünde %32,27, muhasebe bölümünde %23,62, teknik bölümünde %20,2 olarak tespit edilmiştir. İşletmelerin kurumsallaşmalarını tamamlamaları ve insan kaynağına yapacakları yatırım ile işgören devir oranlarını düşürmelerinin mümkün olacağı düşünülmektedir.

AnahtarKelimeler: *İşgören Devir Oranı, Otel işletmeleri, Bitlis*

Labour Turnover Rate in Hotel Businesses: A Study in Bitlis

Abstract

Labour turnover defined as the labour mobility indicating the labour turnover (accession-separation) of labour is one of the most important issues with which businesses have to struggle today. Especially, formation of hotel businesses is labour inclusive which increases the importance of this matter. Additionally, the high turnover rate in terms of businesses would mean high costs which is focused strongly on this issue from the context of businesses. This study aimed to determine the turnover rate in hotel businesses. The universe of the study is, 3 and 4 star hotel businesses in Bitlis province. By using simple random sampling method, 4 hotel businesses have been determined as sample. In our study, questions for determining labour turnover rate have been answered by interviewing with managers. Turnover rates were calculated by using the accession method. Labour turnover rate was generally found as 30,22% on average. In our study, the segments are based on the average annual labour turnover rate of 45.9% in food and beverage department, the rooms division at 33,2%, 32.27% in the kitchen department, accounting department 23.62%, was determined to be 20.2% in the technical section. It is considered as that businesses will be able to reduce labour turnover rates with completion of industrialization of businesses and investment in human resources.

Keywords: *Labour Turnover Rate, Hotel Businesses, Bitlis*

* Yrd.Doç.Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İİFB Öğretim Üyesi, ggun@beu.edu.tr

GİRİŞ

İşgören devri, bir örgütte meydana gelen ayrılma ve katılma hareketleri olarak ifade edilebilir. Bu hareketler, oransal olarak değerlendirildiğinde, insan kaynakları açısından önemli bir gösterge haline gelmektedir. Konaklama işletmelerinde, özellikle iş yükünün yoğun olduğu dönemlerde, işgörenlerin işten ayrılmaları faaliyetlerin aksamasına, işletme çalışanlarının çalışma saatlerinin uzamasına, hizmet ve üretimin kalitesinde belirli bir düşüş olacağı için, müşteri memnuniyetsizliğinin artmasına neden olmaktadır (Tütüncü ve Demir 2002:39). İşgören devri işletmenin faaliyetlerini, plan ve projelerini önemli ölçüde etkileyen şirketlerin insan kaynakları ile ilgili özel önemli bilgileri öğrenmesinde ve hedeflenen ekonomik kârlılığın artırılmasında önemli bir faktördür. (Lucifora, 1998: 353).

İşgören devrinin yüksek olmasının, işletmelere olan maliyeti oldukça yüksektir. Bu maliyetler; yeni işe alma, duyurum, eğitim gibi giderlerden oluşmaktadır. Bir personelin işten ayrılmasının işletmeye maliyeti, ayrılan personel maaşının yaklaşık iki katına tekabül etmektedir ve bu olumsuz etki her sektör için yaklaşık aynı ölçüde geçerlidir.

Otel işletmelerinin insan kaynakları departmanları optimum düzeyde bir işgören devir oranının yakalanabilmesi için bu konuda çalışmalar yürütmek zorundadır. Çünkü yüksek devir oranı işletme açısından yüksek maliyetler anlamına geleceğinden işletmeler bu konu üzerinde önemle durmaktadırlar. Bu bağlamda çalışmamızın amacı Bitlis ilindeki 3 ve 4 yıldızlı otel işletmelerindeki işgücü devir oranının hesaplanarak değerlendirilmesidir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İşgücü Devrinin Tanımlanması

İşgücü devri, bir örgütte çalışanların, örgüt ile olan istihdam ilişkilerinin sona ermesi ve yerlerine yeni elemanların alınmasının sıklığını ifade eder (Çakır, 2001). Bir başka tanımlamayla işletmelerde işgören devir hızı; pozisyonların gönüllü ya da gönülsüz boşaldığı zaman yerine yeni personelin alınması ve yetiştirilmesi süreci olarak tanımlanabilir (Gustafson, 2002: 106; Hendrie, 2004: 434; Aydın, 2005: 64; Foote, 2004: 963).

İşgören devir oranı terim olarak, “Dönem içinde ayrılacak olanların, dönem içindeki ortalama personel sayısına bölünmesiyle bulunur. Bu terim organizasyondan ayrılanların çalışanlarla ilişkisini ölçmek için kullanılır” (Saks vd., 1996: 226; Gustafson, 2002: 106). İşgören devri, işletmeden belli bir sürede (genellikle 1 yıl) ayrılan personelin oranını belirlemek amacıyla kullanılan bir kavramdır (Alpugan, 1998: 318).

1.2. İşgören Devrinin Hesaplama Yöntemleri

Kapsamlı ve detaylı bir kavram olan işgücü devrini hesaplamak için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bunların çeşitliliği, işgücü devrinin ne olduğu konusunda değişik görüşler olmasından ileri gelmektedir. İşten çıkma ya da çıkartmaların ortaya çıkarttığı ekonomik ve sosyal maliyetlerin yüksekliğinden dolayı, işgücü devri daha çok ayrılanlar bakımından yapılmaktadır. Burada önemli olan, belirli bir dönemde kaç tane giriş çıkış olayı olduğudur. Bir ülkede ya da iş kolunda işgücü devrinin büyüklüğünü hesaplayabilmek için, ayrılma ve girişlerin bir arada hesaplamalara dahil edilmesi gerekir (Salha,2012:48). İşgören devir oranı bazen olduğundan çok farklı görülebilir. Bunun nedeni personelden bazılarının aynı işyerine yılda birkaç kez girip çıkmalarıdır. Bu durumda bu hareketler tekrarlamalı olarak ölçümlere katılmış olur. Ayrıca mevsimlik işlerdeki işgören devir oranı ile sürekli işlerdeki işgören devir oranını değişik biçimlerde yorumlamak gerekir. Örneğin mevsimlik olarak faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde işgücü devir oranını yıllık olarak hesaplamak, oranın çok yüksek çıkmasına neden olacaktır. Çünkü bu tip işletmeler işgörenleri turizm sezonu boyunca çalıştırmak için işe almaktadır. Dolayısıyla işgörenler sezon sonunda işten çıkarılmakta ya da kendileri ayrılmaktadır (Demir, 2002: 38) İşgören devir oranı hesaplanmasında genel kabul görmüş yöntemler aşağıda açıklanmıştır:

1.2.1. Çıkışlar Üstüne Kurulu Oranlar

Süreç içinde işletmeye girişler fazla ise, bu işletmenin büyümekte olduğu varsayılacaktır. Bu durumda gerçek işgücü dönüşüm oranı çıkışlar üzerinden hesaplanacaktır. Bu yöntem de işgücü dönüşümü aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Bayraktaroğlu, 2003: 57).

Ayrılmalar yöntemi=(Ayrılanlar/Ortalama Çalışan Sayısı)*100

Bu yöntemin zayıf tarafı ise şirkette çalışan sabit işgücü oranını belirlemedeki eksikliğidir (Walmsley, 2004: 275).

1.2.2. Girişler Yöntemi

Eğer çıkışlar girişlerden fazla ise ve süreç içinde de bir giriş çıkış dengesi kurulması öngörülüyorsa, küçülmekte olan bir işletme söz konusu olacak ve işgücü dönüşüm oranı girişler üzerinden hesaplanacaktır (Aksu,1995: 21).

İşgücü dönüşüm oranı= (Girişler/ Ortalama Personel Sayısı)*100

Formüldeki personel sayısını aşağıdaki formülden yararlanarak bulmak olanaklıdır

Ortalama personel sayısı = Dönem başı personel sayısı + Dönem sonu personel sayısı / 2

Dönem olarak 1 yıl alındığında 12 aylık personel sayısı toplanıp 12'ye bölünmelidir.

Bu yöntemde işletmeden ayrılmalar olmadan işe yeni alınan işgörenler de dahil olmaktadır. Dolayısıyla yöntemin kullanımında çıkacak oran yüksek olabilir ve işletme yönetiminin yanılması kaçınılmaz olabilmektedir (Aksu, 1995: 21).

1.2.3. İşgücü Akış Yöntemi

Ayrılmalar ve girişler yönteminin birleştirilmesiyle ortaya çıkan bu yöntem girişler ve çıkışlar toplamının ortalama işgücü sayısına bölünmesiyle bulunur (Alıçcı, 1998: 72).

a) Birinci durum;

İşgücü devir oranı = İşe alınan ve ayrılan işgörenlerin toplamı / Ortalama işgücü sayısı * 100

Birinci durumda işe alınan ve ayrılan işgörenlerin toplam sayısı ortalama işgören sayısına oranlanarak bulunmaktadır. Ancak bu yöntemle bulunan oran, giriş ve çıkışların toplamları alınarak değerlendirildiği için diğer yöntemlerin yaklaşık olarak iki katı değerinde bir sonuç verecektir.

b) İkinci durum

İşgücü devir oranı = (İşe alınanlar + İşten ayrılmalar / 2) / Ortalama işgücü sayısı * 100

İkinci durumda yapılan hesaplamalar, belirli bir dönemde hesaplanacak işgücü devir oranının bulunmasında ayrılmalar ve girişler toplamlarının ortalaması alındıktan sonra kullanılmaktadır. Bu nedenle birinci durumdaki sakınca da ortadan kaldırılmış olmaktadır

1.2.4. Net İşgücü Yöntemi

Yöntemin kullanılmasında esas olarak alınan sayı ayrılanların yerine geçenlerdir. Bazı olarak bu sayının kullanılmasının gereği, işletme açısından yerine yeni işçi alınmayan ayrılmaların işletmeye bir masraf doğurmadığıdır. Bu yöntemde işgören devir oranı şöyle formüle edilebilir (Alıçcı, 1998: 72):

İşgören devir oranı = Çıkışlar (Ayrılanların yerine alınanlar) / Ortalama İşgücü Sayısı * 100

Yöntemin kullanılabilmesi için, işgücü devir oranının hesaplanacağı dönemde, işe alınan işgörenlerin sayısı işletmeden ayrılan işgörenlerin

sayısından fazla olmamalıdır. Bu sayı fazla olduğu takdirde yöntemin kullanılması işletmedeki gerçek işgücü devir oranını vermeyecektir (Demir, 2002: 42).

1.2.5. Stabilité İndeksi

Bu indeks yıl içinde işletmeye katılan işgörenleri kapsamaz ve hizmet süresini pek dikkate almaz (Deniz, 2005: 49).

İşgören Stabilité İndeksi: Bir yıllık çalışma süresini geçenlerin sayısı / Bir yıl önce işe girenlerin sayısı *100

1.2.6. Bowey İstikrar İndeksi

Bowey'in istikrar indeksi işgörenlerin hizmet sürelerini de hesaba katmayı esas alır. Belirli bir dönem içinde işletmeye dahil olanların ki ile birlikte şimdiki işgörenlerin hizmet sürelerini de esas alır (Aksu, 1995: 225). Bu indeks, eğer tüm dönem boyunca istihdam edilmişlerse işgörenlerin sahip olabileceği toplam hizmetin süresine uyarlanmıştır. Bu dönem genelde 2 yıldır ve hizmet süresi ay olarak esas alınır (Aksu, 1995: 225).

Bowey'in istikrar yüzdesi=2 yıl süre üzerinden eklenenlerle birlikte tüm işgörenlerin ay olarak hizmet süresi / 2 yıllık süre içinde işe alınan işgörenlerin ay olarak hizmet süresi

1.2.7. Yetenek Çıkış İndeksi

Yetenek çıkış indeksi ile yapılan ölçümle çıkışların hangi mesleklerde meydana geldiği hesaplanmaktadır. Yetenek çıkış indeksi şöyle formüle edilebilir (Alıçcı,1998: 72).

Yetenek Çıkış İndeksi=Zaman Dilimi Boyunca Kategoride Boşalan İşlerin Sayısı/ Kategoride Çalışanların Ortalama Sayısı

Görüldüğü gibi, işgören devir oranını hesaplarırken çeşitli durumlar söz konusudur. Personel planlayıcısı, bu söz konusu durumları gözden geçirmeli, üretim sürecinin yürütülebilmesi için belirli bir işgören kadrosunun görev başında olmasını hedeflemelidir. Planlamacı bunu sağlamakla görevlidir. Zaman süreci içinde bu kadrodaki bir yerin boşalması, eğer üretimin kısıtlanması öngörülüyorsa, üretim sürecinin aksamaması için hemen doldurulmalıdır. Bir başka deyişle, üretim miktarı veri iken, o üretimi gerçekleştirecek kadroyu oluşturan görev yerlerinde bir çıkış, hemen bir girişle giderilmelidir. Sonuçta, kadroyu oluşturan personel miktarı aynı kalmaktadır (Kaynak, 1996: 43).

1.3. İşgören Devrinin Nedenleri

İşgören devri olayı çok boyutlu bir sorundur (Aksu, 1995: 56). İşgören

devrinin nedenlerini sınıflandırırken “gönüllü” veya “gönülsüz” (ayrılma mecburiyetinin kimden çıktığına bağlı olarak) kavramları adı altında açıklamalar verilmiştir. Gönüllü ayrılma; işgörenin kendi isteği ile işten ayrılmasıdır. Genellikle bu tür ayrılmaları oluşturan nedenler, işletme yönetimince kontrol edilebilir özelliktedir. Gönülsüz ayrılmalar ise; işgörenin işveren tarafından birtakım nedenlerle işlerinden çıkartılmaları veya zorunlu olarak işten ayrılmalarını (emeklilik, sağlık, genel ekonomik durum vb olayları) kapsar (Aksu, 1995: 113).

1.3.1. İşletme Dışı Etkenler

İşgörenin işletme dışı etkenler nedeniyle işten ayrılması, çoğu zaman engel olunmayan bir durumdur. İşletmeler açısından önemli olan, işgörenin işletme içindeki nedenlerden dolayı işten ayrılmasını önlemektir. Buna göre işletme dışı nedenler kısaca şunlardır (Güzel, 2002: 56).

- * Mevsimsel dalgalanmalar,
- * Ekonomik daralmalar,
- * Başka mesleklerin çekici hale gelmesi,
- * Malzeme kıtlığı, sipariş azlığı,
- * Otomasyon gibi teknolojik gelişme,
- * Kıdem tazminatının yüksek maliyeti,
- * Ülkenin genel refah düzeyi,
- * Alternatif iş imkanları, işsizlik durumu,
- * Sendikal kurumların azlığı veya yokluğu vb sebepler sıralanabilir.

1.3.2. İşletme İçi etkenler

İşletmelerde işgücü devrini etkileyen en önemli temel etkenlerden bir diğeri de işletme içi etkenlerdir. İşletme içi etkenleri işgörenin kendi isteği ile işten ayrılmaları olarak ele alınabilir (Aydın, 2005: 275). Bu bağlamda çalışanların iş değiştirmelerine neden olan işletme içi etkenleri aşağıdaki gibi sıraladığımızda;

1.3.2.1. Ücret

İşgörenler çalıştıkları işletmelere yetenekleri, bilgileri ve becerileriyle belli katkılarda bulunurlar. Bu hizmetlerin karşılığında ise adil bir ücret beklerler. İşletmeler iş piyasasındaki rekabeti de göz önünde bulundurarak işgörenleri elde tutabilmek için mümkün olduğunca yüksek bir ücret ödemeye çalışırlar. Ancak, işletmelerin amacının kâr olduğu düşünülürse ve işgörenin işletmeye olan maliyetlerinin yüksekliği gerçeği nedeniyle ücretlerin çok

yüksek seviyelere ulaştırılması da çok güçtür. Bu nedenle de, ücret ve maaş yönetimi işletmeler açısından çok güç ve çok yönlü bir sorundur (Aydın, 2005: 275). Düşük ücretler çalışanların işten ayrılma eğilimini artırmaktadır (Adams & Beehr, 1998: 51). Otel işletmelerinin ücret düzeyini belirlerken bu faktörleri göz önünde bulundurmaları işgörenin işletmede kalması ve verimli çalışması açısından önemlidir. Otel işletmeleri, ücretin tespiti konusuna, işgörenleri bulma ve elde tutma gibi önemli bir hususta başarılı olabilmek için önem vermektedirler. Özellikle belirli niteliklere sahip vasıflı işgörenin piyasa düzenine göre yetersiz ücret nedeniyle işten ayrılması olasılığından dolayı işletmeler yüksek oranda bir işgören devri ile karşılaşabilmektedirler (Aydın, 2005: 275).

1.3.2.2. Kariyer ve Terfi Olanakları

Kariyer kavramı, daima ilerlemeyi ifade etmektedir. Bireyin çalıştığı örgütte ilerleme olanaklarının iyi olması, günümüzde ücret faktöründen daha fazla tercih edilir hale gelmiştir. Bireyler çalışma yaşamına girerken, ilk olarak örgütün kendilerine çizdiği kariyer planlarını önemsemeye başlarlar. Hatta iş değiştirmelerde çoğunlukla ücret artışını değil; kariyer olanaklarını dikkate alırlar. Çalıştığı işyerinde kariyer olanaklarının zayıf olduğunu anlayan birey, çoğunlukla daha iyi bir kariyer yolu bulabileceği işyerine geçmektedir (Keser, 2006: 89). Bu noktada bireyin çalıştığı işletmede kariyer yollarının açık olması ve bunun çalışan tarafından bilinmesi, işgören devri açısından önemlidir

1.3.2.3. İş Doyumunun Etkisi

İşgörenler, ücret, sosyal haklar, çalışma saatleri, işyükü, işteki performans, yönetici, şef ve iş arkadaşları ile sosyal ilişkileri, işten dolayı elde edeceği sosyal prestij ve işletmenin kendisini kayırması (örgütsel destek) gibi birtakım beklentilerle çalışmaya başlar. Bu beklentiler iş ortamında karşılanmadığı durumlarda işgören ya beklentilerini düşürerek buldukları ile yetinmeye çalışmakta ya da işten ayrılmaktadır. Gerek turizm işletmelerinde gerekse diğer sektörlerde işgören devrini belirleyen en önemli faktör, karşılanmayan ihtiyaçlar ve beklentiler sonucu oluşan iş tatminsizliği ve düşük örgütsel bağlılıktır. Özellikle turizm işletmelerinde çalışma şartları konusunda fikir sahibi olmayan kişiler, çalışma şartlarını görünce hayal kırıklığı yaşamakta ve işlerinden ayrılmaktadır (Kuşluyan ve Kuşluyan, 2004:34, Çakır, 2001: 166; Iverson ve Deery, 1997).

1.3.2.4. Stres Etkeni

Stres bireyi rahatsız eden ortamın (gürültü, zorlama, aşırı iş yükü) ortaya çıkardığı herhangi bir düzen bozukluğuna organizmanın verdiği cevaptır (Akat vd., 2002: 415). Otel işletmelerinde yapılan bir çalışmada, en temel stres etkeninin rol belirsizliği olduğu görülmüştür. Rol belirsizliğini

sırasıyla, karar serbestisi, iş yükü ve rol çatışması takip etmektedir. Özellikle hizmet sektöründe hizmet alıcılarının taleplerine bağlı olarak müşteriler ile ilişkilerinin fazla olduğu işten ayrılmalar daha fazla gerçekleşmektedir (Güzel, 2002: 62).

1.3.2.5. Çalışma Koşulları

İşe alınan işgörenlerin daha rahat ve uyumlu ve sorun yaşamadan çalışmalarını temin etmek, işletmenin hedeflerine ulaşabilmesi için yerine getirilmesi zorunlu bir durumdur. İşgörenlerin iş tatminine ulaşarak işletmeye bağlılıklarını sürdürebilmeleri için de, iş ve çalışma koşullarını işgörenin rahat ve sorunsuz çalışmasını sağlayacak şekilde düzenlemek mümkündür (Aydın, 2005: 289). Hiç şüphe yok ki pek çok insan için gece çalışmak ya da vardiya düzeninde sürekli çalışma saatlerini değiştirerek çalışmak çok zordur. Çünkü vardiyalı çalışma sistemi işgörenlerde ritim bozukluğu, yorgunluk, bitkinlik gibi çeşitli fiziksel rahatsızlıklara neden olabilmektedir Bunun yanında vardiyalı çalışma düzeni, işgörenin sosyal ilişkilerini ve aile yaşamını etkileyeceğinden arzu edilmeyen bir çalışma sistemidir. Tüm bu sebepler de işgörenin işinden ayrılmasına neden olabilmekte ve işgören devri ortaya çıkmaktadır (Aydın, 2005: 289).

1.4. İşgören Devrini Azaltmaya Yönelik Önlemler

İşgören devir hızı çok çeşitli yöntemlerle azaltılabilir. Devir hızını şirketlerde düşürmek için (Guthrie, 2000: 419; Foote, 2004: 963):

- * Çalışanlar için sosyal olanaklara yer verilebilir,
- * Programlamada esnekliğe gidilebilir,
- * Güçlü şirket kültürü yaratılabilir.

İşgücü devri oldukça yüksek maliyete neden olan bir olgu olduğundan, mutlaka sürekli ve planlı bir çaba sarf edilerek minimumda düzeyde tutulması gereklidir. İşgücü devrini azaltmaya yönelik önlemler aşağıdaki gibi ele alınabilir (Alıçcı,1998: 96):

* Ücretler arasındaki farkların nasıl saptandığı ve bu farklılaştırmanın adil bir esasa dayanıp dayanmadığı,

* Motive edici ücret sisteminin uygulanıp uygulanmadığı ve bu sistemin halen etkin bir biçimde işleyip işlemediği,

* Brüt kazancın ne kadarını çıplak ücret ve ne kadarının prim ve fazla mesai gelirinini oluşturduğu,

* Yöredeki diğer kuruluşlara nazaran ücretlerin hangi düzeyde seyrettiği gibi faktörler,

* Personel seçiminde işin gerekleri ile adayın niteliklerini doğru biçimde sağlayan adayın işe yerleştirilmesi (Ayden,1995:81)

İşgören devir hızını azaltmak için firmalar mutlaka ya çalışanların kendi işleri ile ilgili olumlu algılamalarını yükseltmeli ya da başka alternatif işlere karşı ilgilerini azaltmalıdırlar. İşletmeler, ihtiyaçtan fazla işgören bulundurma, işgören devrine ait geçmiş bilgileri analiz etme, bilinçli bir işgören bulma politikası izleme, işleri yeniden sınıflandırma, işten ayrılma kararının zamanını yönlendirme gibi yöntemleri de kullanarak işgören devrini önleyebilecekleri söylenebilir (Aksu,1995: 275).

1.5. İşgören Devir Hızı Konusunda Yapılan Araştırmalar

Otel işletmeleri, işyerinde olduğu kadar işletme dışındaki çevresinde de iyi bir imaj yaratmak zorundadırlar. Çok yüksek bir işgören devri, işgücü piyasasında güvensizlik yaratacağından, bu işletmelerin çalışmak için tercih edilmemesi gerektiğini düşündüreceğinden yeni işgören bulmada da imkanları azaltacaktır (Aydın, 2005: 35). Sonuç olarak, otel işletmelerinde devir oranının yüksek olması ve bunun süreklilik göstermesi maliyetler, doğrudan maliyetler (reklam ve eğitim yönetim ve sekreterlik işlemleri) ve dolaylı maliyetler (moral, öğrenmeye olan maliyeti, üretim ve servis kalitesine ve organizasyonel kültüre olan etkisi gibi faktörler) ve düşük verimlilik gibi olumsuz sonuçları da beraberinde getirecektir (Dalton, Todor, 1979: 225; Johnsrud, Heck ve Rosser, 2000: 34;Hatcher, 1999:34; Sutherland, 2002: 710). İşgören devri özellikle otel işletmesi içinde bir tecrübe ve ustalık gerektirmeyen işlerde önemli sorunlara yol açmamaktadır. Fakat, yüksek potansiyel ve yetenek gerektiren işlerde çalışan kilit konumundaki işgörenlerin işten ayrılmaları, hem aynı yetenekte ve işletmeye katkıda bulunacak işgörenin bulunup yerine konmasının zorluğu hem de verimliliği etkilemesi açısından işletmeleri kilit konumundaki işgörenlerle ilgili olarak stratejiler geliştirmeye itmektedir (Aydın, 2005: 35).

II. Dünya Savaşı sonrasında bazı özel kuruluşlarda işgücü devri konusunda yapılan araştırmalara rastlanmaktadır. Örneğin, İstanbul Yedikule İplik ve Mensucat Santral Fabrikalarında işgücü devri ile ilgili anketlerin düzenlendiği ve oranları hesaplandığı görülmektedir. Bu istatistiklere göre, 1947-49 yıllarında işgücü devir oranı Mensucat Santral'da % 50 ile %70, Yedikule İplikte ise % 59 ile % 70 arasında değişmektedir (Hira, 1998: 63).

İşgören devir oranları Türkiye'de faaliyet gösteren turizm işletmeleri açısından incelendiğinde; İzmir'de 16 otel yöneticisi ile yapılan bir araştırmada yıllık ortalama personel devir oranı en yüksek % 41, en düşük % 7 ve ortalama % 17 olarak bulunmuştur (Himmetoğlu ve Tural, 1990).

Ankara, İstanbul ve Marmaris'te beş, dört, üç, iki ve bir yıldızlı otellerde çalışan 157 işgöreni kapsayan bir başka araştırma yıllık ortalama

işgören devir oranını sayfiye otellerinde % 59, şehir otellerinde ise % 30 olarak saptamıştır (Türker,1998:37).

Malatya' da 89 işgören ve 12 yöneticinin katıldığı diğer bir araştırmada turizm işletme belgeli 6 otel, 2 restoran ve bir eğlence yerinde yapılan bir araştırmaya göre yıllık ortalama personel devir oranı (gönüllü ve gönülsüz ayırımı yapılmadan) % 49,6 olarak bulunmuştur. Aynı çalışmada personelin mevcut işlerinde çalışma süresi incelendiğinde, bir yıldan az süredir çalışanların oran % 55, bir ile iki yıl arasında çalışıyor olanların oranı ise % 45'dir (Alıçcı, 1998; 31).

Muğla bölgesinde dört ve beş yıldızlı oteller ile birinci ve ikinci sınıf tatil köylerini kapsayan ve tam zamanlı statüde 359 işgörenin katıldığı başka bir araştırmada yıllık ortalama işgören devri % 50 olarak bulunmuştur. Aynı araştırmada, bölümler bazında ise yıllık ortalama işgören devir oranları yiyecek içecek bölümünde % 62, odalar bölümünde % 50, mutfak bölümünde % 49, muhasebe bölümünde % 41, teknik hizmetler bölümünde ise % 46,5 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, araştırmaya katılanların daha önceki çalıştığı konaklama işletmesinde bir yıl veya daha az bir süre çalışmış olduğu ortaya çıkmıştır (Tütüncü ve Demir).

Muharrem Tuna'nın (2007) Personel Devir Oranı Analizi: Ankara'da Yer Alan Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama çalışmasında; otel işletmelerinde kapsamlı bir oryantasyon eğitimi verilip verilmediği, yazılı iş tanımı bulunup bulunmadığı ve yıldız sayısına göre, personel devir oranının farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Araştırmanın örnekleminde yer alan işletmeler içerisinde, personel devir oranı en düşük olan grup, % 20 ile 5 yıldızlı otel işletmeleridir. En yüksek personel devir oranına sahip olan grup ise, bir yıldızlı otel işletmeleridir (% 44). Araştırma sonucunda, personel devir oranı, oryantasyon eğitimi verilen işletmelerde, verilmeyenlere; yazılı iş tanımı bulunan işletmelerde, bulunmayanlara oranla düşük çıkmıştır. Ayrıca, yıldız sayısı yüksek olan otellerin personel devir oranı düşük, yıldız sayısı düşük olan otellerin ise, personel devir oranının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle, otellerde personel devir oranını azaltmak için yazılı iş tanımları hazırlanması ve oryantasyon eğitimi çalışmalarına öncelik verilmesi gibi öneriler geliştirilmiştir.

İşgören devir oranları farklı ülkelerde faaliyet gösteren turizm işletmeleri açısından incelendiğinde durum pek farklı değildir. Örneğin ABD'de 62 otelde bütün departmanlar için yıllık ortalama işgören devri % 69,5 olarak hesaplanmıştır. Amerikan otelciler birliği tarafından beş bine yakın konaklama işletmesinde yapılan başka bir araştırmada, yıllık işgören devri operasyonel seviyede çalışanlar için % 51,7, şef veya departman amiri seviyesinde çalışanlar için % 11,9 ve genel yönetici seviyesinde çalışanlar için

% 13,5 olarak bulunmuştur (Kuşluyan ve Kuşluyan, 2004: 28)

Amerikan restoranlar birliği'nin 1998'de yaptığı bir araştırmaya göre farklı kategorilerdeki restoranlarda yıllık işgören devir oranı % 33 ile % 100 arasında değişmektedir. Aynı araştırmada, restoranlarda devamlı kadroda çalışan personel arasında yıllık ortalama işgören devir oranının % 50, yarı zamanlı ve saat ücreti karşılığı çalışan personel arasında ise yıllık ortalama personel devir oranının % 100 olduğu belirtilmektedir. İngiltere'de 1998 yılında yapılan bir araştırmaya göre, işgören devir oranı tam zamanlı çalışanlar arasında otellerde % 50, restoranlarda % 55, yarı zamanlı çalışanlar arasında ise otellerde % 42, restoranlarda % 82 olarak hesaplanmıştır. Yine aynı ülkede yapılan başka bir araştırmada konaklama ve yiyecek içecek işletmelerinde yıllık ortalama işgören devir oranı % 48 olarak hesaplanmış ve işgörenlerin ortalama 18 ay ile 24 ay arasında işletmede kalmasını yaygın ve kabul edilebilir bir süre olarak değerlendirmişlerdir (Kuşluyan ve Kuşluyan, 2004: 28).

Danimarka'da yapılan bir araştırmada, turizm işletmelerinde çalışmaya başlayan işgörenlerin, ekonomide iyileşmeye ve turizm sektöründeki profesyoneller ve diğer çalışanlar arasındaki ücret farkının azalmasına rağmen, beş yıl sonra sadece % 10'unun bu sektörde çalışmaya devam ettiği tespit edilmiştir. Avustralya'da otel işletmelerinde yıllık ortalama işgören devri % 43 iken, Hong Kong'da bu oran % 50'ye yaklaşmaktadır. Genel olarak Asya'da otel, yiyecek-içecek ve turizm işletmelerinde yıllık ortalama işgören devir oranı % 30 olarak bulunmuştur (Cheng ve Brown,1998:136). Livingston'da 1990 yılında yapılan bir araştırmada yıllık devir hızı oranını % 55 ile % 73 arasında bulmuşlardır. 2001 yılında bir şirket için yapılan devir hızı değerlendirmeleri bazı önemli sonuçlar içermektedir. Şirketten ayrılan % 73 oranında kişinin günde 16 saat veya daha az çalıştığını, ayrılanların % 58'inin serviste 6 aydan daha az çalıştığını % 35'inin 18 yaşının altındakilerin oluşturduğunu ve % 33 ünün yaşlarının 18 ile 25 arasında olduğunu belirtmişlerdir. Turizm endüstrilerinin de yıllık devir hızı oranının %154'ten %240'a kadar çıktığını belirtmişlerdir (Hendrie, 2004: 434).

Devir hızında en çok ölçülen maliyet unsuru boşalan pozisyonların doldurulması sorunudur. 1998'de 300 servis çalışanını kapsayan otel organizasyonlarında yapılan bir çalışma da devir hızının maliyetini personel başına 267,39 dolar olarak hesaplamışlardır. Diğer hizmet endüstrileriyle karşılaştırıldığında bu oranın düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Ulusal restoranlar zincirinin tahminlerine göre her çalışanın maliyetini yaklaşık 5 bin dolar civarında olduğunu belirtmişlerdir (Gustafson, 2002:106).

İstatistik ölçümleri otel işletmelerinde işgören devrinin % 300'lere kadar çıktığını belirtmişlerdir. İrlanda da yapılan bir çalışmada ise bu oranı %

43 olarak hesaplamışlardır (Carbery vd., 2003). Ortalama olarak hizmet endüstrisinde çalışanların 4 ayda bir yer değiştirdikleri ve işgören devir oranının % 240'lara kadar çıktığını belirtmişlerdir (Woods ve Macaulay, 1989: 80).

Yukarıdaki rakamların farklılıklarına rağmen, tüm ekonomiler içinde turizm işletmelerinde devir hızının diğer endüstrilere nazaran % 12,25 daha fazla olduğu sonucuna varmışlardır. Yiyecek-içecek işletmelerinde yapılan bir literatür çalışmasında turizm endüstrilerinde devir hızını etkileyen faktörlerin turizm sektörünün karakteristik özelliklerinden kaynaklandığını belirtmişlerdir (Walmesley, 2004: 275).

Hizmet endüstrilerinde her bir personelin ortalama devir hızı maliyeti 1,700 dolardır. Böylece çalışanın her hafta kaybetme maliyeti yılda 88,400 dolardır 13 Mart 1998'de Wall Street' de yayınlanan makalede hizmet endüstrilerinde 1988 yılında yaptığı bir çalışmada işletmeler için devir hızının ortalama maliyetini 1,400 dolar civarında hesaplamıştır. İşletmeye olan doğrudan maliyetler (reklam ve eğitim yönetim ve sekreterlik işlemleri) 1,700 dolar ile 2,500 arasında değişiyor ve dolaylı maliyetler (verimdeki düşüklük, düşük moral ve işletmenin itibarını kaybetmesi vb.) ise 1,200 ila 1,600 arasında hesaplanmıştır. Burger King'in tahminlerine göre; yönetim düzeyindeki ayrılmaların maliyeti 17,000 ila 20,000 arasında değişmektedir (Hogan, 1992: 40).

2. ARAŞTIRMA

2.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Yüksek işgören devrinin turizm işletmeleri açısından bazı olumsuz etkileri ve maliyetleri (işgören seçimi için harcanan zamanın artışı ve çalışma etkinliğinin kaybı gibi) söz konusudur (Eronat, 2004:22). Bu etkilerin sağlıklı olarak belirlenebilmesi, yorumlanabilmesi ve işgören devir oranının arzu edilen seviyede tutulabilmesi için öncelikle devir oranını ölçmede en uygun yöntemin seçilmesi ve doğru biçimde hesaplanmasıdır. Bu çalışmayı önemli kılan etken, otel işletmelerindeki işgücü devir oranının hesaplanarak değerlendirilmesidir.

Bu çalışma işletmelerde yüksek maliyetlere neden olan işgören devrinin önlenmesine yönelik tedbirlerin saptanması ve gereksinim duyulan işgücü miktarının hesaplanması açısından büyük öneme sahiptir. Ayrıca elde edilecek sonuçlara göre konaklama işletmeleri yöneticileri ile işgörenlere ilişkin sorunları ortaya çıkararak çözüm önerileri getirmesi kadar, bu alanda yapılacak olan araştırmalara dayanak oluşturacak bir altyapının sağlanması ve araştırmacılara yazılı kaynak oluşturması açısından da büyük bir öneme sahiptir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Araştırmanın ana kütesini Bitlis ilindeki üç ve dört yıldızlı otel işletmeleri oluşturmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak 4 otel işletmesi örneklem olarak belirlenmiştir. Çalışmamızda işgören devir oranını belirlemeye yönelik sorular yöneticilerle görüşülerek cevaplandırılmıştır. Çalışmamızda işgücü devir oranını belirlemeye yönelik sorular Mahmut Demir (2002)'in Konaklama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Kapsamında İşgücü Devir Hızının Analizi ve Muğla Bölgesi Örneği, adlı yüksek lisans tez çalışmasından yararlanılmıştır. İşgören devir oranının hesaplanmasında ise Girişler Yöntemi kullanılmıştır.

2.3. Araştırma Bulguları ve Bulguların Değerlendirilmesi

Tablo 1: Bitlis İli Otel İşletmelerindeki İşgücü Devir Oranları

TURİZM MERKEZİ (Bitlis)	Yiyecek İçecek Böl. (%)	Odalar Bölümü (%)	Mutfak Bölümü (%)	Muhasebe bölümü (%)	Teknik Bölüm (%)	Ortalama (%)
A oteli (3 *)	%40	%35	%38,5	%22	%27	%32,5
B Oteli (3 *)	%56	%46,2	%47,3	%22,5	%26,7	% 39,8
C oteli (4*)	%66	%31.3	%23,6	%24,4	%28,7	% 30,8
D oteli (4*)	%21,6	%20,4	%21,7	%25,6	%19,7	%21,0
Ortalama (%)	%45,9	%33,2	%32,27	%23,62	%20,2	%30,22

Bitlis ilindeki otel işletmelerinde işgücü devir oranlarına ilişkin bulgular Tablo 1’de görülmektedir. İşgücü devir oranının hesaplanmasında değişik yöntemler kullanılmaktadır. Tablo 1’de verilen bulguların hesaplanmasında; “Eğer çıkışlar girişlerden fazla ise ve süreç içinde de bir giriş çıkış dengesi kurulması öngörülüyorsa, küçülme olan bir işletme söz konusu olacak ve işgücü dönüşüm oranı girişler üzerinden hesaplanacaktır (Aksu,1995: 21). Bu bağlamda çalışmamızda Girişler Yöntemi kullanılmıştır.

$$\text{İşgücü dönüşüm oranı} = (\text{Girişler} / \text{Ortalama işgücü sayısı}) * 100$$

Formüldeki personel sayısını aşağıdaki formülden yararlanarak bulmak olanaklıdır

$$\text{Ortalama personel sayısı} = \text{Dönem başı personel sayısı} + \text{Dönem sonu personel sayısı} / 2$$

Bu bağlamda tablodaki verilere baktığımızda; 3 yıldızlı otellerdeki işgücü devir oranı yüksek bulunmuştur (A oteli %32,5 ve B oteli % 39,8). Bitlis ilindeki otellere baktığımızda genel olarak yiyecek-içecek departmanındaki devir oranının yüksekliği göze çarpmaktadır (%45,9). İşgücü devir oranını toplamda (%30,22) olarak bulunmuştur. Literatürde genel olarak tüm işletmeler için %13-%14'lük yıllık devir oranı normal karşılanmaktadır. Bu devir oranının üstü yüksek, altı ise düşük devir oranı olarak değerlendirilebilir (Yılmaz ve Halıcı, 2010:94). Bu bağlamda işletmelerdeki bu oranı (%30,2'yi) yüksek olarak değerlendirebiliriz.

Tartışma ve Sonuç

Turizm endüstrisi, yüksek devir oranları ile tanımlanmaktadır. Bunun nedeni olarak işgücünün çoğunlukla part-time olarak çalışması, iş güvenliğinin, teşvik kariyer fırsatlarının az olması, ücretlerin ve işe yeni alınan işgörenlerin beceri düzeylerindeki düşüklük sayılabilmektedir (Güzel, 2002: 41; Amoah ve Baum: 1997, 5; Hjalager ve Andersen: 2001, 115) İşgücü devrinin gerek işletme gerek de birey açısından yarattığı sonuçlar bakımından önemlidir. Yukarıda belirtildiği gibi işgücü devrinin yüksekliği özellikle hizmet sektöründe işletmenin etkililiğini ve etkinliğini azaltan sonuçlar yaratmaktadır.

Genel olarak Bitlis ili otel işletmelerindeki işgücü devir oranı toplamda (%30,2) olarak hesaplanmıştır. Araştırmamızda, bölümler bazında ise yıllık ortalama işgören devir oranları yiyecek-içecek bölümünde %45,9, odalar bölümünde %33,2, mutfak bölümünde %32,27, muhasebe bölümünde %23,62, teknik bölümde %20,2 olarak tespit edilmiştir.

İşgücü devrinin yüksekliği maliyetlerden köklü bir örgüt kültürünün yaratılmamasına kadar birçok olumsuz durumu beraberinde getirecektir. Bu bağlamda işletmelerin yüksek devir oranını önleyecek, kariyer fırsatlarının yaratılması, ücretlerin artırılması, iş güvenliğinin sağlanması gibi birçok düzeltici önlemleri almaları gerekecektir. Ayrıca, yukarıda sayılan sebeplerden hangilerinin kendi işletmelerinde işgören devrine sebep olduğunu öğrenmek için işletmeden ayrılan personelin ayrılma sebeplerini “çıkış görüşmeleri” yoluyla öğrenmeli ve ileride personel seçiminde kullanmak üzere işletmeden kısa sürelerde ayrılan personelin profilini çıkarmalıdır. İşletmede kalan personelin ise tatmin düzeyleri, işletmeye bağlılıkları, işletmeden ayrılma niyetleri araştırılmalıdır. Yöneticiler, ancak bunları gerçekleştirdiğinde, işletme açısından işgören devrinin olumlu ve olumsuz sonuçlarını anlayabilecek, işgören devrinin maliyetlerini hesaplayabilecek ve yüksek işgören devrini azaltmak için tedbirler alabilecek durumda olacaktır. Sonuç olarak, turizm işletmeleri yöneticileri, kendi işletmelerinde, işgören devrinin ne kadar yaygın olduğunu iş, departman ve işletme bazında aylık olarak sistemli bir şekilde

tespit etmelidir. Daha sonra, bu bilgilere dayanarak, yılın farklı dönemleri için veya devamlı statüde ve mevsimsel çalışan işgörenler arasında işgören devir oranlarını analiz etmelidir. Çalışmamızda maliyet ve zaman kısıtlamasından dolayı çalışanların işyerlerinden ayrılma sebepleri üzerinde durulamamıştır. İşgören devrine neden olan sebeplerin demografik değişkenlerle birlikte incelenmesi ayrıca turizm işletmelerinde yöneticilerin işgören devrini azaltmak için uyguladıkları yöntemler ve işgören devrinin diğer örgütsel kavramlar ile olan ilişkisini inceleyen araştırmalarda yapılabilir.

Kaynakça

- ADAMS, Gary A.-TEERY A., Beehr.(1998), “Turnover and Retirement : “A Comparison of Their Similarities and Differences”, Personnel Psychology, pp:51, 1998.
- AKAT, İlter-BUDAK, Gönül, BUDAK, Gülay.(2002), İşletme Yönetimi, İzmir, Şafak Matbaacılık.
- AKSU, Akın.(1995), “Otel İşletmelerinde İşgören Devri Hızının Verimlilikle Olan İlişkinin Değerlendirilmesi Ve Antalya Yöresinde Bir Uygulama”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ALIÇCI (AKBAŞ), Müzeyyen.(1998), “Turistik Belgeli Turizm İşletmelerinde Personel Devir Hızı ve Malatya Uygulaması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AMOA, V.A. and BAUM, T. (1997), “Tourism Education: Policy Versus Practice”, International Journal of Contemporary Hospitality Management, 9 (1), 5–12.
- ALPUGAN, Oktay.(1998), Küçük İşletmeler (Kavramı, Kuruluşu ve Yönetimi), Ankara, Özgün Matbaacılık.
- AYDEN, Cem. (1995), “Elazığ’daki İşletmelerde Çeşitli Boyutlar İtibariyle Personel Devir Oranının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- AYDIN, Şule (2005), İşgören Devri Nedenleri ve Sonuçları, (Ed. C. Demir), Nobel Yayınevi, Ankara.
- BAYRAKTAROĞLU, Serkan.(2003), İnsan Kaynakları Yönetimi, Sakarya, Avcı ofset.
- CARBERRY, Ronan, -GARAVAN, Thomas, O'BRIEN, Fergal,-MCDONNELL, Joe.(2003), "Predicting Hotel Managers Turnover Cognitions", Journal of Managerial Psychology, c:18, Sayı:7, pp:649-679.
- CHENG, A. ve BROWN, A. (1998), "HRM Strategies and Labour Turnover in the Hotel Industry: A Comparative Study of Australia and Singapore", The International Journal of Human Resource Management, 9 (1), ss.136-154.
- ÇAKIR, Özlem. (2001), İşe Bağlılık Olgusu ve Etkileyen Faktörler: İşkoliklik-Çalışma Yaşamında Bağlılık-Birey ve İş-İşe Bağlılık, Ankara, Seçkin Kitabevi.
- ÇALIŞKAN, Suzan. (1985), "İşgücü Devri ve Devamsızlık Konularına İş Tatmini-Motivasyon Açısından bir Yaklaşım" Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Kaynakları Yönetimi Bilim Dalı.
- DALTON, Dan R.-TODOR, William D. (1979), "Turnover Turnedover: An expanded and Positive Perspective", Academy of Management Review, c:4, Sayı:2, pp:225-235.
- DEMİR, M.(2002), "Konaklama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Kapsamında İşgücü Devir Hızının Analizi Ve Muğla Bölgesi Örneği", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- DENİZ, Mehmet.(2005), Örgütsel Davranış Boyutlarından Seçmeler, Ed. Mehmet Tikici, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- EHTİYAR, Rüya. (1995), "Otel işletmelerinde Çalışan Personelin İş Tatmini ve Verimliliğin Bir Göstergesi Olan İşgören Devir Hızı ile İlişkisinin Değerlendirilmesine Yönelik Antalya Yöresindeki Beş yıldızlı Otel

İşletmelerinde Araştırmalı Bir Uygulama”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ERTAN, Hayrettin.(1997), “Otel işletmeleri açısından İşgören Devir Hızı, Anlam Ve Önemi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı.

ERONAT, Zeynep “İşletmelerde İş Tatmini ve İşgücü Devir Hızı Problemlerinin Çözümünde Bir Faktör olarak İletişim; KOBİ’lerde Ampirik Bir Uygulama, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü / Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı.

FOOTE, David A.(2004), “Managing The Problem of Unscheduled Turnover”, Management Decision, c:42, sayı:8, pp:963-973.

GUSTAFSON, Catherine M.(2002), “Labour Turnover: A Study of Private Clubs in The Usa”,2002, c:14,sayı:3, pp:106-113.

GUTHRIE, James P.(2000), “Alternative Pay Practices and Employee Turnover”, Grup and Organization Management, c:25, Sayı:4, pp:419-439.

GÜZEL, Berrin. (2002), “Konaklama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Kapsamında İşgücü Devir Hızının Analizi; Muğla Bölgesi Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

HATCHER, Timothy.(1999), “How Multiple Interventions Influenced Labour Turnover; a casestudy”, Human Resource Development,c:10,Sayı:4,pp:365-382.

HENDRIE, James.(2004), “A Review of a Multipleretailer’s Labour Turnover”, International Journal of Retail & Distribution Management, c:32,Sayı:9, pp:434 - 441.

HİMMETOĞLU, B. ve TURAL, N.(1990), Türk Konaklama Endüstrisinde İnsan Gücü Araştırması içinde Turizm Yıllığı, ss.26-41, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası.

- HİRA, İsmail.(1998), “İşgücü Devrini Ve Eğilimini Etkileyen Sosyo - Ekonomik Faktörler”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü.
- HJALAGER, A.M. and ANDERSEN S. (2001), “Tourism Employment: Contingent Workor Professional Career?”, Labour Relations, 23 (2), 115–129.
- HOGAN, John.(1992), “Turnover and WhattoDoAboutit”, HumanResourceManagement, 1992, c:7, sayı:4, pp:40-77.
- IVERSON, Roderick D.-DEERY, Margeret.(1997), “Turnover Culture In The Hospitality Industry”,c:7,Sayı:4,pp:71-82.
- JOHNSRUD, Linda K. - HECK, Ronald H - ROSSER, Vicki.(2000), “Morale Matters: Midlevel Administrators and Their Intent to leave”,The journal of Higher education,c:71,Sayı:1,pp:34-59.
- KAYNAK, Tuğray. (1996), İnsan Kaynakları Planlaması, İstanbul: Melisa Matbaacılık, Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- KESER, Aşkın. (2006), Çalışma Yaşamında Motivasyon, İstanbul, Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım.
- KUŞLUVAN, S., ve KUŞLUVAN, Z. (2004), Turizm İşletmelerinde İşgören Devri: Anlamı, Türleri ve Nedenleri, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 1(1), 28-37.
- Lİ, Thomas,-TANG, Ping.-KİM, Jwa -SHİN, David -TANG, Hsiung.(2000),“Does Attitude Toward Money Moderate The Relationship Between Intrinsic Job Satisfaction and Voluntary Turnover?”, Human Relations, c:3, Sayı:2, pp:213-245.
- LUCIFORA, Claudio.(1998),“The Impact of unions on Labour Turnover in Italy: Evidence From Establishment Level Data”, International Journal of Industrial Organization, c:16, pp:353-376.
- SAKS, M. Alan.-MUDRACK, Peter E.-ASHFORT, Blake E.(1996), “The relationship Between the Work Ethic, Job Attidutes, Intentions to Quit, and

Turnover for Temporary Service Labours”, Canadian Journal of Administrative Sciences, c:13, Sayı:3, pp:226-236.

SUTHERLAND, John.(2002), “Job-to-Job Turnover and Job-to-Non-Employment Movement”, Personnel Review, c:31, Sayı:6, pp:710-721.

SALHA, Hamide. (2012), İş Güçlüklerinin İşgören Devir Hızına Etkisi: Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TÜRKER, N.(1998). “Konaklama İşletmelerinde İşgörenlerin İşten Ayrılma ve Çıkarılma Nedenleri ve İşgücü Devri: Uygulamalı Bir Çalışmanın Değerlendirilmesi” ,Turizmde Seçme Makaleler:30, ss.37-62, İstanbul: Azim Basımevi.

TÜTÜNCÜ, Ö. ve DEMİR, M. (2002). Konaklama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi ve İşgücü Hareketlerinin Analizi. Ankara: Turhan Kitabevi.

TUNA, Muharrem. (1997), Personel Devir Oranı Analizi: Ankara’da Yer Alan Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 18, Sayı 1, Bahar: 45-52.

WALMESLY, Andreas.(2004),“Assesing Staff Turnover:A View from the English Riviera”,International Journal of Tourism Research, c:6, pp:275-287.

WOODS, H. Robert.-MACAULAY, James F.(1989), “Retention Programs That Work”, Human Resources Management,c:7, Sayı:4, pp:79-90.

YILMAZ, Burcu, HALICI, Ali.(2010), “İşgücü Devir Hızını Etkileyen Etmenler: Sekreterlik Mesleğinde Bir Araştırma”, Uluslararası İktisadi ve İncelmeler Dergisi, Yıl,2, Sayı, 2.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 30.11.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 20.12.2016

Bayan Voleybolcularda Uygulanan Özelleştirilmiş Isınma Programının Bazı Fiziksel Parametreler Üzerine Etkisi

Emrah AYKORA*

Arif Fürkan AYKORA**

Öz

Bu çalışmanın amacı, voleybol sporu ile aktif ilgilenen sporcularda FIFA tarafından geliştirilen 11+ adlı ısınma programından yola çıkarak özelleştirilen bir ısınma ve antrenman programı uygulamak ve sonrasında fiziksel değişimlerin karşılaştırılmasıdır. Araştırmanın evrenini, İstanbul ili 15-16 yaş grubu voleybolcuları oluşturmaktadır. İstanbul Kartal'da en az 2 yıldır düzenli olarak voleybol sporu ile uğraşan sporcular ve bu sporculardan ulaşılabilen ve gönüllü olarak çalışmaya katılmayı kabul eden 60 bayan sporcu örnekleme yer almıştır. Sporcular araştırmacı tarafından rastgele seçilerek iki gruba ayrılmışlardır. Birinci grupta özelleştirilmiş programa 12 hafta dahil olacak (EG) egzersiz grubu (30sporcu), ikinci grubu da normal antrenman programlarına devam edecek olan (KG) kontrol grubu (30sporcu) olarak şekillendirilmiştir. Her iki gruba da kişisel bilgi formu ve fiziksel parametre ölçümleri uygulanmıştır. Elde edilen verilerin çözümlenmesi SPSS 18.0 paket programında yapılmıştır. Tanımlayıcı istatistiklere ait aritmetik ortalama (X), standart sapma (SS), frekans (N) ve yüzde (%) değerleri verilmiştir. İkili grup karşılaştırmaları farklı grupların ortalama puanları üzerinden işlem yapan parametrik testlerden bağımsız t-testi ile yapılmıştır. Aynı grubun ikinci ölçümleri için ikili t-testi kullanılmıştır. Anlam düzeyi $p < 0,05$ güven aralığı ise % 95 kabul edilmiştir. Elde edilen bu bulgular literatür ışığında yorumlanarak tartışılmış ve araştırmadan elde edilen sonuçlara göre önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: *Egzersiz, FIFA 11+, Voleybol*

Affects of Specialized Rivatized Warming Exercises to Some Physical Parameters of Female Volleyballers

Abstract

Aim of this study is to compare physical changes of professional volleyball players with applying an exercise and warming programme which is developed from 11+ warming exercise created by FIFA. Participants of this study includes 15-16 aged volleyballers from İstanbul. 60 volunteered and actively playing volleyball at least 2 years female athletes occur sample of the research. Athletes seperated into two groups randomly. First group (30 athletes) is (EG) 12 weeks privatized programme exersise group, control group (CG) which is the second containing usual exercise programme (30 athletes) as well. Both groups had personal information form and physical parameters measurements. Data analysed by SPSS 18.0. Descriptive statistical values named arithmetic mean (X), frequency (N) and percentage (%). For binary group comparisons independent t test is used. Also binary t test is used for the second measurements of the same group. Meaningfully level is $p < 0,05$ and confidence interval is found %95. Obtained findings interpreted literaturaly and recommended looking forward according to results.

Keywords: *Exercises, FIFA 11+, Volleyball*

* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi BESYO Öğretim Üyesi, eykora@beu.edu.tr

** Bulgaristan Ulusal Spor Akademisi Doktora Öğrencisi, furkan_aykora@hotmail.com

GİRİŞ

Günümüzde fiziksel yapı ve fonksiyonlar arasındaki ilişki incelenerek sportif performansın belirlenmesiyle ilgili sürekli yeni çalışmalar yapılmaktadır.

Fiziksel Uygunluk

McArdle'ye göre; sportif performansı etkileyen faktörlerden birisi olan vücut kompozisyonunun, yani fiziksel yapının saptanmasıyla kişiler uygun spor dalına yönlendirilmekte, yapılan antrenmanın etkili olup olmadığı tespit edilebilmekte ve kişinin beslenme durumu hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Kişinin fiziksel yapısını genetik özellikleri, yaş, cinsiyet, etnik yapı, yapılan spor dalı ve beslenmesi etkilemektedir (Yaprak, Durgun, 2009).

Günümüzde değişik spor dalları için eleman seçiminde, adayların özel yeteneklerinin yanı sıra diğer bilimsel etkenlerde göz önüne alınmaktadır. Örneğin: Yaş, boy, kilo, vücut yapısı gibi kriterler spor dalına kabul edilmede önemli bir rol oynamaktadır (Akgün, 1994).

Her sporun kendine özgü fiziksel özellikleri bulunmaktadır. Voleybolda uzun boy avantaj olurken, güreş ve jimnastikte dezavantajdır. Günümüzde elit seviyedeki takımlara bakıldığında uzun boylu sporcularda oluştukları görülmektedir. Boy ve vücut ağırlığı yaşa bağlı olarak da artış gösterir. Bu değişiklikler sportif verimin gelişmesi üzerinde belirgin bir etkisi vardır (Şimşek ve ark., 2007).

Literatür incelendiğinde de spor bilimcilerin yaptıkları çalışmalarda; boy ve kilonun voleybolda önemli fiziksel kriterler olduğu belirtilmektedir. Açıkada ve Ergen (1986) yaptıkları bir çalışmada boy uzunluğu, voleybolda hücum gibi temel teknik ve taktik tasarımında-planlanmasında önemli bir özelliktir demişlerdir.

Esneklik

Sportif etkinliklerin başarısında, eklem hareket genişliğinin önemi bilinmektedir. Esnekliğin geliştirilmesi amacıyla yapılan çalışmalar, antrenman periyodunun en kısa dilimini kapsayan ve en az enerjiyi gerektiren egzersizlerdir. Maksimum esnekliğe 15-16 yaşlarında ulaşılır (Pense, 2002).

Voleybol oyuncularında esneklik önem taşımaya rağmen antrenmanlarda gereken özen gösterilmemektedir. Yapılan çalışmalarda kuvvet ve esneklik birlikte bir bütündür ve birçok faktöre bağlı olduğu görülmüştür. Esnek hareket dizisi, düzenli gerdirme egzersizleriyle artırılabilir. Voleybolcularda esneklik, doğru teknikle birlikte uygulandığında topun yerde kontrolünde çabukluk saptanabilmektedir (Matvienko, 2002). Literatür incelendiğinde; voleybol branşında esnekliğin önemli olduğu görülmektedir.

Sıçrama

Sıçrama kuvveti, sporcunun mümkün olduğunca yatayda uzağa ve/veya dikeyde yükseğe sıçraması olarak tanımlanır. Voleybolda smaç, blok gibi sıçramaya yönelik hareketler bu spor dalının temelini oluşturmaktadır ve müsabaka içerisinde belirsiz aralıklar ile yapılır. Blok ve smaç hareketlerinde çok fazla yükseğe sıçramak başarıda önemlidir (Akalin, 1995).

Voleybolda performansı doğrudan etkileyen etkenlerden biri olan sıçrama, gerek hücumda, gerekse defansta sıklıkla kullanılan hareket olmakta ve sporcunun performansı büyük oranda etkilemektedir (Ergün ve ark., 1994).

FIFA 11+ Programı

Futbolda sportif yaralanmaların (sakatlıkların) önlenmesi için teknik adamların etkisi ile başlayan ve FIFA tarafından geliştirilen bir programdır. 11+ adı verilen bu program on yılı aşan bir sürede geliştirilerek bugünkü halini almış bir egzersiz programıdır. Amacı; sportif yaralanmalara yol açan zayıf postür, yetersiz kas kuvveti ve dayanıklılığı ile esneklik ve koordinasyonu geliştirerek yaralanma sıklığı ve olasılığını azaltmaktır.

FIFA, bağımsız uzmanların araştırmalarına dayanarak; “11+” programını istikrarlı biçimde uygulayan takımlarda yaralanmaların %30-50 oranında azaldığını ifade etmekte ve bu programın futbol antrenman programları içinde yaygın biçimde kullanılmasını sağlamak üzere eğitim ve tanıtım çalışmalarını tüm ülkelerde yürütmektedir.

Temel olarak üç bölümden oluşan programın başlı başına ayrı bir çalışma olarak yapılması mümkündür. Uygulamada kolaylık sağlama açısından her antrenman programının olmazsa olmazı ısınma bölümünde standart olarak bu programın uygulanması ya da haftada en az iki kez ısınmanın “11+” tam paketi ile yapılması; yine maç öncesi ısınmaların 11+’nın 1. ve 3. bölümündeki egzersizleri mutlaka içermesi önerilmektedir. Program pliyometrik/çevikliğe dayanan çalışmalar içerdiğinden 14 yaş üzerindeki sporcular için uygun olmakla birlikte daha alt yaş gruplarında antrenörlerin deneyimleri ile şekillenecek çeşitli varyasyonlarının uygulanması mümkün ve faydalıdır. Keza 14 yaş üzeri her yaştan ve yarışma seviyesinden sporcu için çalıştırıcıların temel noktaları iyi kavradıktan sonra programda modifikasyona gitmeleri elbette mümkündür.

Programın toplam 15 egzersizden oluşan üç bölümü bulunmaktadır. Bu egzersizler her bir antrenman seansından önce belirtilen sıraya sadık kalmakla gerçekleştirilmelidir.

1. Bölüm: Aktif germe hareketleri ve eş ile kontrollü temaslarla birlikte yavaş tempoda koşu egzersizleri.

2. Bölüm: Gövde ve bacakları güçlendirme, denge ve pliometri / çevikliğe odaklanan altı egzersiz seti, her bir sette zorluk derecesi artan üç seviye bulunmaktadır.

3. Bölüm: Yön değiştirme hareketleri ile birleştirilmiş orta / hızlı tempoda koşu egzersizleri.

Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir mevzu da antrenman planlaması içinde aynı seviyedeki oyuncuların eşleştirilmesine dikkat etmektir. Programın püf noktası tüm egzersizler boyunca uygun tekniğin kullanılmasıdır. Bu tekniklerin detayı Türkiye Futbol Federasyonu Sağlık Kurulu tarafından tercüme edilmiştir.

Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

15-16 yaş sporcularında uygulanan özel antrenman-ısınma programı ile fiziksel parametreleri arasında ilişki var mıdır?

- Sporcuların, durarak uzun atlama düzeylerinde farklılık var mıdır?
- Sporcuların, 30sn sıçrama devamlılığı düzeylerinde farklılık var mıdır?
- Sporcuların, esneklik düzeylerinde farklılık var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmanın amacı, voleybol sporu ile aktif ilgilenen sporcularda FIFA tarafından geliştirilen 11+ adlı ısınma programından yola çıkarak özelleştirilen bir ısınma ve antrenman programı uygulamak ve sonrasında fiziksel değişimlerin karşılaştırılması amaçlanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, İstanbul ili 15-16 yaş grubu voleybolcuları oluşturmaktadır. İstanbul Kartal'da en az 2 yıldır haftada 2 gün düzenli olarak antrenman yaparak voleybol sporu ile uğraşan sporcular ve bu sporculardan ulaşılabilen ve gönüllü olarak çalışmaya katılmayı kabul eden 60 bayan sporcu örnekleme yer almıştır.

Sporcular araştırmacı tarafından rastgele seçilerek iki gruba ayrılmışlardır. Birinci grupta özelleştirilmiş programa 12 hafta dahil olacak (EG) egzersiz grubu (30sporcu), ikinci grubu da normal antrenman programlarına devam edecek olan (KG) kontrol grubu (30sporcu) olarak şekillendirilmiştir. Egzersiz grubu tüm çalışmalara eksiksiz katılmışlardır. Her iki gruba da kişisel bilgi formu ve fiziksel parametre ölçümleri uygulanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu, araştırma kapsamında yer alan bağımsız değişkenlerle ilgili bilgi toplamaya uygun olacak şekilde ve sporcular hakkında bilgi edinmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Araştırmada fiziksel parametrelerden boy, kilo, uzunluk ölçümleri, kondisyonel parametrelerden ise durarak uzun atlama, 30sn sıçrama devamlılığı ve esneklik testleri uygulanmıştır.

Durarak uzun atlamada denekler ayakkabısız olarak, test alanında belirlenen çizgiye parmak uçları değecek şekilde ayakta dik duruşta iken, çift ayakla mümkün olduğu kadar ileri doğru sıçraması ve yine çift ayak üzerine düşmesi istenmiştir. Sıçrama sırasında deneğin dizlerden çökmesine ve kollarının salınım hareketiyle kuvvet almasına izin verilmiştir. Sıçrama sonunda gerideki ayak topuğu dikkate alınarak mesafe cm cinsinden kaydedilmiştir. 1 dakika arayla deneğe 2 hak verilmiş en iyi derece analiz için dikkate alınmıştır. Puanlama aşağıdaki gibi yapılmıştır.

Mesafe	Puan
2.94-3.15	91-100
2.80-2.93	81-90
2.65-2.79	71-80
2.50-2.64	61-70
2.35-2.49	51-60
2.20-2.34	41-50
2.05-2.19	31-40
1.90-2.04	21-30
1.75-1.89	11-20
1.60-1.74	01-10

30 sn. sıçrama devamlılığı ile sporcunun sıçrama çabukluğu ve devamlılığı ölçülür. Kronometre ve yumuşak sıçrama düzeneği ile ölçüm istasyonu düzenlenir. Sporcu 30 cm yüksekliğindeki engelin sağına ve soluna çift ayak yere temas ederek sıçrama yapar. 30 saniye süresince yaptığı sıçrama sayısı kaydedilir. Değerlendirmesi ilk ve son ölçümler arasındaki farka göre yapılır.

Esneklik testi (omuz ve bilek esneklik testi), bir adet metrik cetvel ve düz bir çubukla ölçüm yapılabilir. Test, sporcunun düz zemine yüzüstü uzanması ve alını yere temas edecek şekilde durmasıyla başlar. Çubuğu elleriyle tutup başının üzerinden yukarı doğru uzatmaya çalışır. Uzatabildiği en üst noktadan ölçüm yapılır. 3 deneme yaptırılır. Denemeler sonunda en iyi derece cm cinsinden kayıt edilir. Derecelendirme aşağıdaki tablodaki gibi yapılır.

Mükemmel	İyi	Orta	Zayıf	Yetersiz
> 11.75	10.75 -11.75	7.50 – 10.74	5.50 – 7.49	< 5.50

İşlem yolu olarak tüm deneklere test protokolüne uygun biçimde testler uygulanmıştır. Testler sporculara takımların antrenman yaptıkları spor salonlarında

uygulanmıştır. Ölçümler tüm deneklere aynı kişi tarafından uygulanmıştır. Tüm deneklere standart sözel yönerge verilmiştir. Test kısmında ise iki deneme hakkı verilmiş ve en iyi derece dikkate alınmıştır.

On iki haftalık antrenman süreci ölçümler tamamlandığında, hem kontrol hem de deney grubu için başlamıştır. Kontrol grubu üyeleri on iki hafta boyunca sadece kendi antrenman programlarını takip etmişlerdir. On iki hafta tamamlandığında yukarıda açıklanan testler aynı sırayla tekrarlanmış ve ölçümler bu grup için sona ermiştir. Deney grubu ise on iki hafta boyunca haftada üç gün toplam 36 özelleştirilmiş ısınma-antrenman programını takip etmişlerdir. On iki hafta tamamlandığında yukarıda açıklanan testler aynı sırayla tekrarlanmış ve ölçümler bu grup için de sona ermiştir.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin çözümlenmesi SPSS 18.0 paket programında yapılmıştır. Tanımlayıcı istatistiklere ait aritmetik ortalama (X), standart sapma (SS), frekans (N) ve yüzde (%) değerleri verilmiş ve homojenlik testi yapılmıştır. İkili grup karşılaştırmaları farklı grupların ortalama puanları üzerinden işlem yapan parametrik testlerden Independent Samples Test ile aynı grup içindeki ölçümler için de Paired Samples Test ile yapılmıştır.

BULGULAR

Bulguların sunulduğunda amaçlar ve alt amaçlar dikkate alınmıştır.

Durarak Uzun Atlama Bulguları

Tablo 1. Durarak Uzun Atlama Ön Test-Son Test Egzersiz Grubu (EG)

	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Ort.	t	Sig. (2-tailed)
Durarak Uzun Atlama Öntest Durarak Uzun Atlama Sontest	-,07400	,03892	,00711	10,415	,000

Tabloda da görüldüğü gibi Sig. (2-tailed) değeri ,000 çıkmıştır. Bu da egzersiz grubunda ölçümler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir fark oluştuğunu işaret etmektedir.

Tablo 2. Durarak Uzun Atlama Ön Test-Son Test Kontrol Grubu (KG)

	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Ort.	t	Sig. (2-tailed)
Durarak Uzun Atlama Öntest Durarak Uzun Atlama Sontest	-,00133	,00819	,00150	-,891	,380

Sig. (2-tailed) değeri 0,05'den büyük olduğu için ölçümler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir fark oluşmamıştır.

Tablo 3. Gruplar Arası Durarak Uzun Atlama Ön Testler

	Levens'in Varyans Eşitliği Testi		Bağımsız T Testi	
	F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)
Durarak Uzun Atlama Öntestler	,491	,486	1,396 1,396	,168 ,168

Levene's Testi ile tablomuzdaki dağılımın homojen olduğunu görüyoruz. Sig. (2-tailed) değerinde anlamlı bir fark olmaması grupların ilk ölçümlerinde birbirleri ile çok yakın değerlerde atlama mesafelerine sahip olduklarını gösteriyor.

Tablo 4. Gruplar Arası Durarak Uzun Atlama Son Testler

	Levens'in Varyans Eşitliği Testi		Bağımsız T Testi	
	F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)
Durarak Uzun Atlama Sontestler	,365	,548	3,707 3,707	,000 ,000

Sig. (2-tailed) değerinde anlamlı bir fark vardır. 12 haftalık özelleştirilmiş antrenman-ısınma programına devam eden voleybolcularda durarak uzun atlama mesafelerinde fark edilir bir artış olmuştur.

Otuz Saniye Sıçrama Devamlılığı Bulguları

Tablo 5. Otuz Saniye Sıçrama Devamlılığı Ön Test-Son Test Egzersiz Grubu (EG)

	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Ort.	t	Sig. (2-tailed)
Otuz Saniye Öntest Otuz Saniye Sontest	-,967	1,098	,200	-4,822	,000

Tablodan da görüldüğü gibi Sig. (2-tailed) değeri ,000 çıkmıştır. Bu da ölçümler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir fark oluştuğunu işaret etmektedir.

Tablo 6. Otuz Saniye Sıçrama Devamlılığı Ön Test-Son Test Kontrol Grubu (KG)

	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Ort.	t	Sig. (2-tailed)
Otuz Saniye Öntest Otuz Saniye Sontest	-,067	,980	,179	-,372	,712

Sig. (2-tailed) değeri 0,05'den büyük olduğu için ölçümler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir fark oluşmadığı görülmektedir.

Tablo 7. Gruplar Arası Otuz Saniye Sıçrama Devamlılığı Ön Testler

	Levens'in Varyans Eşitliği Testi		Bağımsız T Testi	
	F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)
Durarak Uzun Atlama Öntestler	1,134	,291	,501	,618 ,618

Sig. (2-tailed) değerinde anlamlı bir fark olmaması grupların ilk ölçümlerinde birbirleri ile çok yakın değerlerde sıçrama sayılarına sahip olduklarını gösteriyor.

Tablo 8. Gruplar Arası Otuz Saniye Sıçrama Devamlılığı Son Testler

	Levens'in Varyans Eşitliği Testi		Bağımsız T Testi	
	F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)
Otuz Saniye Sekme Sontestler	11,234	,001	7,128	,000 ,000

Sig. (2-tailed) değerinde anlamlı bir fark vardır. 12 haftalık özelleştirilmiş antrenman-ısınma programına devam eden voleybolcularda otuz saniye sıçrama devamlılığı ile engel üzerinden çift ayakla maksimum sekebilme sayılarında bir artış olmuştur.

Omuz Bilek Esneklik Ölçümü Bulguları

Tablo 9. Omuz Bilek Esneklik Ön Test-Son Test Egzersiz Grubu (EG)

	Ortal ama	Std. Sapma	Std. Hata Ort.	t	Sig. (2-tailed)
Omuz Bilek Esneklik Öntest	-,100	,305	,056	-1,795	,083
Omuz Bilek Esneklik Sontest					

Tablodan da görüldüğü gibi Sig. (2-tailed) değeri 0,05 den büyük çıkmıştır. Bu da ölçümler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir fark oluşmadığını işaret etmektedir.

Tablo 10. Omuz Bilek Esneklik Ön Test-Son Test Kontrol Grubu (KG)

	Ortal ama	Std. Sapma	Std. Hata Ort.	t	Sig. (2-tailed)
Omuz Bilek Esneklik Öntest	-,133	,346	,063	-2,112	,143
Omuz Bilek Esneklik Sontest					

Sig. (2-tailed) değeri 0,05'den büyük olduğu için ölçümler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir fark oluşmamıştır.

Tablo 11. Gruplar Arası Omuz Bilek Esneklik Ön Testler

	Levens'in Varyans Eşitliği Testi		Bağımsız T Testi	
	F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)
Omuz Bilek Esneklik Öntestler	,027	,869	,678	,501 ,501

Sig. (2-tailed) değeri 0,05'den büyük olduğu için ölçümler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir fark oluşmadığı görülmektedir.

Tablo 12. Gruplar Arası Omuz Bilek Esneklik Sekme Son Testler

	Levens'in Varyans Eşitliği Testi		Bağımsız T Testi	
	F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)
Omuz Bilek Esneklik Sontestler	,026	,872	,515	,609 ,609

Sig. (2-tailed) değerinde anlamlı bir fark yoktur. Bundan dolayı 12 haftalık özelleştirilmiş antrenman-ısınma programına devam eden voleybolcularda omuz ve bilek esnekliklerinde anlamlı bir artış olmamıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Programın ilk duyurusu yapılırken araştırma konu mantığında olduğu gibi bir çeşit revizyonun yapılabileceği işaret edilmiş, “14 yaş üzeri her yaştan ve yarışma seviyesinden sporcu için çalıştırıcıların temel noktaları iyi kavradıktan sonra programda modifikasyona gitmeleri elbette mümkündür” açıklaması yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın tasarlanması bittikten sonra veri toplama bölümüne geçilmiş ve tespit edilen sporculardan ölçümler alınmıştır. Elde edilen sonuçlar hipotez ve alt hipotezleri doğrular nitelikte çıkmıştır. Yerli ve yabancı literatür incelendiğinde bu yönde yapılan çok sayıdaki çalışmada benzer sonuçlar elde edildiği görülmüştür.

Egzersiz grubu durarak uzun atlama ön test-son test sonuçları ile gruplar arası durarak uzun atlama son testler incelendiği zaman ortaya doğru basış tekniği ile vücudun kurularak daha ileriye atılım sağlanabileceği doğrulanmıştır. Bu durumu işaret eden birçok bilim insanı vardır. Kas kuvvetinin etki çizgisi vücut ağırlık merkezinden geçmediği takdirde, yatay ve dikey kuvvet öğelerine ilaveten negatif (saat yönünde) ya da pozitif (saat yönünün aksine) dönme kuvvet momenti ortaya çıkar. Bu, cimnastik ve su sporlarıyla ilgili sıçramalarda istenilen bir durum olsa bile maksimum uzaklığa sıçramaya engel teşkil etmektedir (Çetin, 2013).

Samur (2002), erkek voleybolcularda pliometrik antrenmanın, sıçrama kuvveti ve performans etkisini araştırdığı çalışmasında, deney grubunun durarak uzun atlama ölçümleri ile ilgili veriler incelendiğinde, antrenman öncesi yapılan ölçümlerin aritmetik ortalaması $2,49 \pm 0,06$ iken antrenman sonrası yapılan

ölçümlerin aritmetik ortalaması $2,55 \pm 0,05$ olduğu görülmektedir. Ölçüm sonuçlarını ($p < 0,05$) düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bulmuştur.

Diallo ve arkadaşları (2001), pliometrik antrenmanın sıçrama performansı üzerindeki etkilerini araştırmak amacı ile 12-13 yaşlarında 20 erkek çocukla yaptıkları çalışma sonucunda deney grubunun dikey sıçrama, hareket halinde dikey sıçrama, tekrarlayan sekme ve uzun atlama değerlerinde anlamlı artışlar bulmuşlardır.

Çavdar (2006), egzersiz ve kontrol gruplarının araştırma öncesi ve araştırma sonrası alınan sıçrama ölçüm verileri egzersiz grubunda; dikey sıçrama, adım alarak dikey sıçrama, adım alarak tek ayak dikey sıçrama ve uzun atlama değerlerinde yüksek derecede anlamlı artışlar bulmuştur ($p < 0,05$).

Williford ve ark. (1986) 5 dakikalık hafif joggingden sonra yapılan germe egzersizlerinin tek başına yapılan germe egzersizlerine göre omuz esnekliğinde daha büyük artışlara neden olduğunu da belirtmişlerdir.

KAYNAKÇA

Açıkada, C., Ergen, E. (1986). Yüksek Performansta Bir Başka Nokta, *Bedensel Yapı, Bilim ve Teknik Dergisi*, Ankara, (2): 39.

Akalın, U. (1995). Motiveli sıçrama. *Voleybol Bilim ve Teknoloji Dergisi*. 4 , 27-29.

Akgün, N. (1994). Egzersiz ve Spor Fizyolojisi. Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 5 (1): 202– 203.

Çavdar, K. (2006). *Pliometrik Antrenman Yapan Öğrencilerin Sıçrama Performanslarının İncelenmesi*. İstanbul, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 113-117

Çetin, H.N. (2013). Biomekanik. Turna Yayınları.

Diallo, O., Dore, E., Duche, P., Van Praagh, E. (2001). Effects of plyometric training followed by a reduced training programme on physical performance in prepubescent soccer players. *Journal Of Sports Medicine And Physical Fitness*, 41:342-348

Ergün, N., Baltacı, G., Yılmaz, İ. (1994). Elit Bir Voleybol Takımının Fiziksel Yapı, Uygunluk ve Performans Düzeyinin Analizi, *H.Ü.Voleybol Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Ankara, (2): 26–33.

Matvienko, O. (2002). Importance of Flexibility Training for Volleyball Player's. *Coaching Volleyball*, 19 (4): 14–15.

Pense, M. (2002). Büyüme ve Gelişmede Esneklik, Egzersiz ve Antrenmanın Esneklik Üzerine Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Voleybol Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 17–30.

Samur, D. (2002). *Erkek Voleybolcularda Pliometrik Antrenmanın Fiziki, Fizyolojik Parametreler ile Sıçrama Kuvveti ve Performansa Etkisi*. Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 27-30, 37

Şimşek, B., Ertan, H., Göktepe, A.S., Yazıcıoğlu, K. (2007). Bayan Voleybolcularda Diz Kas Kuvvetinin Sıçrama Yüksekliğine Etkisi. *Egzersiz Dergisi*, 1 (1): 37.

Williford, H.N., East, J.B., Smith, F.H., Burry, L.A. (1986). Evaluation of warm-up for improvement in flexibility. *Am J Sports Med* 1986; 14: 316-319.

Yaprak, Y., Durgun, B. (2009). BESYO Özel Yetenek Sınavına Giren Gençlerin, Yaptıkları Spor Dallarına Göre Antropometrik Özelliklerinin Karşılaştırılması. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*. 3 (2): 120- 130.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 10.12.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 28.12.2016

Mekke Toplumunda Sosyal Tabakalaşmanın Mekke Ayetlerindeki İzdüşümü*

Hekim TAY**

Öz

Allah'ın insanoğluna son kelamî müdahalesi miladi VII. yüzyılın başlarında Hz. Peygamber'e inmeye başlayan Kur'an ile oldu. Kur'an'ın ilk muhatabı Mekke toplumdur. Yaklaşık olarak on üç yıl devam eden Mekke davet süreci Kur'an ayetlerinin kahir ekserinin nazil olduğu dönemdir. İslam'ın teşekkül sürecinde Mekke kilit bir öneme sahiptir. Çünkü dinin tebliğcisi Hz. Muhammed, İlk iman eden seçkin sahabenin çoğu ve İslam'a karşı çetin bir mücadele veren ileri gelenlerin ortak noktası Mekke'de çıkmış olmalarıdır. O halde İslam'ın davet sürecini ve bu sürecin baş aktörlerinden olan Kur'an'ı anlayabilmek için Mekke'yi, özellikle de bu kadim şehrin sakinlerini yakından tanımak gerekir. Bunu yapabilmek için elimizdeki en sağlam belge gene Kur'an'ın kendisidir. Bu çalışmada ayetler bağlamında Mekke toplumunda sosyal tabakalaşma araştırma konusu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Mekke, Sosyal Tabakalaşma

Social Stratification in Mecca's Verse in the Mecca Society

Abstract

The last word of Allah's intervention to man was in the beginning of the 7th century. It happened via the Qur'an that began to descend to the Prophet. Firstly, the Mecca community was met the Qur'an. The invitation process of Mecca, which processed for about thirteen years, is the period when the great majority of the verses of the Qur'an are mentioned. In the process of Islamic formation, Mecca has a significant position. Because of the messenger of religion Hz. Muhammad, most of the first believers to him, and of course, the common point of the elders who struggled against the Islam, have come out of Mecca. So, in order to understand the invitation process of Islam and the Quran which is one of the main actors of this process, we have to know Mecca and especially the residents of this city. In order to understand both, the most reliable document is Qur'an itself. In this study, social stratification will be discussed in the context of the verses.

Keywords: Qur'an, Tafseer, Mecca, Social Stratification

* Bu makale yazarın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapmış olduğu doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** *Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, htay@beu.edu.tr*

Giriş

Sosyal tabakalaşma “Muayyen bir insan grubunun hiyerarşik olarak üst üste gelen sınıflar halinde farklılaşması” şeklinde tanımlanmıştır.¹ Siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerden bağımsız olarak tüm toplumlarda sosyal tabakalaşmanın var olduğu kabul edilmiştir.² Sosyal tabakalaşma ile ilgili çeşitli teorilerden bahsedilebilir. Bunlar arasında özellikle iki teori öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Karl Marx’a aittir. Toprak, sermaye ve emeğe dayalı üç temel faktör³ üzerine inşa edilen bu teori toprak ve sermaye sınıfı bir kabul edilerek temelde sömüren ile sömürülen olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.⁴ Diğer teori ise Max Weber’e aittir. Weber ise toplumu sınıflar, statü grupları ve partiler olmak üzere üç kategoride ele almıştır.⁵ Weber’in düşüncesine göre sosyal tabakalaşmada etkin kriter “statü”dür. Statü “Ferde kendi elinde olmaksızın ve sosyal hizmetine bakılmadan, ona bir hürmet, itibar ve tesirlilik derecesi tayin etmek üzere başkaları tarafından atfedilen sosyal durum” olarak tanımlanmıştır.⁶

İslam dünyasının önde gelen sosyologlarından Ali Şeriatî’ye göre sosyal tabakalaşma insanın yerleşik hayata geçmesiyle başlamıştır. Bu süreçten sonra iki sınıf meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi refah ve iktidarı elinde tutan sınıf, ikincisi ise geriye kalan ve bu imkânlardan mahrum kalan büyük çoğunluktur. Bu iki sınıf Kur’an’da geçen kavramlar ile ifade edilecek olursa hâkim sınıf dünya hayatını hedef edinen “mütref”, ileri gelen yöneticilerden meydana gelen “mele” ve din adamlarından oluşan “ruhban” sınıfıdır. Bunların karşısında “mustazaf” olarak isimlendirilen mahrumlar sınıfı yer almaktadır.⁷

Kur’an, toplumun yapısına doğrudan müdahale ederek, toplumu ve onu meydana getiren fertleri yeniden inşa etmeyi hedeflemiştir.⁸ Bunu yapmaya çalışırken muhatap toplumun kültürü menfi veya müspet olarak ayetlerin konusu olmuştur.

Bu araştırmada İslam’ın ortaya çıktığı dönemde, Mekke toplumunun ayetlere yansıyan sosyal tabakalaşmasının tespit edilmesi hedeflenmektedir. Buna geçmeden önce bu dönemde Mekke toplumu hakkında özet mahiyette bazı bilgilerin hatırlatılması faydalı olacaktır.

¹ Amiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1976, s. 149.

² Sibel Kalaycıoğlu, “Toplumsal Tabakalaşma”, Sezal, İhsan, *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yay., Ankara 2003, s. 245.

³ Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 58; D. Ali Arslan, “Temel Sorunları ve Açılımları ile Sınıf Teorisi, Sınıf Bilinci ve Orta Sınıflar”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 4, 2004, s. 129.

⁴ İlyas Bâ-Yunus, *Niçin İslam Sosyolojisi*, Çev. İlim Güner, Akabe Yay., İstanbul 1988, s. 23.

⁵ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yay., İstanbul 1998, s. 269.

⁶ Amiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1976, s. 153.

⁷ Ali Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, Çev. İbrahim Keskin, Fecr Yay. Ankara 1998, s. 140.

⁸ Albayrak, *Tefsir Usûlü*, Şule yayınları, İstanbul 2011, s. 128.

1. İslam Öncesi Mekke'nin Siyasi Sosyal ve İktisadi Durumu

Mekke, Bathâ vadisi üzerine kurulmuş, etrafı dağlar ile çevrili, merkezinde Kâbe'nin bulunduğu tarihî bir şehirdir.⁹ Şehrin ileri gelenlerinin evleri asalet ve şereflerine göre Kâbe etrafında sıralanmıştı. Şehrin uç noktalarında ise köle ve hizmetçilerin evleri bulunmaktaydı.¹⁰ Ayetin işaret ettiği gibi¹¹ tarıma elverişli olmayan çorak bir iklime sahipti. Joseph Chelhod Uhud savaşına iştirak eden Mekkelilerden yola çıkarak Mekke nüfusunun yirmi veya yirmi beş bin civarında olduğunu tahmin etmiştir.¹² Şehrin en önemli yapısı Kâbe'dir. Hz. Âdem tarafından temelleri atıldığı belirtilen Kâbe, Hz. İbrahim zamanında yeniden inşa edilerek yerleşim yeri haline getirilmiştir. Bu tarihten itibaren Mekke bir süre Hz. İbrahim çocukları tarafından yönetilmiştir. Daha sonra ise tarihi süreç içerisinde Cürhüm, Amelika ve Kureş tarafından yönetilmiştir.

Mekke kahir ekseriyetiyle Kureyş kabilesi başta olmak üzere Araplardan oluşmakla birlikte, buranın bir ticaret şehri olması hasebiyle yabancı unsurları da bünyesinde barındırıyordu. Yabancıların çoğu köleler veya başka nedenlerden dolayı şehre sığınan insanlardan oluşuyordu.¹³ Şehrin kahir ekseri Kureyş kabilesinin mensuplarından meydana gelmişti. Kureyş'in Mekke'de etkinliği Hz. Peygamber'in 5'inci kuşaktan dedesi Kusay b. Kilab ile başlamış olup, İslam'ın doğuşuna kadar gelen süreçte şehrin yönetim organları başta olmak üzere pek çok yapısı Kusay tarafından oluşturuldu.¹⁴ Kusay ölmeden önce şehrin yönetimini Abdüluzâ, Abdümenâf, Abdükusay ve Abdüddâr adındaki dört oğlu arasında paylaştırdı.¹⁵

İslam'ın zuhuru ile birlikte Mekke'deki yönetim görevi Kusay'ın torunlarından müteşekkil on boy tarafından icra ediliyordu. Mekke'nin yönetim merkezi Kusay tarafından oluşturulan "Daru'n-Nedve" meclisi¹⁶ olup burası parlamento görevini görmekteydi.¹⁷ Siyasî, askeri, dinî, mali ve adli görevler Kureyş'in boyları tarafından burada icra ediliyordu. Bilindiği gibi Hz.

⁹ Geniş bilgi için bkz: Bozkurt, "Mekke", DİA, XXVIII. 555.

¹⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 199, 3 II. 844; Heykel, *Hz. Muhammed Mustafa*, s. 101.

¹¹ İbrahim, 14/37.

¹² Joseph Chelhod, "Hicret Öncesi Mekke'de Kapitalizm", Er, İzzet, *Din Sosyolojisi Makaleleri*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 131.

¹³ Corci Zeydân, *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâm*, Dâru'l-Fikr, Şam trz., V. 22.

¹⁴ Muhammed el-Abdullah el-Mutlak el-Fehîd, *Fecru'l-İslâm fî Mekke*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2005, s. 73.

¹⁵ Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakât*, Tah., Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire 2001, I. 51; Muhammed b. İshâk, *es-Sîret*, Tah., Ahmed Ferîd El-Yezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 74; Ebû Cafer Muhammed b. Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, Tah., Hurşîd Ahmed Farîk, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1985, s. 32; Geniş bilgi için bkz: Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. el-Kelbî, *Cemheretu'n-Neseb*, Dâru'l-Yekzati'l-Arabiyye, Şam trz., I. 75-88.

¹⁶ Yaşar Çelikkol, *İslâm'dan Önce Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, s. 56.

¹⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II. 851; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, IX. 5961.

Peygamber'in Mekke'den sürgün edilmesi kararı bu meclis tarafından verildi.¹⁸ Bu bilgilere göre aristokrat bir sınıf Mekke'yi yönetiyordu. Hamidullah'a göre yönetim şekli oligarşiydi. Bazı batılı araştırmacılar Mekke yönetimi için "tüccar cumhuriyeti"¹⁹, "mele' meclisi"²⁰ tabirini kullanmıştır.

Yukarıda Mekke'nin şehir olarak tarih sahnesine Hz. İbrahim ile çıktığını ifade ettik. Buna göre şehrin temellerinin tevhid (Hanif) inancı üzerine inşa edildiği noktasında bir kuşku yoktur. Ancak zamanla tevhid inancının yerini paganizm aldı. Yaygın görüşe göre ilk defa paganizm inancını Huzâa'lı lider Amr b. Luhay tarafından Mekke'ye sokulmuştur.²¹ Kâbe'nin etrafı putlar ile doluydu. Her kabilenin putu olduğu gibi, bazen bu sayı birden fazla da olabilirdi. Bunlar içerisinde tüm boylar tarafından kutsal sayılan Hübel, Lât ve Uzzâ gibi putlar da vardı.²² Mekke'de putperestlik inancı dışında sayıları çok az olan Hanifler de vardı.²³ Ehl-i Kitap inancına mensup kişilerin varlığı yok denecek kadar azdı. Kaynaklar Ehl-i Kitap inancına mensup Varaka b. Nevfel, Osman b. Huveyris, Şeybe b. Rabia gibi birkaç ismi zikretmekten öteye geçememektedir.²⁴

Mekke ekonomisi ticarete dayanıyordu. Kureyş kabilesi "tüccar" olarak bilinirdi.²⁵ Mekke ticaretinin iki temel bileşeni vardı. Bunlardan birincisi hac mevsiminde haram ayaların sağladığı güven ortamında yapılan ticari fuarlardı. Mekke çevresinde Ukaz, Mecenne ve Zülmecâz başta olmak üzere pek çok fuar kurulurdu. İkincisi ise civar ülkelere yapılan ticari seyahatlerdi. Bu ticari seyahatler ilk defa Kusay'ın çocuklarından Hâşim tarafından başlatılmış olup, Habeşistan, Mısır, Yemen, İran, Hire ve Gassan paştâ olma üzere pek çok bölge ticari seyahatler yapıyordu.²⁶ Bu ticari faaliyetten Kur'an övgüyle bahsetmiştir.²⁷ Ticaret, sayıları binleri bulan deve kervanları ile yapıyordu. Bu kervanlara büyük

¹⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 161; İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İstanbul 2011, I. 229.

¹⁹ Lammens, "Mekke", DİA, VIII. 631.

²⁰ W. Montgomery Watt, *Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas ve Azmi Yüksel, AÜİF Yay., Ankara 1986, s. 15.

²¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *Cemhere*, Tah. Abdü's-Selâm Muhammed b. Hârûn, Dâru'l-Meârîf, Kahire trz., II. 492; İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 28.

²² İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 38; İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 187.

²³ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s.142; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, s. 153; Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliyye Çağı*, Mars T. ve S.A.S. Matbaası, Ankara 1957, s. 146.

²⁴ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s.118; Şevkî Dayf, *el-Asru'l-Câhili*, Dâru'l-Mearif, Kahire, trz, s. 100.

²⁵ M. Rami Ayas, *Kur'an'ı-Kerim'de Çalışma Kavramı*, basılmamış doçentlik tezi, AÜSBE, Ankara 1979, s. 39.

²⁶ Ebu'l-Abdillah Muhammed b. İshak el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, Tah. Abdümelik b. Abdillâh b. Dehiş, Beyrut 1994, V. 180-181; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, s. 44-45. İbrahim Beydun, *el-Hicâz ve Devletü'l-İslâmiyye*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1995, s. 100.

²⁷ Kureyş Suresi 106/1-2.

sermayeler ile iştirak ediliyordu.²⁸ Tüm bu ticari aktivitelerin neticesinde Mekke bir finans merkezi halini almıştı. Burada oluşturulan büyük sermayeler ile yüksek faiz karşılığında borç para veriliyordu. Bazı araştırmacılar bu gerçeğe işaret ederek Mekke’de ticari bir kapitalizmin varlığından söz etmiştir.²⁹ Kur’an’ın pek çok ayeti bu sömürü düzenini şiddetle eleştirmiştir.³⁰

Mekke’de sosyal dokunun en önemli realitelerinden biri de kabilecilik asabiyetiydi.* Kabilenin en üst temsilcisi olan kabile reisi yaşça büyük olanlardan seçilir, kabilenin bütün iç ve dış vazifelerinden sorumluydu. Kabile asabiyeti göçebe Araplarda (Bedevi) çok daha şiddetliydi.³¹ Gerek İslam’ın ortaya çıktığı dönemde Mekkelilerin başını çektiği şiddetli muhalefet cephesinin oluşmasında,³² gerekse de Hz. Peygamber sonrası dönemde yönetim mekanizmasında ortaya çıkan problemlerin özünde kabile asabiyeti vardı.

Genel anlamda Arap toplumunda sosyal grup olarak hür, mevali ve köleler keskin çizgilerle birbirlerinden ayrılıyorlardı. Diğer Araplara göre başta Kureys olmak üzere Mekke’de oturanlar “Ahmesî” olarak isimlendiriliyordu. Mekkeliler kendilerini Kâbe’nin hizmetçisi ve hamisi olarak niteliyor, bu konularından dolayı hiçbir Arap kabilesinin şeref olarak kendilerine denk olmadıklarını iddia ediyor ve bunu ifade etmek için kendilerine ahmesî diyorlardı. Bu sadece bir kavramdan ibaret değildi. Sosyal hayatta bu kasta mensup olanların pek çok ayrıcalıkları vardı.³³

Özet olarak Mekke’de siyasi, sosyal ve ekonomik durum yukarıda ifade edildi. Şimdi Mekkî ayetlere yansıyan ve sosyal statüye işaret eden ayetlerin tahliline geçebiliriz.

2. Mekkî Ayetlerde Üst Tabakaya İşaret Eden Kavramlar

Mekke’de muhatap toplumu açık bir şekilde işaret eden ve üst tabakayı ifade edecek şekilde “mele”, mütref, ekâbir ve istekber” kavramlarının mekkî ayetlerde kullanıldığını görebilmekteyiz.

²⁸ Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 142.

²⁹ Watt, *Hz. Muhammed Mekke’de*, s. 10; Ayas, *Kur’an’ı Kerim’de Çalışma Kavramı*, s. 44.

³⁰ Rûm, 30/39. Ayrıca Medenî ayetler için bkz: Bakara, 2/275-281; Al-i İmrân, 3/130; Nisâ, 4/160-161.

* Asabiyet: “Topluluğa dışarıdan gelen herhangi bir tehlike karşısında topluluğun bütün fertlerini harekete geçmesini sağlayan ruh” olarak tanımlanmıştır. Mustafa Çağrıncı, “Asabiyet”, *DİA*, III, 453.

³¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, yy., 1993, VI. 278; Zeydân, *Târîhu’t-Temeddüni’l-İslâm*, IV. 14-15; Abdulkarim Özaydın, “Arap”, *DİA*, III. 321.

³² Geniş bilgi için bkz: Hekim Tay, “İslam Karşıtı Muhalefetin Teşekkülünde Sosyal Statü Etkisinin Mekkî Ayetlere Yansıması”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2 Sayı:1 Aralık 2013.

³³ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, s. 123; İbn Habîb, *Kitâbu’l-Munammak*, s. 127 el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 265; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I. 349.

a. “Mele’ ” Kavramı

“Mele’ ” kavramı kök anlamı itibarı ile “bir şeyin dolu olması”³⁴ anlamında olup “ileri gelenler, kavmi yöneten topluluk/meclis”,³⁵ “danışma kurulu”,³⁶ “eşraf”³⁷, “kavmin sembolü”,³⁸ gibi farklı manalarda kullanılmıştır. Kavram “mele’ ”³⁹ ve “el-mele’ ”⁴⁰ olmak üzere ayetlerde iki formda kullanılmıştır. Bu kelime ayetlerde ileri gelenler, yöneticiler, toplumda göz önünde olup kendisine fikir danışılan kimseler, asilzadeler, efendiler”,⁴¹ ve “seçkin melekler topluluğu”⁴² anlamında kullanılmıştır. Kur’an’ın mele’ olarak bahsettiği bu topluluk, kavimlerinin yöneticileri olmaları yanı sıra sosyal hayatta zengin ve başarılı kimselerdir. Bunlar dünya hayatını seven ve kendilerine büyük servetler kazandıran hayat tarzlarının yanlış olduğunu kabul etmiyorlardı.⁴³ Kur’an bu grubu servet verilen seçkin kimseler,⁴⁴ kendilerini muhataplarından daha büyük gören,⁴⁵ Peygamberleri ve onlara tabi olanları küçümseyen, onlar ile

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Tah., Abdullâh Alî el-Kebîr ve Arkadaşları, Dâru'l-Meârif, Kahire, XLVII. 4252.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XLVII. 4253; Muhammed b. Yakup Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2005, s. 53; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, , Tah., Ahmed Abdülgâfur Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1990, I. 72.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XLVII, 4253; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 53.

³⁷ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 52.

³⁸ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 52.

³⁹ A'râf, 7/103; Yûnus, 10/75, 83, 88; Hûd, 11/97; Mü'minûn, 23/46; Kasas, 28/32; Zuhuruf, 43/46.

⁴⁰ Bakara, 2/246; A'râf, 7/60, 66, 75, 90, 109, 127; Hûd, 11/27, 38; Yûsuf, 12/43; Mü'minûn 23/24, 33; Şu'arâ, 26/34; Neml, 27/29, 32, 38; Kasas, 28/20, 38; Sâffât, 37/8; Sâd, 38/6, 38.

⁴¹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2001, VI. 435; XII, 337, 248, 379, 393; XVII, 39; Ebu İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988, I. 325; Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vicûhi't-Te'vil*, Riyad 1998, II. 454; III. 192; Ebu'l Fidâ İsmail b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000, VI. 327, 330, 360; XII. 74; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *ed-Durrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2003, VI 444; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri'l-Muhît*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, II. 257; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006, XVIII. 134; Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz., II. 445; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, Dâru Tayyibe, Riyad h.1409, I. 290; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, VI. 183; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, Beyrut 1998, I. 203; Ahmed b. Yûsuf es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Mesûn*, Tah. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Şam trz., I. 513; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007, s. 179; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II. 827; Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Mennâr)*, Tlf. Muhammed Reşîd Rızâ, Dâru'l-Menâr, Kahire 1947, VIII. 393.

⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 505.

⁴³ Ebu'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Heyet, İnsan Yay., İstanbul 1997, III. 587.

⁴⁴ Yûnus, 10/83, 88; Mü'minûn, 23/33.

⁴⁵ Yûnus, 10/75; Mü'minûn, 23/46.

alay edenler⁴⁶ olarak ifade etmiştir. Bunlar sadece tehdit etmekle kalmayıp her türlü işkence ve baskıyı uygulamaktan geri durmazlar.⁴⁷ Peygamberlerin tüm çabalarına rağmen içinde buldukları yanlış yoldan dönmez,⁴⁸ kendi kurdukları düzeni en doğru düzen olarak görürler.⁴⁹

Sâd 38/4-7 ayetlerinde “Onlara kendilerinden bir uyarıcı (peygamber) gelmesine hayret ettiler de o kâfirler dediler ki: ‘Bu yalancı bir sihirbazdır. Tanrıları bir tek tanrı mı yaptı? Bu, cidden tuhaf bir şeydir.’ **Onlardan bir grup/mele’** fırladı: ‘Yürüyün tanrularınıza bağlı kalın. Çünkü bu, arzû edilen bir şeydir. Biz bu(nun söylediği)ni (babalarımızın bağlı olduğu) öteki dinde işitmedik. Bu uydurmadan başka bir şey değildir!’” ifadesi ile Mekke ileri gelenlerinin Hz. Peygamber aleyhinde tertipledikleri bir toplantı hakkında nazil olduğu bilinmektedir. Burada geçen “mele’ ”nin Mekke ileri gelenleri olduğu konusunda âlimler arasında ittifak vardır.⁵⁰ Bu ayetin tarihi arka planını anlatan rivayetler Mekke ileri gelenlerinin Ebû Tâlib’in evinde toplandıkları ve koruması altında olan Hz. Muhammed’i ilahlarına hakaret ettiği gerekçesiyle şikayet ettikleri bilgisi yer almaktadır.⁵¹ Hz. Peygamber’in de iştirak ettiği anlaşılan bu toplantı başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır. Mekke ileri gelenlerinin oluşturduğu ve Hz. Peygamber’i davasından vaz geçirmeye yönelik bu girişim ayet tarafından mele’ olarak isimlendirilmiştir. Diğer taraftan Lammens mele’ kavramını Kur’an’ın tanıdığı tek Mekke otoritesi olduğu savunmuştur.⁵² Bu grup aynı zaman yukarıda da ifade edilen Mekke yönetim meclisi Daru’n-Nedve üyeleri idi. Dikkat çekici bir husus ise yukarıdaki ayette zikredilen toplantıya katılan Mekke ileri gelenlerini isimleri Sa’lebî tarafından kayıt altına alınmış olmasıdır.⁵³ Bu isimler incelendiğinde tamamının Mekke seçkinleri olduğu anlaşılacaktır.

⁴⁶ A’râf, 7/75; Hûd, 11/27, 38; Zuhruf, 43/47.

⁴⁷ A’râf, 7/88, 90, 125.

⁴⁸ Sâd, 38/6.

⁴⁹ A’râf, 7/109; Şu’arâ, 26/34.

⁵⁰ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 21; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri’l-Muhît*, VII, 369; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 243; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVI, 178; el-Mâverdî, *en-Nuketu ve’l-Uyûn*, V, 78; Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, el-Mektebetu’l-İslâmî, trz. VII, 103; Ebû İshâk Ahmed es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-Beyân*, Dâru İhyau’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut 2002, VIII, 178; es-Seyyid Mahmud Şükri el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, İhyâu’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut trz., XXIII, 165; Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1993, III, 130; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîz*, Tah. Ebû Abdullah Hüsyen b. Ukâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, Fârûku’l-Hadîsiyye li’n-Neşr, Kahire 2002, IV, 81; Muhammed Cemâleddîn el-Kâsımî, *Mehâsinu’t-Te’vîl*, Dâru İhyai’l-Kutubi’l-Arabiyye 1957, XIV, 5077; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Kahire 1946, XXIII, 97.

⁵¹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 23-24; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XII, 74-75.

⁵² Lammens, “Mekke”, VIII, 631.

⁵³ Sa’lebî Mekke ileri gelenlerini oluşturduğu yirmi beş kişilik isim listesini şöyle vermektedir: Velîd b. el-Muğîre, Ebû Cehil b. Hişâm, Ubey b. Halef, Ümeyye b. Halef, Amr b. Vehe b. Halef, Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Abdullâh b. Ümeyye, Âs b. Vâil, el-Hars b. Kays, Adiy b. Kays, Nadr b. el-Harîs, Ebu’l-Bühterî b. Hişâm, Kart b. Amr, Âmir b. Hâlid, Mahreme b. Nevfel, Zemâ

b. “Mütref” Kavramı

“Mütref” kavramı “saygın, mani olunmayacak şekilde yaşamaya dalmış, bol nimet verilmiş, despot, zorba, müstebit (cebbar)”⁵⁴ anlamlarına kullanılmıştır. Kavramın, İbn Abbâs “nimet verilen kimseler”,⁵⁵ “zengin reisler”,⁵⁶ “kötülük başkanları”,⁵⁷ Katâde b. Diâme yukarıdaki anlamların yanında “zorba yöneticiler”,⁵⁸ Ebu’l-Aliye⁵⁹ “müstekbirler”,⁶⁰ Mücâhid b. Cebr “bozguncular (fesatçılar)”,⁶¹ İbn Zeyd “kodamanlar (el-uzema’-العظماء)”,⁶² Suddî “müşrikler”⁶³ anlamında kullanıldığını ifade etmişlerdir. Önde gelen müfessirler “Dünya nimetleri peşine düşüp ahiret amellerini terk edenler,⁶⁴ Lezzetli gıdalar ile nimetlenmiş,⁶⁵ Refaha dalmış, sadece şehvetini düşünen, meşakkat ve sorumluluklardan kaçan,⁶⁶ Nimet ve bolluk ile şıarmış kimseler”⁶⁷ ve itibar peşinden koşanlar”⁶⁸ şeklinde tanımlama yapmışlardır. Muhammed Esed kavramı “Bütün ahlaki endişeleri bir tarafa bırakan kişiler”⁶⁹ şeklinde tanımlamıştır.

Bu kavram doğrudan Mekke toplumuna işaret edecek şekilde Sebe2 34/34, Mü’minûn 23/64 ve Zuhuruf 43/23 ayetlerinde kullanılmıştır.

Sebe’ 34/31-33 ayetlerinde “Biz hangi ülkeye bir uyarıcı gönderdiysek mutlaka oranın **varlıkla şıarmış kimseleri**: ‘Biz, sizin gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz’ dediler. Ve dediler ki: ‘Biz malca ve evlâdça daha çoğuz, biz azâba

b. el-Esved, Mut’im b. Adıyy, Ahnes b. Şerîk, Hüvaytib b. Abdü’l-Uzzâ, Nebîh b. el-Haccâc, Münebbih b. el-Haccâc, el-Velîd b. Utbe, Hişâm b. Amr b. Rebîa ve Süheyl b. Amr. Bkz: es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-Beyân*, VIII. 178.

⁵⁴ Fîrûzâbâbdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, s. 794.

⁵⁵ Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1987, X. 3333; el-Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, V. 457.

⁵⁶ el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, III. 236.

⁵⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV. 529; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VII. 2321.

⁵⁸ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV. 531; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII. 321; es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, XII. 221.

⁵⁹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV. 529.

⁶⁰ es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, X. 649; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, III. 317.

⁶¹ el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, III. 236.

⁶² et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII. 77

⁶³ el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, V. 457.

⁶⁴ es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, II. 146; es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-Beyân*, V. 194; el-Vâhidî, *el-Vesît*, Dâru’l-kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, I. 597.

⁶⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII. 631. Taberî kelimen tercih ettiği anlamına işaret eden şu şiiri örnek göstermiştir: (نهدي رعون المتترف الصداد/الى امير المؤمنين الممتاد).

⁶⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V. 435.

⁶⁷ er-Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVIII. 77; XXVII. 207.

⁶⁸ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil*, III. 424.

⁶⁹ Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, Çev., Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., Ankara 1999, II. 880.

*uğratılacak değiliz*⁷⁰ ifadesi ile mütreflere işaret edilmiştir. Taberî buradaki hitabın Mekkelilere yönelik olduğunu ifade etmiştir.⁷¹ Suyutî'nin aktardığı sebebin nüzul mahiyetindeki bilgi de ayetin Mekke muhatabıyla bağlantısına işaret edilmiştir.⁷²

Mü'minûn 23/67 ayetinin bildirdiğine göre Mekke ileri gelenleri Kâbe karşısında gece eğlencesi müsamereleri yaparlardı. Nitekim bize ulaşan rivayetler buna işaret etmektedir.⁷³ Aynı sûrenin 64-66'ncı ayetlerinde "*Nihâyet varlıklarını azâb ile yakaladığımız zaman, hemen feryâda başlarlar.*' *Bugün artık feryâdetmeyin, bize karşı size yardım olunmaz (kimse sizi bizim azâbımızdan kurtaramaz). Âyetlerim size okunuyordu da siz arkanıza dönüyordunuz*" mütref kesime işaret edilmiştir.

Bilindiği gibi Mekke ileri gelenlerinin Hz. Peygamber'e karşı çıktıkları en önemli husus atalarının inancının kötülenmesiydi. Bu gerçek Zuhrûf 43/22-23 ayetinde "*Hayır, (ne bilgileri var, ne de Kitâpları). Sadece: 'Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerinde gidiyoruz' dediler. İşte böyle, senden önce de hangi kente uyarıcı gönderdiyse mutlaka oranın varlıkları: 'Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız.' dediler.*" şeklinde ifade edilmiştir. Bu ayette gerek siyâk-sibâk ilişkisi,⁷⁴ gerekse de nüzul sebebini bildiren rivayetler⁷⁵ incelendiğinde ayetlerin Mekke ileri gelenleri ile bağlantılı olduğu açık bir şekilde anlaşılacaktır.

c. "Ekâbir" Kavramı

"Ekâbir" "k.b.r" kökünden türemiştir. Ayetlerde bu kökten türeyen pek çok kavram geçmektedir. Kavram sözlük anlamı olarak "saygıdeğer, muhterem olma, şerefli olma, zorbalık, güçlü olmak, saltanat/mülk sahibi, büyüklenme"⁷⁶ manalarında kullanılmıştır. Bu kelime ayetlerde "haddi aşan zalim yöneticiler,⁷⁷ sultan ve kodamanlar"⁷⁸ anlamında kullanılmıştır. Müfessirler ayeti "Allah'a şirk

⁷⁰ Sebe', 34/34-35.

⁷¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX. 294.

⁷² Bkz: es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, s. 215.

⁷³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII. 77; es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II. 417; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, VII. 51; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV. 60; el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, V. 422; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V. 482; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XV. 62; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II. 473; el-Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Vâhidî, *el-Vesît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, III. 294; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 987; el-Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, XII. 4406.

⁷⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX. 572; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII. 207.

⁷⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX. 25.

⁷⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 568; el-Cevherî, *es-Sıhah*, II. 801-802; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XLII. 3807, 3809, 3811.

⁷⁷ es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, VI. 194.

⁷⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX. 538; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV. 1384; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, VI. 194; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, X. 20.

koşup günah işleyen ileri gelenler⁷⁹ büyüklenip peygamberlere karşı çıkan mücrim yöneticiler,⁸⁰ Allah'ın kanunu gereği her beldeye gönderilen fasık/bozguncu liderler,⁸¹ insanlara tuzaklar kuran dalalet/sapkınlık taşıyıcılar,⁸² kavmin günahkâr ileri gelenleri,⁸³ halkı Allah'ın yolundan çevirmeye çalışan ve peygamberlerin düşmanı, kentlerin ileri gelen günahkârlar⁸⁴ ve zorba yöneticiler⁸⁵ anlamında kullanıldığını kaydetmişlerdir. Bu kavram En'am 6/123 ayetinde doğrudan Mekke toplumunun ileri gelenlerden birisini ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Rivayetlere göre ayetin hedefinde Ebû Cehil⁸⁶ veya Velîd b. Muğîre⁸⁷ vardır.

d. "İstekber" Kavramı

"k.b.r." kökünden türeyen kavramlardan biri de "istekber"dir. Bu kavram iki anlamda kullanılmıştır. Bunlardan birincisi "iyi olanı seçmek, büyük olmayı istemek", ikinci anlamı ise "açgözlü olmak, nefsinde olmayan büyüklük duygularını izhar etmek"tir.⁸⁸ Ayetlerde "kendilerine tabi olunan kimseler,⁸⁹ ileri gelen yöneticiler,⁹⁰ efendiler,⁹¹ asilzadeler,⁹² öncü aydınlar⁹³ ileri gelen Arap (Mekke) müşrikleri"⁹⁴ anlamında kullanılmıştır.

⁷⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX. 537.

⁸⁰ es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, I. 511.

⁸¹ el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, III. 185.

⁸² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 393.

⁸³ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIII. 183.

⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, VI. 160.

⁸⁵ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, I. 534.

⁸⁶ es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, IV. 187; el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, III. 185; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, III. 118; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, I. 535; İbn Âşûr, *Tefsîru et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VIII. 53; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV. 2046.

⁸⁷ es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, I. 511; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, IV. 187; el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, III. 185; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 393; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIII. 184; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X. 20-21; el-Vâhidî, *el-Vesît*, II. 320; İbn Âşûr, *Tefsîru et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VIII. 53; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV. 2046; el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, VIII. 22.

⁸⁸ er-Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Tah., Muhammed Halîl Aytânî, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut 2005, s. 424.

⁸⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII. 626; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, III. 158; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, V. 313; el-Mâverîdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, III. 129; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, IV. 356; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII. 126; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1199.

⁹⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII. 626; XIX. 290; es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, II. 204; III. 75; el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, IV. 343; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V. 124; es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, XII. 218.

⁹¹ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX. 110; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II. 129; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. 372.

⁹² el-Vâhidî, *el-Vesît*, III. 495.

⁹³ Esed, *Kur'ân Mesajı*, II. 828.

⁹⁴ es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, XII. 218.

Sebe’ 34/31-33 ayetinin giriş cümlesi “**İnkâr edenler dediler ki:...**” şeklindedir. Burada geçen “keferû” (كفروا) ifadesi ile Mekke inkârcıları kastedilmiştir.⁹⁵ Bu ayette kıyamet gününde cereyan edecek olan bir sahneye yer verilmiştir. Bu sahnede alt tabaka mensubu “müstad’af”, üst tabaka mensubu ise “müstekbir” ile kavramları ile sembolize edilmiştir. Buna göre avam tabakasına mensup insanlar uğradıkları kötü akıbetten ileri gelenleri sorumlu tutarak, müstekbirleri dünyadayken kendilerini saptırmakla, peygamberlerin yolundan alıkoymakla suçladıkları anlaşılmaktadır. Ancak suçladıkları müstekbirler de kendileri gibi aynı kötü akıbeti yaşamakta, tüm bu itirazlar iki zümre için haklarında verilmiş olan kötü akıbeti değiştirmeyeceği ifade edilmiştir.⁹⁶ Burada Mekke toplumunda bir gönderme vardır. O da ileri gelen inkârcıların peşinden gittiklerinde aynı akıbeti paylaşacakları gerçeğidir. Bu manzaranın bir benzeri İbrahim 14/21 ayetinde de tekrarlanmıştır.

Yukarıda aktarılan kavramlar dışında Zuhuf 43/31 ayetinde geçen “*reculin mine’l-karyeteyni’l’azmîm*” (رجل من القريتين العظيم) ifadesi ile muhatap toplumun ileri gelenleri kast edilmiştir. Bu ifadede geçen “karyeten” kelimesi ile Mekke ve Taif, “recul” kelimesi ile de Mekke ileri gelenlerinden Velîd b. Muğîre, Utbe b. Rabîa’nın, Taif ileri gelenlerinden ise Ebû Mes’ûd Urve b. Mes’ûd es-Sakafî, Habîb b. Amr es-Sakafî, İbn Abd Leys es-Sakafî, isimleri zikredilmiştir.⁹⁷ Yukarıda ismi geçen şahıslar Mekke ve Taif ileri gelenlerindedir.

3. Mekki Ayetlerde Alt Tabakayı İşaret Eden Kavramlar

Alt tabakayı niteleyen kavramları genel ve özel kavramlar olmak üzere iki kategoriye ayırmak mümkündür. Mekke toplumunda alt tabakayı gösteren genel kavramlar kısmında “Erâzîl” ve “Duafa’ ” inceleme konusu yapılacaktır. Özel kavramlar başlığı altında “yetim”, “miskin”, “sâil-mahrûm” ve köleleri ifade eden “fekku rakabe”, “meleket eyman” ve “abd” kavramları incelenecektir.

⁹⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX. 289; el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, IV. 451; es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, XII. 218.

⁹⁶ Vehbe Zuhaylî, *Tefsîru’l-Munîr*, Çev. Komisyon, Risale Yay., İstanbul 2007 XI. 479.

⁹⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX. 580-582; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, III. 206; el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, V. 223; el-Bağâvî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, VII. 211; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V. 438; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, VII. 311; el-Vâhidî, *el-Vesît*, IV. 70; en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl*, II. 539.

3.1. Genel Kavramlar

a. “Duafa’ ” kavramı

“Duafa’ ” kavramı ayetlerde “da’ifin” (ضعيفا),⁹⁸ “ed-duafâ” (الدعاء),⁹⁹ “ad’af” (اضعف),¹⁰⁰ “yested’if” (يستدعف),¹⁰¹ “ustud’ifû” (استدعفا),¹⁰² “yüsted’afûn” (يستدعفون)¹⁰³ ve “müsted’afûn” (مستدعفون)¹⁰⁴ formunda geçmektedir. Tüm bu ayetler “duafa” ve “isted’af-müsted’af” şeklinde tasnif edilebilir. Bu iki kavramın anlam benzerliğinden dolayı yukarıdaki ayet grupları için “duafa’ ” ortak kavramı kullanılacaktır.

“Duafa’ ” kavramı ayetlerde “kahredilmiş, zayıf bırakılmış”,¹⁰⁵ “küfürde lider olanlara tabi olanlar”¹⁰⁶ ve “Kuvvetli olmayan anlamında aciz ve güçsüzler”¹⁰⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Bu ayet grupları içerisinde Nisâ 4/97, Enfâl 8/26 ve Sebe’ 34/31-33 ayetleri doğrudan Mekke toplumunu ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

Duafa’ kavramı pek çok müfessirin tanımlamasında “dalalette/inkârcılıkta reislerine tabi olan zayıf kimseler”¹⁰⁸ anlamı öne çıkmaktadır. Seyyid Kutub ise kavramı “Fikir inanç ve düşüncede ferdi hürriyetlerinden feragat edip kendilerini kodaman insanlara teslim eden kişiler”¹⁰⁹ şeklinde tanımlamıştır. Muhammed Ebû Zehrâ’ya göre bu kişiler köle, fakir ve erzel (ayak takımı) olmak üzere üç gruba ayrılır.¹¹⁰ Esasında Mekke toplumunun büyük bir kısmı bu kesimlerden oluşuyordu. Onların İslam’a girmesini engelleyen de Mekke üst tabakasıydı.

b. “Erâzil” Kavramı

“Erâzil/erzelûn” kavramı Hûd 11/27 ve Kasas 28/111 ayetlerinde geçmekte, kelime anlamı ise “idrak düzeyi düşük, hal ve görünüş itibarı ile zelil olan”,¹¹¹ “hacamatçılık ve deri tabaklamak gibi düşük sanatları icra edenler”¹¹²

⁹⁸ Hûd, 11/91.

⁹⁹ İbrahim, 14/21; Mü’min, 40/47.

¹⁰⁰ Meryem, 19/75; Cin, 72/24.

¹⁰¹ Kasas, 28/4.

¹⁰² A’râf, 7/75; Kasas, 28/5; Sebe’, 34/31, 33.

¹⁰³ A’râf, 7/137.

¹⁰⁴ Nisâ, 4/75, 97, 98; Enfâl, 8/26.

¹⁰⁵ Nisâ, 4/97; Kasas, 28/4-5; A’râf, 7/137.

¹⁰⁶ Nisâ, 4/97; Kasas, 28/4-5; A’râf, 7/137.

¹⁰⁷ Nisâ, 4/98; A’râf, 7/75; Enfâl, 8/26; Hûd, 11/91; Meryem, 19/75; Cin, 72/24.

¹⁰⁸ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX. 291; e ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, III. 158; s-Sa’lebî, *el-Kesfu ve’l-Beyân*, V. 313; er-Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIX. 110.

¹⁰⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, Çev., Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay., İstanbul 1991, VI. 420.

¹¹⁰ Muhammed Ebû Zehra, *Zehretu’t-Tefâsîr*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire trz., VIII. 4015.

¹¹¹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV. 1708; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIX. 1633; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 1005.

şeklinde ifade edilmiştir. Tefsir mahiyetindeki bilgilerde “insanların alt tabakasını oluşturan sefiller¹¹³ düşük seviyede meslekleri icra edenler,¹¹⁴ soylu kesimden olmayanlar,¹¹⁵ mal ve mevkiden yoksun fakir kimseler”¹¹⁶ şeklinde olmak üzere benzer anlamda aktarılmıştır. Abduh’un kavram ile ilgili “Soylu ve ileri gelenlerin oluşturduğu üst sınıf mensubu olmayan, tarım yaparak veya hizmet sektöründe işçi olarak geçimini sağlayan kimseler”¹¹⁷ şeklindeki tanımlaması modern dönem toplum yapısını yansıtmaktadır.

H. Nuh’a tabi olanların kavminin ileri gelenleri tarafından erâzil olarak tanımlaması müfessirlere göre Mekke toplumunun ileri gelenleri için de geçerliydi.¹¹⁸ Mekke ileri gelenleri H. Peygamber’e iman edenleri “erâzil” olarak gördükleri gibi, Müslümanlar için ayetin ifadesiyle “badiye’r-re’y” tabirini kullanıyorlardı. Bu kavram “derinlemesine düşünmeden ilk görüşte karar veren”¹¹⁹ ve “akli melekeleri yetersiz olduğu için faziletli şeyleri idrak edemeyen”¹²⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Muhammed Esed’in ifadeleri bunu özetlemektedir: “Tüm peygamber kıssalarının -ve özellikle de H. İsa ve o’ndan sonra H. Muhammed’in gösterdiği gibi, ilk müminlerin çoğu, ilahî mesajın, kendilerine bu dünyada daha adil ve eşitlikçi bir toplumsal düzen, ahirette de ebedî mutluluk vaad ettiği, toplumun aşağı sınıflarına mensup köleler, yoksullar ve ezilenler arasından çıkmıştır. Peygamberlerin üstlendiği görev, bütünüyle bu devrimci karakteri sebebiyledir ki, kurulu düzeni elinde tutan, toplumun varlıklı ve imtiyazlı kişileri ve grupları katında daima hoşnutsuzluğa yol açmıştır.”¹²¹ Bu manzaranın aynısı İslam’ın çıktığı Mekke’de yaşandı.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIX. 1632.

¹¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 379; Abdurrahmân b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII. 2788; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, VII. 173; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV. 179; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, II. 573; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XI. 277; el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, IV. 181.

¹¹⁴ Abdurrahmân b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII. 2788; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, VII. 173; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV. 179; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII. 430; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XI. 277; el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, VI. 121.

¹¹⁵ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, III. 47; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, II. 573; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. 193.

¹¹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. 193; el-Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, II. 465; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII. 220.

¹¹⁷ Abduh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XII. 61.

¹¹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI. 404; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri'l-Muhît*, VII. 369; el-Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, XIII. 4630; Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV. 45; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI. 65; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI. 65.

¹¹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. 193; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII. 430; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri'l-Muhît*, V. 215; el-Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, II. 465; es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II. 123; Abduh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XII. 61.

¹²⁰ el-Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, X. 3458.

¹²¹ Esed, *Kur'ân Mesajı*, I. 428.

3.2. Özel Kavramlar

Alt tabakaya işaret eden özel kavramları “yetim, miskin, sâil-mahrum” şeklinde sıralamak mümkündür.

a. “Yetim” Kavramı

“yetim” kavramı “tek/biricik, gaflet içerisinde olma, babasını kaybetmiş (insanlar için kullanıldığında) veya annesini kaybetmiş (hayvanlar için kullanıldığında)”¹²² anlamında kullanılmıştır. Bu kavram Beled 90/15, Fecr 89/17, Duhâ 93/9, Mâ’ûn 107/2 ve İsrâ 17/34 ayetlerinde Mekke toplumunu ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

İlk nazil olan ayetlerden Beled 90/15 ayeti “*yahut açlık gününde doyurmaktı, akraba olan Yetimi (يتيما ذا مقربة)*” ifadesiyle Mekke toplumunda pek de riayet edilmeyen yetim haklarını gözetme veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Fecr 89/17 ayetinde “*Hayır, doğrusu siz (Allah’tan ikrâm bekliyorsunuz ama kendiniz) yetime ikrâm etmiyorsunuz*” ifadesiyle Mekke’de aristokrat tabakasının mahrum kesimlere olan ilgisizlikleri yüzlerine vurulmuştur. Bu ayetin nüzul sebebini bildiren rivayetlerde Mekke’de yetim hakkının nasıl gasp edildiği ifade edilmiştir.¹²³ Duhâ 93/9 ayetinde “*Öyleyse sakın öksüzü(yetimi) ezme*” ifadesiyle aynı zamanda yetim olarak büyüyen Hz. Peygamber’e hitaben yetimlerin haklarını gözetmeleri tavsiye edilmiştir. Mâun suresinde yetim konusu daha çarpıcı bir şekilde vurgulanmıştır. Ayetin giriş cümlesinde “dini yalanlayan” kişi/kişiler muhatap alınmış, hemen sonrasında bu kişilerin birinci vasfı “yedu’u’l-yetim” ifadesiyle “yetime zulmedip hakkını vermeme” olarak zikredilmiştir.¹²⁴ Bu surede dikkat çekici diğer bir husus ise kıldıkları namazın farkında olmayan veya namaz kılanların sahip olduğu erdemleri taşımayan kimselerin şiddetle eleştirilmesidir. Bu surede yetim hakkına riayet edilmesi hususu, dinin temel ibadetlerinden biri olan namazdan önce zikredilmiştir. Bundan iki sonuç çıkartmak mümkündür. Birincisi Kur’an’ın yetim hakkına riayet edilmesi hususuna büyük önem vermiştir. Diğer ise Mekke toplumunda yetim haklarının yaygın bir şekilde ihlal edildiği gerçeğidir.

¹²² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, LV. 4948; el-İsfa

hânî, *el-Müfredât*, s. 551; Firûzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, s. 1172; el-Cevherî, *es-Sihâh*, V. 2064;

¹²³ eş-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, III. 477; el-Vâhidî, *el-Vesît*, IV. 484; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1621.

¹²⁴ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV. 658; ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, V. 367; Abdurrahmân b. Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, X. 3468; el-Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, VI. 351; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XXII. 510.

b. “Miskin” Kavramı

“Miskin” kavramı “fakir, hiçbir şeyi olmayan, zillet ve sefalet içerisinde olan”¹²⁵ anlamında kullanılmıştır. İsfahânî miskini “hiçbir şeyi olmayan, fakirin en kötü hali”¹²⁶ şeklinde tanımlamıştır. Bu kavram Beled 90/16, Mâ’ûn 107/3, Fecr 89/18, Hâkka 69/34, Kalem 68/24, Müddessir 74/44 ve Kehf 18/79 ayetlerinde geçmektedir.

Beled 90/16 ayetinde “miskinen zâ metrebe” (مسكينا ذا متربة/hiçbir şeyi olmayan yoksul) ifadesiyle miskin kişinin “fakirliğinden dolayı toprak ile anılan” veya “toprağa bulanmış” olarak vasıflandırılmış olması mahrumiyetini dramatik bir şekilde gözler önüne sermiştir. Beled suresinin ilk ayeti “hayır, bu şehre yemin ederim” şeklinde başlamış daha sonra kinayeli olarak “şehir” olarak zikredilen Mekke ileri gelenlerinin mal ve servet ile iftihar etmeleri kıyasıya eleştirilmiştir. Kendilerini beğenen bu elit tabaka, yetim ve miskin haklarına riayet etmedikleri için karizmaları ayet tarafından çizilmiş, asıl iftihar edilmesi gereken hususun mal, şöhret ve övünme ile değil, mahrum kesimlerin haklarına riayet etmek olduğu etkileyici bir şekilde izah edilmiştir. Aynı durum Fecr suresinde de tasvir edilmiş, 18’inci ayetinde “*Yoksula yedirmeğe teşvik etmiyorsunuz*” ifadesiyle nimet içerisinde yüzen zengin takımı eleştirilmiştir. Aynı şekilde Maun 107/3 ayetinde yoksul kesime yardım etmemeleri¹²⁷ bu kişilerin bir vasfı olarak zikredilmiştir. Hakka 69/34 ayetinde zengin takımından birisinin kıyamet günü amel defterini aldığı sarf ettiği pişmanlık sözleri sıralanırken hemen sonrasında “*Çünkü o büyük Allah’a inanmıyordu. Yoksulu doyurmaya ön ayak olmuyordu!*” ifadeleri ile kıyamet günü karşılaşmış olduğu kötü akıbetin gerekçesi hatırlatılmıştır. Bu ifade ile toplumsal vazifesini yerine getirme, yoksul kesime karşı kayıtsız olmanın ağır suçlardan olduğu ifade edilmiştir.¹²⁸ Kalem 68/17-33 ayetleri “bahçe sahipleri” olarak bilinen ve Hz. Peygamber’den önce yaşamış zengin bir ailenin başına gelen talihsiz olay aktarılmıştır. Ayetlerin ifadesinde anlaşıldığı kadarıyla salih bir kişi olan ailenin reisi, sahip olduğu zenginlik kaynağı bahçesinin ürünün toplarken fakirleri gözetir, kendi ihtiyacı kadar topladıktan sonra geri kalanını onlara bırakırdı. Ancak bu kişinin ölümünden sonra çocukları babalarının yaptıklarını “ahmakça” bularak, sabah erkenden yola çıkarak, yoksullar farkına varmadan bahçelerini devşirmeye gittiklerinde bir enkaz ile karşılaşır.¹²⁹ Onları bu kötü akıbeti götüren şey ayetin ifadesiyle “*Sakin, bugün hiçbir yoksul bahçeye girip yanınıza sokulmasın*” şeklindeki düşünceleriydi. Râzî’nin aktardığına göre Mekke sakinlerinin bu tarihi olaydan

¹²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XXIV. 2054; el-Cevherî, *es-Sihâh*, V. 2136; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, s. 1206.

¹²⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 243.

¹²⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV. 659; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, III. 518; el-Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, VI. 351.

¹²⁸ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1526.

¹²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XIV. 97; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, VIII. 335.

haberleri vardı.¹³⁰ Burada Mekke zenginlerinin yoksul kesime karşı duyarsızlığı bu kıssa ile ifade edilmiştir.

Müddessir suresinin girişinde Mekke ileri gelenlerinden zengin bir kişinin tasviri yapılmıştır. Kaynakların ittifakına göre bu kişi Velid b. Muğire'dir.¹³¹ Bu kişinin dünyadaki refahı ve haleti ruhiyesi aktarıldıktan sonra kıyamet günü karşılaşılabileceği durum ve acı pişmanlık “*Suçluların durumunu: ‘Sizi şu yakıcı ateşe ne sürükledi?’ (Onlar da) Dediler ki: ‘Biz namaz kılanlardan olmadık’, ‘Yoksula da yedirmedik’ Boş şeylere dalanlarla birlikte daldık ‘Cezâ gününü yalanlardık’ ‘İşte böyle iken ölüm bize gelip çattı’*” ifadeleriyle aktarılmıştır.

c. “Sâil-Mahrûm” Kavramı

“Sâil-mahrûm” kavramı iki ayrı ayette “li’s-sâili ve’l-mahrûm” (السائل والمحروم)¹³² diğer bir ayette ise “es-sâil” (السائل)¹³³ şeklinde geçmektedir. Genel anlamda *sâil*, “fakirliğinden dolayı dilenen insanlar”, *mahrûm* ise “insanlardan dilenmeyen, iffetli davranıp ihtiyaçlarını bildirmeyen kişi”¹³⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Duhâ 93/10 ayetinde “ve emme’s-sâile felâ tenher” (و اما السائل فلا / تتهر / yoksulu azarlama) ifadesiyle yoksulun azarlanmaması ve haklarına rivayet edilmesi tavsiye edilmiştir. Zâriyât 51/19 ayetinde “*Mallarında dilenci ve yoksul için hak vardı*” ifadesi ve Mearic 70/25 ayetinde ise “*Onların mallarında belli bir hisse vardır: Sâile ve mahruma (isteyene ve utancından dolayı istemeyip mahrum kalana)*” ifadesi ile sâil-mahrûm olarak ifade edilen kesime dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu ayetler Mekke’de erken dönemde inan ayetlerden olup, toplumdaki sosyal konuma açıkça işaret edilmiştir.

d. “Fakku Rakabe” “Meleket Eymân” ve “Abd” Kavramları

Mekki ayetlerde köle kavramı için “fekku rakabe” (فك رقبة)¹³⁵, “meleket eymân” (ملكت ايمان)¹³⁶ ve “abd” (عبد)¹³⁷ tabirleri kullanılmıştır.¹³⁸

¹³⁰ er-Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXX. 87.

¹³¹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIII. 421-422; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XIV. 180-182; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, VIII. 403-404; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XXI. 356; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5454-5; el-Kâsmî, *Mehâsinu’t-Te’vîl*, XV. 5977-8; ibn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXIX. 304.

¹³² Zâriyât, 51/19; Me’âric, 70/25.

¹³³ Duhâ, 93/10.

¹³⁴ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI. 515; XXIII. 269; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, III. 277; el-Bağâvî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, VI. 374; er-Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVIII. 205; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XIX. 482; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1405.

¹³⁵ Beled, 90/13.

¹³⁶ Nahl, 16/71; Mü’minûn, 23/6; Rûm, 30/28; Me’âric, 70/30.

¹³⁷ Nahl, 16/75; Şu’arâ, 26/22; Mü’minûn, 23/47.

¹³⁸ Geniş bilgi için bkz: Rûveyda Sağlam İnce, *Kur’ân-ı Kerim’de Kölelik Konusu*, s. 50-67.

“Fekku rakabe” tabiri iki kelimededen meydana gelmiştir. “fekk” kelimesi “bağı çözmek, engellerin kaldırılması” anlamına gelir.¹³⁹ “rakabe” (رَقَبَة) fiili “gözetlemek, gözlemek, boynuna ip geçirmek” anlamına geldiği halde,¹⁴⁰ “er-rakabe” (الرَّقَبَة) “boyun, boynun kökü, köle” anlamına gelir.¹⁴¹ Kinaye ile boyun ile bizatihi insanın kendisi kast edilmiştir.¹⁴² Fekku rakabe” tabiri ise “köleyi hürriyetine kavuşturmak”¹⁴³ anlamında kullanılmıştır. Muhammed Esed kavram ile ilgili olarak “insanoğlunu boyunduruklarından kurtarmak” şeklinde de çevrilebilir. ‘Boyunduruk/zincir’ terimi, burada, ‘kölelik’ olarak tanımlanabilecek olan bütün tutsaklık ve sömürü -sosyal, ekonomik veya politik- biçimlerini kapsar”¹⁴⁴ ifadelerini kullanmıştır.

Mekke toplumunda köle sınıfının varlığına işaret eden diğer bir kavram “meleket eymân” (مَلَكَتْ أَيْمَانَ) dir. “meleke” (مَلَكَ) “sahip olmak”¹⁴⁵, “eymân” (أَيْمَانَ) ise “solun zıddı olan sağ taraf” anlamında “el-yemîn” (الْيَمِين) kelimesinin çoğuludur.¹⁴⁶ Bu köten türeyen “memlûk” (مَمْلُوك) kavramı “köle”¹⁴⁷ anlamında kullanılmıştır. “meleket eymân” tabirinin cariye anlamında kullanıldı konusunda görüş birliği var.¹⁴⁸ Bu kavram Me’âric 70/30, Nahl 16/71 ve Rûm 30/28 ayetlerinde geçmektedir. Bu ayetlerde o dönemde toplumda bir realite olan kölelik ile ilgili olarak riayet edilmesi gereken haklara işaret edilmiştir.

Köle sınıfına işaret eden kavramlardan biri de “el-abd” (العَبْد) dir. “Hür veya köle olarak insan (Allah’ın kulu anlamında), hür karşıtı (köle)”¹⁴⁹ anlamında kullanılır. Bu kavram Nahl, 16/75, Mü’minûn, 23/47 ve Şu’ara 26/22 ayetlerinde geçmektedir.

Sonuç

Mekke toplumunda sosyal tabakalaşmaya işaret eden çeşitli kavramlar ayetlerde yer almıştır. Buna göre üst tabakayı ifade edecek şekilde “mele” ,

¹³⁹ er-Râzi, *Meftâihu'l-Ğayb*, XXXI. 185; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, XXII. 301; el-Vâhidî, *el-Vesît*, IV. 491.

¹⁴⁰ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 90.

¹⁴¹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, I. 138; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XX. 1701; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 90.

¹⁴² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XX. 1701.

¹⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XX. 1701; el-Cevherî, *es-Sihâh*, I.

¹⁴⁴ Esed, *Kur’ân Mesajı*, III. 1274.

¹⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XLVII. 4227; el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV. 1609.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, LV. 4967.

¹⁴⁷ el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV. 1609; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XLVII. 4227; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 954.

¹⁴⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII. 12; es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, II. 408; es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, VII. 39; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II. 459; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, X. 109.

¹⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXXI. 2776; el-Cevherî, *es-Sihâh*, II. 502; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 296.

“mütref”, “ekâbir”, “istekber” gibi kavramların yan ısıra, üst tabakanın varlığına işaret eden çeşitli söylemler ayetlere yansımıştır. Aynı şekilde “duafâ”, “erâzil”, “yetim”, “fekku rakabe”, “meleket eyman”, “abd”, “miskin”, “sâil-mahrûm” gibi kavramların da alt tabakayı işaret edecek şekilde ayetlerde yer almıştır. Kavramların geçtiği ayetlerdeki siyak-sibak ilişkisi, esbab-ı nüzul ve daha başka tefsir mahiyetindeki bilgiler analiz edildiğinde, şehrin ekonomisini elinde bulunduran ileri gelenlerin oluşturduğu, refah seviyesi yüksek bir sınıfın varlığından söz edilebilir. Bu kesim aynı zamanda şiddetli bir şekilde İslam’a karşı muhalefet eden cepheyi oluşturuyordu. Buna mukabil geriye kalan çoğunluğun alt tabakayı oluşturan avam kesimi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kesimin büyük çoğunluğu Mekke’nin fethine kadar İslam’a muhalefet eden liderlerinin peşinden gittikleri anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Abduh, M. (1947), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm (Tefsîru’l-Mennâr)*, Telif: Muhammed Reşîd Rızâ, Dâru’l-Menâr, Kahire.
- Abdurrahman b. Ebî Hâtîm, el-Hanzalî, er-Râzî (1987). *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke.
- Albayrak, H. (2011). *Tefsir Usûlü*, Şûle Yay., İstanbul.
- Âlûsî, es-Seyyid Mahmûd Şükrî, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, İhyâu’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut trz.
- Arslan, D. A. (2004). “Temel Sorunları ve Açılımları ile Sınıf Teorisi, Sınıf Bilinci ve Orta Sınıflar”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 4.
- Ateş, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerim Meali*.
- Ayas, M. R. (1979). *Kur’ân-ı Kerim’de Çalışma Kavramı*, basılmamış doçentlik tezi, AÜSBE, Ankara.
- BÂ-Yunus, İlyas, *Niçin İslâm Sosyolojisi*, Çev. İlim Güner, Akabe Yay., İstanbul 1988.
- el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd (h.1409). *Meâlimu’t-Tenzîl*, Dâru Taybe, Riyad.
- Beydun, İ (1995). *el-Hicâz ve’d-Devletü’l-İslâmiyye*, Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, Beyrut.
- Burke, P. (2000). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh* (1990). Tah., Ahmed Abdulğafur Attâr, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut.

- Chelhod, J. (1998). Hicret Öncesi Mekke'de Kapitalizm", Er, İzzet, *Din Sosyolojisi Makaleleri*, Akçağ Yay., Ankara.
- Çağatay, N. (1957), *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Mars T. ve S.A.S. Matbaası, Ankara.
- Çağrııcı, M. (1991). "Asabiyet", *DİA*, İstanbul.
- Çelikkol, Y. (2003). *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- ed-Dâmeğânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983, Şevkî, *el-Asru'l-Câhilî*, Dâru'l-Mearif, Kahire, trz.
- Derveze, İ. (2011). *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İstanbul.
- _____(1998). *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Mustafa Altınkaya ve diğerleri, Ekin Yay., İstanbul.
- Ebû Hayyân el-Endülûsî (1994). *Tefsîru Bahri'l-Muhît*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Ebu's-Suûd b. Muhammed, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ el-Kitâbi'l-Kerîm*, Tah. Abdülkadir Ahmed Atâ, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, Riyad trz.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Zehretü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire trz.
- Emîn, A. (2003). *Duha'l-İslâm*, Mektebetü'l-Üsra, Kahire.
- _____(2011). *Fecru'l-İslâm*, Kelimâtu'l-Arabiyye, Kahire.
- Esed, M. (1999). *Kur'ân Mesajı*, Çev., Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., Ankara.
- el-Ezrâkî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, *Ahbâru Mekke ve mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, Mektebetü'l-Esedî, y.y.
- el-Fâkihî, Ebu'l-Abdillâh Muhammed b. İshak, *Ahbâru Mekke fî Kâdimi'd-Dehr ve Hadîsihi*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, Beyrut.
- el-FEHÎD, Muhammed el-Abdullâh el-Mutlak, *Fecru'l-İslâm fî Mekke*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakup (2005). *Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risâler, Beyrut.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir (1984). *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tavniyye, Tunus.
- İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed, *Kitâbu'l-Munammak fî Ahbâri Kureyş*, Tah., Hurşîd Ahmed Farık, Âlemu'l-Kutub, Beyrut.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Tah. Abdü's-Selâm Muhammed b. Hârûn, Dâru'l-Meârif, Kahire trz.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdümelik, *H. Muhammed'in Hayatı: es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Çev. İzzet Hasan ve Neşet Çağatay, AÜİF Yay., Ankara trz.
- _____, *es-Sîret*, Dâru's-Sahâbe, Kahire trz.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (2004). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tah. Ahmed Ferîd el-Yezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer (2000). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Tah., Abdullâh Alî el-Kebîr ve Arkadaşları, Dâru'l-Meârif, Kahire.
- İbn Sa'd, Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ*, Tah., Alî Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hâneci, Kahire.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, trz.
- _____(1987). *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî Ulûmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, Tah. Muhammed Abdu'l-Kerîm Kazım er-Râzî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- İbnu'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed (1987), *el-Kâmil fî't-Târîh*, Tah. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- _____, *el-Lubbâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire h.1356.
- İbnu'l-Kelbî, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed, *Cemheretu'n-Neseb*, Dâru'l-Yekzati'l-Arabiyye, Şam trz.
- _____, *Kitâbu'l-Asnâm*, çev. Beyza Düşüngen, AÜİF Yay., Ankara trz.
- Hamidullah, M. (1993). *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul.
- Heykel, M. (1985). *H. Muhammed Mustafa*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İnkılap Yay., İstanbul.
- Kalaycıoğlu, S. (2003). "Toplumsal Tabakalaşma", Sezal, İhsan, *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yay., Ankara.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- Kurtkan, A (1976). *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (2006). *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- Kutub, S. (1991). *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Çev., Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay., İstanbul.

- Lammens, H. (1957). "Mekke", *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüketu ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz.
- el-Merâğî, A. M. (1946)., *Tefsîru'l-Merâğî*, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Kahire.
- Mevdûdi, Ebu'l A'lâ (1997). *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Heyet, İnsan Yay., İstanbul.
- Mukâtil b. Süleymân (2004). *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çev., M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed (1998). *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut.
- el-Rağîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (2005).*el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, Tah., Muhammed Halîl Aytânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Râzî, Fahrüddîn (1981). *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed (2002). *el-Keşfu ve'l-Beyân*, Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefsîr*, Çev., Nedim Yılmaz, Sadredin Gümüç, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Sağlam İnce, R. 2010, *Kur'ân-ı Kerim'de Kölelik Konusu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara.
- es-Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed (1993). *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- es-Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf, *ed-Dürri'l-Mesûn fi Ulumi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Tah. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Şam trz.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân (2003). *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hecer, Kahire.
- _____ (2002). *Lübâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nizûl*, Müessesetu'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Şeriatî, A. (1998). *Medeniyet Tarihi*, Çev. İbrahim Keskin, Fecr Yay. Ankara.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (2007). *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr (2001). *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hecer, Kahire.
- Watt, W. M. 81986). *H. Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas ve Azmi Yüksel, AÜİF Yay., Ankara.
- Weber, M. (1998). *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yay., İstanbul.

- el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed (1992). *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tah. Usâm b. Abdu'l-Muhsîn, Dâru'l-İslâh, Dammam.
- _____(1994). *el-Vesît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Yazır, E. H. (1979). *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul.
- _____, *Kur'ân'ı Kerim Meali*.
- ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrahim (1988). *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer (1998). *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vicûhi't-Te'vîl*, Riyad.
- Zeydân, C. (2001). *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâmî*, Dâru'l-Hilâl, Kahire.
- ez-Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa (2007). *Tefsîru'l-Munîr*, Çev. Komisyon, Risale Yay., İstanbul.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 7.12.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 25.12.2016

Analysis of Teaching Health Education at Primary School

*Ludmila Fialová**

Abstract

The article deals with the new educational branch Health Education. The research aim was to compare knowledge of basic school pupils after attend of different teaching models. The combination of quantitative and qualitative methods was used in 7. (age 12 year) and 9. class (age 14 year). Researcher elaborate after entrance pupil's questioning a set of didactic manuals on the topic of body care, self-concept, body self-concept and physical activity in education promoting health for the new school subject Health Education. After the practical application of these didactic manuals in the seventh grades of primary school, their effectiveness was verified through a final (output) questionnaire survey and made a comparison with the knowledge of pupils from the ninth grade. The results show significant improvement in pupils' knowledge compared to the entrance questionnaire survey after regular lessons in duration half of year. The knowledge level after introducing the health topics in other subjects (the old teaching model) were significant lower.

Keywords: *Body care, eating habits, physical activity, self-concept*

Özet

İlkokulda Sağlık Eğitimi Öğretiminin Analizi

Araştırma, Sağlık eğimiyle ilgili yeni bir eğitim dalını kapsamaktadır. Çalışmanın amacı farklı öğretim modelleri uygulanan ilkokul öğrencilerin bilgilerini karşılaştırmaktır. Nicel ve nitel yöntemlerinin bir kombinasyonu 7. (12 yaş) ve 9. sınıftaki (14 yaş) öğrencilerde kullanılmıştır. Araştırmacı yeni başlayan öğrencinin, yeni okuldaki sağlık eğitimi için sağlık eğitimini teşvik eden bir takım öğretici el kitaplarının temel konusu olan, eğitimde vücut bakımı, benlik kavramı, beden benlik kavramı ve fiziksel aktivite gibi konuları sorgulayarak didaktik bir manuel kullanmıştır. Bu öğretici kılavuzların ilkokulun yedinci sınıfında uygulanmasından sonra, etkinlikleri nihai bir anket yöntemi ile doğrulanmış ve dokuzuncu sınıftan öğrencilerin bilgisi ile karşılaştırma yapılmıştır. Sonuçlar, yarıyıl boyunca düzenli derslere devam öğrencilerin bilgi düzeylerinde, okula girdikleri sırada uygulanan anketlerdeki bilgi seviyelerine kıyasla belirgin bir iyileşme olduğunu göstermektedir. Diğer derslerde (eski öğretim modeli), sağlık konularını tanıttuktan sonraki bilgi düzeyi kayda değer şekilde daha düşüktür.

Anahtar Kelimeler: *Benlik kavramı, beslenme alışkanlıkları, fiziksel aktivite, vücut bakımı.*

* Prof., Charles University Prague, Faculty of Physical Education and Sport, Czech Republic, fialova@ftvs.cuni.cz

Introduction

Health is one of the most important values in our lives. For a long time, the concept of health used to be defined as the absence of disease (WHO, 2012). Therefore, if you are not ill, you are healthy. However, it has turned out that this definition is not very accurate. You are often not ill, but still, you do not feel good, comfortable. Health in a broad sense, in all its aspects, in terms of physical, mental and social health, is the greatest asset of our lives. Being healthy is the first prerequisite to happiness and success.

Education for health in a broad sense may be understood as an effort to promote health and improve the state of health of the population, applied in the process of lifelong learning (Průcha, Walterová, & Mareš, 2013). It is a summary of educational activities aimed at developing health literacy, which is considered one of the important preconditions for improving the health of individuals, groups and society as a whole. It is essential that health literacy becomes part of education from early childhood, both in families and in schools and school institutions (Holčík, 2009). In a narrow sense, education for health means a specifically defined educational field which has gradually profiled in the Czech Republic during the ongoing education reforms and has now found its permanent place in the existing curriculum documents (Marádová, 2008a, 2008b).

The educational area of *Man and Health* has been newly introduced in Czech schools since 2007. It has two branches: *Education for Health* and *Physical Education*, which also includes *Health Physical Education*. The objective of these branches is to guide pupils to the perception of health as the most important value in life, to the understanding of health as a balanced state of physical, mental and social well-being, to the awareness of the issues of health beneficial - hazardous behaviour, to active involvement in activities promoting health (both school and extracurricular ones).

Education for Health is a specifically delimited branch of education defined by educational documents. In the Framework Educational Programme for Primary Education (FEP PE), it is defined as follows: "Education for Health provides basic knowledge about man in relation to preventive health protection. Pupils learn to actively promote and protect health in all its forms (social, mental and physical) and to be responsible for it. Pupils reinforce hygiene, eating, working and other preventive good health habits, develop their refusal skills to avoid harmful substances, injuries and deal with threatening situations in everyday life and emergency situations. They expand and deepen their knowledge of the family, school, and peer community, nature, man, interpersonal relationships and learn to look at their own actions in terms of health needs and life perspectives of a growing up individual, make decisions in favour of health" (FEP PE, 2007, p. 70).

In the *Standard for Primary Education* (1995), the branch Health Education (together with the branch Physical Education and Sport), is part of the educational area Human and Health. It is included in the core curriculum at the 1st and 2nd primary school level (pupils in age 6- 15 years). The Health education in this document represents a way towards the formation of one of the most important human values - respect for life and the health of every individual. It seeks to explore the most important favourable and unfavourable influences that can affect human development in the course of one's life and one's current physical and mental state (SPE, 1995).

The school striving to fulfil this mission should create conditions in its educational programme and everyday educational work to ensure that pupils:

- Gradually acquire knowledge and skills that will help them to realize the importance of caring for their own health and the health of others, actively influence their physical, mental and social development and prefer a healthy lifestyle on their scale of values.
- Following the experience of everyday life, learn to understand certain life situations and make correct decisions in matters related to health (daily regime, diet, eating habits, addictive substances), personal safety, partner relationships, sexual behaviour (start of sex life, diseases spread through sexual intercourse, including HIV virus/AIDS), family life, parent ship.
- Improve their skills related to health care, family life and normal household operation, observe basic rules of hygiene and safety, be able to secure personal safety and provide first aid to others.
- Learn how to handle the basics of verbal and non-verbal communication between family members, use appropriate decent language in partner relationships, use professional terminology in relation to sexuality.
- Get advice on sources of information concerning the issues of a healthy lifestyle, seek and find ways to improve their own health in all its components (physical, mental, social, spiritual), to positive thinking.
- Constantly be aware of their belonging to their home and of their changing role in the family (in close relation to the physical, mental and social development), enter adulthood with a responsible approach to health, entering partner relationships and starting their own families.

The above objectives imply that the basis of education in this area is knowledge leading to orientation in the matters of health, to positive thinking and to making right decisions in favour of health, and skills allowing active influencing the physical and mental state of pupils, as well as experience and habits acquired and tested in practical situations of their daily routine (Marádová,

2007). According to the present-day terminology, this effort could be denoted developing health literacy of pupils.

Education for Health is presently frequently taught by unqualified teachers, which, however, should change shortly – the training of teachers in the branch of Education for Health is already underway. Here, an ideal combination appears to be *Physical Education – Education for Health* (Mužíková, 2010). The above author presents the results of an opinion survey of primary school headmasters on the implementation of the Education for Health curriculum. This first research analysed the current conditions for the education and implementation of the new subject Education for Health according to the Framework Educational Programme for Primary Education. The surveyed group consisted of 532 headmasters of fully organised primary schools, selected in cooperation with the Czech School Inspection. The survey was conducted during the 2005/2006 school year. The results showed that more than a half of the headmasters of the surveyed primary schools (56 %) considered the introduction of Education for Health as a separate branch of education beneficial, but most of them considered integrating Health Education with other, traditional subjects – Physical Education or Family Education. A third group of the headmasters considered hiring a qualified teacher in the future, while the same number of headmasters would be interested in complementary study in the branch of Health Education. Primary school headmasters would be more interested in short-term courses. The big problem perceived by the surveyed headmasters was the impossibility of providing teaching aids for Health Education where the main reason was the lack of funds.

The branch of Education for Health is currently taught as a separate subject (minimum number of 2 teaching units per week) within the educational programme by 76 % of schools. A potential extension of the number of teaching units within the available units would be used by 53 % of schools. This means that over a half of the surveyed primary schools presently implement Health Education in the form of separate subjects in at least 3 grades of the 2nd level of primary school = 6th to 9th grade (Fialová, Flemr, Marádová, Mužík, 2014).

Research Methodology

We were interested in pupil's knowledge after attend of different teaching models. This research approach is justified as the introduction of a new branch of education into the school practice poses another serious problem: who will be able to teach subjects with a newly conceived content. Monitoring the content follow-ups in the curriculum may help to search a teacher for a transitional period who will master this task thanks to their professional specialisation, methodological erudition and experience. Based on a specific situation of one primary school, we

have tried to design teaching topics, prepare didactic materials and analyse their effectiveness in relation to pupils.

The main objective of research at primary school was the elaboration and subsequent verification of the effectiveness of didactic manuals for the subject Health Education (analysis of their contribution to improving the knowledge and skills of pupils in the 7th grade). The research was intended to answer the question: Can the level of knowledge of seventh-grade pupils be raised based on teaching with the help of new didactic manuals compared to the knowledge of ninth-grade pupils who did not go through instruction conceived in this way?

The surveyed sample included seventh-grade pupils (average age of 12.5 yer) of the Second Primary School in Plzeň, a total of 53 pupils. All of them underwent the input and output questionnaire survey. Personal interviews were successively conducted with selected pupils. The final questionnaire was also filled in by 34 ninth-grade pupils (14,7 year old) and, finally, the knowledge was compared.

Used methods

We used a combination of quantitative and qualitative methods. Among quantitative methods, a questionnaire with 17 questions was selected. Twelve questions were formulated as closed, mostly with options of answers on a 5-point scale. The other questions (5 in all) were structured as open, where pupils themselves were to express their opinion. The data collection took place twice. First, before the start of teaching (September 2011), and, for the second time, half a year later (February 2012). The questionnaire developed for the verification of the effectiveness of the didactic manual was composed of 7 open questions with only one question where pupils chose yes - no options (Hájková, 2012).

The qualitative method was an interview with selected pupils through which we identified deeper contexts. Four pupils (two girls, two boys) responded to the following questions:

- What was the highlight of Health Education's lessons?
- What, on the contrary, did you not like in Health Education lessons?
- Which activities do you evaluate as the best and which would you leave out?
- Do you feel that you did not learn all you wanted to know?

Findings

1. Entrance questionnaire survey

The entrance survey was conducted through questionnaires with the purpose of identifying the level of knowledge in individual topics, the lifestyle

level which pupils live and their expectations from the subject Health Education. The findings presented the starting point for the elaboration of the working manual designed to help pupils understand the issues and lay solid fundamentals for teaching in the following grades (8th and 9th).

The questionnaires were anonymous (to safeguard the truthfulness of responses), pupils only listed their age, sex, height, weight and class (1st part of the questionnaire).

A. Physical activity

Three questions were asked to investigate what kind of physical activity the pupils were practising and in what amount. It was very interesting to compare the weight of the pupils with the number of hours devoted to physical activity. There, in particular, we could witness that more intensive physical activity was in direct proportion to lower weight.

The next question in the entrance questionnaire identified how many hours per week (excluding school Physical Education) the pupils devoted to physical activity. The amount of physical activity considered sufficient is in the range of 5 hours a week or more. The physical activity of 53 % of the children corresponds to this amount, of them 29 % were engaged in sporting activity for more than 6 hours per week. The children engaged in sporting activities for more than 6 hours a week are involved in some organized sporting activity in a sport club – e.g. volleyball, handball, football clubs, etc. 45 % of the children spend less than 4 hours per week in some physical activity, of them 2 % do not practise any sport for even at least 2 hours per week. This amount of physical activity is insufficient; children are at risk of lifestyle diseases (such as obesity, high blood pressure, etc.). It is, therefore, necessary to explain to the children the necessity and importance of regular physical activity in adequate intensity. We built upon this fact in the development of didactic manuals.

The following question was asked to find out what sporting activities children practised most often. We tried using the obtained information to adapt the didactic manuals focusing on physical activity accordingly. Through their most popular physical activities or sports games, we made the pupils familiar with the principles of good sport (maximum heart rate, energy supply, amount of physical activity, etc.). The girls' prevailing activity was associated with dancing, which seems an interesting subject for Physical Education lessons, which girls tend to avoid. The boys' range of sporting activities was more varied – they favour different sports games, as well as individual sports like swimming, cycling and martial arts.

The pupils were also asked whether they considered the amount of their physical activity sufficient. Physical activity in terms of its amount is considered adequate by 44 % of the pupils and probably adequate by 42 %. Only 2 % of the

pupils opted for the no answer. Given the results of the second question in which the pupils had been asked to specify the number of hours of physical activity per week and where nearly a half of all the respondents (47 %) had listed less than 4 hours per week, we concluded from the results that the pupils did not know what was the optimal amount of physical activity per week and, therefore, this issue should be addressed.

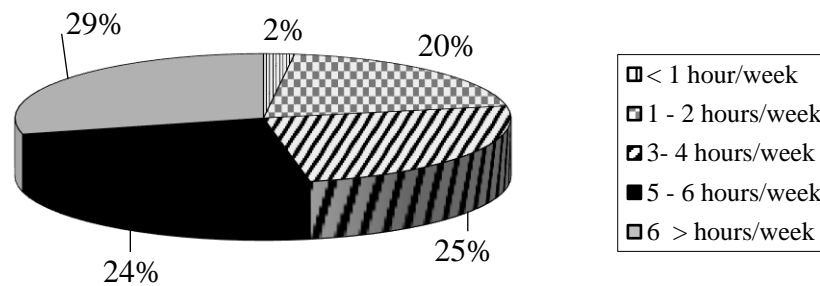

Chart No. 1. Amount of physical activity per week (without school PE)

B. Healthy diet, calorie intake – expenditure

Another part of the questionnaire investigated pupils' knowledge in the area of healthy diet and how they are familiar with the issues of energy intake and expenditure. The pupils were asked to indicate whether they thought that they and their family were eating good food.

In the majority of the cases - 96 %, the pupils answered that they thought they had healthy eating habits with their family (of them 56 % chose the answer probably yes). Only 4 % of the pupils chose the response "I don't know".

In the next question, the pupils had a list of 20 food items and their task was to choose those which corresponded to a healthy diet. The pupils got instructions to choose "the healthiest foodstuffs". The surprising conclusion was that only three pupils were able to answer quite correctly. The most frequent mistake was marking a sweet with vitamin C or biscuits as health food. Most of the children were able to identify at least two food items meeting the above criteria. The results reached by the children in this question indicated that this topic must be addressed during Health Education lessons. While evaluating the questionnaires pupils themselves said that they were very interested in this topic and showed great enthusiasm for future work.

The following question examined the knowledge of the effect of the ratio of the energy received in food and the energy given out during the day through physical activity. The responses to this question indicated that the pupils were not very strong on this issue. 22 % of the children listed that they knew what effect the ratio of energy intake and expenditure would have, while the same percentage (22 %) chose the option no, therefore, they have no knowledge on this issue. 38% of the pupils wrote that they probably knew what influence the energy intake – expenditure ratio had on their body. The results reached by the pupils in this question were surprising. The issues of energy intake and expenditure are often discussed in the media (television programmes, daily newspapers, youth magazines, etc.) and are one of the basic factors for maintaining the optimal body weight.

The next question directly followed the previous one. The pupils were asked to write whether they knew how to calculate their calorie intake during one day. A total of 50 % of the pupils do not know how to calculate their total caloric intake, and this answer was chosen by all the pupils who did not know or probably did not know about the effect of the calorie intake and expenditure ratio on their body. Only 2 % of the pupils could handle this issue, and 15% of the pupils wrote that they would probably know how to calculate their total energy intake per day.

During the common evaluation of the results achieved by the pupils in the questionnaire, the pupils said in the discussion that “something like that cannot be calculated at all”. In the didactic manuals, we included this issue very often and pupils had a chance to calculate the calorie intake by solving numerous practical problems (e.g. they calculated the total energy intake from food bought in a fast food type of restaurant or the energy intake of an individual suffering from anorexia).

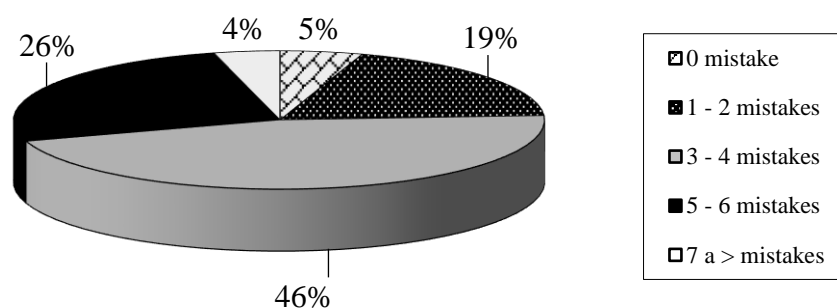

Chart No. 2. Mistakes in choosing health food

C. Eating habits

The following part of the questionnaire was devoted to pupils' eating habits. For specific food items, we identified the frequency of their consumption, and one question addressed fast food type eating.

Table 1. Eating habits

Consumption		Not at all	1 x daily	2 x daily	More often
Food stuff	Sex				
Lemonade	Boys	12	40	10	38
	Girls	8	53	23	16
Water	Boys	8	30	29	33
	Girls	0	28	17	55
Fruit	Boys	6	38	32	24
	Girls	0	20	48	32
Vegetables	Boys	3	50	37	10
	Girls	0	28	47	25
Sweets	Boys	23	44	3	30
	Girls	0	67	23	10
Smoked-meat products	Boys	30	38	12	20
	Girls	0	78	10	12
Meat	Boys	18	50	18	14
	Girls	8	74	16	2

Based on the identified facts, we adapted the didactic manual so that the pupils would realize what mistakes they made in their eating habits and in which way these bad habits were hazardous for their health.

The results clearly show that the pupils have a variety of bad eating habits. During the subsequent common analysis of the results from the questionnaires and a joint discussion it turned out that e.g. the children considered lemonade to be part of the drinking regime ("it's made of water, isn't it?") and do not realize the numerous substances hazardous to their health which are included in lemonade. Likewise, the children had no idea what danger regular consumption of smoked-meat products meant for them and wanted to learn more about this issue. The encouraging finding is the fact that the children do not avoid fruit and vegetables and try to incorporate them in their diet at least once a day. Once a day, 44 % of the boys and 67 % of the girls eat sweets. During the discussion about the type of meat which the children most frequently eat, the pupils often said that they "did not know" and that "it does not matter what meat they eat, the main thing is they eat some". A total of 5 boys and 2 girls do not eat meat at all, which may be dangerous especially for children in this age category. The information that we learned from the table above became very valuable later during the compilation of the didactic manual. It became a kind of "springboard". We take a lot of knowledge about healthy diet for granted (even children often pretend to "know it all"), but the questionnaire presented to the pupils revealed a number of

uncertainties with which the pupils struggle and which should be explained to them.

The next question in the questionnaire investigated how often children preferred food from a vending machine or a fast food restaurant to normal food (lunch in the school canteen, snack brought from home ...). The worrying finding is that 53 % of the pupils will swap, for example, lunch in the school canteen or a snack from home for the above type of food. The joint discussion devoted to this issue revealed that the pupils had no idea “why eating at fast food restaurants once or twice a week is dangerous”. The pupils also said that “the food at fast food restaurants is tasty and looks much better than lunches in the school canteen and that’s why they think it is healthier”.

D. Body care

Another three questions of the questionnaire investigated the topic of body care. The questions specifically addressed the issues of food intake disorders, personal hygiene principles and terms of self-concept and self-knowledge.

The question focused on the topic of food intake disorders identified the knowledge of what the food intake disorder is and the ability to distinguish the signs of this disease in a friend. 24 % of the pupils wrote that they knew such diseases and would know how to help a friend. 44 % of the pupils think that they probably know what kind of disease it is. Conversely, 8 % of the pupils could not imagine anything under this term and so chose the answer no. 14 % of the pupils have never heard this term and 10 % of the pupils have little knowledge of it.

The knowledge of personal hygiene was evaluated very high by the pupils.

Table 2. Knowledge of personal hygiene principles (%)

Personal hygiene principles	Sex	Yes	No
Do you always wash your hands after using the toilet?	Boys	97	3
	Girls	100	0
Do you wash your hands before every meal?	Boys	27	73
	Girls	70	30
Do you change your underwear daily?	Boys	75	25
	Girls	100	0
Do you brush your teeth daily?	Boys	92	8
	Girls	100	0
Do you comb your hair every morning?	Boys	53	47
	Girls	100	0
Do you take a shower or a bath every day?	Boys	90	10
	Girls	97	3

The pupils practise personal hygiene sufficiently, potential transgressions against the principles stem from laziness rather than ignorance. During a joint

discussion, the pupils, for example, said that “combing hair is a waste of time”. An “unkempt” pupil does not represent such a problem as the fact that 15 boys from a total of 24 and 12 girls from a total of 29 do not wash their hands before eating. The pupils commented that “at school it is a problem, because it is not possible to wash hands in front of the canteen”. The question why they do not wash their hands before eating at home, where they certainly have adequate conditions to do so, could not be argued by the pupils, and together we concluded that laziness and forgetfulness were a bigger problem than the inability to wash their hands before entering the canteen. As a follow-up to the discussion, collaboration with a Natural History teacher was established who made the pupils familiar with the microorganisms living on unwashed hands within the framework of interdisciplinary links. The pupils learned about potential health risks in the case of ignoring the principles of personal hygiene.

E. Knowledge of terms self-concept and self-understanding

Here, as expected, the pupils were not sure about their answers and for the majority of them the two words were new. For 40 % of the pupils, these two concepts are new and 34 % of the pupils think that they have probably never heard these two words before. 10 % of the children wrote they had heard these two terms, but as we found out during the common evaluation of the questionnaires they were not able to define them. 15 % of the pupils chose the answer probably yes, and later, during the discussion, these pupils said that e.g. “they had heard one of the two words, but they did not know how to explain it”. While writing the didactic manuals we took the above results into account and the concepts were explained and practised through a variety of techniques (drawing, questionnaires, and interviews with classmates).

The last question was intended to find out what the children thought that they would learn in the subject. The pupils most frequently expected to enrich their knowledge regarding health food, healthy lifestyle, what diet is appropriate and what diet is inappropriate for them. Not once did the pupils mention options such as self-knowledge, none of them thought they could learn information about drugs, lifestyle diseases, etc.

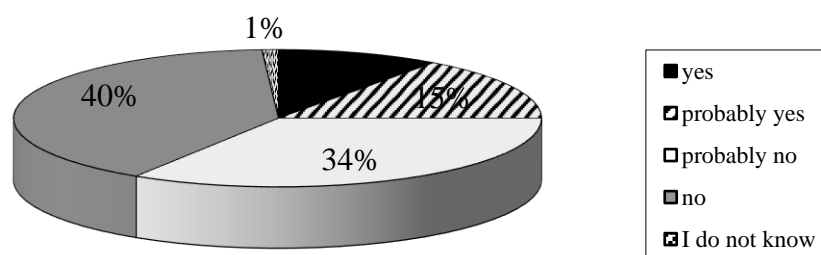

Chart No. 3. Knowledge of terms of self-concept, self-understanding

2. Resulting comparison of knowledge of 7th and 9th grades

The knowledge of the seventh-grade pupils who had completed the 5-month learning with the help of the didactic manuals compiled by us was compared with the knowledge of pupils in the ninth grade. The ninth-grade pupils were not disadvantaged against the “seventh graders”. The subject matter to which the seventh-grade pupils had devoted themselves intensively for half a year had been studied by the “ninth graders” throughout the whole three years in subjects like Biology and Chemistry. They had attended a series of lectures on topics addressed by the didactic manuals. We may, therefore, assume that the knowledge of ninth-grade pupils should be at least on the same level (or even better) as in the seventh grade.

The ninth-grade pupils only conducted the final questionnaire survey. The pupils’ knowledge on healthy diet and healthy lifestyle were comparable. In the seventh grade, 26 % managed to accomplish the task without mistakes, while in the ninth grade it was 24 % of the pupils. Likewise, very slight differences were found in the number of respondents with one mistake. In the seventh grade, there were 59 %, and in the ninth grade 53 % of them. Regarding two mistakes, the differences are greater – the seventh grade pupils made two mistakes in 11 % of the cases, while the ninth grade ones in 21%. Three or more mistakes did not occur in either of the grades.

The next question was designed to find out the knowledge of the ninth-grade pupils on the topic of food intake disorders. Their results were subsequently compared with the results of the seventh-grade pupils. In 65% of the cases, the ninth-grade pupils were familiar with the issues of food intake disorders and answered the whole question correctly. In 21 % of the pupils from the same grade, uncertainties were identified, which again, like in the seventh-grade pupils, related to the forms of help in the case someone very close suffered from this disorder. 8 % of the pupils failed to distinguish bulimia and 14 % of the ninth-grade pupils failed to answer this question at all. The seventh-grade pupils reached

significantly better results in this question during the output questionnaire survey where the number of successful respondents (the whole question is correct) was by 25 % higher than in the case of the ninth-grade pupils. The same applied to wrong answers when the “seventh graders” had by 10% fewer unsuccessful respondents.

In the question verifying the knowledge of the terms of self-concept and self-understanding, the seventh-grade pupils were significantly more successful than the ninth graders. The seventh-grade pupils were able to respond quite correctly in 72 % of the cases, while the ninth-grade pupils only in 24 %. The seventh-grade pupils were also significantly better in terms of the number of pupils who could not answer the question. Among the seventh-grade pupils, a total of unsuccessful pupils equalled 13 %, while in the ninth grade it was 70 %.

Also, the ninth-grade pupils had much greater problems answering the question checking the pupils’ knowledge on healthy diet than the seventh-grade pupils. Individual floors of the food pyramid were correctly filled in by 3 % of the pupils from the ninth grade and 40 % of the pupils from the seventh grade. 76 % of the ninth-grade pupils and 48% of the seventh-grade pupils were unable to fill in the food pyramid. The seventh-grade pupils again proved better knowledge than the pupils from the ninth grade.

The making of a menu reflecting the principles of healthy diet was a simpler task for the ninth-grade pupils than filling in individual floors of the food pyramid. 52 % of the pupils in the ninth grade set up the menu correctly (choosing the right food, balanced diet, caloric value). The menus of the seventh-grade pupils were in order in 76 % of the cases. The menu was partially correctly made by 24 % of the ninth-grade pupils and 14 % of the pupils in the seventh grade. The menu was not set up by 24 % of the pupils from the ninth grade and 10 % of the pupils from the seventh grade.

In the next question of the final questionnaire survey, the pupils merely filled in words applying their knowledge acquired in the block dedicated to a healthy diet and healthy lifestyle again. Here, their task was to critically evaluate their own eating habits, identify mistakes and propose a solution that would benefit their health. While filling in the words in the text, the greatest problem for the ninth-grade pupils was the optimum number of the calorie intake for their age group. Some responses (e.g. 2 kcal, 30 kcal, 40 000 kcal) show that the pupils do not know what kcal is and why this unit is so important. Only 8 % of the pupils managed to answer correctly, 50 % of the ninth-grade pupils did not know what they should include in their menu so that their diet would be balanced.

Regarding the amount of physical activity, most pupils wrote 1-2 hours of physical activity per day, which can be considered the correct answer; some pupils think that they should be in motion for three hours a day. 8 % of the pupils from the ninth grade managed to complete this task without mistakes, while 25 %

of the pupils in the seventh grade were successful. One mistake was found in 17 % of the ninth-grade pupils and 58 % of the seventh graders. Two mistakes were made by 54 % of the ninth-grade pupils and 16 % from the seventh grade. The task was completed with three or more mistakes by 21 % of the pupils in the ninth grade and 16 % of the pupils from the seventh grade.

The majority of the pupils were able to correctly answer where they could find information on the content of kcal in a particular product, but they did not know how to calculate their total daily intake. The pupils know how the received energy is burned, except for a traditional couple of exceptions. One pupil would burn received calories by the lack of sleep, another would dissolve fats and sugars in vitamins, and another student would burn kcal exclusively by thinking. 61 % of the pupils in the ninth grade and 78 % of the pupils in the seventh grade were able to correctly answer the question. Completely wrong answers were submitted by 24 % of the ninth-grade pupils and 6 % from the seventh grade. 15 % of the pupils from the ninth and 16 % of the pupils from the seventh grade answered the question partially. In partial responses, neither the ninth-grade nor the seventh-grade pupils were able to find a way how to calculate the total daily intake of calories. The last question represented a simpler task for the pupils from the seventh grade who scored better results again.

Prominent differences in the knowledge of the pupils in the seventh and ninth grade confirm that the pupils' knowledge can be improved through the didactic manuals and assigning lessons to the subject Health Education.

Discussion

Obesity is an important public health issue. Finding ways to increase physical activity and improve nutrition, particularly in children, is a clear priority. An emphasis on academic subjects and lack of institutional support are barriers to implementation of Health Education. Stronger alliances between health and education appear essential to intervention success. Researchers must work with schools to develop and implement interventions, and to evaluate their impact on both health and educational outcomes as this may be a key determinant of scalability. Further evaluations of interventions to promote physical activity and nutrition during school age are needed. Finally, process evaluations must move beyond simple measures of acceptability/fidelity to include detailed contextual information to illuminate exactly what works, for whom, in what contexts and why. (Langford, Bonell, Jones, Campbell, 2015).

Our research has offered teachers of the subject Health Education theoretical and practical support for teaching. In its development, we proceeded from experience to practice where the lack of materials and textbooks for this new subject present a big problem, particularly for unqualified teachers of Health

Education. During expert consultations with teachers of other subjects, the issues of interdisciplinary overlaps repeatedly came up.

The input questionnaires created a good starting point for the development of didactic manuals. Based on the findings, we compiled the didactic manuals so that the information included in them would be neither too trivial nor, on the contrary, too difficult. Based on the identified information, we e.g. authorized pupils to learn body hygiene; after the initial introduction and revision of the personal hygiene principles, they produced information leaflets which they later presented at the first level of primary school (to younger classmates).

The problem encountered during the research was that it was very time-consuming. The entrance and final questionnaires were filled in by the pupils gradually because of their high absence rates at school. This issue was still more evident in the final questionnaire survey as it took place in February when the pupils were ill or on holiday with their parents.

Despite their “lead” over the children from the seventh grade thanks to their completion of subjects like Chemistry and Biology (particularly the human body topic), the ninth-grade pupils demonstrated a lower level of knowledge. In some questions, the differences were dramatic. The fact that Health Education in the current ninth grade was taught by their form master and, as the pupils say, some of the Health Education lessons were filled with activities, such as checking apology letters, dealing with disciplinary offenses, etc., must have its share in the different levels of knowledge. We assume that if the subject of Education for Health was taught by a qualified teacher, the above “losses” would be avoided. However, this is a general problem of “education” in primary schools – lessons are assigned to teachers to “complement their teaching load” and the teachers, who are overloaded with all sorts of paperwork, gladly use these lessons to do all their leftover work.

While evaluating the questionnaires we found out that the pupils in both grades experienced the greatest problems in filling in individual floors in the food pyramid and the optimal total daily intake of calories. Moreover, the pupils in the ninth grade are still unfamiliar with the terms of self-concept and self-understanding.

Many of these findings are congruent with conclusions from other studies examining effective elements of school-based interventions that identify the importance of institutional support, assessment of school needs, ownership of programs, adequate training and tailoring of intervention components to local contexts (Langford, Bonell, Jones, Campbell, 2015). Similar findings regarding intervention development and implementation are also noted in Peters et al.’s recent review of school health promotion (Peters, Kok, Ten Dam, Buijs, Paulussen, 2009) and in guidelines for HPS produced by the International Union for Health Promotion and Education (IUHPE, 2014). Survey reported here are

congruent with reviews of the wider evidence base (IUHPE, 2014a, b) and contribute to the emerging picture of how best to improve physical activity and nutrition in schools. Implementation trials (including process evaluations) that evaluate the roll-out of successful programs would extend our understanding of how to implement such interventions in ‘real world’ settings. Our findings raise three challenges for both policy makers and researchers. We need greater integration between health and education (Mohammadi, Rowling, Nutbeam, 2010). As suggested by the findings described above, schools are more likely to engage in health interventions if they fit with institutional priorities, namely improving educational attainment. Overweight and obesity have been found to be associated with poor academic performance (Taras, Potts-Datema, 2005). There is also some evidence to suggest physical activity and nutrition (Trudeau, Shephard, 2008, Murray, Low, Hollis, Cross, Davis, 2007).

Conclusions

In the research study, we tried elaborating a set of didactic manuals on the topic of body care, self-concept and body self-concept and physical activity in education promoting health for the subject Health Education. After the practical application of the didactic manuals in the seventh grades of primary school, we verified their effectiveness through a final (output) questionnaire survey and made a comparison with the knowledge of pupils from the ninth grade.

The research has shown improvement in pupils’ knowledge compared to the input questionnaire survey, with the greatest improvement of knowledge attained by the pupils in the area of self-concept and body self-concept. The results of the seventh-grade pupils from the final questionnaire survey are better than those of the ninth-grade pupils.

The following recommendations seem important and promising for practice:

- It is advisable to teach Health Education lessons through practical tasks. The pupils will rather remember what they have tried by themselves than sentences dictated and written into the exercise book and long monologues in front of the blackboard.
- Involve pupils actively in the lesson. Children like to teach their peers (sense of importance) and, on the contrary, classmates are happy to hear what their classmate has made up.
- Constantly look for new information, enrich lessons with various interesting facts.
- Give a lot of space to project work. Try to incorporate interdisciplinary overlaps.
- Think of the fact that Health Education should not only be entertaining for pupils, but it must also entertain the teacher.

Based on partial research studies of the curriculum for Health Education in 1990-2011, i.e. mainly the results of the monitoring of the educational content of transformations focused on the promotion of health in curriculum documents and the experience in the implementation of the objectives defined in them in primary education, some specific requirements can be formulated which are still highly topical (Fialová et al., 2014).

- Promotion of pupils' health on the part of school as an institution, particularly the process of education focusing on education for health, should accompany primary schools pupils throughout the whole time of their school attendance, and always with respect to their age and individual specificities. This fact adds other variables to the issues of the investigated branch of education whose content is defined for lower secondary education. Links to the primary or pre-primary level of education are necessarily included in a wider field of view.

- Education for health should contribute to solving serious all-society issues associated with manifestations of insufficient responsibility for one's own health and the health of others, the occurrence of risky behaviour patterns of children and youth. This means that the specific content of the monitored branch has been, is and will always be determined by the current social need, and, at the same time, it should specifically reflect individual needs of pupils.

- Holistic approach to health must be strictly respected in education for health, based on mutual interconnections and affecting its determinants at the physical, mental and social level, creating salutogenic conditions in all areas of school activity, emphasizing the promotion of mental health in the context of risky behaviour prevention.

- A personal example of all teachers and the school staff is of crucial importance in enforcing health promotion. Pupils' motivation for specific health beneficial activities and actions and the consistency in the implementation of jointly adopted behavioural rules in favour of health are important factors.

- The school environment and its surroundings, the school regime, offered activities and events, etc. also play a significant role. It is, therefore, necessary to think about all potential contexts and consider what and to what extent can support or threaten pupils' health and their views on health during the preparation for teaching and during lessons, during the modification of the school environment and the organization of various pupils' activities and school events.

- The content layout of the curriculum of Health Education should respect the natural phases in the physical, psychological and social development

of pupils with a particularly sensitive approach to pupils in their adolescence. The designed curriculum should, therefore, create such conditions so that the educational content can develop in a spiral, i.e. the basic thematic topics should, to some extent, be repeated in the teaching process, their content, however, should always be wider and deeper adequately to the age and the needs of pupils.

References

Fialová, L., Flemr, L., Marádová, E., Mužík, V. (2014). Vzdělávací oblast Člověk a zdraví v současné škole. Praha: Karolinum.

Hájková, L. (2012). *Výchova ke zdraví na základní škole*. Diploma thesis. Praha: UK FTVS.

Holčík, J. (2004). *Zdraví 21. Výklad základních pojmů*. Úvod do evropské zdravotní strategie Zdraví pro všechny v 21. století. Praha: Ministerstvo zdravotnictví ČR.

Holčík, J. (2009). Zdravotní gramotnost a její role v péči o zdraví. Brno: MSD.

Langford, R., Bonell, CH., Jones, H. And Campbell, R. (2015). Obesity Prevention And The Health Promoting Schools Framework: Essential Components And Barriers To Success. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*. 12966-015-0167-7.

Maradová, E. (2007). Prevence dětské obezity jako součást výchovy ke zdraví na základních školách. *Výživa a potraviny*, 62(5), 68–71.

Maradová, E. (2008a). Education towards Health on the Way from the Framework Education Programme towards its Realization in School Practice. In E. Řehulka et al. (Eds.), *School and Health 21 - Contemporary Discourse on School and Health Investigation* (pp. 23–28). Brno: Masarykova univerzita.

Maradová, E. (2008b). Výchova ke zdraví v kurikulu školy jako výzva pro změny v edukační realitě. In T. Svatoš & J. Doležalová (Eds.), *Pedagogický výzkum jako podpora proměny současné školy – sborník sdělení 16. konference ČAPV*. Hradec Králové: Gaudeamus UHK.

Mohammadi, N. K, Rowling, L., Nutbeam, D. (2010). Acknowledging educational perspectives on health promoting schools. *Health Educ*; 110(4), 240–251.

Murray, N. G., Low, B. J., Hollis, C., Cross, A. W., Davis, S. M. (2007). Coordinated School Health Programs and Academic Achievement: a Systematic Review of the Literature. *J Sch Health*; 77(9), 589–600.

Mužík, V. (2007). *Výživa a pohyb jako součást výchovy ke zdraví na základní škole*. Brno: Paido.

Mužíková, L. (2010). *Škola a zdraví 21. Podněty pro implementaci výchovy ke zdraví do školních vzdělávacích programů*. Brno: Masarykova univerzita.

Peters, L., Kok, G., Ten Dam, G., Buijs, G., Paulussen, T. (2009). Effective elements of school health promotion across behavioral domains: a systematic review of reviews. *BMC Public Health*;9 (1):182. doi: 10.1186/1471-2458-9-182.

Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J. (2013). *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.

SPE. (1995). *Standard základního vzdělávání*. Praha: Fortuna.

Taras, H., Potts-Datema, W. (2005). Obesity and Student Performance at School. *J Sch Health*; 75(8), 291–295.

Trudeau, F., Shephard, R. (2008). Physical education, school physical activity, school sports and academic performance. *Int J Behav Nutr Phys Act.*; 5(1),10.

Internet sources:

FEP PE. *Rámcový vzdělávací program pro oblast Člověk a zdraví Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy*. Online 9.4.2011. Retrived from <http://www.msmt.cz/vzdelavani/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani-verze-2007>.

FEP PE. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání – verze 2007 (platná verze)*. Online 23.8.2011. Retrived from <http://www.msmt.cz/vzdelavani/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani-verze-2007>.

IUHPE (2008a). Achieving health promoting schools: guidelines for promoting health in schools. Version 2 of the document formerly known as “Protocols and guidelines for health promoting schools”. International Union for Health Promotion and Education 2008. Retrived from http://www.dhhs.tas.gov.au/data/assets/pdf_file/0011/115895/guidelines_for_health_promoting_schools1.

IUHPE (2008b). Promoting Health in Schools: From Evidence to Action. International Union for Health Promotion and Education. Retrived from http://www.iuhpe.org/images/PUBLICATIONS/THEMATIC/HPS/Evidence-Action_ENG.pdf.

PERNICOVÁ, H. *Vzdělávací oblast oboru Výchova ke zdraví*. Online 23.8.2011. Retrived from <http://www.rvp.cz/clanek/250/610>.

Školní vzdělávací plan. Online 23.8.2011. Retrived from <http://www.zs2.plzenedu>.

World health organization. Office for Europe. *Obesity* Online 30.1.2012. Retrived from

<http://www.euro.who.int/en/what-we-do/health-topics/noncommunicablediseases/obesity>.

World health organization. Office for Europe. *Nutrition*. Online 30.1.2012. Retrived from [\http://www.euro.who.int/en/what-we-do/health-topics/diseaseprevention/nutrition/a-healthy-lifestyle/body-mass-index-bmi.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 17.08.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 23.12.2016

Banka Kurumsal Yönetiminin Finansal Olmayan Şirket Kurumsal Yönetiminden Farklılıklarının Nedenlerinin İncelenmesi*

Göktürk KALKAN*

Öz

Bankaların yaptıkları faaliyetler kolaylıkla gözlemlenemez. Buna opak yapı denir. Bu opak yapı, bilgi asimetrisine yol açar. Bilgi asimetrisinden dolayı, sermayenin etkin olmayan bir şekilde dağıtımı söz konusu olacaktır ve ekonominin genelinde finansal sıkıntılar ortaya çıkacaktır. Bankaların ekonomide yaşayacakları sıkıntılar, reel sektörü etkileyecek, şirketler yatırım yapmakta zorlanacaklar ve böylece işsizlik artacaktır. Bu nedenlerden dolayı, bankalar yönetilirken sadece hissedarların ve yöneticilerinin menfaatleri düşünülmemeli, diğer ekonomik paydaşların da menfaatlerinin birbirleriyle uyumlaştırılması gerekmektedir. Ayrıca, bankalar kendi fonlarından çok, başkalarının fonları kullandıklarından dolayı, bu kullandıkları kaynakları haksız bir şekilde sömürmek için güçlü teşvikleri olacaktır. Bu sebeplerden dolayı bankaların kurumsal yönetimleri de farklı olmaktadır. Bu çalışmada, bankaların kurumsal yönetimlerini, finansal olmayan şirketlerin kurumsal yönetimlerine göre farklı kılan unsurlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Banka, Kurumsal Yönetim, Bilgi Asimetrisi, Ahlaki Tehlike*

Reviewing the Reasons for the Differences of the Bank Corporate Governance from Non-financial Companies'

Abstract

The activities of the banks cannot be observed easily. This is called opaque structure. Opaque structure leads to information asymmetry. Due to information asymmetry, the distribution of capital in the economy will be inefficient and there will be financial distress across the whole economy. The companies will be reluctant to invest as well as the economic difficulties that the banks experience will affect real sector. Thus, the unemployment rate will be likely to rise. For these reasons, managing the banks, not only the interests of shareholders and directors should not be considered, but also the interests of other economic stakeholders should be aligned with each other. Besides, since the banks use the funds of others, the banks will have strong incentives to exploit. Because of these reasons, bank governance has different aspects. In this study, the factors that separate bank governance from non-financial companies' corporate governance have been investigated.

Keywords: *Bank, Corporate Governance, Information Asymmetry, Moral Hazard*

* Bu çalışma, yazarın, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme anabilim dalında 2015 yılında tamamladığı, "Temsilcilik Teorisi Yönünden Bankalarda Kurumsal Yönetim: Türk Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

* *Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, gkalkan63@hotmail.com*

GİRİŞ

Adam Smith (1776), yöneticilerin başkalarının paralarını harcarken, kendi paralarını harcarken yaptıkları özeni gösteremeyeceklerini ve daha sonra Berle ve Means (1932), modern şirket olarak adlandırdıkları, çok sayıda bireyin yatırım yaptığı, sahiplik yapısının dağılmış olduğu halka açık şirketlerde, kontrolün yöneticilerin elinde toplandığını, böylelikle sahiplik ve kontrolün birbirinden ayrıldığını bildirmişlerdir. Jensen ve Meckling (1976) ise, sahiplik ve kontrolün birbirinden ayrılmasıyla sahipler ve kontrol edenler arasındaki çıkar çatışmalarının kaçınılmaz olacağını vurgulamışlardır. Bu süreç içinde ortaya çıkan temsilcilik problemi, yöneticiler, sahipler, borç verenler arasındaki çıkar çatışmalarından oluşur ve bütün paydaşları(çıkarcı sahiplerini) etkiler. Bu problem, kötü şirket yönetimine yol açabilir. Bu kötü yönetimin önüne geçebilmek, ortaya çıkan çıkar çatışmalarının şirketleri iflas etmelerine kadar götürülebilmesini engellemek için kurumsal yönetim kavramı, ilk olarak Amerika'da ortaya çıkmış ve 1970'ler ve 1980'ler boyunca yoğun bir şekilde üzerinde çalışılmıştır. Daha sonra 1990'larda Amerika dışındaki diğer gelişmiş ülkeler olan Japonya, Almanya ve İngiltere'de ve daha yakın zamanlarda gelişmekte olan ülkelere kurumsal yönetim üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır (Denis ve McConnell, 2003:2).

Enron, Parmalat, Worldcom gibi şirketlerin sarsıcı bir şekilde iflas etmeleri şirket yöneticileri veya sahiplerinin genel olarak başkalarının kaynaklarını, varlıklarını istismar etmeleri sonucunda ortaya çıkmış ve özellikle Enron şirketi ve onu denetlemekle görevli Arthur Andersen şirketinin toplumu aldatarak, diğer yatırımcıları nasıl sömürdükleri, kurumsal yönetimin gerekliliğini daha da ortaya çıkarmıştır. Enron şirketinin ve diğer büyük şirketlerin iflaslarının altında yatan temel nokta, şirket yöneticilerinin, asıl hak sahibi olan hissedarların yararına değil de kendi çıkarlarına çalışmaları ve yöneticileri bu tür davranışlardan alıkoyacak yeterli denetim mekanizmalarının olmamasıdır.

Bankalar da herhangi başka türdeki şirketler gibi, yönetim kurullarının başarısızlığı, çıkar çatışmaları, iç kontrollerin zayıflıkları ve dolandırıcılık gibi sıkıntılara maruz kalabilirler. Bankaların bu sıkıntılara maruz kalmaları sonucunda, reel sektörün ihtiyaç duyduğu finansman olanaklarına ulaşmalarında sıkıntı olacak, şirketlerin yatırım yapma istekleri azalacak ve böylelikle ekonominin geneli kötüye doğru gidecektir. Bu sebepten dolayı bankaların iyi yönetilmeleri sadece banka sahiplerini ve yöneticilerini ilgilendiren bir durum olmayıp, ayrıca bütün bir toplumu ilgilendiren bir durumdur. Ancak bankaların kendilerine has yönetim sorunları vardır. Bankaların, dış yatırımcılara ve yöneticilere hemen gözükmeyen riski hızlı bir şekilde üstlenme yetenekleri vardır. Mudiler ve tahvil sahipleri neredeyse bir bankanın sermayesinin tamamına katkıda bulunur, ama kararlar yönetim kurulları, hissedarlar ve yöneticiler tarafından alınır. Banka yöneticileri, bankanın risk görüntüsünü değiştirmeden önce mudilerden izin almak zorunda değildir. Mudiler ise birçok ülkede mevduat

garantileri ile korunduklarından dolayı, bankaların mali görünümüne kayıtsızdırlar (Becht, Bolton ve Röell, 2011).

BANKALARIN KURUMSAL YÖNETİMLERİNİ FARKLI KILAN UNSURLAR

Bankacılıkta kurumsal yönetimin öneminin gitgide arttığı görülmektedir. Banka yöneticilerinin güçlü teşvikleri olursa, sermayeyi daha etkin bir şekilde dağıtma ihtimalleri artar ve finansmanını yaptıkları firma üzerinde etkili bir kurumsal yönetim uygulaması yapma imkânına kavuşmuş olurlar. Ancak, banka yöneticileri paydaşlardan çok kendi menfaatlerini ön plana çıkarırlarsa, bu durumda bankalar toplumun tasarruflarını daha etkin bir şekilde dağıtmamış olacaklardır (Levine, 2003:2).

Dünya genelinde bankacılık sektöründe ortaya çıkan krizlerin bankaların zayıf kurumsal yönetim uygulamalarının sonucu olduğu kabul edilmektedir. Bankacılık krizleri ülke ekonomilerini sarsmakta, hükümetleri devirmekte ve yoksulluğu arttırmaktadır. Banka çalışanları banka kaynaklarını kendi kişisel çıkarları için kullandıklarında bankanın iflas etmesi ve ülke ekonomisine zarar vermesi ihtimali artmaktadır (Nemli-Çalışkan ve Turan-İçke, 2009:126). Bankaların kurumsal yönetiminin firma ve ülke düzeyinde sermaye dağıtımını şekillendirmede hayati bir önemi vardır. Ancak, finansal sektörün bir ülkenin kurumsal yönetimi sistemi içinde merkezi bir rolünün olmasına rağmen, kurumsal yönetim literatüründe bankaların kurumsal yönetimi konusu, finansal olmayan şirketlerin kurumsal yönetimi konusuna nazaran daha az ilgi çekmiştir (Caprio ve Levine, 2002:2). Son yıllarda özellikle 2007 ortasında başlayan finansal krizin nedenleri olarak bir görüş; sistematik olarak önemli finansal kuruluşlardaki kurumsal yönetim ve risk yönetim tekniklerini göstermiştir. Diğer bir görüş ise krizin ana sebebini kurumsal yönetim olduğu ve kötü bir durumu daha da kötüleştiren bir rolü olduğu ileri sürülmüştür (EBRD ve IFC, 2012:5).

Banka kurumsal yönetimini ayrı bir analize tabi tutulmasını değer kılan iki özelliği vardır. Bunlar opak yapı ve bankaların ağır yasal düzenlemelere tabi tutulmasıdır.

1. Opak Yapı

Bankalar finansal olmayan şirketlere göre daha opaktırlar. Bankacılıkta kredi kalitesi kolaylıkla gözlemlenemez ve uzun süreler gizlenebilir. Üstelik bankalar çoğu finansal olmayan şirketlerden daha hızlı bir şekilde varlıklarının risk kompozisyonunu değiştirebilirler ve bankalar önceki borç yükümlülüklerini yerine getiremeyen müşterilere kredi sağlayarak problemleri kolay bir şekilde gizleyebilir (Levine, 2003:2-3). Bankacılıkta içerdekiler ve dış yatırımcılar arasındaki bilgi asimetrisi nedeniyle, 1) sermaye sağlayanların ve borç

sağlayanların yöneticileri izlemeleri daha zordur, 2) yöneticilerin ve büyük hissedarların değeri maksimize etmek yerine, şirketi kontrol avantajını kullanarak yararlar sağlamaları daha kolaydır (Caprio ve Levine, 2002:14).

1.1. Bilgi Asimetrisi

Tam rekabet piyasası, tam bilgiye sahip çok sayıda arz ve talep edenlerin bir araya geldiği ve hiçbirinin tek başına fiyatları belirleyemediği piyasayı ifade eder. Tam bilgiye sahip olmak bu piyasanın ön koşulu olsa da, finansal piyasalarda bilgi edinmenin maliyeti vardır ve piyasanın rekabet gücü sınırlı kalmaktadır (Er, 2009:67). Asimetrik bilgi, piyasalarda yer alan bazı ekonomik birimlerin diğerlerine göre daha fazla bilgiye sahip olmasıdır. Farklı ortamlar ve iş çevrelerinden dolayı her ekonomik birim aynı bilgiye sahip olamamakta, bilgiye ulaşma imkânı fazla olanlar ile bilgiye ulaşma imkânı kısıtlı olanlar arasında bilgi simetrisi bozulmaktadır. Bilgi asimetrisinden dolayı, taraflardan biri diğerine üstünlük sağlamaktadır (Çetinkaya, 2012:63). Bundan dolayı, iki taraf arasında asimetrik bilgi olduğu zaman, ekonomik faaliyetlerin etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi mümkün olamaz. Piyasa mekanizması içerisinde kaynakların verimli biçimde kullanılması için ekonomik birimler arasındaki bilgi akışının tam olarak sağlanması gerekmektedir. Ancak, bu bilgi akışı tam olarak sağlanmadığı zaman, ekonomik birimler arasında ortaya çıkan asimetrik bilgi nedeni ile önemli piyasa aksaklıkları yaşanmaktadır (Karahana, 2006:151-152).

Bilgi asimetrisi, ters seçim ve ahlaki tehlike(risk) olmak üzere iki probleme yol açar. Ters seçim, finansal işlemden önce, ahlaki tehlike ise finansal işlemden sonra meydana gelir (Mishkin, 1999:4).

1.1.1. Ters Seçim

Aras ve Müslümov (2004)'e göre, "Ters seçim sorunu, bir sözleşmeden önce oluşan, en istekli kredi müşterisinin potansiyel "kötü" borçlu (ödünç aldığı borçları zamanında ve tüm yükümlülükleri ile beraber geri ödeyemeyecek durumda olan güvensiz kredi sahipleri) olduğu asimetrik bilgi sorunudur. Dolayısıyla, ters seçim sorunu söz konusu ise finansal piyasalarda tersi (arzu edilmeyen) sonuçlar verecek (örneğin, krediyi geri ödemeyecek) müşteri seçimi yapılması olasılığı yüksektir.

Büyük riskler almayı seven ekonomik birimler, yüksek faiz oranlı olsa dahi borç almaya hevesli olurlar. Çünkü bu ekonomik birimler, bu yüksek faizli borcun geri ödenmesiyle az ilgilidirler. Bu yüzden, borç verenler, istenmeyen veya ters bir sonuca yol açması en muhtemel kişilerin, borç alanlar olarak seçilmesi ihtimaliyle ilgilenmelidirler (Mishkin, 1999:4). Bu sonuç, klasik "limon problemi" olarak adlandırılan ve ilk kez Akerlof (1970) tarafından tanımlanmıştır. Akerlof (1970)'e göre piyasada dört tür otomobil vardır. Bunlar, yeni otomobiller,

kullanılmış otomobiller, iyi otomobiller ve kötü otomobillerdir. Kötü otomobiller, Amerika'da limon olarak bilinir. Yeni bir otomobil, iyi veya limon olabilir. Aynı durum, kullanılmış arabalar için de geçerlidir. Kullanıcıların piyasada satın aldıkları otomobilin, iyi ya da limon olduğunu anlamaları, belli bir süre sonra satın aldıkları otomobili kullanmalarıyla ortaya çıkar. Bu durumda, satıcıların otomobilin kalitesi hakkında alıcılara göre daha fazla bilgiye sahip olduğu, bir bilgi asimetrisi ortaya çıkmış olur. Ancak halen, iyi ve kötü otomobiller aynı fiyattan işleme tabi tutulmaktadır. Bu fiyat, kötü otomobiller için yüksek, iyi otomobiller içinse düşük olacaktır. Bu durumda, kötü otomobiller, iyi otomobilleri piyasadan kovacaktır. Piyasada sadece kötü otomobiller alınıp satılacaktır. Bu durum ters seçim durumudur. Alıcı ve satıcı arasındaki bilgi asimetrisinden dolayı, potansiyel otomobil alıcıları almak istedikleri otomobilin kalitesinden emin olmadıklarından söz konusu otomobile yüksek fiyat ödemek istemeyeceklerdir. Satıcı ise elindeki otomobili değerinin altında bir fiyata satmaya yanaşmayacaktır. Otomobil alma riski ile baş başa kalan alıcı fiyatta indirim ister ve bu istek de satıcının satış yapma isteğini kırabilir. Böylece pazarın işleyişi aksar (Okuyan, 2009:3).

Ters seçim problemini çözmeye kullanılan araçlar şunlardır (Mishkin ve Serletis, 2010):

a) Özel Bilgi Üretimi ve Satışı

Finansal piyasalardaki aktörler hakkında bilgi kamusal olsa da yine de bunu anlamak ve risklerin hangi tür piyasalarda nasıl seyrettiğini ve gelecekte ne olacağını değerlendirmek için sadece şirketlerinin mali tablolarına bakarak ve finansal sektörle ilgili kamu kuruluşlarının raporlarını okuyarak piyasalardaki riskleri değerlendirmek ve gelecekteki gelişmeleri öngörmek mümkün olmayabilir. Bu durumda kamusal bilginin yanında özel şirketler aracılığıyla bilgiler toplanabilir ve uzmanlar tarafından değerlendirilen bilgiler, raporlanarak ya da danışmanlık yoluyla ilgililere satılabilir (Çağlarırnak-Uslu ve Özdemir, 2013:60). Ancak bilginin özel üretimi ve satışı, menkul kıymetler piyasasındaki ters seçim problemini bedavacılık probleminden dolayı tam olarak çözmez. Bedavacılık problemi, kişilerin bir avantaj elde etmek için ödeme yaptığı bilgi için başka kişilerin ödeme yapmaması durumunda ortaya çıkar. Bilgiye yaptıkları ödeme ile belli bir maliyet üstlenen birey veya firmalar, bu bilgi sayesinde iyi firmaların hisse senetlerini cazip fiyatla satın almak isteyecektir. Ancak bu bilgiyi bedava elde eden diğer yatırımcıların da iyi firmanın hisselerini satın almak istemeleri fiyatların yükselmesine neden olacaktır. Sonuçta bilgi için bedel ödeyen yatırımcı, umduğu kazancı elde edemeyecektir. Bu durum, daha az bilgi satın alınması ve üretilmesi anlamına gelmektedir (Şen, 2006:7). Ayrıca, bilgiyi satın alacak ilk yatırımcı olmak, değerleri kendilerini taklit edeceğinden, bir fayda sağlamayacaktır. Bu durumda diğer yatırımcılarda aynı kanaatte olurlarsa, bu

bilgiyi toplayan ve değerlendiren firmalar, yeteri kadar bilgiyi satamayacaklardır. Çünkü bu bilgiyi toplamak ve değerlendirmek artık o kadar karlı olmayacaktır. Böylelikle bilgiyi toplayan, değerlendiren ve satan bu firmalar zayıflayacak ve piyasada daha az bilgi üretilecektir (Mishkin ve Serletis, 2010:173).

b) Bilgilenmeyi Artırıcı Kamusal Düzenlemeler

Bedavacılık problemi, ters seçime yol açan bilgi asimetrisini azaltmak için piyasanın yeterli derecede bilgi üretmesini engeller. Devlet, düzenleyici ve denetleyici kurullarla finansal sistemin etkinliğinin artırılmasında önemli bir rol üstlenebilir, piyasa aktörlerinin finansal durumları ile ilgili bilgilerin kamuya açıklanmasını sağlayabilir. Bilgilenmeyi artırıcı kamusal düzenlemeler, ters seçim problemini azaltmasına rağmen, tamamen ortadan kaldırmaz. Firmalar ne kadar çok kendileri hakkında bilgileri kamuya paylaşırsa dahi, halen dışarıdakilerden daha çok bilgiye sahiptirler. Çünkü firmaların kamuya sunduğu bilgilerin ne kadar doğru ve kaliteli olduğu, sıradan bir yatırımcı için çok da bilinemez. Firmaların bu şekilde kendilerini olduğundan daha iyiymiş gibi göstermelerini engellemek için, tabii tutuldukları dış denetim raporlarının da güvenilirlikleri özellikle Enron vakasında olduğu gibi, büyük sekteye uğramıştır. Bu sonuç, finansal piyasalarda hala bilgi asimetrisinin olduğunu gösterir (Şahin, 2012:4).

c) Finansal Aracılık

Asimetrik bilgi olması durumunda, finansal sistemin içinde fonların daha üretken yatırımlara aktarılması için finansal aracılığın önemli bir yeri vardır. Ticaret bankaları, mudilerden sağladığı kısa vadeli fonları, uzun vadeli fonlara dönüştürerek kredi olarak dağıttığı müşterileri yakından izler ve onlar hakkında bilgi toplarlar (Tuncel, 2013: 86). Bankalar gibi finansal araçlar, firmalar hakkında daha fazla bilgilere sahip olarak bu konuda uzmanlaşırlar ve böylece iyi kredi riskine sahip firmaları, kötü olanlardan ayırabilirler. Mudilerden sağladıkları fonları iyi firmalara yönlendirebildikleri için bankalar, verdikleri kredilerden, mudilere ödemeleri gereken faizden daha yüksek bir getiri sağlayabilir. Bankalar açık bir piyasada işlem gören menkul kıymet satın almaktansa, müşterilere özel krediler açarak bedavacılık probleminden de kaçınabilirler. Çünkü özel krediler, menkul kıymetler gibi işlem görmezler ve diğer yatırımcılar bankanın ne yaptığını izleyemezler. Çoğunlukla işlem görmeyen kredileri elinde tutan bankaların rolü, finansal piyasalardaki asimetrik bilgiyi azaltmada başarılı olmanın anahtarıdır (Mishkin ve Serletis, 2010:176). Özellikle gelişmekte olan ülkeler özelinde, sermaye piyasalarının gelişmiş olmamasından dolayı, yatırımcılar açısından bankaların ayrı bir önemi vardır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde, özel şirketler hakkında bilgi elde etmek gelişmiş ülkelere nazaran daha zordur.

d) Teminat ve Net Değer

Bankalar ters seçim sorununun yol açtığı sorunlardan kaçınmak için fon aktardığı kesimlerden kredi karşılığı olarak teminat alırlar. Bu teminatlar, kredilerin geri dönmemesine karşı bir güvencedir ve borçluyu aşırı risk üslenmekten caydırır. Riskli bir projeye verilmiş olan bir krediye karşılık alınan teminat, projede herhangi bir kaybın olması durumunda, paraya çevrilerek bu kayıp telafi edilmiş olur (Tuncel, 2013: 86). Net değer veya işletmenin özsermayesi, şirketin sahip olduğu varlıklarla yükümlükleri arasındaki farktır. Bu da bir teminat işlevi görür. Öz sermayesi veya net değeri yüksek firma, getirisi negatif bir yatırıma girişse ve borç yükümlülüklerini yerine getiremezse bile, paraya çevrilebilecek varlıklara sahip olduğundan, kredi verilebilir özelliği devam edebilir. Bu yüzden, piyasada borç arayan yüksek net değere sahip firmalar olduğunda, ters seçimin sonuçları daha az önemlidir ve borç verenler kredi vermek için daha istekli olurlar (Mishkin ve Serletis, 2010:177; Çağlarırnak-Uslu ve Özdemir, 2013:61).

1.1.2. Ahlaki Tehlike

Ahlaki tehlike, işlem gerçekleştikten sonra ortaya çıkan bir olgudur. Ahlaki tehlike; “başlangıçta enformasyonun simetrik olduğu, ancak, sözleşme gerçekleştikten sonra, taraflardan birisinin diğeri tarafından gözlemlenemeyen bir davranışta bulunması veya taraflardan birinin özelliklerinde, diğerrinin gözlemleyemediği ve sözleşme koşullarını etkileyecek değişiklikler olması şeklinde tanımlanmaktadır.”(Başoğlu, Ceylan ve Parasız, 2009:541). Ahlaki tehlike, mesela şirket sahibi ile yönetici arasındaki temsilcilik ilişkilerinde veya borç verenle borç alanın arasında meydana gelen bir durumdur. İki durumda da, asıllar temsilcilerin işlem gerçekleştikten sonra, nasıl bir davranış içine gireceklerini bilemezler. Ahlaki tehlikenin, bir firmanın fon sağlamada borç sözleşmeleri veya hisse senedi sözleşmeleri yollarından hangisini kullanacağına dair önemli sonuçları vardır (Mishkin ve Serletis, 2010:177).

a) Hisse Senedi Piyasalarında Ahlaki Tehlike

Bir şirketin hisse senedine sahip olunarak, o şirketin kârına ve sahip olduğu varlıklar üzerinde söz sahibi olunur. Genellikle şirket sahipleri ile yöneticileri aynı kişi değildirler. Bu durumda, o şirket yöneticisinin kendi şahsi harcamalarını veya menfaatlerini ön plana çıkarması gibi bir ahlaki tehlike veya teşvik problemi olarak da adlandırılan asıl-temsilci (principal-agent), problemi ortaya çıkabilir. Şirket sahipleri asıl iken, onların işe aldıkları ve şirketi yönetmeleri için yetkilendirdikleri yöneticiler temsilcidirler. Bu problem, şirket sahiplerinin birinin aynı zamanda yönetici olması durumunda da veya hâkim

hissedarların olduğu bir sahiplik yapısı durumunda ortaya çıkar. Aslında, şirketin yöneticisi ister sahiplerden biri olsun, ister sadece işini yapan ve şirkette hiçbir sahiplik payı olmayan bir profesyonel olsun, ahlaki tehlike probleminin ortaya çıkması çok fazla olasıdır (Shleifer ve Vishny, 1997; Morck, Shleifer ve Vishny, 1988). Jensen ve Meckling (1976) göre, yöneticilerin sahiplik payları düştükçe, yeni kârlı girişimleri aramak gibi yaratıcı faaliyetlere sarf edeceği çaba isteği düşer. Bu çaba isteğinin düşmesi, yöneticide bir kaytarma hissini oluşmasını sağlar. Yöneticinin kaytarması demek, önceden üzerinde anlaşılmış olan çabanın yeteri kadar gösterilmemesi demektir (Fama, 1980). Yönetici daha az çalışmayı tercih edeceğinden (Harris ve Raviv, 1979:232) ortaya çıkacak olan eksik çaba gösterilmesi durumu ahlaki tehlike manasına gelir (Eisenhardt, 1989: 61). Bu ahlaki tehlikenin kaynağı, bireylerin davranışları tam olarak izlenemediğinden dolayı ortaya çıkan bilgi asimetrisi olduğu için, kaynakları, eylemlerin izlenmesine tahsis etmek ve bu bilgiyi sözleşmede kullanmak, bu soruna doğal bir çaredir (Hölmstrom, 1979: 74). Asıl-vekil temsilcilik problemi, şirket sahiplerinin, şirket yöneticilerinin ne yaptıkları ile ilgili tam bir bilgiye sahip olmaları durumunda veya boşa yapılan harcamaları veya sahtekârlıkları önleyebilmeleri durumunda ortaya çıkmazdı. Asıl-temsilci problemi, yöneticinin kendi yaptığı işlerden, davranışlardan, sahiplerden daha fazla bilgiye sahip olması durumunda, yani asimetrik bilgi olması durumunda ortaya çıkar (Mishkin ve Serletis, 2010:178).

Asıl-temsilci probleminin çözüm yolları:

1) İzleme: Bir şirketin sahibinin işe aldığı yöneticinin tam olarak ne yaptığı hakkında fikir sahibi olması zordur. Bir şirketin yüzde yüzüne sahip olan yegâne sahibi bile, işe aldığı bir yöneticiyi, zaman veya kabiliyet eksikliği nedenleriyle, tam olarak izleyemeyebilir. Bu yegâne sahipler, genel olarak finansal bilgileri yorumlamada veya firmanın faaliyetlerini ve yapılan denetim sonuçlarını anlamada sıkıntı çekebilirler (Ang, Cole ve Lin, 2000: 83). Ortaya çıkabilecek olan ahlaki tehlikeleri hafifletebilmek için yöneticilerin sıkı bir şekilde takip edilmesi, denetimlerin güçlü bir şekilde yapılması, asılların bilgi eksikliğini gidermede yardımcı olur. Ancak bunları yapmanın da maliyetleri vardır.

2) Bilgiyi Artıracak Hükümet Düzenlemeleri: Hükümetler, beyan edilen kârların doğruluğunu onaylamak için, şirketlerin standart muhasebe ilkelerine bağlı kalmalarını zorlayan kanunlar çıkarırlar. Yolsuzluk yapanları cezalandırmak için de kanunlar çıkarılır. Ancak bütün bunlar bilgiyi artırmada kısmen etkin olabilmektedirler. Çünkü yolsuzluğu yapan yöneticiler, kanunlara takılmadan sahtekârlıkları yapabilmektedirler (Mishkin ve Serletis, 2010:179).

3) Finansal Aracılık: Finansal araçların bedavacılık probleminden kaçınacak yetenekleri vardır. Bu finansal araçlara örneklerden biri girişim sermayesi şirketleridir. Girişim sermayesi, ortaklarının kaynaklarını toplar ve bu kaynakları yeni bir iş başlatmak için kullanır (Mishkin ve Serletis, 2010:179). Bu yatırılan sermaye karşılığında, yatırımcı belli bir getiri elde eder. Yatırımcılar, bu girişimin gelirlerinin ve kârlarının doğruluğunu incelemenin çok önemli olduğunu bilirler ve yönetim kuruluna katılmakta ısrarcı davranırlar. Böylelikle, girişim sermayesi yeni bir iş başlattığında, bu yeni işin hisseleri sadece girişim sermayesine kaynak sağlayan yatırımcılara verilir. Bu yüzden diğer yatırımcılar, girişim sermayesi firmasının tahkik ettiği faaliyetlerden bedavaya yararlanma imkânına sahip olamazlar. Böylece girişim sermayesi firması, yaptığı tahkikatın tüm faydalarını toplar ve ahlaki tehlike problemini azaltmış olur (Şen, 2006: 11).

4) Borç Sözleşmeleri: Asıl-temsilci sorunu olarak ortaya çıkan ahlaki tehlikeden kaçınmanın yollarından biri de hisse senedi yerine borç senetlerini tercih etmektir. Bir şirketin hisse senedine sahip olmak demek, o şirketin kârından bir pay almak demektir. Kâr olmadığı zaman, bir şey alınamayacaktır. Oysaki fon fazlası olan bir yatırımcı, şirkete ortak olmak yerine, borç vermesi durumunda, şirket kâr ya da zarar etsin, borç veren borçlarını belirli aralıklarla alır. Bu durumda, borç veren kendilerine olan borcun ödenmeye devam edildiği sürece, hisse senedi sahipleri kadar yöneticilerin kârları gizlemeleri ve kişisel servetlerini artırıcı faaliyetlere girişmeleriyle pek ilgilenmezler (Çağlarımak-Uslu ve Özdemir, 2013: 62).

b) Borç Piyasalarında Ahlaki Tehlike

Borç verenlerle borç alanlar arasındaki asimetric bilgi, finansal piyasaların verimliliğini etkileyen bir ahlaki tehlike problemine yol açar. Çünkü borç verenlerin, borç alanların girişeceği yatırım projelerinin kalitesinin ne olduğu konusunda tam bir bilgiye sahip olmaları beklenemez ve borç alan kişisel olarak kendisine faydalı olabilecek faaliyetlere girişebilir ve bu durum da, temerrüt olasılığını artıracak ve borç verene zarar verecektir (Mishkin, 1990:5). Borç verenin borç verme koşulları, bu borcu talep edenin davranış biçimlerini değiştirebilir. Bu davranış biçimini borç verenin önceden kestirmesi zor olacağından, bir aldatılmayla yani ahlaki tehlikeyle karşı karşıya kalacaktır. Bu nedenle, borç veren, borç alan kendisinden eşik bir faiz haddi üzerinden bile borç almak istese, bu talebe olumlu karşılık vermeyebilir (Özatay, 2011:229). Borç alan ile borç veren arasındaki bu ilişkide, borç alanın kaytarmak ve çok çalışmamak için yeteri kadar saikleri vardır. Ayrıca, borç alanın net değeri ne kadar düşerse, borç alanla borç veren arasındaki ahlaki tehlike o kadar artar. Borç alanın değerinin düşmesi, yatırımları azaltır ve ekonomik aktiviteler düşmüş olur (Bernanke ve Gertler, 1989:14-15).

Borç sözleşmelerindeki ahlaki tehlikeyi önleme yolları:

1) Net Değer ve Teminat: Bir borsa krizi veya deflasyonist bir bir şok oluştuğunda, bir şirketin gelecekteki kârlarının indirgenmiş değeri manasına da gelebilecek olan net değeri yüksek olması durumunda, borç alanla borç veren arasındaki oluşabilecek ahlaki tehlike olma ihtimali azalmaktadır (Mishkin, 1990:6). Maddi bir varlığın teminat olarak görülmesi gibi, şirketlerin özsermayesi de bir tür teminat görevi görecektir. Yüksek özsermayeli bir şirkete borç verilmesi durumunda, borcun geri ödenemediği durumda şirketin varlıklarının paraya çevrilerek borcun tahsil edilebileceği düşünülebilir ve bu da ahlaki tehlikeyi hafifletir (Çağlarırnak-Uslu ve Özdemir, 2013: 63).

2) İzleme ve Kısıtlayıcı Sözleşmelerin Yürürlüğe Konması: Borç verenler, borç alanların aldıkları borcu geri ödeyebilme ihtimallerini azaltıcı bir davranış içine girmelerini engelleyebilme adına kısıtlayıcı sözleşmeleri borç alanların üstüne yüklerler. Ancak bu tür kısıtlamaların izlenmesi ve uygulanması maliyetlidir ve hedefe ulaşması oldukça sınırlıdır (Mishkin,1999:5). Bazı sözleşmeler, borcun belirli faaliyetlerin finansmanında kullanılabileceğini zorunlu kılarken, bazı sözleşmeler teminatların değerli olarak kalmalarını sağlar. Ayrıca, bazı sözleşmeler, borç alanın periyodik olarak borç verene belirli finansal bilgileri sunmasını sağlayarak, firmanın izlenmesini kolaylaştırır (Mishkin ve Serletis, 2010:181-182).

3) Finansal Aracılık: Bankalar gibi finansal araçlar, ihtiyaç sahiplerine kredi dağıttıkları sürece, bedavacılık probleminden muzdarip olmazlar. Çünkü bu krediler borsalarda işlem görmezler. Böylelikle, başka hiç kimse bankanın kısıtlayıcı sözleşmeleri izlemesinden ve uygulaması üzerinden bir fayda sağlayamaz. Bankalar, bu sözleşmelerin izlenmesi ve uygulanmasından faydalar elde ederler. Böylece bankalar, borç sözleşmelerinin doğasından gelen ahlaki tehlikeyi hafifletebilirler (Mishkin ve Serletis, 2010:182).

c) Mevduat Sigortası ve Ahlaki Tehlike

Mevduat sigorta sistemi, tasarruf mevduatının güvence altına alınabilmesi, hem mudilerin korunması hem de bankacılık kesimine olan güvenin sürdürülmesi için uygulanan sistemdir. Bu sistemde, mudilerin bankalara yatırdıkları mevduatların bir kısmı veya tamamı güvence altına alınır. Bankaların ödeme güçlüğüne girmeleri durumunda, mudilerin kaybetme riskleri, mevduat sigorta sistemine aktarılır. Bu şekilde, bankacılık sektörüne olan güven sürdürülür.

Bankalara olan güven sarsılırsa, bankalar kaynak toplayamazlar ve yatırımlar için bu kaynaklar aktarılmamış olur (Günel, 2012:241). Mudiler, mevduat yatırdıkları bankalarla ilgili herhangi bir kötü haber duyarlarsa, bankanın iflas edeceğinden korkarlar ve paralarını çekme eğilimine girerler. Buna banka hücumu (bank run) denir (Freixas ve Rochet, 2008:218). Bu şekildeki ani çekişler bankayı, varlıklarını zararına nakde çevirmelerine ve batmasına yol açabilir. Banka başarısızlıklarına yol açan böyle bir panik, parasal sistemde bir bozulma ve üretimde bir azalma meydana gelir (Diamond ve Dybvig, 1983:401).

Mevduat sigorta sistemi, banka hücumlarından korunmanın bir yoludur. Mevduat sigortası fonu kurularak, mevduatların güvenliği sağlanır. Dünyada, mevduatların ne kadarlık bir kısmının sigortalandığına dayanılarak, mevduat sigortası sistemleri şu şekilde sınıflandırılabilir (Parasız, 2009:168): i) Sınırlı mevduat sigortası: belirli bir büyüklüğe kadar mevduatlar sigortalanır. Bu sistemde, küçük mevduatlar daha çok güvence altına alınırken, büyük mevduat sahiplerinin bankadan pazarlık yaparak daha yüksek faiz talep ederek, bankanın risk alma eğilimini sınırlandırmaları istenir. ii) Tam yada %100 koruma sistemi: her tür mevduat sisteminin tamamı sigorta kapsamına alınır. iii) Tercihli mevduat sigorta sistemi: sınırlı mevduat sigortası sisteminde olduğu gibi, mevduatın belli bir kısmı koruma altına alınabilir. Bazı ülkelerde açık bir mevduat sigorta sistemi uygulanırken, bazı ülkelerde ise örtülü mevduat sigorta sistemleri uygulanmaktadır. Açık mevduat sigorta sistemi, merkez bankası kanunu, bankacılık hukuku, ya da anayasa yoluyla resmi düzenlemelere dayanmaktadır. Bu yasalar, mevduat sigortasının kapsama sınırlarını, fonlama biçimini ve banka başarısızlıklarının nasıl giderileceğiyle ilgilidir. Açık mevduat sigorta sisteminin olmaması durumunda, mudiler, koruma kapsamı ile ilgili garanti belirtmeksizin, düzenleyici otorite ve bankaların izlemesiyle korunurlar (Demirgüç-Kunt, Karacaovalı ve Laeven, 2005:5). Mevduat sigortaları, ahlaki tehlikeye yol açar (Demirgüç-Kunt ve Detragiache, 2002). Mevduat sigortası bağlamında, ahlaki tehlike kendisini iki yolla gösterir (McCoy, 2006: 10): ilki, açık mevduat sigorta sistemi bankaların ekstra risk almalarını kolaylaştırır çünkü bankalar aldıkları riskin karşılığında elde ettikleri kârlar kendilerinin olurken, zararları ise devlete yönlendirebilirler. İkinci olarak, açık mevduat sigortası, mudilerin ve hissedarların bankaları izlemelerini zayıflatır. Bankalar, mudilerine yüksek faiz oranları sunabilir ve sonra yüksek riskli krediler vererek, bu yüksek faiz oranlarını ödemek için para kazanmaya çalışırlar. Bu şekilde, hem mudiler hem de bankalar, farklı bankacılık davranışı içine girebilirler, yüksek faiz oranlı kredilerin ödenmemesinin kendileri için bir sıkıntı yaratmayacağı güveni içinde olabilirler, bunun nedeni mevduat sigortasının anaparalarını korumalarıdır. Bu bir ahlaki tehlike örneğidir. Risklerin negatif sonuçlarından kendilerine korunma sağlayan sigortaya sahip olanların, daha fazla risk almak için teşvikleri vardır (Demirgüç-Kunt ve Kane, 2002:176).

d) Sınırlı Sorumluluk ve Ahlaki Tehlike

Bir şirketin bütün borç yükümlülükleri ödendikten sonra, kalan kazanç üzerinden hissedarların sahip olduğu haklardan biri de, sınırlı sorumluluk hakkıdır. Bu hak olmaksızın, bir şirketin hissedarı olan her bir yatırımcı, şirketin borçları için, bütün servetiyle potansiyel olarak sorumlu olurdu (Jensen ve Meckling, 1976: 36). Sınırlı sorumluluk, hissedarlara bütün kazançta sahip olma imkânı tanırken, kayıpları ise kendine borç verenlerle paylaşma imkânı sağlar. Bundan dolayı, hissedarların riski artırmak için güçlü teşvikleri olur. Borç verenlerin, böyle bir risk almayı sınırlandırmaları ve izlemeleri zordur ve bunu yapmak için zayıf teşvikleri vardır (Chun, Nagano ve Lee, 2011:151). Bankalar bazında özellikle, bankaların yükümlülük olarak kullandıkları en önemli kaynak, mevduatlardır. Bu mudi sahiplerini devlet koruduğundan, mudiler kendilerini güvence altında hissetmelerinden dolayı, mevduat yatırdıkları bankaları izlemek için çok da hevesli olmazlar. Bu durumda ortaya, mevduat sahiplerinden banka sahiplerine servet transferi olma ihtimali çıkar (Demsetz, Saidenberg ve Strahan, 1997:1). Hissedarlar, sınırlı sorumlu oldukları için, mudiler veya borç verenler, kendi faaliyetlerini tam olarak izleyemeyeceklerinden dolayı, borç miktarlarını artırarak firmanın riskini artırır (Saunders, Strock ve Travlos, 1990:644). Hissedarların sınırlı sorumluluklarından dolayı aşırı bir risk almaya gitmeleri, ortaya bir ahlaki tehlike durumu çıkarır. Dünya genelinde banka hissedarları sınırlı sorumluluklara sahiptirler (Morrison, 2012:28). Sınırlı sorumluluğa sahip olmanın verdiği güvenceyle, banka hissedarları daha fazla borç kullanarak, riskli faaliyetlere girişmeye meyilli olurlar. Piyasa güçlerinin, firmaların aşırı risk almalarını engelleyen mekanizmaları vardır. Borç verenler, yüksek temerrüt riskini telafi etmek için, daha yüksek faiz oranları talep edecekleri için, daha riskli yüksek kurumlara verdikleri fonların maliyetlerini yükseltirler ve böylece risk almak için teşvikleri azaltmış olurlar. Ancak bankacılık sektöründe bu piyasa mekanizmasının etkinliği sınırlıdır çünkü devlet destekli mevduat sigortası, mudileri oluşabilecek sıkıntıların sonuçlarından korur. Böylece riski artırmak için banka hissedarlarının teşvikleri, daha da fazla olacaktır (Lee, 2002:989). Hissedarlar gibi yöneticiler de, şirket adına yapılmış sözleşmelerden yalnızca şirketin sorumlu olması sebebiyle, belli ölçülerde bir sınırlı sorumluluğa sahiptirler. Hissedarlar, servetlerini finansal sermaye olarak yatırırken, yöneticiler yeteneklerini, teknik bilgi birikimlerini, yönetim uzmanlıkları olan insani sermayelerini firmaya yatırır. Bu insani sermaye doğası gereği çeşitlendirilmesi zordur. Yani, çoğu yönetici için farklı şirketlerde, bu niteliklerine aynı zamanda yatırım yapabilmeleri imkânsızdır. Firmanın işleri bozulduğunda yönetici, firmaya yatırmış olduğu insani sermayeyi kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu durum yöneticinin işini yaparken, riskten kaçınır bir tavır içine girmesine sebep olabilir. Yöneticilerin şirketin borçları için sorumluluklarının sınırlandırılması, yöneticilerin karar almalarındaki riskten kaçınma tercihlerini azaltacak önemli bir mekanizmadır (Grantham, 2007).

1.2. Banka Düzenlemeleri

Bankalar, ulusal ödeme ve kredi sistemlerinde ana oyuncular oldukları için ve bir bankada veya bankalarda oluşan sıkıntıların finansal sistemin tümüne veya diğer bankalara yayılması (Schoenmaker, 1998:86) anlamına gelen bulaşma korkuları nedeniyle, hemen hemen tüm hükümetler bankaları düzenlerler ve denetlerler. Bankaların, çok ağır ve yoğun bir düzenlemeye tabi olmaları esas itibariyle, bankaların yaptıkları faaliyetlerin anlaşılması güç (opaklık) olmasından dolayı diğer finansal olmayan şirketlerden farklı olmalarından kaynaklanmaktadır (Caprio ve Levine, 2002: 22). Banka düzenlemelerinin piyasa ve firma üzerinde oldukça özgün etkileri vardır. Piyasalar bankaları, piyasaya giriş, birleşmeler, satın almalar, idari kurullarla ilgili düzenlemeler yoluyla disipline ederler. Firma bazında ise bankalar, üst düzey yöneticiler için güvene dayalı kıstaslarla ilgili sınırlandırmaları ve yasal denetimi kapsayan, direkt yasal düzenlemelerle karşı karşıyadırlar. Bu yasal düzenlemelerin olmasının özellikle, sahip ve yöneticilerin davranışlarını değiştirmede ve finansal aktörlerin risk almaları sonucu ortaya çıkan, finansal sistemin istikrarına yönelik potansiyel tehditler manasına gelen sistemik riski (Edey ve Hviding, 1995: 11) engellemede etkileri vardır (Ciancanelli ve Gonzalez, 2000: 10).

Parasız (2009), banka düzenlemelerinin amaçlarını şu şekilde sıralamıştır: i) Mevduat kurumlarının borçlarını ödeyebilme gücünün sağlanması: Bankaların ekonomik sistem içinde ilişki içinde olduğu ekonomik birimler, finansal olmayan şirketlere nazaran daha fazladır. Bu durum, bankacılık sisteminde meydana gelebilecek bir bozulmanın, ekonominin işlerliğini olumsuz bir biçimde etkileme olasılığını çok artırır. Bankalar esas itibariyle, mevduat toplarlar ve bu mevduatları kredi olarak ekonomik birimlere verirler. Bankaların fon kaynakları olan yükümlülükleri, varlıklarını aşabilir. Bu durumda banka borçlarını ödemedeki sıkıntı yaşayabilir, hatta iflas edebilir. Bu duruma tedbir olarak devlet, yasal düzenlemeler yaparak müdahale eder. Örneğin mevduat sigorta şirketleri kurularak, bankaların yöneticilerinin veya sahiplerinin çok risk almalarını sınırlandırması ve iflasların önüne geçebilmekle ilgili yasal düzenlemeler yapılır. ii) Mevduat kurumlarının nakit durumunun sağlanması: Ödeme gücü olan bir bankanın elinde, kısa vadeli taahhütlerini karşılayacak yeteri kadar likiti olmaması durumunda, banka, kendi borç ödeme gücünü tehlikeye atan bir likidite darboğazı ile karşı karşıya kalmış olur. Böyle bir likiditesiz durum yanlış algılamalara yol açabilir, mudiler mevduatlarını çekmek için bankalara hücum edebilirler. Bunun önüne geçebilmek için devlet, bankaların yeteri kadar nakit karşılık ayırmaları için düzenlemeler yapar. iii) Ekonomik etkinliğin teşviki: Banka düzenlemelerinin anahtar amacı; bankaların sağladıkları hizmetlerin en düşük maliyetlerle sağlanması olan teknik etkinlik ve bankaların ürettikleri son birim ek hizmetlerin maliyetlerine göre fiyat belirlemeleri olan tahsis etkinliğidir. Bankalar bu etkinlikleri sağlayarak, ekonominin daha iyi işlemelerine katkıda bulunurlar. Cecchetti (1999), finansal araçların düzenlenme gerekçesi olarak üç sebep ileri

sürmüştür. 1)Tüketicinin korunması: Her bir finansal aracının teşviklerinin bu finansal araçlara kaynak sağlayanların çıkarlarının korunması amacıyla uyumlu olması gerektiği, düzenleyici otoriteler tarafından sağlanmalıdır. 2)Sistemik riski azaltmak: Düzenleyici, bütün bir finansal sistemin risk yöneticisi gibi işlev görür. Finansal sistem içindeki firmalar arasındaki bağlantılara yoğunlaşmalıdır. Çünkü firmaların problemleri, diğer firmaları etkileyeceğinden dolayı sistemik hale gelir. Bu yüzden finansal araçların ihtiyatlı olarak denetlenmeleri çok önemlidir. 3)Devlet garantilerinden kaynaklanan ahlaki tehlike: Devlet garantileri, tüketicinin korunması ve riskin azaltılmasına hizmet eder. Güvence altına alınmış kurumların davranışlarını izlemek, devlet garantilerinin bu kurumların yöneticilerinin sorumsuz davranışlarına yol açmayacağından emin olmak için gereklidir.

Özellikle banka düzenlemelerinin bir diğer yüzü olan ihtiyatlı düzenlemenin (prudential regulation) amacı, finansal sistemin istikrarını ve mevduatları korumaktır ve bu yüzden ana odak noktası, bankacılık sisteminin güvenliği ve sağlamlığı üzerinedir (Brownbridge, Kirkpatrick ve Maimbo, 2002:1). Bankalarda kaldıraç kullanma ve sınırlı sorumluluk gibi konular, şirket sahiplerinin risk alma teşviklerini artıran özelliklerdir. Finansal sistemin sağlamlığının bozulmaması için bankaların ana kaynağı olan mevduatların, özellikle banka sahiplerinin ve/veya yöneticilerinin daha fazla risk almaya meyilli olmalarından dolayı, korunmaları gerekmektedir (White, 2011: 15). Bankaların, anlaşılması zor ve karmaşık yapılar olmaları ve bankalara kaynak sağlayanların özellikle mevduat verenlerin, bankaların yaptığı faaliyetleri hakkında çok fazla bilgi sahibi olmamalarının sonucunda ortaya çıkabilecek olan ahlaki tehlikelerin önüne geçebilmek, ihtiyatlı düzenlemenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. White (2011), ihtiyatlı düzenlemenin temel araçlarını şu şekilde sıralamaktadır: 1)sermaye yeterliliği: İhtiyatlı düzenlemenin amacı, bankaların sermayelerinin pozitif olmasını sağlayarak, bankanın ödeme gücünün sürdürülebilmesidir. 2)Faaliyetlerin sınırlandırılması: ihtiyatlı düzenlemeyi yapacak olan otoritenin, herhangi bir faaliyetin riskliliğini tespit edememesi durumunda, o faaliyetin banka tarafından yapılmasına izin verilmemelidir. 3)Yönetimsel yetkinlik şartları: bir bankanın üst düzey yöneticilerinin, bankayı yönetmedeki yetkinliklere sahip olmaları gerekmektedir. 4)Banka ve sahipleri arasındaki finansal akışların yakından takip edilmesi: Bir bankanın varlıklarının sahipleri tarafından sömürülmesi ve riskin bu varlıklar için kaynak sağlayanlar üzerinde bırakılarak yağma edilmesi çok kolaydır. 5)Yeterli sayıda iyi eğitilmiş ve iyi ücretli uzmanların olması: çünkü ihtiyatlı düzenleme, gelişmiş izlemeyi gerektirir. 6)İflas etmiş bankalar için bir tasfiye rejimi oluşturulması: İflas etmiş bankalar yedieminliğe teslim edilir ve sahiplerinin hakları elinden alınır, üst yönetim kovulur. Düzenleyici otorite sonra, bankanın tasfiye edilip edilmeyeceğine veya satılıp satılmayacağına karar verebilir.

SONUÇ

Bankalar finansal olmayan şirketlere nazaran kaynak olarak borç ve mevduatları, özsermaye kaynağından daha fazla kullanırlar. Hatta Basel II standartlarında asgari sermaye yeterliliğinin minimum %8 olarak kabul edilmesi, bankaların kaynaklar içerisinde faaliyetlerini daha çok, başka ekonomik birimlerin kaynaklarıyla yürütmesi için yeterli görüldüğünü göstermektedir. Bankaların kendi kaynaklarından çok, başkalarının kaynaklarını kullanmaları çok çeşitli sorunlara yol açabilir.

Bankalar opak bir yapıya sahiptirler. Bu sebepten, bankaların yaptıkları faaliyetler kolaylıkla gözlemlenemez. Opak yapı, bilgi asimetrisine yol açar. Bilgi asimetrisinden kaynaklanan ters seçim ve ahlaki tehlike problemleri ise, bankaların finansal krizlerin baş müsebbipleri olmalarına yol açmaktadır. Özellikle 2007 ortasında Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya çıkan küresel finansal kriz bu duruma iyi bir örnektir.

Bankaların yönetilirken; sınırlı sorumluluktan, mevduat garantisinden, borç piyasalarından ve hisse senedi piyasalarından kaynaklanan ahlaki tehlikelerden dolayı sadece hissedarlar ve yöneticilerin menfaatlerini göz önüne alınıp, toplumdaki diğer paydaşların menfaatlerini göz önüne alınmaması, ekonomilerde bozulmalara yol açmaktadır. Bankaların bu şekilde yönetilmeleri, kurumsal yönetim ihtiyacının ortaya çıkmasında büyük bir etkidir. Kurumsal yönetimle sadece banka hissedarlarının ve yöneticilerinin değil, aynı zamanda diğer paydaşların da menfaatleri dikkate alınır. Böylece, ekonominin genelinde kaynakların etkin bir şekilde tahsis edilmesinin sağlanmasına yardımcı olunur. Bankaların ekonomi içerisinde çok önemli rollerinin olduğundan dolayı, iyi kurumsal yönetimleri olmalıdır. Bütün bunlara rağmen, finansal şirketlerin kurumsal yönetimleri finansal olmayan şirketlerin kurumsal yönetimlerine nazaran daha az ilgi çekmiştir.

Son zamanlarda dünya genelinde yaşanan ekonomik krizlerde bankacılık sektörünün önemli bir payının olmasından dolayı, bankaların opak yapılarından kaynaklanan bilgi asimetrisi problemlerinin daha da hafifletirilebilmesi için, özellikle devletlerin bankaya borç verenleri bankaya karşı koruyacak gerekli düzenlemeleri, yeni risk algılamalarını hesaba katarak yapmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AKERLOF, George (1970), "The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism", The Quarterly Journal of Economics, 84(3), ss.488-500.

- ALLEN, Franklin and CARLETTI, Elena (2008), “The Roles of Banks in Financial Systems”, [http://finance.wharton.upenn.edu/~allenf/download/Vita/Allen-Carletti-Oxford Handbook- 210308.pdf](http://finance.wharton.upenn.edu/~allenf/download/Vita/Allen-Carletti-Oxford%20Handbook-210308.pdf), (Erişim tarihi:20.01.2015).
- ANG, James, COLE, Rebel and LIN, James (2000), “Agency Costs and Ownership Structure”, *The Journal of Finance*, 55(1), ss. 81-106.
- ARAS, Güler ve MÜSLÜMOV, Alövsat (2004), “Kredi Piyasalarında Asimetrik Bilgi ve Bankacılık Sistemi Üzerindeki Etkileri”, *İktisat, İşletme-Finans Dergisi*, 222, ss.55-65.
- BAŞOĞLU, Ufuk, CEYLAN, Ali ve PARASIZ, İlker (2009), *Finans: Teori, Kurum, Uygulama*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Yenilenmiş 2. Baskı, Bursa.
- BECT, Marco, BOLTON, Patrick and RÖELL, Ailsa (2011), “Why Bank Governance is Different”, *Oxford Review of Economic Policy*, 27(3), ss. 437-463.
- BENSTON, George J. and SMITH, Clifford W. (1976), “A Transaction Costs Approach to the Theory of Financial Intermediation”, *Journal of Finance*, 31(2), ss.215–231.
- BERLE, Adolf and MEANS, Gardiner (1932), *The Modern Corporation and Private Property*, MacMillan, New York.
- BERNANKE, Ben and GERTLER, Mark (1989), “Agency Costs, Net Worth, and Business Fluctuations”, *The American Economic Review*, 79(1), ss. 14-31.
- BOLGÜN, K. Evren ve AKÇAY, M. Barış (2009), *Risk Yönetimi*, Scala Yayıncılık, İstanbul.
- BROWNBRIDGE, Martin, KIRKPATRICK, Colin and MAIMBO, Samuel (2002), *Prudential Regulation, Finance and Development Briefing Papers*, Institute for Development Policy and Management, pp.1-4.
- CAPRIO, Gerard and LEVINE, Ross (2002), “Corporate Governance of Banks: Concepts and International Observations”, http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/corporategover_finance.pdf, (Erişim tarihi: 22.11.2015).
- CECCHETTI, Stephen (1999), *The Future of Financial Intermediation and Regulation, Current Issues in Economics and Finance*, Federal Reserve Bank of New York 5 (8), ss.1–5.
- CHUN, Eae S., NAGANO, Mamoru and LEE, Min Hwan (2011), “Ownership Structure and Risk- Taking Behavior: Evidence from Banks in Korea and Japan”, *Asian Economic Journal*, 25(2), ss. 151-175.
- CIANCANELLI, Penny and GONZALEZ, Jose Antonio Reyes; (2000), *Corporate Governance in Banking: A Conceptual Framework*, http://papers.ssrn.com/paper.taf?abstract_id=253714, (Erişim tarihi:12.01.2015).

- ÇAĞLARIRMAK USLU, Nilgün ve ÖZDEMİR, Bilge Kağan (2013), Para ve Banka, T.C. Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını No: 1633, 2. Baskı, Eskişehir.
- ÇETİNKAYA, Şahin (2012), “Asimetrik Bilginin Piyasalara Etkileri ve Finansal Krizlerdeki Rolü”, Sakarya İktisat Dergisi, 1(2), ss. 60-82.
- DEMİRGÜÇ-KUNT and KANE, Edward (2002), “Deposit Insurance Around the Globe: Where Does It Work?”, The Journal of Economic Perspectives, 16(2), ss. 175-195.
- DEMİRGÜÇ-KUNT, Aslı and DETRAGIACHE, Enrica (2002), “Does Deposit Insurance Increase Banking System Stability? An Empirical Investigation”, Journal of Monetary Economics, 49, ss. 1373-1406.
- DEMİRGÜÇ-KUNT, Aslı, KARACAOVALI, Baybars and LAEVEN, Luc (2005), Deposit Insurance Around the World: A Comprehensive Database, Policy Research Working Paper No:3628, Washington, DC: World bank.
- DEMSETZ, Rebecca, SAIDENBERG, Marc and STRAHAN, Philip (1997), Agency Problems and Risk Taking at Banks, Federal Reserve Bank of New York Staff Report, http://www.ny.frb.org/research/staff_reports/sr29.pdf, (Erişim tarihi: 11.04.2015).
- DENIS, Diane and McCONNELL, John (2003), “International Corporate Governance”, The Journal of Financial and Quantitative Analysis, 38(1), ss. 1-36.
- DIAMOND, Douglas W. and DYBVIK, Philip (1983), “Bank Runs, Deposit Insurance, Liquidity”, Journal of Political Economy, 91(3), ss. 401-419.
- DIAMOND, Douglas W. (1984), “Financial Intermediation and Delegated Monitoring”, Review of Economic Studies, 51(166), ss.393-414.
- EBRD and IFC (2012), Corporate Governance for Banks in Southeast Europe, Global Corporate Governance Forum, Policy Brief, Washington DC.
- EDEY, Malcom and HVIDING, Ketil (1995), An Assessment of Financial Reform in OECD Countries, OECD Economic Studies, 25, Paris, OECD.
- EISENHARDT, Kathleen M. (1989), “Agency Theory: An Assessment and Review”, The Academy of Management Review, 14(1), ss.57-74.
- ER, Selami; (2009), Devletin Bankacılık Sektöründe Düzenleyici Denetleyici Rolü ve Türkiye Uygulaması, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2009-34, İstanbul.
- FAMA, Eugene; (1980), “Agency Problems and the Theory of the Firm”, Journal of Political Economy, 88(2), ss. 288-307.
- FREIXAS, Xavier and ROCHET, Jean-Charles (2008), Microeconomics of Banking, Second Edition, The MIT Press, USA.

- GRANTHAM, Ross; (2007), The Limited Liability of Company Directors, The University of Queensland, TC Beirne School of Law Legal Studies Research Paper No:07-03, <http://ssrn.com/abstract=991248>, (Erişim tarihi:05.10.2015).
- GÜNAL, Mehmet (2012), Para, Banka ve Finansal Sistem, Berkan Yayınevi, 4. Baskı, Ankara.
- HARRIS, Milton and RAVIV, Artur (1979), “Optimal Incentive Contracts with Imperfect Information”, Journal of Economic Theory, 20, ss.231-259.
- HÖLMSTROM, Bengt (1979), “Moral Hazard and Observability”, The Bell Journal of Economics, 10(1), ss.74-91.
- JENSEN, Michael and MECKLING, William (1976), “Theory of the Firm: Managerial Behavior”, Agency Costs and Ownership Structure”, Journal of Financial Economics, 3(4), ss.305-360.
- KARAHAN, Özcan (2006), “Asimetrik Bilgi ve Para Politikasının Etkinliği”, Yönetim ve Ekonomi, 13(2), ss. 151-163.
- LEE, Seok Weon (2002), “Insider Ownership and Risk Taking Behaviour at Bank Holding Companies”, Journal of Business, Finance&Accounting, 29(7), ss. 989-1005.
- LELAND, Hayne E. and PYLE, David H. (1977), “Informational Asymmetries, Financial Structure, and Financial Intermediation”, Journal of Finance, 32(2), ss.371–387.
- LEVINE, Ross (2003), The Corporate Governance of Banks: A Concise Discussion of Concepts and Evidence, Global Corporate Governance Forum Discussion Paper No.3, Washington DC.
- LEVINE, Ross (2004), Finance and Growth: Theory and Evidence, National Bureau of Economic Research Working Paper, <http://www.nber.org/papers/w10766>, (Erişim tarihi: 13.12.2015).
- MACHIRAJU, H. R. (2008), Modern Commercial Banking, Second Edition, New Age International Publishers, India.
- McCOY, Patricia (2006), The Moral Hazard Implications of Deposit Insurance: Theory and Evidence, Seminar on Current Developments in Monetary and Financial Law , October 23-27, Washington, D.C. USA, <http://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2006/mfl/pam.pdf>, (Erişim tarihi:03.03.2015).
- MERTON, Robert; (1995), “A Functional Perspective of Financial Intermediation”, Financial Management, 24(2), ss. 23-41.
- MISHKIN, Frederic and SERLETIS, Apostolos (2010), The Economics of Money, Banking and Financial Markets, Fourth Canadian Edition, Pearson Canada Inc., USA.

- MISHKIN, Frederic (1990), “Asymmetric Information and Financial Crises: A Historical Perspective”, NBER Working Paper 3400, http://www.nber.org/papers/w3400.pdf?new_window=1, (Erişim tarihi: 11.12.2015).
- MISHKIN, Frederic (1999), “Global Financial Instability: Framework, Events, Issues”, *The Journal of Economic Perspectives*, 13(4), ss. 3-20.
- MORCK, Randall, SHLEIFER, Andrei and VISHNY, Robert W. (1988), “Management Ownership and Market Valuation”, *Journal of Financial Economics*, 20, ss. 293-315.
- MORRISON, Alan (2012), *Meta-Contracts, Corporate Governance, and Bank Regulation*, http://denning.law.ox.ac.uk/news/events_files/Morrison_9_May.pdf (Erişim tarihi: 19.02.2015).
- NEMLİ-ÇALIŞKAN, Esra ve TURAN-İÇKE, Başak (2009), "Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Türk Bankacılık Sektöründeki Durumu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 59(2), ss. 121-154.
- OKUYAN, Hasan A. (2009), *Asimetrik Bilginin Türk Bankacılık Sektörü ve Kredi Piyasaları Üzerinde Etkisi*, *EconAnadolu*, *Anadolu International Conference in Economics*, June 17-19, Eskişehir, Turkey.
- ÖZATAY, Fatih (2011), *Parasal İktisat: Kuram ve Politika*, Efil Yayınevi, Ankara.
- PARASIZ, İlker (2009), *Para, Banka ve Finansal Piyasalar*, Ezgi Kitabevi, Gözden Geçirilmiş 9. Baskı, Bursa.
- SAUNDERS, Anthony, STROCK, Elizabeth and TRAVLOS, Nickolaos (1990), “Ownership Structure, Deregulation, and Bank Risk Taking”, *The Journal of Finance*, 45(2), ss. 643-654.
- SCHOENMAKER, Dirk (1998), *Contagion Risk in Banking*, *The Second Joint Central Bank Research Conference on Risk Measurement and Systemic Risk*, November 16-17, Tokyo, Japan.
- SHLEIFER, Andrei and VISHNY, Robert W. (1997), “A Survey of Corporate Governance”, *The Journal of Finance*, 52(2), ss. 737-783.
- SMITH, Adam (1776), *The Wealth of Nations*, *An Electronic Classics Series Publication*, Editor: J. MANIS, *The Pennsylvania State University*, 2005. <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/adam-smith/wealth-nations.pdf>, (Erişim tarihi: 22.10.2015).
- ŞAHİN, İlhan (2012), “Türk Bankacılık Sisteminde Asimetrik Bilgi Sorununun Giderilmesine Yönelik Müşterinin Tanınmasını Sağlayıcı Ortak Veritabanı Uygulamaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, 33, ss. 1-18.

- ŞEN, Ali (2006), “Asimetrik Bilgi-Finansal Kriz İlişkisi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14, ss. 1-25.
- TUNCEL, Cem Okan (2013), “Asimetrik Bilgi Problemi Çerçevesinde Bankacılık Krizlerinin Nedenleri Üzerine Bir İnceleme”, Business and Economic Research Journal, 4(1), ss. 77-102.
- WHITE, Lawrence (2011), Corporate Governance and Prudential Regulation of Banks: Is There Any Connection?, Working Paper, http://webdocs.stern.nyu.edu/old_web/economics/docs/workingpapers/2011/larry%20white%20wp2.pdf, (Erişim tarihi:10.11.2015).

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 28.10.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 26.12.2016

İslam'ın Anakutsalları Çerçevesinde Kur'an'da Edeb

İbrahim SÜRÜCÜ*

Öz

İslam, en temel kutsal olarak Yüce Allah'ı işaret etmektedir. Bunun dışında kalan kutsallar Yüce Allah ile bağlarından dolayı kutsal addedilmişlerdir. Kutsala karşı saygı ve edeb, hem Kur'an hem de Allah Resulü'nün sünneti doğrultusunda ele alınarak değerlendirilmiş İslam'ın tevhidi değerlerine zarar vermeyecek şekilde sınırları çizilmiştir. Kur'an, İslam dininin kutsal kitabı olarak tabileri için dini bir yaşam öngörmektedir. Bu çerçevede edeb meselesine yaklaşıldığında görülmektedir ki Yüce Allah, kulların içlerindeki samimiyete daha çok önem vermektedir. Kutsal olana karşı gösterilen şekilsel ve farz olmayan ritüeller gerekli olmakla beraber dini yaşam noktasında birincil bir şart olarak beyan edilmemiştir. Çünkü kutsala karşı edeb daha çok o kutsala karşı yerine getirilmesi gereken farziyet ve vücubiyetlerle anlaşılacak bir mevzudur.

Anahtar Kelimeler: *Kutsal, Kur'an'da Edeb, Allah, Kâbe, Peygamber*

Abstract

Decency of Qur'an in The Scope of the Basic Holy of Islam

Islam shows God as the most basic of saint. Except that the saints were deemed sacred because of the bond with Almighty Allah. Decency and respect for the saint has been evaluated through both by the Qur'an and Sunnah of the Messenger of Allah. And drew its line so that it won't effect the unity values of Islam. When we hold the issue of decency with the scope of religious life as it is asserted in Qur'an it has been seen the Almighty Allah gives more importance to the honesty of his servants. In the face of the sacred, formal and nonobligatory ritual required, but it has not been declared as a primary requirement for the religious life. Because decency for the saint is an event that can be understood with the mandatory tasks that must be fulfilled.

Keywords: *The Saint, Decency in Qur'an, Allah, The Kaaba, Prophet*

* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi,
isurucu@beu.edu.tr

Giriş

Bir değer kategorisi olarak kutsal kavramı, daha çok Hıristiyanlığa ait bir kavram addedildiği için İslam'a ait eserlerde kullanılması eleştirilmiştir. Din fenomenolojisinde haklı bir boyuta sahip olmakla beraber kavram, hem dinler tarihi çalışmalarında hem de sair Temel İslam Bilimlerinde kullanıla gelmiştir. Kavramın İslam din-bilim literatüründeki karşılığı klasik eserlerde daha çok 'mukaddes' ve 'mübarek' kelimeleriyle karşılanmıştır. Günümüzde iletişim araçlarındaki hızlı gelişme ve bilgiye ulaşma yollarının kolaylaşmasının bir sonucu olarak kullanılan kavramlarda bir birliktelik oluşmuştur. Elbet bu, İslam kültürüne ait kavramların terk edilmesi olarak anlaşılmalıdır. Lakin bazı mevzularda çokça kullanılan kelimelerin İslam Dinine ait çalışmalarda da kullanılması başka sebeplerden çok konunun evrensel boyutuna bağlanabilir.

1.1. Kutsal

Kur'an'da 'kutsal' kavramı 'k-d-s/ ق-د-س' kelimesinin türevleri¹ ile sağlanmakla beraber, bu anlam aynı zamanda 'h-r-m/ح-ر-م', haram, harem²; 'b-r-k/ب-ر-ك', bareke, tebareke³ kelimeleriyle de karşılanmaktadır. Bu manada mukaddes kavramının yerine kullanılabilir olan kutsal kelimesi, din veya herhangi başka bir şeyin işgale, kirlenmeye ve şiddete karşı korunması, beri tutulması anlamlarına gelir ki buradaki kirlenmeye karşı korunması daha çok manevi manasıyla ele alınmıştır.⁴ Yaratılmışlık özelliklerinden ve mahiyetinin idrak edilmesinden münezzehe oluş manasında Allah'a izafe edilen kutsal kavramı ise tabiatüstü bir güçte ve onunla temas sonucunda bazı varlıklarda bulunduğu inanılan aşkın nitelik⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

Tanrı veya herhangi başka bir gücün birey tarafından aşkın bir varlık olarak algılanması ve kabulü, beraberinde tazim edilen şeye karşı saygı ve mehabet hisleri doğurur. Bu durum, bireyin ruh hayatına aynı zamanda 'kutsal/mukaddes' düşüncesinin yer edindiği durumdur. Bu ruhsal durum çerçevesinde tanımlanan *kutsal*, güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsi, mukaddes; tapılacak veya yolunda can verilecek derecede

¹ Bakara, 2/30; Mâide, 5/21; Tahâ, 20/12.

² Mâide, 5/2; İbrahim, 14/37; Neml, 27/91

³ Mülk, 67/1; En'am, 6/155.

⁴ Rağib el-İsfahanî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, (Thk.: Muhammed Seyyid Keylanî), Dâru'l-Marife, ts., Beyrut, s. 396.

⁵ Günay Haral, "Kutsiyet", *DİA*, Ankara 2002, IV, 497; Kürşat Demirci, "Kutsiyet", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 496; Mustafa Armağan, "Kutsal" *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yay., İstanbul 1990, II, 424.

sevilen; bozulmaması, dokunulmaması karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen, ilâhî olan gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁶

Kutsal olanla alakalı algıda, dinlerin yapısından kaynaklanan bazı farklılıkların varlığı bilinmektedir. İslam, kutsiyetin yegâne merkezi olarak yalnızca Allah'ı kabul edip her türlü kutsal algısını Allah'ın mutlak birliğine ve merkeziliğine dayalı Tevhid öğretisi etrafında kurgularken; diğer birçok dinde kutsiyetin merkezi konusunda farklı telakkilere rastlanmaktadır. Örneğin Yahudilere göre tanrıyla ilişkili her şeyde bir kutsiyet vardır. Bu manada Yahudilikteki en yüksek kutsallık bir tanrı sıfatı olarak Tanrıya aittir. Bu da, Tanrıda ki mükemmellik, kusursuzluk ve ahlakî dürüstlüğü yüksekliği anlamındadır.⁷

Hıristiyan inancına göre de Tanrı en yüksek Kutsal olarak tanımlanır. Burada Yahudilerden farklı olarak kutsiyet, Tanrı'nın kendisini açıklaması ve tasdik etmesidir. Hıristiyanlıktaki teslis düşünce ve inancına bağlı olarak Hz. İsa'nın kutsallığını, temiz ve günahsızlığına bağlayan Yeni Ahit'e⁸ göre kutsallık, hayatın tek amacıdır ve bu minvalde insanların günahkâr veya dindar olarak nitelenmeleri bu kavrama göre değerlendirilir.⁹

Bu yaklaşımları göz önüne aldığımızda, genel semavi dinlere göre yegâne kutsal varlık Allah/Tanrı'dır.¹⁰ O'nun dışında herhangi bir şeyi kutsal kabul etmek mümkün değildir. Ancak O'nunla ilişkisi bulunan yer, zaman, mekân ve nesnelere kutsallık atfedilebilir. Fakat belirtmek gerekir ki bir şeyi kutsal olarak kabul etmekle, bazı şeylere kutsallık atfetmek birbirinden tamamen farklıdır.¹¹

Yalnızca İslam'da değil, diğer bütün dini geleneklerde kutsal ve kutsala yönelik tecrübeler, insan yaşamının önemli bir alanı olarak değerlendirilir. Günümüzde mensubu bulunan her din ve inanç belli başlı bazı kutsallara sahiptir. Kutsal ve kutsallık durumu ilkel kabile dinlerinde de mevcuttu.¹² İsim farklı da olsa tema hep bu kutsallık çerçevesinde aynı kalmıştır.

Genel manada kutsal, çiğnenmemesi ve saygı duyulması gereken bir olgudur. Bunu sağlayacak olan da dünyevî veya uhrevî müeyyidelerdir. Ayrıca kutsal, rasyonel görev ahlâkı ile de ilişkili olup emir ve yasaklarla toplumu

⁶ Yaşar Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, Ötüken Yay., İstanbul 2007, III,2867.

⁷ Çıkış, 15/11; Ahmet Güç, "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, Ankara 1998, s. 344-345.

⁸ Matta, 3/11; Markos, 1/7-8; Matta, 28/20.

⁹ Mehmet Alpaslan Kılıç, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a Göre Kutsal Kitap Anlayışı*, Ankara Üniv. Sos. Bil., Y.Lisans Tezi, Ankara 200, s. 17.

¹⁰ Burada özellikle Tanrı kelimesini kullanmamız bu genellemenin bütün inançlar için geçerli olduğunu belirtmek içindir.

¹¹ Örenç, *a.g.e.*, s. 12.

¹² Demirci, *a.g.e.*, XXVI, 497.

yönlendirir. Böylece toplum kutsal olana saygı gösterir ve onunla ilişkisini diğer toplumsal fenomenlerden farklı şekilde devam ettirir.¹³ Netice itibariyle kutsala karşı belli bir duruş söz konusu olup, gerekli olan bu tutum ve davranışın sergilenmemesi durumunda cezai müeyyideleri de ortaya çıkmaktadır. Bu müeyyideler dini bir otoriteye göre şekilleneceği gibi bazen toplumsal baskı olarak da tezahür edebilir.

Diğer taraftan bu iki müeyyideden farklı olarak insan fitratında bozulmaya, kirlenmeye ve eksikliğe maruz kalmayacak şeylere karşı bir yönelme söz konusudur. İnsanoğlunun yapısındaki bu yöneliş ona *kutsal*'a karşı huşu, ta'zim ve övgü gibi duygulara sebebiyet verir¹⁴ ki bu durumda bireyin içsel yapısı bireye müeyyide uygular.

Kutsal olan değerleri bilmek, tanımak, onlara gereken saygıyı göstermek ve aralarındaki farkları ayırt edebilmek, kişideki bilgi, eğitim ve görgüyle ilintilidir. Öyle ki bu değerlere gereğinden fazla yücelik atfetmek ya da gereğinden az değer vermek, onları hafife almak, çiğnemek ya da inkâr etmek, kişiyi inancına karşı lakaytlığa buna bağlı olarak kişiyi din dışına itebilir.¹⁵ Bu hassas denge gözetilmediği zaman, ifrat durumunda, inanca ait semboller bir ikona; yani bir şeye götüren imaj olmaktan çıkıp bir idole/puta dönüşür.¹⁶ Buradan hareketle, putperestliğin kutsalın ifadesindeki araçların, bizatihi kutsal kabul edilmesiyle ortaya çıktığını söyleyebiliriz ki bu algıyla hareket etmek tevhid inancına sahip insanlarda da aynı sonucu doğurabilir. Tefritte kalıp kutsala hiç değer vermeme ise kişiyi dinsizliğe sürükleyebilir. Bu bağlamda insan, metin, zaman, mekân, eşya vb. şeyleri nihai anlamda kutsal değil, kutsalla ilişkili şeyler olduklarının bilincinde olma durumundadır. Nitekim kutsallık, dinlerde Tanrı düşüncesinden bile daha köklü olan en önemli bir kavram olarak değerlendirilmiştir.¹⁷ Bu, beraberinde, araç olanı zaman içinde bozarak ederek amaca çevirebilir.

İslam'da kutsala karşı edebî gerekçesi yine bu dinin bir emri olarak karşımıza çıkar: “...Allah, insanların bir kısmını diğerleriyle savmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çokça anılan camiler yıkılıp giderdi...”¹⁸

Ayet, Allah'ı zikretmek için inşa edilip içlerinde Allah'ın isminin anıldığı bütün mekânların varlığını onaylamakla yetinmemekte, aynı zamanda onların,

¹³ Demirci, *a.g.e.*, 495.

¹⁴ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s. 73,

¹⁵ Ferit Aydın, *İslam'da İnanç Sistemi*, Kahraman Yay., İstanbul 1995; Örenç, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁶ Salih Özer, “İslam Düşüncesinde Kutsal Zaman Kavramı (Ritüeller/Kutlamalar Örneği)”, *İslami Araştırmalar*, Ankara 2005, S. 3, XVIII,314.

¹⁷ Güç, *a.g.m.*, s. 337.

¹⁸ Hac, 22/40.

saldırı ve tecavüzlere karşı korunmasının da hukukî bir zorunluluk/gereklilik olduğunu açıkça beyan etmektedir.¹⁹

1.2. Edep

Edep, bir toplumda örf, adet ve kaide halini almış iyi davranışlar veya bunları kazandıran bilgi²⁰ anlamında kullanılan terimdir. Edep kelimesinin etimolojisi ve en eski anlamları hakkında farklı görüşler vardır. İbn Manzûr edep kelimesinin kökünün 'e-d-b/ادب' olduğunu söyler ve bunun 'davet etme' anlamına geldiğini izah eder. Nitekim aynı kökten gelen 'üdbe/ادبة' 'me'debe/مادبة' 'me'dübe/مادوبة' kelimeleri 'ziyafet yemeği, düğün yemeği'²¹ anlamında sıkça kullanılmıştır. Bununla beraber edeb kelimesi kullanıldığı fiille ilintili olarak da değişik anlamlarda kullanılmıştır. Bu manada tasavvufçular edebi şu şekilde tanımlarlar: "iyi ahlak, güzel terbiye, utanma, zarafet, usluluk, insanlara kavlen, fiilen güzel davranışta bulunmaktan ibarettir." Edebten, şeriat, hizmet ve Hakk'ın edebi anlaşılır, ilki, dinin zahirine, şekli unsurlarına tam anlamıyla riayet etmek, ikincisi hizmette ileri gitmekle birlikte yaptıklarını görmemek (yani kendine mal edip ucbe düşmemek), üçüncüsü Allah'a ve kendine ait olanı bilmektir. Mutasavvıflar, genelde iki türlü edeb kabul ederler: Birincisi şeklî, zahirî edeb ki; ameli riyadan, münafıklıktan, yağcılıktan korumaktır. İkincisi de batınî edebtir ki; kalpteki şehvet, itiraz, irâdede zayıflık vs. gibi olumsuz şeyleri temizlemekten ibarettir.²²

Kur'an-ı Kerim'de "e-d-b/ادب" kökünden herhangi bir kelime doğrudan doğruya yer almamaktadır. Buna karşılık davranış olarak Allah Resulünün sünnetinde ve kelime olarak hadislerde edeb, te'dib ve müeddib gibi türevleri ile pek çok yerde geçtiği görülmektedir. Birçok hadis kitabında "Kitabu'l-Edeb", "Babu'l Edeb" veya benzer isimlerle bölümler yer almaktadır.²³ Bu bölümlerde yeni doğan çocuğa güzel isim takmaktan, evlere nasıl girileceğine ve yeme

¹⁹Ali Aslan Topçuoğlu, "Kur'an ve Sünnet'e Göre İfade Özgürlüğü ve Kutsal Değerlere Saygı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2006, ss. 7, s. 115,

²⁰Firuzabadî, Ebu Tahir Muhammed İbn Yakub İbn Muhammed eş-Şirazî, *Tenviru'l Mekabis Min Tefsiri İbn Abbas*, Daru'l Kutubu'l İlmîyye, Beyrut 1415, 1/316.

²¹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sâdr, Beyrut ts., XIV,466,

²² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 'Edeb' Maddesi, s. 69.

²³ Buhârî, Sahîh, İstanbul 1992, (Kitâbü'l-Edeb: 78), C. VII, s. 68-75; Ebû Dâvûd, Sünen, İstanbul 1992, (Kitâbü'l-Edeb: 40), C. V, s. 132-424; Tirmizî, Sünen, İstanbul 1992, (Kitâbü'l-Edeb: 41) C.V, 80-154; İbn Mâce, Sünen, İstanbul 1992, (Kitâbü'l-Edeb: 33), C. II, s.1206-1257; ayrıca, Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Esed b. Mûsa, Vekî' b. Cerrâh Hennâd b. Seriy ve Beyhakî'nin Kitâbü'z-Zühdleri; Buhârî'nin Kitâbü'l-Edebi'l-Müfred'i bu tür arasında sayılabilir.

içmede gözetilecek kurallara, çocuk ve hizmetçilere nasıl davranılacağından, misafire nasıl davranacağından, adab-ı muâşerete yer verildiği görülmektedir.²⁴

Kur'an diğer birçok kavram gibi 'edeb' kavramını da bir lafız olmaktan öte daha çok işlevsel bir yapıda kullanır. Örneğin Kur'an, duanın adabını 'dua adabı' altbaşlığı altında klasik bir beşeri zihniyetle işlemez. Buna karşın salih kulların ve peygamberlerin dua yapma şekillerine yer verir. Kur'an, bu tür dua şekillerini överek adeta duanın edep ve adabını öğretir. Bu manada kendisine nimet verilen Hz. Zekeriya şöyle niyazda bulunur: "...*Ya Rabbî, beni evlatsız, tek başıma bırakma ki (lütuf edeceğin evlâdım) bana vâris olsun. Bununla beraber iyi biliyorum ki, herkes fanidir, herkesten sonra baki kalan, bütün vârislerin en iyisi olan Sensin Sen!*"²⁵

Bununla beraber 'de'b' kelimesi dört ayette²⁶ 'adet, alışkanlık, eskilerin uygulamaları' anlamında; bir ayette²⁷ 'âdetiniz olduğu üzere' anlamında; başka bir ayette de²⁸ 'mutad şekilleriyle' anlamında yer almaktadır. Son örnekteki 'daibeyn/ داءبين' kelimesi ay ve güneşin bir ölçüye göre görevlerini ifa etmeleri olarak ele alınmış ve bu anlam edeb dediğimiz kavrama yakın bir kelime olarak zikredilmiştir.²⁹

Hadislerde bazı yerlerde edep, bazı yerlerde de çoğul olarak "âdab/اداب" şeklinde hem fiil³⁰ *أدبني ربي فأحسن تأديبي* hem de isim olarak kullanıldığı da vardır.³¹ Abdullah b. Mesud'un rivayet ettiği ve sözlük yazarlarının edebin kökündeki 'davet' anlamı ile sonradan kazandığı 'iyi alışkanlıklar' anlamı arasında münasebet kurmak için faydalandıkları bir hadiste; "... *هَذَا الْقُرْآنَ مَا دَبُّهُ اللَّهُ فَتَعَلَّمُوا مِنْ ...*" "Gerçekten bu Kur'an Allah'ın bir sofrasıdır (me'dibetullah). O'nun sofrasından gücünüz yettiğince bilgi toplamaya çalışın."³² denilmektedir. Başka bir hadiste ise yine Kur'an'dan 'Allah'ın edebi' diye bahsedilmektedir. Bu şekilde etimolojik bakımdan ortak bir kökten gelen 'me'debe' ve 'edep' kelimelerinin, her iki hadiste aynı şeye (Kur'an'a) nisbet edilmek suretiyle anlam

²⁴ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Mukaddime*, (Trc.: Zakir Kadiri Uğan), İstanbul 1991, I,106.; Ayrıca bkz.:(Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, Düşünce Yay., İstanbul2002,s. 30-31.)

²⁵ Enbiya, 21/89.

²⁶ Bkz. Âli İmran, 3/11; Enfâl, 8/52, 54; Gâfir, 40/31.

²⁷ Yusuf 12/47.

²⁸ İbrahim, 14/33.

²⁹ Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camî'u'l Beyan An Te'vilu'l Aya'l Kur'an*, Daru'l Hicre, Beyrut 1422, XIII/683.

³⁰ Süyûtî, I, 14-15, 35, 51; Aclûnî, I, 72.

³¹ Nesefî, Ebu'l Berekat Abdulah b. Ahmed b. Mahmud Hafızu'd Din, *Medariku't Tenzil ve Hakaiku't Te'vil*, Daru'l Kelim, Beyrut 1998, II,174.

³² Dârimî, *Sünen*, Fezâilü'l-Kur'ân, 1.

olarak da ortak oldukları,³³ böylece hadis dilinde edebın hayırlı ve yararlı bilgilerle davranış alışkanlıklarını ifade ettiği, Kur'an'ın bu bilgi ve davranışları sergileyen bir ilahi edep kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Kökeni bakımından bu genel değerlendirme yapılabilecek olan edeb kavramı özü itibariyle genel ahlak konuları içerisinde işlenmiştir. Bu manada Kur'an'ın konuları içinde geçen ahlak ve ibadetle alakalı kavramların usulüne uygun ifa edilmesi de 'edeb' kavramı bağlamında ele alınmıştır. Bu durum İslamî ilimlerin tedvin ve teşekkülü zamanında kendine yer bulmuş hadis ve ahlak tedvinlerinde 'babu'l-edeb, edebu'l-ibade' vb. ara başlıklarla günümüze kadar gelmiştir.

Edebin toplum içinde fiili gösterme şekli olan 'ahlak' kavramıyla karşılanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ahlak kelimesi yer almamakla birlikte, biri "adet ve gelenek", diğeri de "ahlak" manasında olmak üzere iki yerde "ahlak"ın tekili olan "hulk" kelimesi geçmektedir. Ayrıca, pek çok ayette yer alan "amel" teriminin şümulü ahlaki davranışları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur.³⁴

Kur'an ve Sünnette ahlakî faziletlerin fert ve toplum hayatına maddi ve manevi faydaları üzerinde durulmuştur. Dünyada yegâne mükellef ve sorumlu varlık olarak insanı tanıyan Kur'an-ı Kerim,³⁵ bu sebeple insanın ahlaki mahiyeti konusuna özel bir önem vermiştir. Buna göre Allah, insanı en güzel tabiatla yaratmış ve ona kendi ruhundan üflemiştir.³⁶ Kur'an ve Sünnette ahlak ile ilgili genel hükümler yanında, birçok ahlaki davranış için özel hükümler konulmuş olmakla birlikte, her şeye rağmen insanın hakkında hüküm bulunmayan girift meselelerle de karşılaşabileceği göz ardı edilmemiştir.³⁷ İslam ahlakı, sadece bir kitle ahlakı veya sadece bir seçkinler ahlakı değildir; aksine maddi, zihni ve psikolojik bakımlardan her seviyedeki insanın kaygılarını ve özlemlerini dikkate alan, bununla birlikte ona içinde bulunduğu durumdan daha ideal olana doğru yükselme imkânı sağlayan kapsamlı ve uyumlu bir ahlak sistemidir.³⁸

³³ Hayati Hökelekli, "Eğitim ve Edeb İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme", *Dem Dergi*, S. 4, s. 234.

³⁴ Macid Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, (Trc.: Muammer İskenderoğlu), Litera Yay., İstanbul 2004, s. 17.

³⁵ Zariyat, 51/56.

³⁶ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed et-Tûsî, *el-Mustasfa fî ilmi'l-Usûl*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1993, s. 84-85; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 1983, s. 153.

³⁷ Hayrettin Karaman, vd., *Kur'an Yolu*, DİB Yay., Ankara 1999, II/495-497.

³⁸ Haluk Yavuzer, *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, İstanbul 1999, s. 11; Phillip Mountrose, *Çocuklarla ve Gençlerle İletişime Geçmenin 25 Yöntemi* (Trc.: Fatma Can Akbaş), İstanbul 2000, s. 57; Leyla Navaro, *Çocuklarla İletişim Nasıl Kurulur*, Ana-Baba Okulu, İstanbul 1995, s. 129-140; Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul 1988, s. 173; Jonathan Freedman, vd., *Sosyal Psikoloji*, (Trc. Ali Dönmez), İstanbul 1989, s. 299.

Şüphesiz bütün bu konularda en ideal örnek Hz. Muhammed (s.a.v) kabul edildiği için İslam ahlak ve edep literatürüne giren eserlerin çoğunda 'Adabu'n-Nebi' veya benzer başlıklar altında Hz. Peygamber'in ahlaki kişiliği ilk örnek olarak sunulmuştur.³⁹

1.2.1. Edeb-Ahlak Bağlamı

Ahlak; din, tabiat, seciye demek olup, insanın içyapısıyla ilgili bir kelimedir ki o nefis ve nefsin sıfatlarındandır. İnsanın iç dünyasını ifade için kullanılan ahlak, ahlaka ait güzel ve çirkin anlamlarının her ikisini de ihtiva eder. Ahlak kelimesi, gönül ile idrak edilen, hislerle duyulan ve ruhla temsil edilen bir öz ve muhtevayı belirtir.⁴⁰ Ahlak, iyi ya da kötü sıfatları ile kullanılmakta olup iyi ahlak; nefsin kuvvet ve vasıflarında itidalli olması, orta yolu tercih etmesi demektir. Diğer bir ifadeyle insanın, bir gayeye yönelik olarak kendi arzusuyla iyi davranışlarda bulunup kötülüklerden uzak durmasıdır.⁴¹ Bunun aksi ise kötü ahlaktır ki burada da kişinin belli sebepler dâhilinde temiz fitratının bozulmasıdır.

İslam dini ile ahlak arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Her ahlakî kural aynı zamanda bağlayıcılık derecesine göre bir dini hükümdür. Manevi ve uhrevi bir sorumluluk ve yükümlülük getirir. Ahlak kurallarını İslam'dan ayırmak ve soyutlamak mümkün değildir. Çoğu zaman ibadetlerin gayesi bile belli bir nispette güzel ahlaktır, edep ve terbiyedir. İslam ahlakının asıl kaynağı, Kur'an ve Peygamberimizin sünnetidir. Kur'an ve sünnet, dini ve dünyevi hayatın genel çerçevesini çizmiştir.⁴² Müslümanların da kutsal olana karşı edeb ve duruşları bu çerçeve içinde beyan edilmiştir.

Kur'an, diğer konularda olduğu gibi, ahlaki konularda da belirli ilkeler koymuştur. Kur'an, ahlakî konuları herhangi bir ahlak kitabı gibi sistematik olarak ele almaz. Fakat aynı zamanda eksiksiz bir ahlak sistemi oluşturacak zenginlikte, nazari prensipler ve ameli kuralları muhtevlidir. Dünyada yegâne mükellef ve sorumlu varlık olarak insanı tanıyan Kur'an, bu sebeple insanın ahlaki mahiyetine özel bir önem vermiştir.⁴³ Bu önem hem Resulullah'ın yaşantısında hem de verilen örneklerle bizatihi Kur'an ayetleri içine serpiştirilmiştir. Buna göre Kur'an, edeb dairesinde yaşamayla alakalı emir ve tavsiyelerini bazen Allah Resulünün yaşayışında bazen de Kur'an'dan örneklerle vermiştir.

1.2.2. Ahlak ve Edepte Örneklik Olarak Peygamberler

Kur'an, ahkâmının yaşayan bir ferdi olarak Allah Resulünü öne çıkarır. Bu bakımdan Allah Resulü, kendi ümmeti için edeb'in kendi hayatında sergilendiği

³⁹İbrahim Canan, "el-Edebül-Müfred", *DİA*, İstanbul 1994, X, 411-412.

⁴⁰İbn-i Manzur, *a.g.e.*, XI,374.

⁴¹Öztürk Kaya Çelik, *Üsve-i Hasene*, İstanbul 2006, s. 259.

⁴² Cürcanî, Ali bin Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *et-Ta'rifat*, s. 15.

⁴³ Mustafa Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 1989, s. 10.

ideal bir kişilik olarak ortaya çıkar. Nitekim buna işaret eden ayetler de mevcuttur:

*“Hakikaten, Allah'ın Resulünde sizler için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı bekleyenler ve Allah'ı çok zikredenler için en mükemmel bir numune vardır.”*⁴⁴ Peygamberlerin kendi ümmetlerine bir numune ve ahlaki bir örneklik olarak gösterilmesi sadece Hz. Muhammed ile de sınırlı değildir. Nitekim Hz. İbrahim'in de kendi ve sonraki ümmetlere bir numune olarak gösterildiğine şahit olmaktadır: *“İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda size güzel bir örnek vardır.”*⁴⁵

Bu ve buna benzer ayetlerin de işaret ettiği gibi Kur'an, öngördüğü 'ahlaklı insan' modelini ayetlerde beyan ettiği gibi aynı zamanda seçtiği bir kişi (peygamber) üzerinde de göstermektedir. Bu örnekliliğin korunması için ayrıca yasaklar konulmuş ve peygamber ma'nen de koruma altına alınmıştır. Literal olarak *ismet* denilen bu ma'nevi koruma, 'peygamberlerin gizli ve aşikâr her türlü masiyetten, günahtan ve peygamberlik şerefiyle bağdaşmayacak hareketlerden uzak bulunmalarını'⁴⁶, şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla peygamberler özellikle peygamberlikle alakalı emirler ve topluma örnek teşkil edebilecek ahlakî davranışlar konusunda vahyin koruması altında bulunmaktadır. Bunun dışında kalan beşerî konularda birer insan olarak, her insan gibi yerler, içerler, uyurlar, evlenirler, ticaret ve sanatla iştigal edebilirler, hasta olabilirler veya düşmanları tarafından eziyete maruz kalabilirler; hatta işkence edilip öldürülebilirler; dünya ile ilgili işlerde hata da edebilirler.⁴⁷

Bir beşer olarak insanların arasında yaşayan peygamberler, yüklendikleri vahiy görevi dolayısıyla insanlara örnek olarak sunulmuşlardır. Eğer, Allah Teâlâ, insanlara tekliflerini tebliğ edecek, iyilik yapanları müjdeleyici, kötülük yapanları azabından korkutucu resul ve nebilerini göndermemiş olsaydı, onların Allah'a karşı ileri sürecekleri delil ve bahaneleri olur; hakka irşâd olunmadıkları için küfür ve işledikleri çeşitli günahlardan dolayı mâzur tutulmaları lazım gelirdi. Halbuki Yüce Allah, işledikleri türlü türlü ma'siyetlerden dolayı insanların kendisine karşı ileri sürecekleri bir özür ve delilleri olmasın diye peygamberler göndererek onlara hüccetini tamamlamıştır.⁴⁸

⁴⁴ Ahzab, 33/21.

⁴⁵ Mümtetine, 60/4.

⁴⁶ Sabunî, Muhammed Ali, *el-Bidâye*, (Trc.: Bekir Topaloğlu), Ankara 1979, s. 121-122.

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz.: Et-Taftazani, *Şerhu'l-Makasid*: II,142-146; el-Cürcani, *Şerhü'l-Mevakif*: III,204-215; Osman Abdü'l-Mün'im İyş, *Tavdihu Risaleti't-Tevhid*: II,7-10.

⁴⁸ Nisa: 4/165.

2. Kur'an Ayetleri Çerçevesinde Bazı Kutsallara Karşı Edeb

Kutsal'a karşı edebten kastettiğimiz, İslam dinine ait, açık ve duyularla algılanabilen şeylerdir. Bahse konu olacak olan bu kutsalların değeri ve kutsallığı Yüce Allah'a olan intisapları cihetiyledir. Bu bağlantı ve intisap dolayısıyla onlara gösterilen saygı, Yüce Allah'a saygı; onlara karşı gösterilen saygısızlık da Yüce Allah'a gösterilen saygısızlık kabul edilmiştir. Bu, insanların kalplerinde hiç çıkmayacak bir şekilde öylece yer etmiştir.⁴⁹

Kutsal ile Yüce Allah arasındaki bu bağlantı şu ayetlerde beyan edilmektedir: *“Her kim Allah'ın nişanelerini yüceltirse şüphesiz ki bu, kalplerin takvasından (Allah'a karşı gelmekten sakınmasından)dır.”*⁵⁰ *“Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu) şairlerine/dini sembollerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbana, (ondaki) gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere saygısızlık etmeyin...”*⁵¹

Kutsal olana saygının gerekçesini bu şekilde beyan eden Kur'an, sair farzlar gibi edeb konusunu bir farz ibadet gibi doğrudan doğruya emir kipiyle vermez. İslam hukuk literatürü açısından da emir nehiy veya başka bir hüküm kapsamına alınmayan bu şekil kurallar, yine aynı literatüre göre 'adab' diye isimlendirilmiştir.⁵² Buna karşılık Kur'an, bu tür edebe ait olan mefhumları ya kıssalar içinde salih kulların iyi olan davranış şekillerini överek verir ya da doğrudan doğruya ayet akışı içinde beyan eder. Lakin bu tür ayetlerde bahse konu olan edeb ile alakalı hükmün istinbatı gerekebilir. Zira bu tarz hükümler doğrudan doğruya verilmediği için yorum ve çıkarsamaya ihtiyaç duyar.

Kur'an'ın ana hedefi, tüm aşırılıklardan kaçınan, orta yolu izleyen sağlıklı bir toplumdur. Kur'an, aynı zamanda insanların birbirlerini sevmelerini, birbirlerine karşı hoşgörülü olmalarını ve birbirlerine iyilik yapmalarını emreder.⁵³ Bu değerlere karşın Kur'an, olumsuz sayılabilecek davranışları yasaklar.⁵⁴ Bu yöntem dâhilinde ayetlere yaklaşılarak bazı edeb ve adaba ait hükümler çıkarılabilir.

Kur'an'ın öngördüğü ve insanların sosyal hayatlarında yapmalarını güzel gördüğü davranışlar ve ahlakî tutumlar çoktur ve bunları bir makaleye sığdırmak da güçtür. Burada sadece bir örnek olması niyetiyle İslam'ın öncelediği anakutsallar başlığı altında edeb konusunu işlemeye gayret edeceğiz.

⁴⁹Dihlevî, Şah Veliyyullah İbn Abdurrahim, *Hucetullahi'l-Baliğa*, (Thk.: Muhammed Şerif Sukker),

Beyrut, 1413, I, 206.

⁵⁰Hacc, 22/32.

⁵¹Maide, 5/2.

⁵² Çağrıci, *a.g.e.*, s. 414.

⁵³ Örnek ayetler için bkz.: Bakara, 2/195, 215; Casiye, 45/15.

⁵⁴ Örnek ayetler için bkz.: En'am, 6/160; Yunus, 10/27; Nahl, 16/90.

2.1. Allah'a Karşı Edep

İslam dininin en temel kutsal olarak kabul ettiği Yüce Allah, İslam inanç sisteminde varlığın kendisinden sudur ettiği; her şeyin O'na muhtaç olduğu ama O'nun hiçbir şeye muhtaç olmadığı tek ve eşsiz varlıktır.⁵⁵ Bu manada O'na karşı edeb sair kutsallara karşı edeb şeklinde değerlendirilmiştir.

Klasik kaynaklarda 'Allah'a karşı edep' genel manada O'na itaat ve ibadet etme olarak ele alınmıştır. Bununla beraber Allah Teâlâ'yı tenzih ve takdisin manası, vehme ve hayale gelen her şeyden beri, mukaddes ve yüksek bilme bir edep olarak beyan edilmiştir. O'nun, tasarrufunun haricinde olan hiçbir yer olmadığı hâlde, kendisine bir yer izafe edilmekten münezzeh kabul etme, yani O'na mekân izafe etmeme şeklinde izah edebileceğimiz tarzda, O'nu sıfatlarıyla tanıma⁵⁶ şeklinde yorumlanmıştır.

Kur'an'da lafzatullah'ın (الله) geçtiği ayetler bir bütün olarak ele alındığında, hissedilen baskın duygu daha çok 'her şeye hükümrân bir ilah' vurgusu olarak hissedilir.⁵⁷ Bu hükümrânlık iddia edildiği gibi 'ceberut ve korkulan bir tanrı'⁵⁸ olmaktan beridir.

İslâm düşünce sisteminde 'Yüce Allah'a yaklaşmanın üç tarzı ve aşaması vardır, bunlar: Allah korkusu, sevgisi ve bilgisidir. Müslümanların Allah'la olan ilişkisi bu kategoriler altında toplanır ve bunlar aynı zamanda insanın Allah'a yakınlık hedefine ulaşması için geçmesi gereken aşamaları da oluşturur. Klasik İslâm metinlerinde mehafet, muhabbet ve marifet şeklinde geçen üç makam olan korku, sevgi ve bilgiyi ilgilendirdiği kadarıyla, bireyin manevi hayatında bir eş zamanlılık ve dengeli başarı ögesi vardır. İslâm maneviyatı, Allah korkusu ve Allah sevgisi üzerine kurulan Allah bilgisiyle var olur. Bu beyan dinî literatürde 'marifetullah' olarak izah edilmiştir. Marifetullahtan hareketle Yüce Allah'ı tanıyanlar için Aşkın ve Celâl sahibi olan Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiği fikri İslâm düşüncesinin en önemli ilkelerinden birisi olarak anlaşılmıştır.⁵⁹ Yine bunun gibi *Rahmet*, Yüce Allah'ın aslî niteliği olarak tavsif edilmiş ve bu durum, 'rahmet bizatihi Allah'tır' denilerek izah edilmiştir. Buna mukabil *gazap* ise eninde sonunda kaybolacak olan arızî bir ilişki olarak görülmüş. Çünkü *gazap* Allah'tan ayrı kalan şeylere aittir ve hiçbir şeyin Allah'tan gerçek anlamda tecrit

⁵⁵İhlâs, 112/1-4.

⁵⁶ Gazzalî, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed, *Kimya-yı Saadet*, Nida yay., s. 241.

⁵⁷ İbrahim Sürücü, *Kur'an ayetleri Işığında Havf ve Reça*, YYÜ Sosyal Bilimler Ens. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van 2015, s. 91.

⁵⁸Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Trc.: Süleyman Ateş), Ankara 1975, s. 88, 89.

⁵⁹Akif Hayta, "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), 29-63.

olması mümkün değildir. Yüce Allah'a edep çerçevesinde yakınlık elde edilir edilmez gazap yok olmaktadır.⁶⁰

Bununla beraber Yüce Allah, işiten, gören, en ince ayrıntıyı bilen, yer ve gökyüzünün sahibi ve her şeyin yaratıcısı olması⁶¹ gibi daha birçok sıfatla zikredilmektedir. Yine Kur'an, insanı yoktan var eden⁶² ve sayısız nimetlerle⁶³ insanı donatan Yüce Yaratıcıdan söz etmektedir. Bu vasıflarla insana sınırsız merhamet eden bir yaratıcıya karşı elbette büyük edep şükür ve ibadet olacaktır.⁶⁴

Kur'an'ın Yüce Allah'ı tavsif ettiği bu ayetler, bize O'na karşı edeb manasında nasıl davranmamız konusunda bazı bilgiler sunmaktadır. Bunun dışında Kur'an, ayet akışları içerisinde O'na karşı fiili ve kavli olarak, edebın başka varyantlarını da beyan etmektedir. Kur'an'dan bir ayet olarak addedilen Fatiha suresinin başındaki besmele⁶⁵ buna örnek olarak verilebilir.

Bu manada Kur'an'ın Allah'ın adıyla başlamış olması bize hayırlı işlerde O'nun adıyla başlama edebini öğretmektedir. Nitekim cahiliye dönemi Arapların bir özelliği olarak, o günün Arapları uzak ve tehlikeli bir yola çıktıklarında bir reisin adıyla hareket ediyorlardı. Başlarına bir bela gelmesi durumunda reislerinin adını vererek kurtuluyorlardı.⁶⁶ Arapların bu davranışlarında tam bir teslimiyetin var olduğunu düşünen İslam âlimlerine göre Arapların reislerinin isimlerini kullandıkları gibi Müslümanlar da hayırlı işlerinde besmeleyle başlamışlardır ki bu da Yüce Allah'a karşı bir edeptir.⁶⁷ Bismelenin Kur'an'ın hemen başına

⁶⁰ Hayta, a.g.m., s. 29-63.

⁶¹ Bakara, 2/127; Ali İmran, 3/35; Maide, 5/76; Nisa, 4/58; Hac, 22/61; Nisa, 4/35; En'am, 6/73; Maide, 5/17; Meryem, 19/65.

⁶² Bakara, 2/21.

⁶³ Hac, 22/58.

⁶⁴ Bediuzzaman Said Nursî, *Sözler*, Söz yay., İstanbul 2007, s. 5.

⁶⁵ Mushaf-ı şeriflerde iki türlü besmele vardır. Birisi sûre başlarında yazılan ve sûreden bağımsız olan besmele, diğeri Neml Sûresinin (Neml, 27/30) âyetindeki besmeledir. Bu bismelenin, Neml sûresinin bu âyetinin bir parçası olduğu açıkça bilinmektedir. Bundan dolayı bismelenin Kur'an âyeti olduğunda şüphe yoktur ve bu durum, açık tevatür ile ve âlimlerin ittifakıyla kesin olarak bilinmektedir. Fakat sûre başlarında yazılan ve her sûreyi birbirinden ayıran ve kırâetin başında okunan besmeleyle gelince: Bunun o sûrelerden birinden veya her birinden bir âyet veya âyetin bir kısmı veyahut başlıbaşına Kur'an'dan tam bir parça olup olmadığı, Neml sûresindeki besmele gibi besbelli olmadığından bu bismelenin Kur'an'dan olup olmadığı hususu, tefsirde ve usul ilminde bilimsel açıdan tartışmalı bir meseleyi meydana getirmiştir. Said b. Cübeyr Zührî, Atâ ve İbnü Mübarek hazretleri bismelenin başında bulunduğu her sûreden birer âyet olduğunu söylemişlerdir ki, Kur'an'da yüz onüç âyet eder. İmam Şâfiî ve talebeleri bu görüş üzerindedirler. Bunun için Şâfiîler namazda besmeleyi yüksek sesle okurlar. Buna karşılık İmam Malik sadece (Neml, 27/30)'daki besmeleyi ayet sayar. Hanefiler ise her besmeleyi surelerden bağımsız bir ayet olarak kabul ederler. (Geniş bilgi için bkz.: Elmalılı, Fatiha suresinin tefsiri.)

⁶⁶ Bediuzzaman, a.g.e., s. 6.

⁶⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşr., İstanbul 1979, I,39-40.

konması ve daha sonra her surenin başına konulmasıyla alakalı İbn Kesir (774/1373) şöyle der: 'Besmelenin her surenin başına nazil olması Resulullah'ın sureleri birbirinden ayırmasına yardımcı olmuştur. Bununla beraber besmelenin bu kadar ehemmiyetli bir noktada kullanılması sahabenin besmeleyi mustehab görmelerine sebep olmuştur ki sahabeler bütün hayırlı işlerine besmeleyle başlamaya gayret etmişlerdir.'⁶⁸ Buna ilave olarak Kur'an'da bir emir olarak gelmediği halde Allah Resulü de ayet akışı içindeki kullanımlardan ve *vahy-i gayr-ı metlüv* yoluyla, "Besmele ile başlanmayan her önemli iş noksan kalır"⁶⁹ buyurarak hayırlı işlerde besmele getirmenin Allah'a karşı bir edeb olduğuna vurgu yapar.

Allah'a karşı edebın başka bir veçhesine işaret eden, "*Durum öyledir. Her kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır.*"⁷⁰ ayeti, hac esnasında dikkat edilmesi gereken bazı şeaire nazarları Trcirir. Bu ayet, Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeylere riayetın lüzumuna ve faydasına işaret eder Her kim hac esnasında yapılması haram olan şeyleri terk edip haccın menâsikini yerine getirerek o günlere ta'zim ve hürmette bulunursa Allah katında bu onun için çok hayırlıdır.⁷¹ Allah'a intisab edilmesinden dolayı kutsal addedilmiş mekânlara saygı göstermek ve orada kimseye zarar vermemek Allah katında o kimse için çok daha hayırlı ve edebe daha uygun bulunmuştur.

Allah'a karşı bir görev olarak hacda dikkat edilmesi gereken şeaire ehemmiyet verip bu konuda hassas olmayı kalbin takvasına bağlayan Zemahşerî, şeaire hürmet göstermekle ortaya çıkan takvayı da Allah'a yakın olmaya bağlar.⁷²

Yine Allah'a dua'da edebın nasıl olması gereğiyle alakalı az sayılmayacak derecede ayet bulunmaktadır. Bu ayetler genelde peygamberlerin dualarında örnek alınabilecek bir yöne sahiptir. Mesela Kur'an,Hız İbrahim ve Hız İsmail'in dualarını şu şekilde verir: "*İbrâhim ile İsmâil beytullah'ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı. "Ey bizim Kerîm Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden! Hakkıyla işiten ve bilen ancak Sen'sin"*"⁷³

Ayetle alakalı müfessirlerimizin yorumuna bakıldığında genelde 'Rabbimiz, amelimizi ve senin evini yapmakla sana olan itaatimizi kabul et'⁷⁴ şeklinde yorumlandığı görülür. Burada dikkat çekilen ve Allah'a karşı bir dua

⁶⁸ İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer, *Tefsir*, I,18.

⁶⁹Münâvî, Zeynüddin Muhammed el-Haddâdî, *Feyzu'l-Kadir*, V, 13

⁷⁰ Hac, 22/32.

⁷¹ Semerkandî, Nasr b. Muhammed b. AhmedEbu'l Leys, *Bahru'l 'Ulüm*, Daru's-Sadr, Beyrut ts., II,458.

⁷² Zemahşerî, Ebu'l Kasım Mahmut b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşaf an Hakaiki'l Ğavamidi't-Tenzil*, *Daru'l Kitabi'l Arabî*, Beyrut 1407, III,156.

⁷³ Bakara, 2/127.

⁷⁴ Taberî, *Tefsir*, III, 124.

edebi diyebileceğimiz husus ise dua eden bu iki peygamberin içlerindeki samimiyeti belirtmeleridir. ‘...*Hakkıyla işiten ve bilen ancak Sen'sin*’ cümlesi ‘içimizin sesini Sen duyuyor ve biliyorsun ki bunu senin rızan için yaptık’⁷⁵ demektir. Burada Allah’a duada bir edeb de kişinin iç samimiyeti yani ihlâs ve Rabbe, O’nun sıfatlarıyla tazarruda bulunmaktır.

Allah’a O’nun sıfatlarıyla dua etme, peygamber lisanının dışında ayet akışları içinde de verilmektedir. Buna en güzel örnek hiç şüphesiz Fatıha suresidir. Bu sureye besmele ile başlanmış daha sonra Allah’ın âlemlerin Rabbi olduğu ve bu rububiyetin en büyük tecellisin de rahmaniyet ve rahimiyet sıfatları olduğu beyan edilmiştir. Daha sonraki ayette dua eden kişinin ibadetlerini Allah’a has kılarak adeta şirki red edip tevhide ulaşması dile getirilmiştir. Bu ince detaylardan ve yüce Allah’ın vahdaniyet ve rubûbiyetini itiraftan sonradır ki sure ancak altıncı ayette asıl duaya giriş yapmaktadır: “*Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet.*”⁷⁶

Burada Yüce Allah’a karşı bir edeb olarak duaya giriş yapmadan önce beyan edilmesi ve içselleştirilmesi gerekli olan kural ve makamları izah eder. Nitekim Allah Resulü de dua adabından bahsederken buna benzer adabı dile getirir: “Biriniz dua ederken, Allah Teâlâ’ya hamd ve senâ ederek başlasın. Sonra Peygamber’e salât okusun. Sonra da dilediğini istesin.”⁷⁷ “Allah’a duayı size icabet edeceğinden emin olarak yapın. Şunu bilin ki, Allah gafletle oyalanan kalbin duasını kabul etmez.”⁷⁸

Allah’ı yücelterek başlanan duada maksat, yüce Allah ile kul ilişkisinde, tabir caizse, alt-üst ilişkisini belirtmek veya kul ila Allah arasındaki ilişkinin dikey olduğunu vurgulamak için değildir. Elbette ki bir Yaratıcı ve yaratıklarının hayatiyetini devam ettirici olarak Allah Yücedir. Lakin Allah ile duygusal bağ noktasında Allah’ın kula verdiği değer, ilişkilerin dikeyden yatay seviyeye evirildiği zirvedir. Bu manayı ifham eder bir tarzda Allah Resulü de şöyle buyurmaktadır: “Yemin olsun ki, Allah kullarına karşı şu annenin çocuğuna merhamet ettiğinden daha çok merhametlidir.”⁷⁹ Burada edeb manasında elzem olan bilgi, Yüce Allah’ın yaratıcı sıfatına rağmen kullarının seviyelerine tenezzülüdür ki “Allah’a ait ruhun üflendiği”⁸⁰ insanın bu edebten nasipsiz olması noksanlıktır. Zira insan eşrefi mahlûkattır.⁸¹

⁷⁵ Kurtûbî, *Tefsir*, II,126.

⁷⁶ Fatıha, 1/6.

⁷⁷ Tirmizî, *Deavât*, 66.

⁷⁸ Tirmizî, 3. 531.

⁷⁹ Buharî, *Edeb* 18; Müslim, *Tevbe*, 22.

⁸⁰ Hicr, 15/29.

⁸¹ Tin, 95/4.

2.2. Peygambere Karşı Edep

En gerçek bir durumdur ki Allah Teâlâ, tek hüküm koyucudur ve O'ndan başka ilâh yoktur. Yine bir gerçektir ki; hiçbir kulun diğer kullar üzerinde kendi tasarrufu ile hükmetme yetkisi yoktur. Bu hakikati, Kur'ân-ı Kerîm şöyle ifade eder: “*Hüküm ancak Allah'a aittir.*”⁸² Bu konuda bütün Müslümanlar aynı görüştedirler ve yine, Cenâb-ı Hakk'ın hükmüne kesin olarak uymanın vâcib olduğunda ittifak halindedirler. Şu kadarı da varki Kuran'daki ilahî ahkâm Allah'ın zâtına ait nefsî hitablar olduğundan; bizim bir delil ve işaret olmaksızın bu hükümlere muttali olmamız mümkün değildir.⁸³ Bu sebeple Allah Teâlâ, bize, hitab ettiği hükümleri bilmemiz veya kesin bir kanaatle hükmün dayanağını bilip amel etmemiz için önümüze kitab, sünnet, icmâ, kıyas gibi delil ve işaretleri koymuştur.⁸⁴

Buna göre genel manada peygamberler yani onların sünneti Allah'ın hükmüne bir delil olup bize ilâhî hükmü bilmede yakın ilim ve kanaat verir, onu bize izah eder ve kapalı yönlerini açıklar. Bunun içindir ki peygambere karşı tavrımızın sıradan herhangi bir insana karşı tavrıyla aynı olamayacağını yine Kur'an emreder.⁸⁵

Kur'an, Hücurat suresinin başında geçtiği gibi bazen açık bir şekilde bazen de değişik ayetlerde telmihen peygambere karşı edebe dikkat çeker. Peygamber/peygamberlere karşı bu edebın sınırları bazen farz bazen vacib bazen de sadece bir adab olarak tezahür edebilir. Ama her durumda hüküm karşısında durumumuz edeb çerçevesinde değerlendirilebilir.

Hücurât Sûresi, müminlerin şanına ve adına lâıyk olan ahlâk, edep ve terbiye esaslarını ihtiva eder. Hatta bazı müfessirler bu sureye “Ahlâk ve Âdâb Sûresi”⁸⁶ demişlerdir. Çünkü bu sure, toplum hayatında başta Müslüman ferdin, daha sonra da bütün insanların davranışlarını düzenlemeye dair ahlâkî hükümleri en yoğun tarzda kapsar. Hücurât suresindeki durum, cahiliyeden yeni çıkmış insanları iki konuda uyarma hedefinin gözetmektedir. Birincisi sosyal hayatta Allah Resulü'nün önünde yürümelerini dolayısıyla Allah Resulünü fiilen onlara önder kılma gayesi; ikincisi ise hüküm ve karar vermede Resulullah'ı

⁸² Yunus, 40.

⁸³ Abdülgani Abdülhalık, *Hucciyetu's-Sünne*, (Trc.: Dilaver Selvi), Şule yay., İstanbul 1998, s. 11.

⁸⁴ Muhammed Ebu Şehbe, *Sünnet Müdafası*, Rehber yay., İstanbul 1990, I,35-36.

⁸⁵ Hücurat, 49/2.

⁸⁶ Sâbûnî, *a.g.e.*, II,477.

atlamama gerekliliği gayesidir.⁸⁷ Hüküm ve kararlarda Allah Resulünün önüne geçilmemesi emri Ahzab suresinde de emredilmiş bir husustur.⁸⁸

Resulullah'a karşı saygıyı en açık bir şekilde beyan eden ayet şu şekildedir: “*Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla da öylece konuşmayın...*”⁸⁹ Âyette, Allah'ın Elçisi (s.a.s.) ile konuşulurken sesin alçaltılması ve o'nun sesinden daha yüksek sesle konuşulmaması emredilmiştir. Bu âyete göre Müslümanlar, başta Peygamberlerin vârisi olan âlimlerin yanında, anne-baba, diğer akrabalar ve idarecilerin yanında aynı şekilde yüksek sesle konuşmamalıdır. Bunun aksi bir konuşma, ahlâka zıt bir davranış olur.

Ayetlerin öğrettiği ahlâkî prensipler ve görgü kuralları, yalnız o zamanki insanlar için değil, en medenî toplumlar için de geçerli görgü kurallarıdır. Büyüğe karşı saygılı davranmak, onun huzurunda yüksek sesle konuşmamak, bir âlimi veya lideri evinin veya odasının dışından kaba bir tarzda çağırmamak, istirahatı zamanında kimseyi rahatsız etmemek, insanların özen göstermesi gereken ahlâk, terbiye ve nezaket kurallarıdır.⁹⁰

Bunun yanında peygamber hakkında konuşurken edebe aykırı olarak anlaşılabilir kelime ve sözcüklerin kullanılmaması gereği de bildirilmiştir.

“*Ey iman edenler! «Râinâ» demeyin, «unzurnâ» deyin. (Söylenenleri) dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır.*”⁹¹

“*Raina/رائنا*” sözcüğünü kullanmanın yasaklanma sebebi hakkındaki rivayetler bize şu bilgiyi veriyor: Yahudilerin ayaktakımı bu sözle hitap ederken bu sözü ağızlarını yayarak, edepsiz başka bir kelime ile aynı anlama gelmesini sağlıyorlardı. Bunu şunun için yapıyorlardı. Peygamberimize açıktan açığa sövmekten korktukları için bu çirkin maksatlarını gerçekleştirmek için bu yolu tercih ediyorlardı. İşte bundan dolayı Yahudiler tarafından bir hakaret paravanı olarak kullanılan bu sözü kullanmak müminlere yasaklanıyor. Bunun yerine Resulullah'a karşı edeplerini bozmayacakları başka bir kelime tavsiye ediliyordu.⁹²

⁸⁷ Mevdûdî, *Tefsîr*, III,243.

⁸⁸ “Allah ve Resulü herhangi bir meselede hüküm bildirdikten sonra, hiçbir erkek veya kadın müminin, o konuda başka bir tercihte bulunma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse besbelli bir sapıklığa düşmüş olur.” (Ahzab, 33/36.)

⁸⁹ Hucûrat, 49/2.

⁹⁰ Davut Aydüz, “Ahlâk ve Âdâb Sûresi Hucurât Sûresi'nin Verdiği Ahlâkî Mesajlar”, *Geçmişten Geleceğe Ahlâk*, Bartın Üniv. Yay., Bartın 2015, ss. 1, s.19.

⁹¹ Bakara, 2/104.

⁹² Taberî, *a.g.e.*, II,375; Seyyid Kutub, *Tefsîr*, I,451.

O günkü şartlara münhasır kılınmayacak bu emir, günümüz Müslümanları açısından da büyük bir ehemmiyeti haizdir ki Allah Resulü hakkında konuşurken bu edebe riayet edilmesi gerekir. Özellikle peygamberin beşer olması algısı üzerinden peygamberden bahsederken nübüvvet müessesesine hanel getirecek şekilde konuşmalar, bu çerçevede değerlendirilebilir. Nitekim Kur'an, "*Allah ve Resulü herhangi bir meselede hüküm bildirdikten sonra, hiçbir erkek veya kadın müminin, o konuda başka bir tercihte bulunma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse besbelli bir sapıklığa düşmüş olur.*"⁹³ demekle nebiye karşı edebın bir beşer algısı üzerinden tersyüz edilmemesi gereğine vurgu yapar.

Bununla beraber bilinen ve kabul edilen bir gerçeklik var ki o da Allah Resulü toplumsal öncülük ve vahye dayalı fiillerde vahyin koruması altındadır. Bu durumda ya hata işlettirilmez ya da hatada sabit bırakılmaz. Dolayısıyla bilimsel bazı veriler ışığında yapılan çalışmalar bahane edilerek edebe muhalif beyanda bulunmak Kur'an'ın açıkta izah ettiği "*Ey iman edenler! Söz ve hareketlerinizde ileri gidip de Allah'ın ve Resulünün önüne geçmeyin. Allaha karşı gelmekten sakının. Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir*"⁹⁴ gerçeğini ortadan kaldırmaz.

2.3. Kur'an'a Karşı Edep

Kur'an, Müslüman inancının ve dinî tecrübesinin ana unsuru konumundadır. O, Müslümanların hayatını, düşüncesini ve kültürünü kuşatmak suretiyle doğuşundan günümüze değin, İslam medeniyetini şekillendirmiştir. Müslüman için Kur'an, son peygamber olan Hz. Muhammed'e vahyedilen Allah'ın nihai kelamını temsil eder. Bu bağlamda o, Müslümanlar için özel hatta eşsiz bir muameleyi gerektiren bir vahiy kitabıdır.

İslâm geleneğinde Kutsal bir nişane olan Kur'an'a yeterli ilgiyi göstermedeki ana sebep Müslümanlar için birincil kutsal kabul edilen Allah'ın kelamı oluşudur. Bunu bireysel dindarlığına yansıtmaya çalışan kişinin, her şeyden çok daha fazla Allah'ı seveceği düşünülür. Kur'an'ı seven biri nezdinde, Kur'an okumak ve onu anlamaya çalışmak çok büyük huzur ve mutluluktur. Sûrî ve görüntüsel dindarlık ve dini objelere saygı bağlamında ele alındığında da Kur'an'ı okuma ve anlamaya çalışmak en büyük saygıdır. Öyle ki süslü kılıflar içine saklanmış, yıpranmamış Kur'an, kendisine hiç saygı duyulmamış olarak telakki edilebilir.

Kur'an okuma, kişinin iç huzuru ve kalbinin sükûnete kavuşması için de yararlı iştir. Bu edeb zirvesine yaklaşan kişiler için de Kur'an, insanı Allah'a bağlayan en önemli bağlardan biridir ve bu bağ asla kopmaz. Kur'an'a saygı, onu gönderen Yüce Allah'a saygı ile aynı mesabededir. İnsanların peygamberlerinin

⁹³ Ahzab, 33/36.

⁹⁴ Hucûrat, 49/1.

yollarından yürümeleri, onlara indirilen kitaplara gösterdikleri saygı ve onları okumalarına bağlıdır.⁹⁵

Kur'an ayetlerine baktığımızda birçok ayette Kur'an okumanın önemine işaret edilerek bu yönde tavsiyelerde bulunulduğuna şahit olmaktayız. Bu çerçevede Fâtır, 35/29. ayette Kur'an okumak, zarar etme ihtimali bulunmayan bir ticarete benzetilmiştir. Neml, 27/92 ve Ankebût, 29/45 ayetlerinde Hz. Peygamber, Allah'a kullukla olduğu gibi Kur'an'ı okumakla da emrolunmuştur. Yine Kur'an okumanın müminlerin temel vasıflarından biri olduğuna işaret edilmiştir. Bu manada Enfâl, 8/2 ve Zümer, 39/23 ayetlerinde, gerçek müminlerin ve Allah'a karşı derinden saygı duyanların Kur'an ayetlerini duyduklarında yüreklerinin titrediği, Kur'an'ın etkisiyle tüylerinin diken diken olduğu, Allah'a olan bağlılıklarının arttığı, dinledikleri ayetlerin etkisiyle içlerini bir huzur ve sükûnun kapladığı ifade edilmiştir. İnşikâk 84/21. ayette ise inanmayanların kendilerine Kur'an okunduğunda ona karşı duyarsız kaldıkları beyan edilerek onların bu duyarsız halleri hayret edilecek bir iş olarak nitelendirilmiştir. Müzzemmil 73/7. ayetinde ise Kur'an okumak için özellikle gece vakitlerinin tercih edilmesi öğütlenmiş, gece saatlerinde okunan ayetlerin etkisinin çok daha güçlü olacağı ifade edilmiştir.⁹⁶

Bununla beraber Kur'an okumanın ehemmiyet ve faziletlerine değinen birçok hadis de mevcuttur. Allah Resulü, Kur'an okunduğu esnada ortamı bir huzur ve güvenin kapladığını, o ortama meleklerin teşrif ettiğini bildirmiş,⁹⁷ Kur'an okuyan mümini gerek tadı gerekse kokusu güzel olan bir turunca benzetmiş,⁹⁸ başka bir hadislerinde de gece gündüz Kur'an okuyan kimseyi kiskanmanın meşru oluşuna dikkat çekmiştir.⁹⁹

Gerek Kur'an gerekse hadis naslarına baktığımızda Kur'an ismi özelinde göze çarpan en belirgin vasfın Kur'an okuma ve Kur'an'a bağlılık olduğu müşahede edilir. 'Kur'an'a karşı *edeb*' bağlamında değerlendirdiğimizde karşımıza 'ona karşı en iyi edebın onunla uğraş ve ona bağlılık olduğu' sonucu çıkmaktadır. Nitekim Kur'an da kendi hükümlerine bağlı olmayı önceleyerek bu durumu mümin ve münafıklık arasında bir ölçü kabul eder: "*Kendilerine "Haydi Allah'ın indirdiği Kur'an'ın ve Resulün hükmüne gelin!" denildiğinde münafıkların senden iyice geri durduklarını görürsün.*"¹⁰⁰

⁹⁵Özarslan, a.g.m., s. 234.

⁹⁶ Münteha Maşalı, "Kur'an Okumanın Keyfiyeti ve Okuma Düzeyleri Üzerine Bir Tahliil Denemesi", *Usûl*, 15 (2011/1), s.76.

⁹⁷ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 15.

⁹⁸ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 17.

⁹⁹ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 20.

¹⁰⁰ Nisa, 4/61.

Ayet hakkında varid olan sebab-i nüzullere baktığımızda işin hülasasında bir meseleden dolayı anlaşılamayan bir Yahudi ve münafık hikâyesi vardır ki Yahudi Kur'an'ın hakemliğine razı olduğu halde münafık sürekli bundan kaçınmaktadır.¹⁰¹ Sonuç olarak bu ayet ve devamındaki ayetler “فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا” *“Hayır, hayır! Senin Rabbin hakkı için, onlar aralarında ihtilâf ettikleri meselelerde seni hakem kılup, sonra da verdiğin hükümden ötürü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça iman etmiş olmazlar.”*¹⁰² ayetine kadar inmiştir. Ayet kendisine karşı bir vecibe çerçevesinde değerlendirdiği bu hüküm, ona saygının şekilsel olamayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla sözlerle ve hamasetle ifade edilen Kur'an saygısı ancak fiiliyata ve itaate dönüştüğü zaman Kur'an'a karşı *edeb* olarak nitelendirilebilir.

Edeb-ahlak bağlamında ele aldığımızda Kur'an'ın kendisine karşı edebi şu şekilde ele aldığına şahit olmaktayız. “Öyle ise, Kur'an okunduğunda hemen ona kulak verin, susup dinleyin ki merhamete nail olasınız.”¹⁰³ Fikhî bir mesele noktasında ayete yaklaşan İslam âlimleri, Kur'an dinleme fiilinin cevazet sınırlarını aramışlardır. Ve genel bir hüküm olarak, gerçek şahıslar (radyo vs. değil) tarafından okunan Kur'an'ın dinlenmesini bir vecibe olarak değerlendirmişlerdir. Bununla beraber saygı gösterilmeyen, Kur'an'ın edeb dairesi içinde dinlenmediği yerde Kur'an okumanın caiz olmayacağına da ifade etmişler ki böyle yerlerde Kur'an okumanın Kur'an'a bir saygısızlık olacağı hükmüne varmışlardır. Diğer taraftan böyle ortamlarda okunduğunda dinlemenin sevap; dinlememenin de Kur'an'a karşı edepsizlik olduğunu vurgulamışlardır.¹⁰⁴

Müslümanların Kur'an'la ilişkileri, ona sevgi ve bağlılıkları diğer dinlerdeki kutsal kitap ile insanlar arasındaki ilişkiden farklıdır. Kur'an'ı okumasını bilmeyen insan bile onu dinlediğinde, kendisini huşu ve huzur içerisinde hisseder. Kur'an'a karşı aşırı ilgi, saygı ve bağlılığın bir nedeni en büyük Kutsal olan Allah'la ilişkideki teşbih ve antropomorfizmden çekinme, O'nun mutlak aşkınlığına itaat ve saygı düşüncesi söylenebilir. Fakat aşkınlık ve içkinlik (teşbih ve tenzih) arasında gidip gelmeler Allah ile insan arasındaki ilişkide kaçınılmaz bir olgu olarak görülmektedir. Bu manada Kur'an'ı O'nun kelamı (konuşması) olarak dinlemek ve edebte kusur etmemek; aynı zamanda O'nu (konuşma sıfatında dolayı) herhangi bir mahlûka benzetmemek yönüyle Yüce Allah'ı teşbih ve tenzih olguları içinde değerlendirme durumundadır.

Kur'an'a gösterilmesi gereken saygı şekilleri şu tarzda sıralanabilir: Kur'an'ı dinlemek ve okunduğu sırada susmak; Emirlerini yerine getirmek,

¹⁰¹ Kurtûbî, *a.g.e.*, V,302.

¹⁰² Nisa, 4/65.

¹⁰³ A'raf, 7/204.

¹⁰⁴ Elmahlı, *a.g.e.*, III, 204.

gerekli yerlerde tilavet secdesi yapmak, tesbih etmek; Abdestsiz olarak Mushaf'a el sürmemek¹⁰⁵ ve okumanın sünnet dinlemenin farz olduğunun belirtildiği Kur'an'ı anlamaya gayret etmek ve hayatında uygulamak.

2.4. Kâbe'ye Karşı Edeb

Kâbe ismi Kur'an'ı Kerim'de iki yerde¹⁰⁶, Kâbe'yi işaret eden Beyt,¹⁰⁷ el-Beytu'l-Atik¹⁰⁸, el-Beytu'l-Haram¹⁰⁹, el-Beytu'l-Muharrem¹¹⁰, el-Mescidu'l-Haram¹¹¹, el-Beytu'l-Ma'mur¹¹² isimleri değişik yerlerde geçmektedir. Fiziki bir mekân olarak Kâbe, Mekke şehrinde Mescid-i Haram'ın ortasında bulunmaktadır.¹¹³ Kâbe'nin ve etrafındaki mescidin inşa edildiği düzlük, *Bekke* diye isimlendirilir. Mekke'nin özel ismi olan Bekke, insanların izdiham meydana getirdikleri yer anlamına geldiği gibi, kibirlilerin kahrolduğu, boyun eğdiği yer anlamına da gelmektedir.¹¹⁴

Yeryüzünde inşa edilen ilk ev ve Müslümanların kiblesi olan Kâbe'nin Hz. İbrahim tarafından inşa edildiği ayette belirtilmektedir: “*İbrahim ile İsmail Beytullah'ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: 'Ey bizim Kerim Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden! Hakkıyla işiten ve bilen ancak Sen'sin'*”¹¹⁵

Dinlerde kutsal kabul edilen yerlerin aslında mekân olma açısından diğer yerlerden pek bir farkı yoktur. Ancak burada ulûhiyetin tecellisi, inançla ilgili bir olayın vukuu veya buranın dinî bir şahsiyetle bağlantısı, mekânı diğer yerlerden farklı kılmakta ve kutsallaştırmaktadır. Kutsal yerler, toplumdaki dinî hayatının merkezi ve topluma yön veren ve anlam kazandıran yerlerdir. Kutsal yerler ilâhî

¹⁰⁵Dihlevi, *a.g.e.*, I,208.

¹⁰⁶Maide, 5/95, 97.

¹⁰⁷Bakara, 2/125, 127, 158; Al-i İmran, 3/96, 97; Enfal, 8/35; Hac, 22/26; Kureys,106/3.

¹⁰⁸Hac, 22/29, 33.

¹⁰⁹Maide, 5/2, 97.

¹¹⁰İbrahim, 14/37.

¹¹¹Bakara, 2/144, 149, 150; Maide, 5/2; Tevbe, 9/7, 19, 28.

¹¹²Tur, 52/4.

¹¹³Nebi Bozkurt, Mescid-i Haram, *DİA*, s.273.

¹¹⁴Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, *Tefsiru'l Kur'ân*, (terc. Mehmet Karadeniz), 1975, Mısır, I, 325; Ebu'l Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, (v. 710/1310), *Nesefî Tefsiri*, Ravza Yay., Đst. 1984, II, 335-337.

¹¹⁵Kâbe, Mekke şehrinde Mescid-i Haram'ın ortasında yaklaşık 13 m. Yüksekliğinde ve 11 m. genişliğinde taştan yapılmış dört köşe bir binadır. Haccın sebebi ve bütün Müslümanların kiblegâhı olan Kâbe, yeryüzünde yapılmış olan ilk mukaddes mabettir. Kur'an-ı Kerim'de; “*İnsanlar için yeryüzünde kurulan ilk ev, Mekke'de bulunan mübarek ve âlemler için hidayet kaynağı olan Kâbe'dir*” buyrulur. (Bakara 2/127; M. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1980, I,75; Ali İmran, 3/96.)

ile dünyevi âlemin kesiştiği, Tanrı ile insanın bir bakıma buluştuğu ve kişinin kendisini ilâhî huzurda hissettiği yerlerdir.¹¹⁶

Kâbe'nin ibadet merkezi ve kible olarak belirlenmesi, oraya olan saygıyı da beraberinde getirir.¹¹⁷ Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen Müslümanlar orada toplanır, mekândan münezzeh olan Allah'a orada daha yüksek bir coşku ile heyecanla ibadet ederler. Kutsallık duygusunu daha güçlü olarak yaşarlar.

İbadet ederken bir yöne yönelme sadece İslam'a özgü bir ritüel değildir. Diğer inançlarda da Tanrı'nın varlığına açıkça yönelişin ifadesi olarak ibadet esnasında yönelinen istikametler bulunmaktadır. İbadetlerde doğan güneşe yönelmek pek çok tabiat halklarında, Hintlilerde, Mısırlılarda, Babillilerde ve Yunanlılarda da görülür. Manihaizm'e mensup olanlar ise ibadetlerinde güneşin doğuşunu takip ederler.¹¹⁸ Kutsala doğru olan bu temel yöneliş önemini bütün yapılarla olduğu kadar bütün yönelme noktalarından, tüm ferdi ve sosyal fiillere kadar genişletir. Böylece meskûn bir alan, kutsala oranla anlaşılabilir hale gelir. İnsanların yaşadığı yerlerin evren, şehir, köy veya yerleşim alanı, ev ve fert gibi çeşitli türleri kendi durum ve anlamlarını kutsala göre belirlerler.¹¹⁹

Yüce Allah'ın Mescid-i Haram ve Treresini haram kılması, bir saldırıya uğramadıkça Mescid-i Harâm'da silâhlı çatışmaya girişmeyi yasaklaması,¹²⁰ Hz. İbrahim'in dua ve talep ettiği şekilde onu emniyetli bir şehir yaparak oraya sığınan herkesin güvende oluşu¹²¹, bir bakıma Allah'ın Beytullah'a insanların kalplerini meylettirmesi, saygı ve hürmet duygusu yerleştirmesiyle tahakkuk etmiştir.

Kâbe'ye gösterilen saygı temelde Allah'a gösterilen saygıdır. Hz. Peygamber de Kâbe'ye saygı göstermiş/gösterilmesini emretmiş, hatta Kâbe'nin odak olduğu kibleye karşı tükürmeyi, tuvalet ihtiyacını giderirken kibleye dönülmesini saygısızlık olarak telakki etmiştir.¹²² Yine bunun gibi özel durumda olan kadının tavaf edememesi,¹²³ Müslüman olmayanların Harem'e, hatta Mescid-i Harâm'a girmesinin engellenmemesi,¹²⁴ Harem'in hürmetini hiçe saymak ve orada

¹¹⁶Ömer Faruk Harman, "Hac" *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 382.

¹¹⁷ Sarıkçioğlu, *a.g.e.*, s. 87.

¹¹⁸ Sarıkçioğlu, *a.g.m.*, s. 98.

¹¹⁹ Aşır *a.g.e.*, s. 44.

¹²⁰Bakara 2/2 17.

¹²¹Al-i İmran, 3/97.

¹²² Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvûd*, Salât, 22 hadis no: 481, şerh ve tahkik: Abdulkâdir Abdu'l-Hayr, Seyyid Muhammed Seyyid, Seyyid İbrahim, Dâru'l-Hadis, 1999/1420.

¹²³ Tirmizî, Hac 100, hadis no: 945.

¹²⁴ Teybe 9/28; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Trc ve Şerhi*, VIII, 198.

haram olanları helâl tanımak; bir de Harem'de zulme meyletmek¹²⁵Kâbe'ye karşı saygısızlık olarak ele alınabilecek haramlardan sayılır.

Bununla beraber Kâbe'nin içinde bulunduğu harem bölgesine karşı saygı ve hürmet sadece Kur'an'ın veya Allah Resulünün haram kılmasıyla başlamamıştır. Bazı hadislerde Mekke'yi bizzat Allah'ın haram/dokunulmaz kıldığı ifade edilmekte, bazı rivayetlerde ise Mekke'yi Hz. İbrahim'in haram/dokunulmaz kıldığı bildirilmektedir.¹²⁶ Bu kutsala karşı edeb Resulullah dönemine kadar devam etmiş, o günün insanları, kendi inançları çerçevesinde, Kâbe'ye karşı saygıda ve edepte kusur etmemeye çalışmışlardır. Nitekim Hz. Peygamber'in Mekke'yi harem/dokunulmaz ilan etmesinden önce dahi Cahiliye devri insanların Mekke'nin haremliğini iyi bildikleri, oraya sığınan bir kimseye saldırmayıp, halkına da “*Ehlullah*” (Allah'ın halkı) dedikleri bilinen bir gerçekliktir.¹²⁷

Mekke'nin bu şekilde Allah tarafından harem kılınması sebebiyle tüm Müslümanların Mekke'ye, içerisinde bulunan Kâbe'ye ve harem bölgeye karşı sonsuz bir saygı ve ta'zimleri söz konusudur.¹²⁸

Kâbe'nin içinde bulunduğu bölgenin haremliğini bildiren rivayetlerde Allah'a ve ahiret gününe inanan hiçbir Mümine orada kan dökmenin, ağacını söküp, otunu biçmenin, hayvanını öldürmenin, buluntusunu almanın helal olmadığı ifade edilmiştir. Mevzuyla ilgili olarak ayette de “*Ey iman edenler! Siz ihramlı iken av öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse kendisine bir ceza vardır...*”¹²⁹buyrulmuş, harem sınırları içerisinde hayvan öldürülemeyeceği ve av yapılamayacağı bildirilmiştir ki bu davranış da Kâbe ve onun içinde bulunduğu Harem'e karşı bir edeptir.

Yine Kâbe'nin içinde bulunduğu harem bölgesine ait yeşilliklere karşı bile saygı öngörülmüştür. Bu manada Nevevî, ulema'nın Harem-i Şerif'in insanlar tarafından dikilmeyen ağaçları ile yaş otlarını kesmenin haram olduğuna ittifak ettiklerini haber vermektedir.¹³⁰Hz. Câbir'den gelen bir rivayet; “Mekke'de silah taşımak hiç kimseye helal değildir”¹³¹ şeklindedir.

Kâbe'ye girecek kişi bu mekânın kutsiyetiyle ilgili bazı hususları yerine getirmelidir. Girmeden önce gusül abdesti alma, ayakkabıları ve varsa mestleri çıkarma, Kâbe'nin içinde sükûnet ve huşu içerisinde dua, istiğfar, teşbih, tehlil ve

¹²⁵ Heytemî, *Zevâcir*, I, 201.

¹²⁶ Müslim, Hac 85, hadis no: 462 (1365); Tirmizî, Menâkıb 68, hadis no: 3922.

¹²⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 435-436.

¹²⁸ Aşır a.g.e., s. 88.

¹²⁹ Mâide 5/95.

¹³⁰ Nevevî, *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, IX, 125.

¹³¹ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 15, no: 9481; *Şuûbu'l-İman*, VII, 90, no: 9586; Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, no, 2005; İbn Hibban, *Sahîh*, IX, 27, no, 3714.

tekbirle meşgul olma, mecbur kalmadıkça konuşmama, başkalarını rahatsız etmemeye özen gösterme, izdihama sebep olmama ve gözyaşı dökmeye çalışma Kâbe'ye girmenin âdabı arasında yer almaktadır.¹³²

Kâbeye karşı en büyük saygı ve edebin orada yapılacak ibadetlere dikkat edilmesidir. Nitekim Kâbe'de yapılan ibadetlerin sevap miktarının diğer yerlere oranla daha üstün olduğu hadislerde ifade edilmiştir. İbn Abbâs'tan gelen bir rivayette "Allah, bir gün ve bir gecede bu Beyt üzerine yüzyirmi rahmet indirir. Altmışı bu Beyt'i tavaf edenler; kırkı da bu Beyt'te namaz kılanlar içindir. Yirmisi de bu Beyt'e bakanlar içindir"¹³³bununla beraber Kur'an "*Biz Beytullâh'ı insanlara sevap kazanmaları için toplantı ve güven yeri kıldık. Siz de Makam-ı İbrahim'i namazgâh edininiz! İbrâhim ile İsmâil'e de: "Tavaf edenler, itikâfa girenler, rûkû ve secde edenler için bu Evimi tertemiz bulundurun!" diye emretmiştik.*"¹³⁴

Kâbe'ye karşı bir edeb olarak onu yalnızca temiz olanlar tavaf edebilirler. Kur'an'da bu durum şöyle beyan edilmektedir: "...*Sonra temizlenip adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler*".¹³⁵Kâbe'yi ziyaret edenlerin temizlenmelerinden maksat, öncelikle tıraş olmaları, tırnaklarını kesmeleri, koltuk ve kasık altlarını temizlemeleri ve genel olarak bütün bedeni kirlerden arınmalarıdır.¹³⁶

Sonuç

İlk insandan günümüze kadar geçen sürede yeryüzünün hiçbir yerinde, inançsız bir topluma rastlanmamıştır. İnançlar doğal seyirleri muvacehesinde ya kutsallarla gelirler veya zamanla kendilerine kutsallar edinirler.

İslam, semavi ve hak bir din olması hasebiyle kutsalları din tarafından belirlenen bir yapıdadır. Bu kutsallar hem Kur'an ayetlerinde işaret edilerek bizzat Yüce Allah tarafından isimlendirilmiş hem de Allah Resulü tarafından dile getirilerek onlara karşı davranış şekilleri beyan edilmiştir. Hiç şüphesiz tevhidî bir yapıya sahip olan İslam, öngördüğü kutsalların en büyük Kutsal olarak kabul edilen yüce Allah'a şirke varacak seviyede yüceltilmesini yasaklar.

Kur'an, İslam dinin kutsal kitabı olması hasebiyle İslam dinine ait kutsalları ayetleri içinde ele alır. Bu manada Kur'an, en büyük kutsal olarak yüce Allah'ı zatı ve sıfatlarıyla beraber baskın bir şekilde zikreder. Surelere besmeleyle başlaması, Kur'an'ın *giriş*'i mahiyetinde olan Fatıha'da Yüce Allah'ın rahmaniyet

¹³² Yaşaroğlu, "Kâbe" maddesi, DİA, XXIV, 21-22.

¹³³ Taberânî *Mu'cemü'l-Kebîr*, II,102, no: 11248, II,156, no: 11475; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, no: 1943.

¹³⁴ Bakara, 2/125.

¹³⁵ Hac, 22/29.

¹³⁶ Özarlan, a.g.m., s. 236.

ve rubûbiyet sıfatlarıyla öne çıkarması, rızık veren bir ilah olarak bütün mahlûkatın rızıklarının kefilisi olarak sunulması, yer ve gökyüzünün hükümlerinin O'nun elinde olması, yaratma ve yaratıcılığının devam ettiğini beyan etmesi, inananların Allah'a karşı neden edeb içinde hareket etmeleri gerektiği noktasında işaretler vermektedir. Kur'an bazen doğrudan doğruya müşahhas örnekler çerçevesinde Yüce Allah'a karşı edebini şeklini verir.

İslam'da Yüce Allah dışında varolan kutsallar, Yüce Allah'la bağlantılarından dolayı kutsal kabul edilmiştir. Dolayısıyla İslam'da mutlak kutsal olan varlık Allah'tır. Bu manada peygamber, din karşısındaki konumundan dolayı kutsal ve ona karşı edeb itaat çerçevesinde Allah'a itaat, dolayısıyla ona saygı Allah'a saygıdır. Allah'ın ezeli kelamı olan Kur'an kudsîyetini direk olarak bu vasfından alır. Şekilsel olarak abdestsiz dokunulmaması veya belden aşağı indirilmemesinden öte Kur'an'daki emirler doğrultusunda yaşama bir vucubiyet ve edebittir. Bunun gibi yeryüzünün ilk ma'bedi olan Kâbe'ye karşı saygı ve edeb, oraya gidenler açısından fikhî kurallar çerçevesinde tavaf ve harem edeblerine riayet etmektir.

Kaynakça

- ABDÜLGANİ ABDÜLHALİK, *Hucciyetu's-Sünne*, (Trc.: Dilaver Selvi), Şule yay., İstanbul 1998.
- ARMAĞAN, Mustafa, "Kutsal" *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990.
- AYDIN, Ferit, *İslam'da İnanç Sistemi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1995.
- AYDÜZ, Davut, "Ahlâk ve Âdâb Sûresi Hucurât Sûresi'nin Verdiği Ahlâkî Mesajlar", *Geçmişten Geleceğe Ahlâk*, Bartın Üniv. yay., Bartın 2015.
- CANAN, İbrahim "el-Edebül-Müfred", *DİA*, İstanbul 1994.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Edeb Maddesi.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 1983.
- CÜRCANÎ, Ali bin Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *et-Ta'rifat*, daru's-Sadr, Beyrut 1422. ÇAĞRICI, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 1989.
- DEMİRCİ, Kürşat, "Kutsiyet", *DİA*, Ankara 2002.
- DİHLEVÎ, Şah Veliyyullah İbn Abdurrahim, *Huccetullahi'l-Baliğa*, (Thk.: Muhammed Şerif Sukker), Beyrut, 1413.
- FAHRÎ, Macid, *İslâm Ahlâk Teorileri*, (Trc.: Muammer İskenderoğlu), Litera Yay., İstanbul 2004.

- FİRUZABADÎ, Ebu Tahir Muhammed İbn Yakub İbn Muhammed eş-Şirazî, *Tenviru'l Mekabis Min Tefsiri İbn Abbas*, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut 1415.
- FREEDMAN, Jonathan vd., *Sosyal Psikoloji*, (Trc.: Ali Dönmez), İstanbul 1989.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed et-Tûsî, *el-Mustasfa fî ilmi'l-Usûl*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1993.
- GÜÇ, Ahmet, “Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, Ankara 1998.
- GÜNDÜZ, Turgay, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2002.
- HARAL, Günay “Kutsiyet”, *DİA*, Ankara 2002.
- HARMAN, Ömer Faruk, “Hac” *DİA*, İstanbul 1996.
- HÖKELEKLİ, Hayati, “Eğitim ve Edeb İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Dem Dergi*, ss. 4. 1999.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sâdr, Beyrut ts.
- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Mukaddime*, (Trc.: Zakir Kadiri Uğan), İstanbul 1991.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Trc.: Süleyman Ateş), Ankara 1975
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul 1988.
- KARAMAN, Hayrettin vd., *Kur'an Yolu*, DİB Yay., Ankara 1999.
- KILIÇ, Mehmet Alpaslan, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a Göre Kutsal Kitap Anlayışı*, Ankara Üniv. Sos. Bil., Y.Lisans Tezi, Ankara 200.
- Münteha Maşalı, “Kur'an Okumanın Keyfiyeti ve Okuma Düzeyleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Usûl*, 15 (2011/1).
- MOUNTROSE, Phillip, *Çocuklarla ve Gençlerle İletişime Geçmenin 25 Yöntemi* (Trc.: Fatma Can Akbaş), İstanbul 2000.
- Muhammed Ebu Şehbe, *Sünnet Müdafası*, Rehber yay., İstanbul 1990.
- NAVARO, Leyla, *Çocuklarla İletişim Nasıl Kurulur*, Ana-Baba Okulu, İstanbul 1995
- NESEFÎ, Ebu'l Berekat Abdulah b. Ahmed b. Mahmud Hafızu'd Din, *Medariku't Tenzil ve Hakaiku't Te'vil*, Daru'l-Kelim, Beyrut 1998.

- NURSÎ, Bediuzzaman Said, *Sözler*, Söz yay., İstanbul 2007.
- ÖRENÇ, Aşır, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*, SDÜ, Sos. Bil. Doktora Tezi, Isparta 2013.
- ÖZARSLAN, Selim, “Dihlevî’ye Göre İslam’ın Sembolleri/Şeair-i İslam”, *Bilimname*, XVII, 2010/1.
- ÖZER, Salih “İslam Düşüncesinde Kutsal Zaman Kavramı (Ritüeller/Kutlamalar Örneği)”, *İslami Araştırmalar*, Ankara 2005.
- ÖZTÜRK, Kaya Çelik, *Üsve-i Hasene*, İstanbul 2006.
- PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
- SABUNÎ, Muhammed Ali, *el-Bidâye*, (Trc.: Bekir Topaloğlu), Ankara 1979.
- SEMERKANDÎ, Nasr b. Muhammed b. AhmedEbu'l Leys, *Bahru'l 'Ulûm*, daru's-Sadr, Beyrut ts.
- SÜRÜCÜ, İbrahim, *Kur'an ayetleri Işığında Havf ve Reça*, YYÜ Sos. Bil. Ens., Van 2015.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l Beyan An Te'vilu'l Aya'l Kur'an*, Daru'l-Hicre, Beyrut 1422.
- TOPÇUOĞLU, Ali Aslan, “Kur'an ve Sünnet’e Göre İfade Özgürlüğü ve Kutsal Değerlere Saygı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2006.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşr., İstanbul 1979.
- YAVUZER, Haluk, *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, İstanbul 1999.
- ZEMAŞSERÎ, Ebu'l Kasım Mahmut b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşaf an Hakaiki'l Gavamidi't-Tenzil*, Daru'l Kitabi'l Arabî, Beyrut 1407.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / Received: 22.06.2016 • Kabul Tarihi / Accepted: 23.11.2016

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Gıda Güvenliği Bilgi ve Tutumları

Fügen DURLU ÖZKAYA* – Burcu Ayşenur AKBULUT**

Öz

Çalışmada, Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde okuyan öğrencilerin gıda güvenliği bilgi ve tutumlarının belirlenmesi ve öğrencilerin demografik değişkenlere göre (cinsiyet, eğitim düzeyi, kimle yaşadığı) gıda güvenliği bilgi düzeyinin farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Çalışma, Gazi Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde okuyan 219 öğrenciye yapılmıştır. Öğrencilerin bilgi düzeyleri incelendiğinde; gıda zehirlenmesine neden olan bakteri türlerinden olan *Salmonella spp.* ile ilgili bilgi düzeyleri yüksek iken, sorgulanan diğer bakterilerin hangi gıdalarla ilişkili olduğunu, çoğunluğun bilmediği gözlenmiştir. Genel olarak öğrencilerin gıda güvenliği bilgi düzeyleri orta derecede çıkmıştır. Ayrıca bilgi düzeylerinin, kaçınıcı sınıfta oldukları ve kimle yaşadıklarına göre farklılık gösterdiği saptanmıştır. Üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin birinci ve ikinci sınıf öğrencilerine göre daha yüksek bilgi düzeylerine sahip oldukları belirlenmiştir. Ayrıca arkadaşlarıyla yaşayanların ailesiyle yaşayanlara göre daha fazla bilgi düzeyine sahip oldukları görülmüştür.

Anahtar kelimeler: *Gıda, Bilgi, Tutum, Gıda Güvenliği, Gıda Zehirlenmesi, Mikroorganizmalar, Gastronomi ve Mutfak Sanatları*

Food Safety Knowledge And Attitudes of Gastronomy And Culinary Arts Students

Abstract

This study aims to determine the food safety knowledge and attitudes of students who study in Gastronomy and Culinary Arts department and to reveal whether the students's food safety knowledge level vary according to demographical characteristics (gender, education level and with whom they live) and in this study survey technique is used as data collection instrument. Questionnaires were applied 219 students who studying in Gastronomy and Culinary Arts department at Gazi University. According to this study's results; while their knowledge level about *Salmonella spp.*, which is one of bacterial species causing food poisoning is higher than queried other bacterias, it has been observed that majority of students doesn't know, which is related to foods of queried other bacterias. Generally, food safety knowledge levels of students are moderate. It is determined that their knowledge levels show a significant difference according to education level and with whom they live. It is determined that third and fourth class students have more knowledge compared to first and second class students. In addition, students living with friends have more knowledge about food safety than students living with family.

Keywords: *Food, Knowledge, Attitudes, Food Safety, Food Poisoning, Microorganisms, Gastronomy And Culinary Arts*

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Öğretim Üyesi, fugen@gazi.edu.tr

** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gastronomi ve Mutfak Sanatları Doktora Öğrencisi, aysenurburcu@hotmail.com

GİRİŞ

İnsanların sağlıklarını koruyabilmeleri için sadece yeterli ve dengeli beslenmeleri yeterli olmamakta, alınan gıdaların insan sağlığını tehdit etmemesi ve güvenli olması gerekmektedir. Bu bağlamda, gıda güvenliği ve hijyen gibi konuların önemi giderek artmaktadır (Durlu-Özkaya ve Cömert, 2008). Gıdanın bozulması metabolik bir süreç olup duyuşsal özelliklerde meydana gelen değışiklikler nedeniyle gıdanın tüketilemeyecek hale gelmesine neden olmaktadır. Yani renk, tat, koku ve yapıda meydana gelen istenmeyen değışikler gıdanın bozulduğunu göstermektedir. Mikroorganizmalar, gıdanın yapısında doğal olarak bulunan enzimler, böcek ve kemirgenler, donma veya zedelenme etkisiyle oluşan fiziksel zararlar bozulmaya yol açan etkenlerdir (Coşansu, 2013). Yiyecek ve içecek servisinde çalışan personelin gıda zehirlenmesine neden olan mikroorganizmalar ve diğer kontaminasyon etkenlerinin gıdalara bulaşmaması için göstereceği çaba ahlaki ve yasal sorumluluktur (Baş, 2004). Gıda güvenliğini sağlamada, gıda hijyeni oldukça önemli bir faktördür. Gıdaların hazırlanma ve depolanma şartlarının yanı sıra gıdaları hazırlayanların alışkanlıkları da önemlidir (Kabacık, 2008). Bu açıdan Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümünde eğitim alan öğrencilerin gıda güvenliği bilgilerinin yanı sıra tutumlarının ölçülmesi alanyazına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencilerinin; çapraz bulaşma, gıda kaynaklı hastalıklar ve zehirlenme, ısı ve sıcaklık kontrolü, malzeme, araç-gereç hijyeni ve kişisel hijyenle ilgili bilgilerinin ölçülmesi ve tutumlarının belirlenmesi gıda güvenliği açısından önemlidir. Alanyazın incelendiğinde gıda güvenliği ile ilgili pek çok çalışma mevcuttur. Türkiye, Malezya, Ürdün, İtalya, İngiltere, Slovenya, Brezilya, İrlanda, Haiti, Yunanistan, Lübnan, Suudi Arabistan ve ABD gibi çeşitli uygulama alanlarında yapılmış olan gıda güvenliği ölçmeye yönelik çalışmalarda bilgi boyutları ve soruları şu başlıklarla verilmiştir: ısı ve sıcaklık, çapraz bulaşma, mikroorganizmalar ve hastalık kaynaklı patojenler, gıda kaynaklı hastalıklar ve gıda zehirlenmesi, kişisel hijyen, mutfak ve araç-gereç hijyeni, yüksek riskli gruplar, hazırlama, satın alma ve depolama aşamasında gıda güvenliği ((Bruhn ve Schutz 1999; Şanlıer 2009; Toh ve Birchenough 2000; Osaili v.d. 2011; Buccheri v.d. 2007; Tokuç v.d. 2009; Giritlioğlu v.d. 2011; Walker v.d. 2003; Ovca v.d. 2014; Webb v.d. 2015; Cunha v.d. 2014; Mccarthy v.d. 2007; Johnson v.d. 1998; Samapundo v.d. 2015; Zain 2002; Unusan 2007; Bolton v.d. 2008; Lazou v.d. 2012; Hassan ve Dimassi 2014; Farahat v.d. 2015; Byrd-Bredbenner v.d. 2007; Özdemir 2009; Şireli v.d. 2013). Bu veriler doğrultusunda Ankara'da Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencilerinin Gıda Güvenliği konusundaki bilgi düzeylerini ortaya koymak ve bu konuya yönelik tutumlarını saptamak amacıyla planlanan araştırmada aynı zamanda bu öğrencilerin bilgi düzeylerinin demografik değışkenlerine (cinsiyet, eğitim düzeyi ve kimle yaşadıklarına) göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir.

MATERYAL VE METOD

Araştırma evreni, Ankara’da Gastronomi ve Mutfak Sanatları alanında eğitim alan öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırma örnekleme olarak Gazi Üniversitesi’nde okuyan Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencileri seçilmiş ve araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Konuyla ilgili hazırlanmış olan çeşitli ölçeklerden (Kabacık 2008, Cunha v.d 2014, Bolton v.d. 2008, Byrd-Bredbenner v.d. 2008; Özdemir 2009) yararlanılarak anket formu elde edilmiştir. Hazırlanan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde öğrencilerin demografik özellikleri, gıda ürünlerini satın alma kriterleri ve tükettikleri gıdalarla ilgili güven algısı sorulmuştur. İkinci bölümde on iki adet çoktan seçmeli şekilde hazırlanmış olan, yirmi bir ifade ise “Doğru”, “Yanlış” ve “Bilmiyorum” şeklinde cevaplanması istenen gıda güvenliği bilgi soruları yer almaktadır. İkinci bölümde yer alan sorularda öğrencilerin kişisel ve mutfak hijyeni, gıda güvenliği, çapraz bulaşma, gıda zehirlenmesi, hastalık kaynaklı mikroorganizmalar, ısı ve sıcaklık kontrolü ile ilgili bilgi soruları yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise öğrencilerin gıda güvenliği tutumlarını ölçmeye yönelik “Katılıyorum”, “Kararsızım” ve “Katılmıyorum” ifadeleriyle cevaplanması istenen on dört tutum ifadesi yer almaktadır. Araştırma kapsamında 219 öğrenciye ulaşılmıştır. Verilerin analizi sürecinde öğrencilerin bilgi düzeylerini ortaya koymak için puanlama yapılmış ve 42 soruya verilen yanıtlardan her doğru 2.5 puan değerindedir. Puanlar; 0-20: *çok zayıf*, 21-40: *zayıf*, 41-60: *orta*, 61-80: *iyi* ve 81-100: *çok iyi* şeklinde sınıflandırılmıştır. Araştırmaya katılan örneklem grubundan elde edilen verilere uygulanan analizlerde; öncelikle tanımlayıcı istatistikler (frekans ve yüzde) kullanılmıştır. Öğrencilerin cinsiyet, eğitim düzeyi ve kiminle yaşadığına göre bilgi düzeylerinde farklılaşma olup olmadığının tespiti için t testi ve Anova testlerinden yararlanılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyodemografik özellikleri incelendiğinde Tablo 1’de görüldüğü üzere kadın öğrenciler % 60.3 iken erkek öğrenciler % 39.7 dir. Öğrencilerin çoğunluğunun bekar olduğu ve 21-24 arası yaş grubunun en yüksek orana sahip olduğu görülür. Katılımcıların % 48.4’ünü 4. Sınıf öğrencileri oluştururken, % 49.3’ünün yurttan kaldığı görülmüştür.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	n	%	Eğitim Yılı	n	%
Kadın	132	60.3	1.Sınıf	14	6.4
Erkek	87	39.7	2.Sınıf	28	12.8
Medeni Durum	n	%	3.Sınıf	71	32.4
Bekar	215	98.2	4.Sınıf	106	48.4
Evli	4	1.8			
Yaş	n	%	Kimle Yaşadığı	n	%
17-20	25	11.4	Aile	39	17.8
21-24	186	84.9	Yalnız	9	4.1
25-28	5	2.3	Yurt	108	49.3
29+	3	1.4	Arkadaş	63	28.8
	219	100	Toplam	219	100

Araştırmaya katılan öğrencilerden Tablo 2’de görüldüğü üzere büyük çoğunluğu en önemli bilgi kaynağının okul olduğunu belirtmiştir. Gastronomi ve Mutfak Sanatları programında okulda alınan gıda güvenliği eğitimin önemi açıktır. Bu sonuç öğrencilerin ders müfredatında bulunan gıda güvenliği dersi nedeniyle olabilir.

Tablo 2. Gıda Güvenliği Hakkında En Önemli Bilgi Kaynağı

Bilgi Kaynağı	n	%
Aile	7	3.2
Okul	141	64.4
Gazete-Dergi	9	4.1
Arkadaş	2	.9
İnternet	60	27.4
Toplam	219	100.0

Tablo 3’te görüldüğü üzere öğrencilerin tükettikleri gıdalarla ilgili güven ve kaygı durumlarına verdikleri yanıtlar arasında “biraz güvenli ama kaygı duyuyorum” yanıtı dikkat çekmektedir. Endüstriyel üretimin çıktıları gıda kaygısı olarak karşımıza çıkmakta ve insanlar en önemli ihtiyaçlarını karşılarken satın aldıkları gıdalardan kimi zaman şüphe duymaktadırlar.

Tablo 3. Öğrencilerin Tükettikleri Gıdalarla İlgili Güven Algısı ve Kaygı Durumu

Güven Algısı ve Kaygı Durumu	n	%
Çok güvenli, kaygı duymuyorum.	7	3.2
Güvenli fakat biraz kaygı duyuyorum.	74	33.8
Biraz güvenli ama kaygı duyuyorum	98	44.7
Hiç güvenli değil, çok kaygı duyuyorum.	40	18.3
Toplam	219	100.0

Öğrencilere gıdaları satın alırken dikkat ettikleri kriterleri sıralamaları istenmiş ve en çok son kullanma tarihi (% 83.1) ile ürün markasına (% 53.4) dikkat ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca fiyat (% 44.3), içindekiler (% 42.5), TSE damgası (% 42.0), ambalajın sağlamlığı (% 38.8), bakanlık onayı (% 16), üretim yöntemi (% 6.4), ürün ağırlığı/gramajı (% 5.0), ambalajın geri dönüşüm işareti (% 3.7), üretim yeri (1.8) gibi kriterlere dikkat etmektedirler. Satın alırken dikkat edilen unsurların sıralamasına bakıldığında Özdemir (2009)'in kadın tüketiciler üzerinde yaptığı çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin gıda güvenliği bilgi sorularına verdikleri doğru yanıtlar ve yüzdeleri Tablo 4'te görülmektedir. Öğrenciler, kapağı şişmiş ve deforme olmuş konservelerin tüketilmemesi (%90.4), temizlik araç ve gereçlerinin ayrı depoda tutulması (%90.4), sebze ve meyvelerin akan serin suda yıkanması (%87.7), mutfak personelinin çiğ yiyeceklere elledikten sonra ellerini hijyenik olarak yıkaması (%88.1) gerektiği konusunda yüksek bilgi düzeyine sahiptirler.

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre gıda kaynaklı infeksiyonların % 25'i yetersiz hijyen, kontamine ekipman, kontamine gıda üretimi gibi faktörlere bağlı olarak ve işleme, taşıma, muhafaza gibi aşamalardaki çapraz kontaminasyona bağlı şekillenmektedir (Şireli v.d 2013).

Tablo 4. Öğrencilerin Gıda Güvenliği Hakkındaki Doğru Bilgi Sayı ve Yüzdeleri

GIDA GÜVENLİĞİ BİLGİLERİ	n	%
Sebze ve meyveler akan soğuk su ile yıkanmalıdır.	192	87.7
Gıdaları hazırlarken, yüze dokunulmuş ise elleri yıkamak gerekir.	164	74.9
Pişen gıdalarda iç sıcaklık derecesi 74 °C olduğunda güvenli kabul edilir.	33	15.1
Gıdaların güvenli muhafazası için buzdolabı sıcaklığı en fazla 4 °C olmalıdır.	157	71.7
Gıda zehirlenmelerini önlemek için, kimler yemek hazırlamamalıdır?		
İshal olan birisi	102	46.6
Ateşli hastalığı olan birisi	82	37.4
Bulantısı olan birisi	43	19.6
Boğaz ağrısı/farenjit olan birisi	41	18.7
Ve kimler yemek hazırlayabilir?		
Aknesi olan birisi	180	82.2
Bilinmeyen kaşıntısı olan birisi	126	57.5
Eli yanık (sargılı ve eldiven takılmış) olan birisi	150	68.5
Sigara içen birisi	189	86.3
Soğuk algınlığı olan birisi	132	60.3
HIV taşıyan birisi	105	47.9
Eğer pişmemiş tavuğa dokunulduktan sonra eller yıkanmazsa, sonraki hazırlanacak yiyeceklere bulaşacak başlıca bakteri Salmonella'dır.	116	53
Listeria bakterisi şarküteri (salam, sucuk, pastırma, peynir) ile ilişkilidir.	42	19.2
Salmonella bakterisi gıda zehirlenmesi neden olabilir. Salmonella bakterisi taşıyan bir gıdayı güvenli hale getirmek için iyice pişirmek gereklidir.	105	47.9
Gıda zehirlenmesine neden olan Staphylococcus bakterisi bir aşçının çıplak elle hazırladığı ve daha sonra oda sıcaklığına bıraktığı yiyeceklerle ilişkilidir.	24	11
Campylobacter genellikle çiğ ya da az pişmiş kümes hayvanları ile ilişkilidir.	14	6.4
Çiğ et, tavuk ya da balık doğranan bir kesme tahtası tekrar kullanılmak istendiğinde gıda zehirlenmesini önleyen en iyi yol; kesme tahtasının sıcak çamaşır suyu/dezenfektan ile yıkanması ve durulanmasıdır.	142	64.8
Yemeklerin yanlış ısıtılması gıda kaynaklı hastalıklara neden olur.	178	81.3
Tüketime hazır sıcak gıdalar 20 °C de muhafaza edilmelidir. (-)*	109	49.8
Bakteriler yaklaşık olarak 60 °C'de çoğalır.(-)*	102	46.6
Bakteriler insanın vücut sıcaklığında çoğalması durur (37 °C). (-)*	156	71.2
Donmuş etler oda sıcaklığında çözülmemelidir. (-)*	98	44.7
Çözülmuş gıdaların yeniden dondurulması gıda kaynaklı hastalıklara yol açar.	187	85.4
Farklı türdeki etler (balık, tavuk, kırmızı et) aynı tahtada doğranabilir ya da kesilebilir. (-)*	180	82.2
Gıdalar hazırlandıktan en geç iki saat içinde servis edilmelidir.	168	76.7
Kapağı şişmiş ya da kutusu deforme olmuş konserveler tüketilmemelidir.	198	90.4
Etin pişip pişmediğini anlamak için gıda termometresiyle iç sıcaklığı ölçmek en iyi yoldur.	176	80.4
Dondurma işlemi gıdalardaki zararlı mikroorganizmaları ortadan kaldırır.	128	58.4
Kuru depo ve kilerin ısısı yaklaşık 30 °C civarında olmalıdır. (-)*	114	52.1
Temizlik araç ve gereçleri ayrı bir depoda tutulmalıdır.	198	90.4
Üretim alanında sadece el yıkaması için lavabolar bulunmalıdır.	142	64.8
Servis edilene kadar sıcak yemekler yaklaşık 60 °C'de tutulmalıdır.	128	58.4
Mutfak personeli çiğ yiyeceklere elledikten sonra ellerini hijyenik olarak yıkamalıdır.	193	88.1
Yiyeceklerin soğuk depoya sıcakken konulmasında bir sakınca yoktur. (-)*	187	85.4
Servis sırasında görüntüsü bozulan yiyecekler el ile düzeltilebilir. (-)*	181	82.6
Gıda zehirlenmesine neden olan <i>E. coli</i> (<i>escherichia coli</i>) bakterisi, sadece çiğ ya da pişmemiş sığır eti ile ilişkilidir.(-)*	74	33.8
Gıda kaynaklı hastalık nedeni olan Botulizm bakterisi konserve gıdalarla ilişkilidir.	88	40.2

*Tabloda “(-)” şeklinde belirtilen ifadelerin karşısındaki sayı ve yüzdeler, doğru cevapları ifade eder.

Tablo 4'te öğrencilerin gıda güvenliği hakkındaki doğru bilgi sayı ve yüzdeleri verilmiştir. Tablo 4'e bakıldığında, öğrencilerin % 39.3'ünün yiyeceklerdeki iç sıcaklık derecesinin ne olması gerektiğini bilmediği görülmektedir. Gıda güvenliği bilgilerini ölçmeye yönelik sorular içinde kimlerin yemek hazırlamaması gerektiğiyle ilgili soruya verilen yanıtlar ilgi çekicidir. Mevcut çalışmalarda (Buccheri v.d. 2007; Byrd-Bredbenner v.d. 2007; Cunha v.d.

2014) görülmektedir ki ishal olan bir personel, ateşli hastalığı olan, boğaz ağrısı/farenjit olan ve bulantısı olan personel yemek hazırlamamalıdır. Yapılan çalışmada, personelin yemek hazırlama engeline ilişkin araştırmaya katılan öğrencilerin görüşleri şöyledir; ishal olan personelin yemek hazırlamaması gerektiğini düşünenler %46.6 oranında olup, ateşli hastalığı olanlar için bu değer %37.4, boğaz ağrısı/farenjit olanlar için %18.7 ve bulantısı olanlar için %19.6 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca uluslararası çalışmalarda (Byrd-Bredbenner v.d. 2007; Cunha v.d. 2014) HIV taşıyan kişiler yemek hazırlamaya engel olarak görülmezken Türkiye’de bu yönde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Nitekim anket uygulanan öğrencilerin %52.1’i HIV taşıyan birinin yemek hazırlamaması gerektiğini düşünmektedir.

Öğrencilerin gıda güvenliği tutumları değerlendirildiğinde; “güvenli gıda hazırlama benim iş sorumluluklarımın en önemli parçasıdır” (% 95.4) , “yiyecek hazırlanırken saat, küpe ve yüzükler çıkarılmalıdır” (% 91.8), “gıdalara dokunmadan önce ellerin yıkanması kontaminasyon riskini azaltır”(% 84.9) “gıda üretim alanında ve dışarıda aynı ayakkabılar ve giysiler giyilmemelidir” (% 82.6) “genetiği değiştirilmiş gıdalar güvenli değildir” (% 78.5) ifadelerine katılmışlardır. Ayrıca olumsuz tutum olarak “durulanmış mutfak araç gereçlerinin bezle kurulabileceğini” (% 68.0) düşünmektedirler. Bu olumsuz tutum, Özdemir (2007)’in yaptığı araştırma bulgusuyla benzerlik göstermektedir. Ortalamalar açısından değerlendirildiğinde ise “Kirli yumurta yıkanmadan dikkatli bir şekilde kırılıp kullanılabilir” (\bar{x} : 2.30) ve “Gıda ürünlerinde katkı maddesi (renk verici, kıvam arttırıcı vb.) kullanılması önemlidir” (\bar{x} : 2.36) yargıları orta değere en yakın ifadeler olması nedeniyle dikkat çekmektedir. Öğrencilerin, kirli yumurtanın kırılması ve katkı maddeleri kullanımı konusunda arada kaldıkları görülmüştür. Ayrıca bir diğer önemli bulgu ise; bilgi ölçeğinde yer alan donmuş etlerin oda sıcaklığında çözülebileceğini düşünen öğrenciler (%49.8), tutum ifadelerinde yer alan pişmiş yiyeceklerin oda sıcaklığında bekletilebileceğine yönelik tutumları(% 64.4) ile benzerlik göstermektedir. Bu sonuç doğrultusunda öğrencilerin sahip oldukları bilgilerin tutumlarını etkilediği söylenebilir.

Tablo 5’de öğrencilerin bilgi sorularına verdikleri yanıtlar doğrultusunda verilmiş puanlar sonucu bilgi durumları yer almaktadır.

Tablo 5. Öğrencilerin Bilgi Düzeyleri

BİLGİ DURUMU	N	%
<i>ÇOK ZAYIF</i>	0	0
<i>ZAYIF</i>	18	8,2
<i>ORTA</i>	115	52,5
<i>İYİ</i>	84	38,4
<i>ÇOK İYİ</i>	2	,9
TOPLAM	219	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin bilgilerinin %52.5 oranıyla orta düzeyde olduğu görülmüştür. Mevcut araştırmalar dikkate alındığında bilgi düzeyinin iyi

olduğu söylenebilir. Sanlier (2009)'in çalışmasında genç ve yaşlı tüketiciler arasında bilgi düzeyi farklılığı ortaya konmuş ve gençlerin on soruluk bilgi düzeyi değerlendirme ölçeğinde 5.81 ortalamayla yaşlı tüketicilere göre daha az bilgiye sahip oldukları görülmüştür. Lazou ve ark. (2012)'nin araştırmalarında ise Yunan üniversite öğrencilerinin %37 sinin gıda güvenliği bilgi sorularına doğru cevap verdiği bildirilmiştir. Osaili ve ark. (2011)'nin Ürdün'de kadın öğrenciler üzerinde uyguladıkları araştırmalarında ise gıda güvenliği bilgi düzeyi % 33.9 olarak ifade edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda Tablo 6'da görüleceği üzere öğrencilerin bilgi düzeyleri ve cinsiyetleri arasında bir farklılık bulunmazken, eğitim düzeyi ve kimle yaşadığına göre bilgi puanlarının farklılaştığı görülmüştür.

Tablo 6. Bilgi Düzeyinin Demografik Özelliklere Göre Farklaşma Durumu

	Cinsiyet	n	x	s.s.	F	p
Bilgi Düzeyi	Kadın	132	3,39	,613	,078	,058
	Erkek	87	3,22	,654		
	Eğitim düzeyi	n	x	s.s.	F	p
Bilgi Düzeyi	1. ve 2. Sınıf	42	2,98	,563	8,336	,000
	3. Sınıf	71	3,44	,626		
	4. Sınıf	106	3,38	,624		
	Kimle yaşadığı	n	x	s.s.	F	p
Bilgi Düzeyi	Aile	39	3,00	,688	7,825	,001
	Yurt	108	3,33	,596		
	Arkadaş	63	3,49	,592		

Eğitim düzeyindeki farklılık 3. ve 4. Sınıfların, 1. ve 2. Sınıflara göre daha yüksek bilgi düzeyleri olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum 3. ve 4. Sınıfların gıda güvenliği ile ilgili aldıkları eğitimden kaynaklandığı söylenebilir. Kimle yaşadığına göre oluşan farklılık ise arkadaşlarıyla yaşayanların ailesiyle yaşayanlara göre daha yüksek bilgi düzeyine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni yemek hazırlama sürecinde, arkadaşlarıyla yaşayan öğrencilerin ailesiyle yaşayan öğrencilere göre daha aktif olmaları gösterilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma örneklemini oluşturan Gazi Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde okuyan öğrencilerin gıda güvenliği bilgi düzeyi orta derecede çıkmıştır ve öğrencilerin büyük çoğunluğunun en önemli bilgi kaynağının okul olduğunu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç okulda verilen eğitimin önemine dikkat çekmekte ve durumun daha iyi seviyeye getirilebilmesi için bir takım tedbirlerin alınması gerekliliğini ortaya koymuştur. Anket uygulanan öğrenciler tüketilen gıdalara ilişkin güven ve kaygı durumlarını “biraz güvenli ama kaygı duyuyorum” şeklinde ifade etmişlerdir. Daha sonraki çalışmalarda bu kaygının sebebi belirleyerek çözümüne yönelik hipotezler oluşturulabilir. Araştırmaya katılan öğrenciler için ürünleri satın alırken son kullanma tarihi ve ürün markasının

daha belirleyici olduğu gözlenmiştir. Etiket bilgilerinin incelenerek satın almaya gidilmesi güvenli gıdaya ulaşmada önemli bir tutumdur.

Araştırmaya katılan öğrencilerin gıda güvenliği bilgileri incelendiğine; gıda zehirlenmesine neden olan bakteri türlerinden olan *Salmonella* ile ilgili bilgi düzeyleri yüksekken, *E. coli*, *Staphylococcus* spp., *Campylobacter* spp., *Clostridium botulinum* ve *Listeria* spp. bakterilerinin hangi gıdalarla ilişkili olduğunu çoğunluğun bilmediği gözlenmiştir. Kapağı şişmiş ve deforme olmuş konservelerin tüketilmemesi (%90.4), temizlik araç ve gereçlerinin ayrı depoda tutulması (%90.4) gerektiği konusunda diğer sorulara nazaran yüksek bilgi düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir. Bu durum anket uygulanan öğrencilerin temel gıda güvenliği bilgilerine hakim olduklarını ancak daha detaylı bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir. Yanlış bilgi olarak ise; öğrencilerin %32.4'ü dondurma işleminin gıdalardaki zararlı mikroorganizmaları ortadan kaldırdığını, 49.8'ü ise donmuş etlerin oda sıcaklığında çözülmesi gerektiğini düşünmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %46.6'sı ishal olan personelin, %37.4'ü ateşli hastalığı olan, %18.7'si boğaz ağrısı/farenjit olan, %19.6'sı bulantısı olan ve %52.1'i HIV taşıyan birinin yemek hazırlamaması gerektiği yönünde bilgiye sahiplerdir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin gıda güvenliği tutumları incelendiğinde güvenli gıda hazırlamasını iş sorumlulukları arasında gördüklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte durulanmış mutfak araç gereçlerinin bezle kurulanabileceğini ifade eden öğrencilerin olumsuz tutum sergiledikleri görülmüştür. Ayrıca yanlış bilgi ve yanlış tutum olarak karşımıza çıkan bir diğer nokta da “pişmiş yiyeceklerin soğuyana kadar oda sıcaklığında bekletilebileceği” düşüncesidir. Bilgi düzeylerinin sınıf düzeyi ve kimle yaşadığına göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. 3. ve 4. Sınıf öğrencilerinin, 1. ve 2. Sınıf öğrencilerine göre daha yüksek bilgi düzeylerine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca arkadaşlarıyla yaşayanlar ailesiyle yaşayanlara göre daha yüksek bilgi düzeyine sahip olmaktadır.

Gıda kaynaklı hastalıklardan kaçınmak için öncelikle çiftlikten sofraya gıda güvenliğinin temel gereklilikleri yerine getirilmelidir. Üretimden tüketime her aşamada hijyenik tedbirler alınmalı, özellikle çapraz kontaminasyon önlenmelidir. Gıda güvenliğinin sağlanmasında mutfak personelinin önemli bir role sahip olduğu unutulmamalı ve gıda güvenliği konusunda eğitimleri göz ardı edilmemelidir. Gıda güvenliği ile ilgili çalışmaların kanunlar tarafından desteklenmesi hayati önem taşımaktadır. Gelecek çalışmalarda, gıda güvenliğinin davranış boyutu açısından da ele alınması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Baş, M. (2004). *Besin Hijyeni Güvenliği Ve HACCP*, Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme Ve Diyetetik Bölümü Yayınları, Ankara

- Bolton, D. J., Meally, A, Blair, I.S., Mcdowell, D.A ve Cowan, C. (2008). Food safety knowledge of head chefs and catering managers in Ireland, *Food Control* 19: 291–300
- Bruhn, C. M ve Schutz H. G. (1999). Consumer food safety knowledge and practices. *Journal Of Food Safety* 19, 73-87.
- Buccheri C., Casuccio A., Giammanco S., Giammanco M., Guardia M.L., Mammina C. (2007). Food safety in hospital: Knowledge, attitudes and practices of nursing staff of two hospitals in Sicily, Italy. *BMC Health Services Research*, 7 (45), 1-11.
- Byrd-Bredbenner, C., Wheatley, V., Schaffner, D., Bruhn, C., Blalock, L., & Maurer, J. (2007). Development and implementation of a food safety knowledge instrument. *Journal Of Food Science Education* 6, 46-55.
- Coşansu, S. (2013). Gıdalarda Bozulma. Eds. Durlu-Özkaya F. Coşansu S. ve Ayhan K. *Her Yönüyle Gıda*. Sidas Media Ltd.Şti.
- Chodza, M ve Dobrucalı A. (2015, 15 Haziran). Besin Zehirlenmeleri, Erişim Tarihi: 15.06.2015, Saat: 19.00 [Http://www.drahmetdobrucali.com/Hastaliklar/Besin-Zehirlenmeleri/](http://www.drahmetdobrucali.com/Hastaliklar/Besin-Zehirlenmeleri/)
- Cunha, D.H., Stedefeldt, E., Rosso, V.V. (2014). The role of theoretical food safety training on brazilian food handlers' knowledge, attitude and practice, *Food Control* 43, 167-174
- Durlu-Ozkaya, F. ve Cömert, M. (2008). Gıda zehirlenmelerinde etken faktörler. *Türk Hijyen Ve Deneysel Biyoloji Dergisi* 65 (3).
- Farahat M. F., El-Shafie M.M., Waly M. (2015). Food safety knowledge and practices among Saudi women. *Food Control* 47: 427 – 435
- Giritlioglu I., Batman, O., Tetik, N. (2011). The knowledge and practice of food safety and hygiene of cookery students in Turkey, *Food Control*, 22 (6) : 838-842
- Hassan H. ve Dimassi, H. (2014). Food safety and handling knowledge and practices of Lebanese University students, *Food Control* 40, 127-133
- Johnson, A.E, Donkin, AJM, Lilley, J.M., Morgan, K., Neale, R.J., Page, R.M., Silburn, R.L. (1998). Food safety knowledge and practice among elderly people living at home, *J Epidemiol Community Health* , 52, 745–748
- Kabacık, M., (2008). Dört ve beş yıldızlı otel mutfaklarında çalışan personelin gıda güvenliği konusundaki bilgilerinin saptanması, Gazi Üniversitesi, *Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Aile Ekonomisi Ve Beslenme Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Lazou, T, Georgiadis, M, Pentieva, K, Mckevitt, A ve Iossifidou, E. (2012). Food safety knowledge and food-handling practices of greek university students: A questionnaire-based survey. *Food Control*, 28 (2), 400.
- Mccarthy, M., Brennan, M., Kelly, A., Ritson, C., De Boer, M., ve Thompson, N. (2007). Who is at risk and what do they know? Segmenting a population on their food safety knowledge. *Food Quality And Preference*, 18, 205–217.

- Osaili, T.M., Obeidat, B.A., Abu Jamous, D.O. ve Bawadi, H.A. (2011). Food safety knowledge and practices among college female students in north of Jordan. *Food Control* 22 (2), 269-276.
- Ovca, A., Jevšnik, M., Raspor, P. (2014). Food safety awareness, knowledge and practices among students in Slovenia. *Food Control* 42, 144-151.
- Özdemir, Z. (2009). Kadınların gıda güvenliği konusundaki bilgi, tutum ve davranışları, *Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Ekonomisi Beslenme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.*
- Samapundo, S., Climat, R., Xhaferi, R., Devlieghere, F. (2015). Food safety knowledge, attitudes and practices of street food vendors and consumers in Port-Au-Prince, Haiti. *Food Control* 50, 457-466
- Sanlier, N. (2009). The knowledge and practice of food safety by young and adult consumers. *Food Control*, 20, 538-542.
- Şireli U.T, İplikçioğlu Çil G. ve Saner S. (2013). Gıda kaynaklı salmonella infeksiyonları ve son durum, gıda güvenliği derneği, www.ggd.org.tr, Erişim Tarihi: 22.06.2015, Saat: 14:00
- Toh, P. S., & Birchenough, A. (2000). Food safety knowledge and attitudes: Culture and environment impact on hawkers In Malaysia. *Food Control* 11 (6), 447-452
- Tokuç B., Ekuklu G, Berberoğlu U, Bilge E, Dedeler H. (2009). Knowledge, attitudes and self-reported practices of food service staff regarding food hygiene in Edirne, Turkey. *Food Control* 20, 565-568.
- Unusan, N. (2007). Consumer food safety knowledge and practices in the home in Turkey. *Food Control* 18, 45-51.
- Walker, E., Pritchard, C., Forsythe, S. (2003). Food handlers' hygiene knowledge in small food businesses *Food Control* 14 (5), 339-343
- Webb M., Morancie A. (2015). Food safety knowledge of foodservice workers at a university campus by education level, experience, and food safety training. *Food Control* 50, 259-264
- Zain, M. M., ve Naing, N. N. (2002). Socio-demographic characteristics of food handlers and their knowledge, attitude and practice towards food sanitation: A Preliminary Report. *Southeast Asian Journal Tropical Medicine And Public Health*, 33 (2), 410-417.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / Received: 30.11.2016 • Kabul Tarihi / Accepted: 22.12.2016

Gençlik Hizmetleri Etkinliklerine Katılan Bireylerin Hizmet Kalitesi Algısı: Bolu Örneği*

Güçlü ÖZEN* - Erdem DEMİRSOY - Hanifi ÜZÜM*****

Öz

Hizmet kalitesi, sunulan ürün veya hizmeti kullanan kişinin hizmetle ilgili istek ve beklentilerinin karşılanma derecesidir. Bu beklentiler doğrultusunda yapılan bu çalışmanın amacı gençlik hizmetleri bünyesinde ücretsiz olarak açılan etkinliklere katılım sonucu algılanan hizmet kalitesinin farklı değişkenler açısından incelenmesidir. Araştırma genel tarama modelinde olup veriler anket ile toplanmıştır. Araştırmanın örnekleme çalışma evreni ile aynı olup Gençlik Hizmetleri bünyesinde farklı branşlarda etkinliklere devam eden ve çalışmamıza gönüllü katılan 65 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada Ko ve Pastore (2005) tarafından geliştirilen, Türkçe geçerlik ve güvenilirlik uyarlaması ise Köşker, Demir ve Çimen (2012) tarafından yapılan, Rekreatif Spor Hizmetleri Kalite Ölçeği (The Scale of Service Quality in Recreational Sport) kullanılmıştır. Rekreatif Spor Hizmetleri Kalite Ölçeği (RSHKÖ), 4 alt boyutlu olup 38 maddeden oluşmaktadır. Bu alt boyutlar, program kalitesi (9 madde), etkileşim kalitesi (8 madde), çıktı kalitesi (12 madde) ve fiziksel çevre kalitesi (9 madde) dir. Verilerin yorumlanması için cinsiyet bağımsız değişkeni için Mann Whitney-U testi, diğer bağımsız değişkenler için Kruskal Wallis testi yapılmıştır. Analizler sonucunda; cinsiyet bağımsız değişkeni açısından program kalitesi ve fiziksel çevre alt boyutlarında anlamlı fark olduğu ($p<0,05$) bulunmuştur. Etkinliklere katılım yılı ve haftalık kullanım sıklığı bağımsız değişkenleri açısından program kalitesi, etkileşim kalitesi, çıktı kalitesi alt boyutlarında anlamlı fark olduğu ($p<0,05$), günlük kullanım süresi bağımsız değişkeni açısından program kalitesi, etkileşim kalitesi, çıktı kalitesi, fiziksel çevre kalitesi alt boyutlarında anlamlı fark olduğu ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Sonuç olarak kadınların, program kalitesi ve fiziksel çevre alt boyutlarında hizmet algısının erkeklerden daha yüksek olduğu ve yıllık, haftalık ve günlük kullanım süresi arttıkça algılanan hizmet kalitesinin azaldığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Gençlik Hizmetleri, Rekreatif Etkinlikler, Hizmet Kalitesi

Youth Service Participants' Perception of Service Quality Bolu Instance

Abstract

Service quality is the degree of being met the expectations and requests of the person using the service or the product. The purpose of this study which has carried out in accordance with the expectations is to be examined at the service quality which is perceived by the participant result to the activities which have been done without cost. The study is a general scanning model and the datas were collected by the survey. The reserach sample is the same as the target population of the study and consists of 65 people who carry on the activities in different branches within the scope of The Youth Service and also volunteer for the study. In the study, The Scale of Service Quality In Recreational Sport which was developed by KO and Pastore (2005) and whose adaption for validity and reliability for Turkish version was made by Köşker, Demir and Çimen (2012) was used. The scale of Service Quality In Recreational Sport (RSHKÖ) has 4 sub-dimensions and consists of 38 articles. These sub-dimensions are; the program quality, the interaction quality, the output quality and the physical environment quality. To interpret the datas, Mann Whitney-U Test was used for the independent variable in gender and Kruskal Wallis Test was implemented in the other independent variables. As a result of the analysis, it was determined that there was a significant difference in the sub-dimensions of the program quality and the physical environment in terms of independent variables in gender ($p<0,05$). It was ascertained that there was significant difference in the sub-dimensions of the program quality, the interaction quality, the output quality with regard to independent variables which are the year of participation in the activities and the frequency of weekly use and there was significant difference in the sub-dimensions of the program quality, the interaction quality, the output quality in terms of independent variable which is daily use duration ($p<0,05$). Consequently, it can be said that service perception in female is higher than in male in the sub-dimensions of program quality and the physical environment and as the annual, weekly and daily use duration increases, the service quality perceived decreases.

Keywords: Youth Services, Recreational Activities, Quality of Service

* Bu çalışma 14. Spor Bilimleri kongresinde poster bildiri olarak sunulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi BESYO Öğretim Üyesi, ozen_g@ibu.edu.tr

** Milli Eğitim Bakanlığı, demirsoyerdem@gmail.com

*** Yrd. Doç. Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi BESYO Öğretim Üyesi, hanifiuzum@mynet.com

Giriş

Hizmet, tüketici ihtiyaçlarının tatmin edilmesi amacıyla meydana getirilen maddi niteliği olmayan bir üründür (Kuriloff vd.,1993). Hizmetlere dokunulamaz, somut bir kavram olmayıp, soyut bir kavramdır. Kalite ise, tanımlaması ve anlaşılması zor, kişiden kişiye, hizmetin türüne göre ve birçok değişik duruma göre farklılık gösteren, sürekli değişim halinde olan karışık bir kavramdır (Altan vd.; 2003).

Kalite, müşterilerin ihtiyaçlarını tatmin edebilecek mal ve hizmetlerin üretilmesi, işletmenin faaliyet verimliliğinin arttırılması ve etkin bir maliyet kontrol süreci ile ilişkilendirilerek tanımlanmıştır (Murat, 2007). Hizmetin; soyut nitelikte olması, üretildiği yerde tüketilmesi, heterojen bir yapıya sahip olması, hizmet kalitesinin, hizmetin nerede ne zaman ve kimin tarafından verildiğine bağlı olarak değişmesi ve üretim ve tüketimin eş zamanlı olması gibi nedenlerle tanımlanması ve ölçülmesinin zor olduğu belirtilmektedir (Değirmen, 2006).

Algılanan hizmet kalitesi ise müşterinin bir ürün ya da hizmetin üstünlüğü veya mükemmelliği ile ilgili genel bir yargısı olarak tanımlanmıştır (Robledo, 2001)

Hizmet kalitesi konusunda yapılan tanımlarda henüz bir uzlaşma sağlanmamakla birlikte (Ataberk, 2007), literatürdeki bazı tanımlar şu şekildedir:

- Hizmet kalitesi, beklenen hizmet ve algılanan hizmet performansı arasındaki farktır (Parasuraman vd, 1985).
- Hizmet kalitesi, müşteri beklentilerini karşılamak için üstün ya da mükemmel hizmetin verilmesidir (Yumuşak, 2006).
- Hizmet kalitesi, bir işletmenin müşteri beklentilerini karşılayabilme ya da beklentileri aşma yeteneğidir (Akbaba ve Kılınç, 2001).
- Hizmet kalitesi, müşterinin hizmetle ilgili istek ve beklentilerinin karşılanma derecesidir (Güzel, 2006).

Teknolojik gelişmeye paralel olarak çalışma saatlerinin giderek azalması içinde insanların bir hayli boş zamanlarının olacağını gösteren bir parametredir (Balcı,2003). Boş zaman, çalışılmayan zaman dilimini içermektedir. Rekreasyon, iş dışındaki aktivitelerin boş zaman değerlendirme için uyarlanmasıdır, rekreasyon boş zamanda yapılan etkinlikleri kapsamaktadır (Karaküçük, 2005). Gottman ve Glikson'a göre "insan zihninin tazelenmesi, yaşamının canlandırılmasıdır. Rekreasyon, yaratıcı ve kültürel faaliyetlere katılarak bireyin yenilenmesi, biriken arzuların açığa çıkarılmasıdır. Kişinin kendini tatmin veya eğlence için yaptığı uğraşılardır. Sağlıklı yaşamak ve Rekreasyon etkinlikleri düzenlenirken aktiviteleri drama, müzik, el uğraşı, kamp, spor, oyun, dans gibi sosyal ve özel olaylar içeren ev dışı faaliyetler olarak tanımlanabilir. İlgi alanı bireyin dürtü ve motivasyonuna bağlı olarak belirlenebilir. İyi bir şekilde planlandığı ve sunulduğu zaman, rekreasyon demokratik sosyal yaşantı şekillerini her yaşta insana öğretmenin, vatandaşlık duygusunu ve karakter olgusunu oluşturmanın, böylece de insan kaynaklarını korumanın ve hayat standardını yükseltmenin yollarından birisidir (Balcı ve İlhan,2006).

Tüm bu tanımlamalar ışığında; serbest zamanlarında katılımcıların gelişimine katkı sunması beklenen ve bir serbest zaman etkinliği olarak düşünülen gençlik hizmetleri faaliyetlerinin son tüketicisi konumundaki bireylerin aldıkları hizmete dair kalite algılarının ölçülmesi ve farklı değişkenler açısından gösterdiği değişimlerin tespiti bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Yöntem

Bu araştırmada genel tarama modellerinden kesit alma yöntemi kullanılmış olup, veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmanın örneklemini çalışma evreni ile aynı olup, çalışmamıza gönüllü katılan ve Gençlik Hizmetleri bünyesinde açılan kurslara katılım göstermiş 65 (41 erkek, 24 kadın) kursiyerlerden oluşmuştur. Kursiyerler kendi belirledikleri sportif branşta gönüllü olarak katılım göstermişlerdir. Katılımcılardan program sonrası anket doldurmaları istenmiştir.

Verilerin Analizi

İstatistiksel analizler için SPSS paket programı kullanılmış ve anlamlılık düzeyi 0,05 düzeyinde sınanmıştır. Bağımsız değişkenler arasındaki farklılıklara, alt gruplarda $n < 30$ olduğu ve varyanslar homojen dağılmadığı için non-parametrik testler kullanılarak bakılmıştır. Cinsiyet değişkeni için Mann Whitney U testi, kullanım zamanlarına bağlı değişkenler için Kruskal Wallis Testi yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı

Araştırmada kullanılan veri toplama aracının birinci kısmında katılımcılara, demografik bilgiler (cinsiyet, yaş, tesisi kullanım süresi, tesisi haftalık kullanım sıklığı, tesisi günlük kullanım süresi) ile ilgili sorular yer almıştır. İkinci kısımda ise katılımcıların, üniversite spor merkezleri hizmet kalitesi algılarını belirleyebilmek için Köşker Demir ve Çimen (2012) tarafından geçerliliği ve güvenilirliği Türkiye için yapılan, “Rekreasyonel Spor Hizmetleri Kalite Ölçeği” (The Scale of Service Quality in Recreational Sport: SSQRS; Ko ve Pastore, 2005) kullanılmıştır.

Rekreasyonel Spor Hizmetleri Kalite Ölçeği (RSHKÖ), 4 alt boyutlu olup 38 maddeden oluşmaktadır. Bu alt boyutlar, program kalitesi (9 madde), etkileşim kalitesi (8 madde), çıktı kalitesi (12 Madde) ve fiziksel çevre kalitesi (9 madde) dir.

Bulgular ve Sonuç

Bu bölümde çalışma kapsamında yapılan anket sonuçlarına göre istatistikler verilmiştir.

Cinsiyet bağımsız değişkeninin kalite algısına etkisini belirlemek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır.

Tablo 1: Cinsiyet Değişkeni için Mann-Whitney U testi tablosu

	Erkek AO±SS N:41	Kadın AO±SS N:24	Z
Program kalitesi	41,00±13,69	47,12±11,11	2,96*
Etkileşim kalitesi	39,90±10,29	43,04±10,73	1,19
Çıktı kalitesi	59,57±17,57	63,20±17,57	1,08
Fiziksel çevre	40,70±40,70	47,66±47,66	2,17*

*p<0,05

Tablo 1 incelendiğinde program kalitesi ve fiziksel çevre kalitesi alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Aritmetik ortalamalar incelendiğinde kadınların bu iki alt boyutta da kalite algılarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Kim ve Kim (1995), Yüzgenç (2010) ve Demirel (2013) tarafından yapılan araştırmalarda, hizmet kalitesi algısında cinsiyet bağımsız değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Ancak Yüzgenç (2010) çalışmasında kadınların soyunma odalarını değerlendirdikleri alt boyutta daha olumlu algılarının olduğunu belirtmiştir. Benzer bir bulgu da Greenwell ve ark (2004) yaptıkları çalışmada vurgulanmıştır. Bu çalışmada kadın müşterilerin memnuniyetleri, kullandıkları tesislerin fiziksel ortamı ve hizmet sunan çalışanına odaklı olduğu ve genel olarak kullandıkları spor merkezlerinin hizmet kalitesinden erkeklere kıyasla daha memnun oldukları belirtilmiştir. Eraslan (2014) tarafından yapılan çalışmada ise devlet üniversitesinde sadece “etkileşim kalitesi” alt boyutunda anlamlı fark tespit edilmiş iken vakıf üniversitelerinde “program kalitesi” ve “etkileşim kalitesi” alt boyutlarında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu alt boyutlarda, devlet üniversitesi için bu farklılık erkeklerin lehine iken vakıf üniversitesi için kadınların lehinedir. Bizim çalışmamızda kadınların program içeriğinden ve programın gerçekleştiği çevreden beklentisinin erkeklere oranla daha düşük olma olasılığı bu tip bir sonuca yol açtığı düşünülmektedir. Toplumun genel yapısı göz önüne alındığında kadınlar açısından beklentinin ilk basamağının rekreatif etkinliğe sadece katılım olması, hizmet kalitesi açısından değerlendirme ise daha sonra gelecek bir beklenti olması olduğu düşünülmektedir.

Yıl bazında kullanım süresi değişikliğini kalite algısına etkisini belirlemek için Kruskal Wallis testi yapılmış ve tablolar sırası ile verilmiştir.

Tablo 2. Yıl bazında katılım değişkeni için Kruskal Wallis Testi

	Program kalitesi	Etkileşim kalitesi	Çıktı kalitesi	Fiziksel çevre
Ki Kare	14,703	14,326	15,962	6,827
sd	3	3	3	3
p	,05	,04	,01	,60

p<0.05

Tablo 2 incelendiğinde katılım yılı bağımsız değişkenine göre program kalitesi, etkileşim kalitesi ve çıktı kalitesi alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek için gruplar arasında Mann Whitney-U testi yapılmış ve farkın 1-3 ve 1-4 gruplarda olduğu belirlenmiştir. Sıra ortalamaları incelendiğinde (Tablo 3) kullanım yılı arttıkça algılanan hizmet kalitesi düştüğü görülmüştür.

Tablo 3. Yıl bazında kullanım değişkeni için Sıra Ortalama Değerleri

	TKY	N	Sıra Ortalaması
Program kalitesi	1,00	35	47,69
	2,00	8	33,38
	3,00	12	30,75
	4,00	10	23,00
Etkileşim Kalitesi	1,00	35	45,25
	2,00	8	33,94
	3,00	12	23,88
	4,00	10	24,20
Çıktı kalitesi	1,00	35	46,51
	2,00	8	35,38
	3,00	12	32,75
	4,00	10	27,70
Fiziksel çevre	1,00	35	43,03
	2,00	8	27,75
	3,00	12	33,38
	4,00	10	32,80

Alan yazın incelendiğinde, tesis kullanım süresinin (yıl) hizmet kalitesi algısı üzerindeki etkisi ile ilgili farklı sonuçlar içeren çalışmalar mevcuttur. Eraslan (2014), Yüzgenç'in (2010) tesis kullanım süreleri (yıl) değişse bile hizmet kalite algısında bir değişim olmadığını belirtir iken, Demirel (2013) yaptığı çalışmada, sadece tesis alt boyutu bakımından üyelik süresi ve algılanan hizmet kalite algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu bildirmiştir. Bu çalışmasında Demirel (2013), faydalanma süresi 1 yıldan az olan üyelerin tesis alt boyutuna ilişkin puanları, faydalanma süresi 3-4 yıl olan üyelerin puanlarından anlamlı derecede yüksek bulmuştur. Ceyhun (2006) ise yaptığı çalışmada, kullanıcıların, tesisi kullanma zamanları (yıl) arttıkça, hizmet kalitesi için verdikleri puanların azaldığını belirtmiş, müşterilerin işletmelerde kaldıkları süre içinde hizmet kalitesi açısından işletmeleri yetersiz görmeye başladıklarını tespit etmiştir. Memiş ve Ekenci (2007)' nin yaptığı çalışmada da bir yıl ve üzeri zamandır spor tesislerinden faydalanan müşterilerin hizmet kalitesinin devamlılığının zamanla azaldığı yönünde görüş bildirdiği görülmektedir. Kamuya ait ücretsiz veya düşük ücretli etkinliklerde başlangıç

safhasında hizmet kalitesi ile ilgili bir beklentinin düşük veya hiç olmaması, o an için sadece etkinliğe katılımın yeterli görülmesi, ancak geçen süre zarfında katılımcıların beklentilerinin artması ve sunulan hizmete dair memnuniyetsizliğin dile getirilmesi böyle bir sonuca yol açmış olabileceği düşünülmektedir.

Haftalık bazda kullanım süresi farklılığının (gün) kalite algısına etkisini belirlemek için Kruskal Wallis testi yapılmış ve tablolar sırası ile verilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde haftalık kullanım sıklığı bağımsız değişkenine göre program kalitesi, etkileşim kalitesi ve çıktı kalitesi alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek için Mann Whitney-U testi yapılmış ve farkın 1-3 ve 1-4 gruplarda olduğu belirlenmiştir. Sıra ortalamaları incelendiğinde (Tablo 5) kullanım sıklığı arttıkça algılanan hizmet kalitesi düştüğü görülmüştür.

Tablo 4. Haftalık bazda kullanım değişkeni için Kruskal Wallis Testi

	Program kalitesi	Etkileşim kalitesi	Çıktı kalitesi	Fiziksel çevre
Ki Kare	23,67	10,84	17,44	2,86
sd	3	3	3	3
p	,00	,01	,01	,13

p<0.05

Tablo 5. Haftalık bazda kullanım değişkeni için Sıra Ortalama Değerleri

THKSIK	N	Sıra Ortalaması	
Program kalitesi	1,00	35	40,30
	2,00	10	30,65
	3,00	11	21,83
	4,00	9	6,88
Etkileşim Kalitesi	1,00	35	40,23
	2,00	10	36,00
	3,00	11	19,92
	4,00	9	17,50
Çıktı kalitesi	1,00	35	38,63
	2,00	10	35,55
	3,00	11	18,58
	4,00	9	11,75
Fiziksel çevre	1,00	35	36,50
	2,00	10	38,65
	3,00	11	33,00
	4,00	9	35,50

Araslan (2014) çalışmasında haftalık bazda kullanım değişkeni açısından çıktı kalitesi ve fiziki çevre alt boyutlarında anlamlı fark olduğunu ve kullanım süresinin artmasının kalite algılamasını olumlu etkilediğini belirtmiştir. Düşük ücretle bu tip bir hizmetin ikamesinin olmaması katılımcıların haftalık kullanım

süresini arttırmış olsa bile algılanan hizmet kalitesinin düşmesi sonucunu yarattığı düşünülmektedir.

Günlük bazında kullanım saati süresi farklılığının kalite algısına etkisini belirlemek için Kruskal Wallis testi tablolar sırası ile verilmiştir.

Tablo 6. Günlük bazda kullanım değişkeni için Kruskal Wallis Testi

	Program kalitesi	Etkileşim kalitesi	Çıktı kalitesi	Fiziksel çevre
Ki Kare	18,67	10,844	17,443	12,86
sd	2	2	2	2
P.	,00	,01	,04	,05

p<0.05

Tablo 7. Günlük bazda kullanım değişkeni için Sıra Ortalama Değerler

TGKSIK	N	Sıra Ortalaması	
Program kalitesi	1,00	17	38,50
	2,00	28	29,33
	3,00	30	18,74
Etkileşim	1,00	17	40,00
	2,00	28	28,23
	3,00	30	18,50
Çıktı kalitesi	1,00	17	42,50
	2,00	28	42,73
	3,00	30	13,86
	1,00	17	41,50
	2,00	28	30,85
	3,00	30	26,36

Tablo 6 incelendiğinde günlük kullanım süresi bağımsız değişkenine göre program kalitesi, etkileşim kalitesi, çıktı kalitesi ve fiziksel çevre alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek için gruplar arasında Mann Whitney-U testi yapılmış ve farkın 1-3 grupları arasında olduğu belirlenmiştir. Sıra ortalamaları incelendiğinde (Tablo 7) kullanım süresi arttıkça algılanan hizmet kalitesi düştüğü görülmüştür.

Eraslan (2014) yaptığı çalışmada tesis günlük kullanım süresi açısından, devlet üniversitesi için çıktı alt boyutunda, vakıf üniversitesi için ise bütün alt boyutlarda fark bulmuş ve tesisi günlük kullanım süresi azaldıkça, hizmet kalitesine yönelik algının da azaldığını belirtmiştir. Ergin'in (2010) yaptığı çalışmada, katılımcıların tesisleri kullanım sıklığı azaldıkça hizmet kalitesine etki eden faktörlerden tesislerin fiziksel görünümünü önemseme oranlarının da düştüğünü belirtmiştir. Bu tip bir sonuca da kullanım sıklığının artması, tesis ve hizmetten beklentiyi artırması ve bu beklentinin karşılanmaması ve tüm bunların sonucunda da algı puanlarının düşmesinin yol açtığını vurgulamıştır.

Sonuç

Cinsiyet bağımsız değişkenine göre program kalitesi ve fiziksel çevre kalitesi alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuş kadın katılımcıların hizmet algısının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Katılım yılı bağımsız değişkenine göre program kalitesi, etkileşim kalitesi ve çıktı kalitesi alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuş ve kullanım yılı arttıkça hizmet kalite algısının azaldığı gözlemlenmiştir.

Haftalık kullanım sıklığı bağımsız değişkenine göre program kalitesi, etkileşim kalitesi ve çıktı kalitesi alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiş ve haftalık kullanım sıklığı arttıkça hizmet kalite algısının azaldığı gözlemlenmiştir.

Günlük kullanım süresi bağımsız değişkenine göre program kalitesi, etkileşim kalitesi, çıktı kalitesi ve fiziksel çevre alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiş ve günlük kullanım süresi arttıkça hizmet kalite algısının azaldığı gözlemlenmiştir.

Kaynakça

Akbaba, A., Kılınç, İ. (2001) Hizmet Kalitesi Ve Turizm İşletmelerinde Servqual Uygulamaları, Turizm Araştırmaları Dergisi. 12 (2):62-168.

Altan, Ş., Ediz, A. Atan, M. (2003) Servqual analizi ile toplam hizmet kalitesinin ölçümü ve yüksek eğitimde bir uygulama. 12. Ulusal Kalite Kongresi, Kuriloff, A., Hemphill, JM.http://www.academia.edu/9812423/Hizmet_Kalitesinin_%C3%96l%C3%A7%C3%BClmesi_ve_Bankac%C4%B1lık_Sekt%C3%B6r%C3%BCnde_Bir_Uygulama (15.08.2016)

Cloud, D. (1993) Starting and Managing the Small Business, Mc Graw-HillEdition, Singapore

Aslan, M., Koçak, M. S. (2011) Determination of The Service Quality Among Sport and Fitness Centers of Selected Universities, International Journal of Human Sciences, (8) 2: 818-833

Ataberk, E. (2007) Tur Operatörlerinin Paket Tur Organizasyonlarında Hizmet Kalitesi İle Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkileri Belirleyen Faktörler: İzmir İli Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Balcı, V. (2003) Ankara'daki Üniversite Öğrencilerinin Boş Zaman Etkinliklerine Katılımlarının Araştırılması, Milli Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi, Bahar 158: 161-173.

Balcı, V., İlhan A. (2006) Türkiye'deki Üniversite Öğrencilerinin Rekreatif Etkinliklere Katılım Düzeylerinin Belirlenmesi, SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 4 (1): 11-18

Ceyhun S. (2006) Spor İşletmelerinde Hizmet Kalitesi. Doktora. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Değermen, HA. (2006) Hizmet Ürünlerinde Kalite, Müşteri Tatmini ve Sadakati. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Demirel, HN. (2013) Rekreatif Spor/Fitness Programı Sunan İşletmelerde Hizmet Kalitesi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 31

Eraslan, A. (2014) Üniversite Yerleşkelerindeki Rekreatif Spor Merkezlerinde Hizmet Kalitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Ergin, B. M. (2010) Üniversite Spor Merkezlerindeki Algılanan Hizmet Kalitesinin Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) İle İncelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Greenwell, F., Pastore DL. (2004) Perceptions of the Service Experience: Using Demographic and Psychographic Variables to Identify Customer Segments. Sport Marketing Quarterly 11(4): 233-241.

Güven M, Çelik N. (2007) Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi İle Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesini Değerlendirme: Bartın Örneği. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 3(6): 1-20

Güzel, NG. (2006) Yüksek Öğretim'de Turizm Eğitimi ve Hizmet Kalitesi, Yayınlanmamış, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Karaküçük, S. (2005) Rekreatif - Boş Zamanı Değerlendirme, Gazi Kitabevi. Ankara.

Kim, D., Kim, SY. (1995) QUESC-An Instrument for Assessing the Service Quality of Sport Centers in Korea, Journal of Sport Management, (9): 208-220.

Kurtoğlu T. Halkın Yerel Yönetimlerden Spor Hizmetleri Konusunda Beklentileri (Mersin Örneği). Yüksek Lisans. Mersin: Mersin Üniversitesi; 2006.

Memiş UA, Ekenci G. (2007) Spor Merkezlerinde Müşteri Memnuniyeti (Ankara İli Örneği). Gazi BESBD, 12(1): 33-48

Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., Berry, L.L. (1985) A Conceptual Model of Service Quality and its Implications for Future Research. Journal of Marketing, 49: 41- 50.

Robledo, MA (2001) Measuring and Managing Service Quality: Integrating Customer Expectations, *Managing Service Quality*, 11(1): 22-31

Yumuşak, NU (2006) Hizmet Kalitesinin Ölçümü Ve Hizmet Kalitesini Etkileyen Faktörler: Uşak Ticaret Ve Sanayi Odası Uygulaması, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Yüzgenç, AA. (2010) Yerel Hizmetlerin Sunduğu Spor Hizmetlerinde Hizmet Kalitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 28.09.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 22.12.2016

İslam Birliği Fikri ve II. Abdülhamit

İsa YÜCEER*

Müslümanların birliği İslam'ın özü ve Kur'an'ın ruhunu oluşturur. Bu yaklaşımla onlar sorunlarını giderir ve bütünlüğü sağlarlar. İman etmek risk almaktır. Mümin İslam düşmanlarının hasımlığı karşısında varlığını koruma mücadelesi verecektir. Bu da bilinçli hareket etme, dinin hedefini doğru kavrama ve müminleri kardeş bilme anlayışıyla mümkün olacaktır. İslam tüm esaslarıyla Müslümanların ve insanlığın maslahatını gözetmiştir. İki cihan saadeti bu yolla elde edilecektir. Beşer kardeşliği, insanlığın tamamının aynı anne ve atadan geldiği düşüncesi en temel fikirdir. Bunun yanında müminlerin kardeşliği yaklaşımı her bir müminin ana ilkesi ve vazgeçilmez yaklaşımıdır. Osmanlı'nın son döneminde II. Sultan Abdülhamit düşmanın ne düzeyde tehlike oluşturduğunun farkına varmış ve İslam birliği anlayışını tüm imkanlarını seferber ederek gerçekleştirme mücadelesi vermiştir. Bu düşünceye olan ihtiyacın düzeyini fark etmiş ve Müslümanların birliği yaklaşımını gündemde tutmuştur. Bu bir yerde teorinin pratiğe yansıtılması, düşüncenin analizi ve meydan çalışması olmuştur. Dinin özünde var olan düşüncenin tatbikinin yapılmasıdır. Toplumda konuyla ilgili zemin bulunmaktadır. Müslümanların özde ayrılıkları bulunmamaktadır. Ayrılık ayrıntıdadır. Ortaya çıkan fitneler ise düşmanın tuzak, hile ve oyunlarından ibarettir. Müslümanların bunun bilincinde olması ve gaflete düşmemesi gerekmektedir. Sultanın çare olarak düşündüğü bu yaklaşımın canlı tutulması bir dönem de olsa Müslümanları bir arada tutma imkanı sağlamıştır. Konu önemine binaen ve duyulan ihtiyaçtan dolayı üzerinde durulması gereken hususlardandır.

Anahtar Kelimeler: *Birlik, kardeşlik, ihtilaf, ittihat, beraberlik, dostluk, sevgi, farklılık, hoşgörü*

Union of Islam Idea An II Abdulhamid

Union of muslims is core of Islam and soul of Quran. With this approximation they solve their problems and provide unity. Believing takes chance. Muslims will protect themselves from hostility of Islam's enemy. This is possible if Muslims act conscious, well understanding of aim of religion and seeing muslims as a brother. The aim of Islam is affair of Muslims and humanity. Happiness in two world is obtained in this way. The main idea is brotherhood of humanity and originated from same mother and father. Moreover, brotherhood of muslims is main principle and inevitable approximation. In the final period of Ottman Empire sultan II Abdulhamid realized the hazard of enemy and fight for actualization of unity of Islam used every means available. This is a kind of reflection of theory to pratic, analysis of opinion and stage study. It is appling of opinion which is core of the religion. In society there is interest related to topic. In the core of Muslims there are not seperation. Saperation is in the details. Emerging unrests are just trap of enemy. Muslims should be aware of that and should not fall into carelessness. Sultan considered this approximation, should save as a solution. That provide Muslims together for a while. Because of the importance of subject and required neccessity, one should emphazise.

Keywords: *Unity, brotherhood, dispute, accord, togetherness, friendship, love, discrepancy, tolerance.*

* Prof. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, myyuceer@yahoo.com

Giriş

Sultan II. Abdülhamit ile birlikte sonu gelen bir başka şey daha vardır. Bu da onun İslam Birliği düşüncesi ve diğer buna benzer fikirleridir. Bunların başında da onun Müslümanlara sahip çıkma, onların elinden tutma, onlar için fedakarlık yapma ve onlara olabildiğince yardımcı olma düşüncesidir. Zira iman etmiş olmak paylaşmayı, birlikte hareket etmeyi, istişarede bulunmayı ve nimetlerden birlikte yararlanmayı beraberinde getirmektedir. O yapabildiğince Müslümanların iyiliği için çaba vermiştir. Fakat bir gerçek var ki o da dönemin artık hasmın çok güçlü duruma geldiği ve birlikte hareket ettiği, Müslümanların ise zayıf olduğu dönemdir.

Sultanın Müslümanların birliği fikrini paylaşabileceği ve gerçekleşmesi için yardım alacağı kesimler ise fazla değildir. Böyle de olsa en azından fikir bazında dünya Müslümanlarının birliği fikri vardır. Onun vefatı ile birlikte artık İttihad-ı İslam düşüncesinin yeri tarih sayfaları olmuştur. Zira yetkili konumundakilerin bu düşünceye destek verme planı ve niyeti bulunmamaktadır. Bu fikri özümseyenlerin sayısı ise hayli azdır. Müslüman'ın diğer Müslümanların dertleriyle dertlenmesi, haliyle hallenmesi ve imkanlarını bu yolda feda etmesi yaygın kabul görmüş bir düşünce değildi. Zira bu düşünce kişinin kendi rahatından ve sahip olduğu imkan ve fırsatlardan fedakarlık yapmasını gerektirmektedir.

Sultan İttihad-ı İslam fikrini uygulamak için projeler geliştirse de onun zamanında Müslümanlar sömürgelerin eline geçmiş durumdadırlar. Onun çabası ise verebileceği desteği vermek ve din kardeşliği fikrinin getirdiği sorumluluğun bilincinde olmaktır. Yapılabilecek olanı yapmada kusur etmemek ve tehlikenin farkında olmak temel düşüncedir. İslam dini insanların aynı anne ve babadan geldiğini haber vermiş, Müslümanları da din kardeşi olarak tanıtmıştır. Bunun gereği olarak inanmış insanlar dinin emrini yerine getirme görevi çerçevesinde de bu birlikteliğe katkı verme yükümlülüğü bulunuyordu. Fakat bu hususta beklenen duyarlılığın gösterildiğini savunmak kolay olmasa gerektir.

I-İkinci Abdülhamid'in İttihad-ı İslam Fikri Bağlamında Faaliyetlerinden Bir Kesit

Şüphesiz otuz üç yılın çabaları kapsamlı ve çok yönlü faaliyetlerdir. Bunları kendi içinde taksim ederek sunmak, yapılanların boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Onun bu düşüncenin savunucusu ve uygulayıcısı olduğu bilinmektedir. Buna hizmet eden faaliyetlerinin varlığı da açıktır. Bunları yurt içi ve yurt dışı etkinlikleri olarak ayırmak mümkün olduğu gibi maddi ve manevi kısımlarına ayırmak da mümkündür. Tümünde hayır faaliyetleri, insanın yararına olan çalışma ve birliği koruma girişimi görülmektedir.

1-Ulaşım; Merkezden Yemen'e kadar ulaşacağı planlanan demir yolu projesi en belirgin ulaşım aracıdır. Bu yolla Müslümanları demir yolu ile birbiriyle irtibatlı hale getirecektir. Bu ağla kolay ulaşım sağlanacak ve hacca gitme daha güvenli olarak yapılabilecektir. Ayrıca hacca gelenlerin İstanbul'a gelmesi kolaylaşacak ve rahat görüşme imkanı doğacaktır. Bu bir medeniyet projesi olarak görülmektedir. Ulaşan ve ulaşılabilen olmayı sağlama planı olarak görülmektedir. Bunun pek çok kazanımı ve Müslümanlara sağladığı kolaylıklar vardır. Ulaşım yoluyla Müslümanları buluşturma fikridir. Önemli merkezler arasında irtibat kurulduğu gibi bunlarla merkez arasında da ulaşım sağlanacaktır. Ne var ki sonunda dış güçle birlikte hareket eden içteki ayrılıkçılar bu yolu tahrip etmişlerdir.¹ Onun ulaşım projesinin aleyhinde olanlar galip gelmiş ve bu yol harap halde bırakılmış, demirleri sökülmiş, köprüleri tahrip edilmiş ve istasyonları baykuşlara yuva olmuştur. Bunu başlangıçta Batılılarla birlikte hareket ederek inşa işi yürütülürken sonunda iç hasımla dış hasım iş birliği yapmak suretiyle bu proje sonlandırılmıştır.

2-İletişim; Özellikle telgrafi kullanmak suretiyle hızlı iletişimi sağlama belli düzeyde de olsa gerçekleşmiştir. Bu alanda faaliyet yürütenlerin gayrimüslimler olduğu görülmektedir. Bu da teknik alanda gerçekleşen ilerlemeye ayak uyduramama, yetişmiş elemanın bulunmaması gibi sorunlarla alakalıdır.

3-Eğitim Öğretim; Eğitim kurumlarını yaygın hale getirmek suretiyle Müslümanların bu alandaki noksanını giderme faaliyeti yürütülmüştür. Bilgi noksanlığının giderilmesi ve eğitim öğretimde yoğunlaşma onun döneminde hız kazanmıştır. Bu hususta kurumsallaşmaya gidilmesi, iyi yetişmiş insanın temin edilmesi, bu yolda imkan sağlanması ve kaynak temini büyük oranda gerçekleşmiştir. Bu alanda ki gereksinmelerin tümünün tedarik edildiğini savunmak kolay değildir.

4-Ulema İle İrtibat; Bunun belirgin örneği Cemaleddin Afgani ile görüşmesi ve onun fikirlerini alması gibi farklı coğrafyalardan gelen şahsiyetlerle irtibat kurmasıdır. Ulemanın ve din görevlilerinin durumunun iyileştirilmesi dinin kurumlarının (cami vb.) fiziki ihtiyaçlarının giderilmesi ve buralara bakım, onarım vb. de itina gösterilmesi de önemli bir açıdır.

5-Siyasi Konumundan Yararlanma; Özellikle Rusya'nın Osmanlı ülkesindeki kendi resmi din anlayışıyla aynı dini paylaşan kesimleri savunması, Ermenilerle birlikte hareket etmesi, Batının Osmanlı vatandaşı olan Hıristiyanları savunma yolunu seçmesi üzerine bunu değerlendirme düşüncesi gelişmiştir. Osmanlı topraklarının dışında yaşayan özellikle de sömürgelerdeki Müslümanları savunma hakkı doğmuştur. Sultan, Müslümanların imamı ve Halifesi vasfıyla anılmıştır.² Bu özelliği ile onun tüm Müslümanlar üzerindeki hakimiyet yetkisi kastedilmiştir. Onun bu salahiyetini kullanması düşmanın Osmanlıyı parçalama

¹ Ali Hasan Harputlu, *Gurubu'l-hilafeti'l-İslamiyye*, 189; *el-Alemü'l-Arabi fi'l-Asrı'l-Hadis*, 108.

² Harputlu, *a.g.e.*, 181.

planlarına karşı birliği korumaya yöneliktir. Farklı yerlerde ve sömürgelerde yaşayanlarla olan bağ ise gönül bağı ve kalben beraberliktir. Sultana halife ve emiru'l-müminin gibi övgü ifadelerinin kullanılması ona saygının ötesinde bir haslet vermedir. Bu sıfatlara Müslümanların verdiği değerden yararlanma yoluna gidilmesi önemli bir birlik unsuru olmuştur. Bu yolla dünyanın farklı yerlerinde bulunan Müslümanların üzerinde otorite kurması planlanmıştır. Sultan sıfatı siyasi bir vasıf, halife oluşu ise dini ve bir yerde kutsal bir sıfattır. Bu sıfatın Osmanlılarda oluşu tartışılmaz bir durumdur. Bu da ilayı kelimetullah/Allah'ın kelimesini (dinini) en üst konuma getirme yolundaki gayretleri ile izah edilmiştir. Osmanlı halifelerinin hilafetin meşru olduğunu savunan çabalar vermek ve yayın yapmak suretiyle Müslümanların ona bağlılığını sürdürmeleri sağlanmıştır. İngiltere (1882)'de Mısır'ı işgal etmiş, bir Arap halife çıkarmayı ve Müslüman üzerinde onu kullanarak tasarrufta bulunmayı planlamıştır. Sonuçta Osmanlıların karşısına ciddi iddialarla ortaya çıkan bir halife bulunamamış Araplar isyanlarında İngilizlerden destek almış ve onlara destek vermişlerdir. Bu da onların Osmanlı halifesine karşı olumsuz tavrının belirgin göstergesidir.

6-Davetçi Gönderme; Uzun zaman Osmanlı topraklarında Batılı misyonerler faaliyet yürütmüşlerdi. Mütakabiliyet ilkesi gereğince az sayıda da olsa İslam'a davet edecek kimselerin gönderilmesi sağlanmıştır. Fakat bu tür faaliyetler uzun vadeli ve uzun soluklu olmayı gerektiren belki bir insanın ömrünün yetmeyeceği girişimlerdir. Bu yöntemle ümidini yitiren kimselere kurtuluşun gerçekleşeceği fikrini telkin etme, manevi destek verme, irtibatları koparmama, dini ve ilmi heyetler aracılığıyla alakaları canlı tutma sağlanmıştır. Japonya'ya gönderilen Ertuğrul gemisi bulun belirgin örneklerindedir. Fakat geminin batması projesinin başarısız olmasına neden olmuş ve orada yürütülecek faaliyetler sonuçsuz kalmıştır.

7-Hac Etkinlikleri; Osmanlının dünyanın çeşitli yerlerindeki Müslümanlarla en yoğun irtibatı hacda sağlanmıştır. Hacda bulunanlarla görüşmeler yapılması yanında insanların Osmanlı padişahını Müslümanların halifesi olarak tanıması ve orada ki hutbelerde ondan bahsedilmesi ve tüm hacıların bunu kabullenmesi gerçekleşmiştir. Osmanlı Hükümdarlarının o mekanda tüm dünya Müslümanlarının temsilcisi olarak sunulması onlar üzerinde etkili olmuş, Cuma ve bayram hutbelerinde bu unvan ve padişahın ismi yer almış, halk ona gönül bağı ile bağlı kalmıştır. Her ne kadar Batılı ülkeler sömürge yönetimi kursalar da camilerde ki etkinliklerde, dua ve yakarışlarda, manevi bağlılık Osmanlıya olmuştur. Müslümanlar arasındaki bağın sürdürülmesi için hac önemli bir vesile olmuştur.

8-Yurt Dışı Faaliyetleri; -Eğitim Kurumları Açılması Örneği-; Bu girişim genelde İslam'ı bilen şahsiyetlerin yetiştirilmesine yöneliktir. O coğrafya da İslami ilimlerde donanımlı şahsiyetlerin yetiştirilmesi hedef olmuştur.

9-Dünya Müslümanlarını Savunma; Özellikle sömürge altında/idaresinde yaşayan Müslümanların sorunları vardı. Bunlar sahipsiz ve savunmasız olması nedeniyle sömürge güçlerinin zulmüne maruz kalıyorlardı. Sultan temsil ettiği makam gereğince Osmanlı hudutları dışında kalan Müslümanlarla da manevi bağlarla bağlı olarak ilgilenmiştir. Bu da İttihad-ı İslam düşüncesi çerçevesinde gerçekleşmiştir. İslam kardeşliği inancından hareketle dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Müslümanların hunharca öldürüldüğü haberleri İstanbul'a ulaştığı zaman onlara mümkün olan yardımın ulaştırılması veya sefaretleri aracılığı ile baskı yapan ülkeler nezdinde girişimde bulunması yolu izlenmiştir.

10-Yardım Sunumu; İhtiyaç duydukları durumlarda farklı coğrafyalardaki Müslümanlara yardım ulaştırılmıştır. Onların temsilcilerinin İstanbul'a gelip görüşmeler yapması sonunda onların aracılığı ile yardım edilmesi gerçekleşmiştir. Bu yöntemle Müslümanların birbiriyle irtibatı sağlanmış ve bunlar olabildiğince güçlendirilmiştir.

11-Heyetlerle İrtibat Kurulması; Merkeze gelip sultanla irtibat kuran heyetler ve temsilciler aracılığı ile dünya Müslümanları hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur. Heyet olarak gelenler genelde toplumların ileri gelen kesimleriydi. Halk onlara toplumda saygınlığı nedeniyle saygı duyardı. Bu nedenle halkın temsilcileriyle irtibat kurmak halk üzerinde etkiyi artırmıştır. Çünkü onunla görüşmeye gelenler kabile ve aşiret reisi düzeyinde kimselerdi. Bu yöntemle o kabile ve aşiretle bağ kurulmuş oluyordu. Ayrıca bu yolla yardım iletme sağlanmıştır. Bazen de kendisi heyet ve mektup gönderme yolunu izlemiş, mektup gönderdiği kesimle irtibatını güçlü tutmuş ve onun Osmanlıya bağlı kalmasını sağlamıştır. Bu yolla sömürgeye karşı direnme yolları aranmış, onara yol ve yöntem gösterilmiştir.³ Batılıların Müslümanlar üzerindeki planları net olarak anlaşılınca sultanla irtibatlar daha da güçlenmiştir. Sömürgecinin insanlık dışı işlerine karşı Osmanlıdan yardım almak suretiyle sömürgeye karşı direnme imkanının olacağını anlamışlardır.

12-Kitap Dağıtımını Kültürel Etkinlikler; Dini kitap özellikle de ders kitabı dağıtması alakaların devam etmesinde etkili olmuştur. Bu da genelde eğitim kurumlarının canlandırılması, ayakta kalması ve sürekliliğinin sağlanmasına yöneliktir.⁴ Sultanın dönemi dini kitapların ve başta Kur'an nüshalarının bol miktarda dağıtıldığı dönemdir. Çünkü onun döneminde bu hususta yoğun faaliyetler ve bilgiyi yaygın hale getirme etkinlikleri vardır. İçten çok dışta çeşitli merkezlere kitap göndermek suretiyle oralarda dini bilginin yaygın hale gelmesi sağlanmıştır. Bu sadece kitap bazında değil, dergi basımı ve bilgilendirme içerikli olarak da yürütülmüştür. O dönem gazete ve dergi basımında ileri bir düzey vardı. Kendisi bundan azami derecede yararlanmıştı.

³ *Hadru'l-Alemi'l-İslami*, I, 309.

⁴ A. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamit Hatıralarım*, İst., 1986, s. 25.

13-Ehl-i Sünnet ve Şia İhtilafları Sorunu; Geçmişte bu husus önemli bir ayrılık sebebiydi. Onun döneminde sorun azami derecede çözüme kavuşturulmuş, bu da onun girişimi ile gerçekleşmiştir. Fakat bu girişim sürekli olmamış ve sonuçsuz kalmıştır. İslam'a mensup olanlar arasında yaşanan mezhep ayrılığının ihtilafların büyümesine neden olmaması çabası önemli bir girişim olarak ihtiyaç duyulacaktır.

14-Dış Ülkelerdeki Müslümanlarla İrtibatlar; Özellikle Hindistan Müslümanlarıyla kurulan yakın alaka dikkat çekmektedir. Sömürgeye karşı konumda bu faaliyetler etkili olmuştur. Sömürgeci kurtulmanın yolu mücadele vererek sömürgeci kurtulmaktır.

Bu tür çabaların sayısı artırılabilir girişimler olarak görülmektedir. Onun faaliyetlerinin ifade edilen, yazıya geçmiş ve bilinenleri yanında bir de henüz bilinmeyen yönleri vardır. Onunla ikinci taraf arasında neler konuşulduğu, nelere değinildiği ve hangi irtibatların kurulduğu üzerinde durulması gereken önemli bir alandır. Osmanlı'nın ayakta kalması için yürüttüğü faaliyetler, yararlandığı kişiler ve bilgi paylaştığı kişiler büyük öneme sahiptir. O şahısların yazılan hatıraları, resmi belgeler ve bir dereceye kadar o dönemin dış basını konuya önemli ayrıntı ve açıklık getirecektir. Onun kişilerin hangi dine mensup olduğuna bakmaksızın onlarla bağlantı kurduğu ve işin ehlini bulup ondan yararlandığı anlaşılmaktadır. Muhatabının dini temayülü ve inancı değil onun işin ehli olmasını öne çıkararak değerlendirme yaptığı görülmektedir.

II-İttihad-ı İslam Düşüncesi Bağlamında Etkinlikler ve Beklentiler

Birtakım girişimlerin faydalı olacağı ve sorunlara çare bulacağı düşünülmüştü. Araplarla irtibat bağlamında Arapçaya önem verilmesi tasarlanmıştı. Bir ara onu devletin resmi dili olarak kabul etmeyi düşünmüş ve bu yolla Araplarla aradaki bağların kuvvetleneceğini hesap etmiştir. Ona göre Osmanlıca ile Arapça arasında pek fazla bir fark bulunmamaktadır.⁵ Sonuçta bu gerçekleşmeyecek olan bir yaklaşımdı. Onun döneminde milliyetçiliğin yaygın hale geldiği bir ortamda onun bu tasarısı hususunda olumlu bir sonuç almamazdı.

Araplarla ilgili olarak birtakım önemli vazifelerde onların görevlendirilmesinin yararlı olacağı tahmin edilmiştir. Arap vilayetlerinden getirilen bazı kişilerin İstanbul'da yerleştirilmesi, onlara devlet kademesinde görev verilmesi, yüksek mevkilere tayin edilmeleri yoluyla hilafet ve devlete bağlanmaları sağlanmıştır. Uzun vadede ise bu girişim sürdürülmemiş ve beklenen olumlu sonuç elde edilememiştir. Batıların Araplar üzerinde yoğunlaştığı görülünce bu bir formül olarak tasarlansa da artık iş işten geçmişti.

⁵ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ank., 1983, VIII, 408.

Osmanlı ülkesi dışındaki Müslümanlarla ilgi kurulmasını ileri konuma getirme önemli bir projeydi. Müslümanlar o dönemde dünyanın her yerinde yabancıların işgal ettiği yerlerde onların hakimiyetinde yaşıyorlardı. Bunlar her ne kadar halifeye gönülden bağlı kalsalar da acı çekiyor ve ızdırap duyuyorlardı. Harihindeki Müslümanlardan manevi de olsa desek gelmesi Osmanlının Batıya karşı elini güçlendirecekti. Bunların bir birine yaklaştırılması ve irtibatlarının güçlendirilmesi gelecek için bir ümit vaat ediyordu.⁶ İslam Birliği sağlanırsa Müslümanların halifenin çağrısına uyma ihtimali fazlaydı. Bu bir bağlılıktı. Hıristiyanlar ise bu manevi birliği dahi Hıristiyanlar için felaket olarak görüyorlardı. İsyan edip kendi liderlerine halife gözüyle bakan Yemen isyancıları gibi kesimler bulunmakla beraber, içte büyük çoğunluk Osmanlıya bağlıydı.⁷ Dıştaki Müslümanlar ise halifeye bağlılık sömürgeye karşı bir tehdit unsuru olarak korunmuştur. Milyonlarca Müslüman Rus ve Batılıların sömürgesinde yaşıyor ve Osmanlıdan yardım bekliyordu. Bunlar nefis müdafaası yapacak güce sahip değillerdi. İmkansızlıklar içinde yaşıyorlardı. İnsanlara insanca muamele yapılmıyor, sömürgeye yaşayan Müslümanların mal, mülk ve tüm imkanlarını azami derecede sömürge kendi lehine kullanıyordu. Bunu da birkaç bin kişi ile yapıyor, milyonlarca Müslüman bunlara karşı koyamıyordu. Hıristiyanların hakimiyetinde yaşayan Müslümanlara manevinin dışında maddi ve siyasi ne gibi destekler verildiği açıklığa kavuşturulması gereken bir husustur. Gizli yollarla yapılanları bilmemekle beraber askeri alanda pek bir şey yapılamadığı açıktır.

Cihat çağrısı bir güç olarak kullanılabilmeyle beraber bunun gerçekleşmesi kolay görülmemektedir. Askeri olarak yapılabilecek bir şey kalmayınca geriye halifelik unvanını kullanmak kalmıştır. Bu bir nüfuz ve otoriteydi. 1877-8 yenilgisi Müslümanların Osmanlıya ilgisini artırmıştır. Bundan yararlanarak onlara ilgi göstermek birçok kazanımı beraberinde getirecekti. İslam'ın şerefi ve Müslümanların onur ve haysiyetinin korunması öne çıkarılıyordu. Bu da fedakarlıkla sağlanacaktı.

Heyet gönderme yöntemiyle ilişkilerde yoğunluk sağlanacaktı. Farklı yerlerdeki Müslümanlara kadı, müftü vb. düzeyinde insan göndermek suretiyle onların dini ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitmiştir. İslam'ın unutulmaması yabancı hakimiyetinde kendi varlığını ve değerlerini korumanın yolunun bu olduğu anlaşılmıştır. Müslümanların halifesi olarak onlara bu yolla hizmet sunma yoluna gitmiştir. Müslümanlardan gayrimüslimlerin idaresinde yaşayanlar halifeden emir ve görev alır ve aldıkları görevi halife adına yerine getirir. Başarı Müslümanların başarısı olurdu. Bu nedenle sömürgelerde yaşayan Müslümanlar fiziki varlıklarıyla sömürgeye bulunuyorlardı. Oralarda yaşayan kimseler ruhen ve manen halifenin dostlarıydı.

⁶ A. Hamit, *Siyasi Hatıratım*, s. 178.

⁷ İ. Süreyya Sırma, *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları*, İst., 1980.

Davet etme ve görüşme yapma yolunun izlenmesi birtakım yararlar sağlayacaktı. Onun irtibat kurduğu çevrelerle yakın ilişkisinin yansımalarından birisi de onları İstanbul'a çağırıp kendileri ile görüşmeler yapması, dertlerini dinlemesi ve sorunlarına çözüm yolları aramasıdır. Bunlar İstanbul'da büyük ilgi görüyor, döndüklerinde de çevrelerinde bunları anlatıyorlardı. Hediye sunma yöntemi insanlarla yakınlığı sağlayacaktı. Bu yolla bir bağlantı kurulabilirdi. Sultanın bu yolu izlediği ve sağlıklı ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Halifenin perestiş ve otoritesini sağlamada önemli bir faktör olarak olabildiğince bol miktarda hediye vermiştir. İnsanlar bu iyilik karşısında ona saygılı olmuş ve irtibatlar sürdürülmüştür.

Tasavvufla ilgilenmek ve o çevre ile ilişkilerin kurulması önemli kazanımlar sağlayacaktı. Tarikat mensupları ile sıkı ilişkilerin kurulması onların şeyh düzeyindeki şahsiyetleriyle yakın irtibatın sağlanması onların Osmanlıya bağlılığını temin etmiştir. Onların İstanbul'a çağırılması, kendileriyle istişare edilmesi birçok kazanımlar sağlamıştır. Bu şahsiyetler müritlerini farklı yerlere göndererek Müslümanların halifeye bağlı kalmaları sağlayacaktı. Gönderildikleri yerlere mektup götürülmesi, iletişimin sağlanması, önemli haber ve emirlerin verilmesinde bunların ilgili yerlere ulaştırılmasında yoğun çabaları olmuştur. Bu gelişmeler İslam Birliği'nin benimsenmesini sağlamıştır.

Hacılarla ilgili faaliyetler Osmanlının her döneminde üzerinde hassasiyetle durulan bir konu olmakla beraber, sultanın döneminde bunda yoğunlaşma olduğu görülür. Onlara ilgi gösterilmesi sorunlarına çözüm aranmasını sağlamıştır. Sultanın döneminde hacı sayısında artış olmuş ve karşılıklı irtibatlarda yoğunluk yaşanmıştır. Müslümanlar arasında ki yakınlık yanında onların halifeyle iletişimi düzenli şekilde temin edilmiştir. Hac ayları tarafların yoğun ilişkisi için bir fırsattı. Bu vesile ile etkili münasebetler kurulmuş, bunun her yıl tekrarlanması sağlanmış, bilgi akışı istenen düzeye getirilmiş ve haberleşme ilk elden temin edilmiştir. Halife bu ibadetin edası yanında diğer birçok görevler için gönderdiği kimseler eliyle Müslümanların ahvali hakkında kapsamlı bilgi ve haber alma imkanı bulmuştur. Dünyanın farklı yerlerinden hacca gelen üst düzey kimseler Osmanlı yetkilileri tarafından Mekke de ağırlandı. Burada ibadet yapma yanında adeta misafir ağırlama muamelesi yapılmış, bu yolla güzel fırsatlar doğmuş ve insanlar arasında yakınlık sağlanmıştır. Onların Osmanlıya bağlılıklarına sebep olacak olan güzel münasebetler sürdürülmüştür. Tüm bu faaliyetlerin sağlıklı ve sürekli yürütülmesi dünyanın çeşitli yerlerinden gelen ileri düzeyde şahsiyetler üzerinde halifenin nüfuzunu artırmıştır. Sultanın görevden uzaklaştırılmasından sonra bu münasebetlerin aynı seviyede sürdürülemediği ve sömürgelerde yaşayan Müslümanların da rahat şekilde hacca gelemeyeceği görülmüştür.

Elçilikler (Şehbenderlik) aracılığı ile insanlarla irtibatlar kurulmuştur. Bunlar elçilik görevlerinin yanında Osmanlı halifesine bağlılığı sağlayacak faaliyetler olarak yürütülmüştür. Elçiler buldukları yerlerle ilgili önemli

tespitlerde bulunmuşlar, genelde irtibatlar o bölgeden hacca giden kimseler aracılığı ile kurulmuştur.

Şiiilerle ilişkilerin geliştirilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. İslam alemi ile ileri düzeyde dayanışma düşünülmüş ve bunun gerçekleşmesi için çaba verilmiştir. Şiiilere iyi davranmak ve onları rahatsız edici tutumların olmaması için tedbir almak gerekli görülmüştür. Bunların başında özellikle ders kitaplarında onları rahatsız eden ifadeler varsa bunların çıkarılması, onların değer verdiği önemli mekanların tamiri ve kendilerinin eğitimi gibi hususlara önem verilmiştir. Şüphesiz Osmanlı Sünniliğinin hakim olduğu bir ortamdı. Şiiilik varlığını Osmanlı topraklarında da korumuş, onlara karşı zor kullanılmamış ve Şii vatandaşları rencide edecek her hangi bir yola başvurulmamasına özen gösterilmiştir. Ayrıca İran'la yakınlaşma yoluna gidilmiştir. İttihad-ı İslam fikrini savunan basın yayın desteklenmiştir. Mezhep farklılıklarının Müslümanların birlikte hareket etmelerine engel teşkil etmediği tezi üzerinde özellikle durulmuştur.⁸

Buradaki beklenti İran'ın Asya'daki Müslümanlara coğrafya olarak yakınlığı nedeniyle onun oralarda daha etkin olabileceği düşüncesinden kaynaklanmıştır. Onun Doğudaki Müslümanlarla ilişkisi göz önünde bulundurularak birlikte hareket etmenin isabetli olacağı düşünülmüştür. İran'a konuyla ilgili mesaj verilmiş ve bilgilendirme yapılmıştır. Aslında doğuda Rusya tehdidi yanında Hindistan'ı işgal eden İngilizler İran'ı da tehdit ediyordu. Buna rağmen istenen düzeyde İran-Osmanlı yakınlığı sağlanamamıştır. Hiçbir şeyin gerçekleşmediğini iddia etmenin yanlış olacağı açıktır. Osmanlı Şiiayı rencide eden ifadelerden sakındığı gibi İran'ın da Sünnileri rencide eden ifadelerden ve kutlamalardan sakındığı, bunun müteakabiliyet esası üzerine yürütüldüğü ve bu hususta gelişme olduğu nakledilmiştir.⁹

III-Mukayeseli Yaklaşım ve Manevi Destek

İslam'ın kendine has özelliği onun insana yaklaşımında kendini göstermektedir. O mensuplarını fertler olarak ayrı olsalar da onları tek vücut ve bir tek şahıs olarak görmüştür. Bu durumda Müslümanların birliğinin asıl sebebi dini sebeplerdir. Din onları birliğe çağırmıştır. Dinin metinlerinin çağrısı doğrultusunda bu birlik sağlanacaktır. Hz. Peygamberden sonraki dönemde Müslümanların birliğini halife temsil etmiştir. Osmanlıların hilafeti döneminde Müslümanlar ona gönül bağı ile bağlı kalmışlardır. Sömürgecinin Müslümanların yurdunu işgal etmesiyle birlikte Müslümanlar çaresiz hale gelmiş ve Osmanlıdan yardım geleceği beklentisine girmişlerdir.

⁸ Bk. Tercüman-ı Hakikat, 1880, 16 Mayıs, 14 Eylül 1881.

⁹ Bk.; C. Eraslan, *İslam Birliği çerçevesinde II. Abdülhamit'in İlk yıllarında Osmanlı İran Münasebetleri (1878-1882)*'in Tarih Araştırma Merkezi, İst., 1991, s. 221.

Müslümanlar içine düştükleri çaresizlikten tek başlarına kurtulamayacaklardı. Osmanlı ayakta kaldığı müddetçe dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Müslümanlara manevi güç ve ümit kaynağı olmuş, onun varlığından yararlanarak sömürgeye karşı koymayı planlamışlardır. Onun varlığı Müslümanlar için manevi bir sığınak olmuştur. Osmanlının zayıfladığı dönemlerde dıştaki Müslümanlar bundan olumsuz yönde etkilenmişti. Zira sömürgeciler baskı ve onları ezme yoluna gitmişlerdir. Dünya Müslümanlarının halifeye bağlılığı ise manevi bir bağlılıktı. Siyasi otorite olarak sömürgelerde yaşayan Müslümanlar manevi olarak Osmanlı halifesine bağlı kalmışlar bu da İslam Birliğinin temel felsefesini oluşturmuştur. Bu bağlılık Osmanlıya manevi destek anlamı taşımıştır. Bu desteğin varlığı ve Osmanlı halifesinin sözünün edildiği hutbede ismine yer verilmesi dahi düşmanı rahatsız etmiştir. Sömürgecinin çıkarlarıyla İslam Birliği fikri örtüşmediği için tüm sömürge güçleri İslam Birliği fikrine cephe almıştır. Çünkü Osmanlının güçlenmesi ve Osmanlı halifeliği etrafında Müslümanları toparlanmayı başarması aynı zamanda sömürgeye karşı mücadele verenlere destek vermek anlamına gelmiştir. Bu nedenle İslam Birliği fikrinin başarısız olması için ellerinden geleni yapmışlardır.

Müslümanların ileriye gören uleması uyanışa yardımcı olmuştur. Basiretsizlik ve ferasetsizlik de bu birlik fikrinin başarısız olmasında temel faktör olmuştur. Ayrıca sultan her ne kadar İslam Birliği için çaba verse de, bu girişim onun Müslümanların dağılmasını önlemek için verdiği çaba ve aldığı tedbirden ibaretti. Bunun ötesinde onun güçlü ekibi yoktu. Kendisine destek veren büyük bir destekçi de bulunmuyordu. İnsanlar bu birliğin önemini anlamamış ve tehlikenin büyüklüğünü kavramamıştı. Ayrıca Batının çıkarlarıyla örtüşmeyen bir fikrin ayakta kalabilmesi için çok güçlü halk desteğine ve aydınların birlikte faaliyet göstermesine ihtiyaç vardı. Realitede ise bunlar sağlanamamıştır. Müslümanlar birlik ümitlerini saklı tutmuş ve bunu temenni etmişlerse de beklenen olumlu sonuç alınamamıştır.

Gerçek şu ki Osmanlı halifeleri ve Sultan Abdülhamit son gelinen noktada dünya Müslümanları bir tarafa, kendini ayakta tutma sorunu yaşar hale gelmiştir. Hıristiyan güçler karşısında Müslümanların hayatını korumak dahi tehlikeye girmiştir. En azından Osmanlının varlığı dünya Müslümanlarına moral desteği vermiştir. Sultanın döneminde Osmanlının dünya Müslümanlarına askeri destek vermesi kolay görülmüyordu. Bunun sebebi ise sömürge güçleri ile ilişkilerini bozmak istememesidir. Topyekûn Müslüman hareketinin yapılıp sömürgeye karşı çıkılması ise ciddiyet, güç, azim, kararlılık ve fedakarlık isteyen bir işti. Osmanlının ortadan kalkmasıyla milletler arası arenada Müslümanları savunma, manevi de olsa destek verme yolunda önemli bir boşluğun olduğu açık olarak görülmüştür. Bundan önce Jön Türkler dünya Müslümanlarını savunma ve İslam Birliğine destek verme gibi bir düşünceye sahip değillerdi.

Verilen çabalarla Osmanlıya itimat edilmesi sağlanabilirse bu önemli bir gelişme olacaktır. Osmanlının Batı karşısında varlığı dünya Müslümanları için

manevi güç oluyordu. Onun Rusya ve Batı karşısındaki yenilgisi dünya Müslümanları için hayal kırıklığı oluyordu. Bu olumsuz gelişmeler onları endişeye düşürüyor ve kendi akıbetlerinin daha da kötü olacağına üzüntüsünü yaşıyorlardı. Geleceği görenler Osmanlının ayakta kalması için yardımcı olmak gerektiğini düşünüyorlardı. Osmanlının zayıflaması ve ağırlığını yitirmesi, dünya Müslümanları için ümit yitirmeye neden oluyordu. Hindistan Müslümanlarının aralarında yardım toplayıp Osmanlıya göndermesi, onun varlığını devam ettirmesini sağlamaya yönelik bir katkıydı. Manevi destek olarak da halifenin zaferi için dua ediyorlardı.¹⁰

Manevi destek verenler samimi, içten ve iyi niyetli gerçekleşiyor, bunun yanında olumsuz gelişmeler derin kederleri içeriyordu. Sömürgelerde yaşayan Müslümanlar kendi geleceklerini Osmanlının geleceği ile doğrudan alakalı buluyordu. Osmanlı yok olursa, hiçbir Müslüman'ın dikkate alınmayacağı ve önemli görülmeceğini biliyorlardı. Faaliyet olarak yardım toplayıp gönderme ve bildiri dağıtma gibi çabaları yürütüyorlardı. Kendi ortamlarında aktif çalışmalarla destek veriyorlardı. Müslümanlarla Hıristiyanların savaşında dünya Müslümanlarının Osmanlının yanında yer alması doğal bir gelişmeydi. Fakat bu da sınırlı oluyordu. Çünkü hür değillerdi.

Osmanlının varlığının Müslümanlar için ne anlama geldiğinin bilincinde olanlar, onun ayakta kalmasına destek vermiştir. Hindistan Müslümanları bu hususta belirgin tavır almış ve verebilecekleri desteği vermişlerdir. Batılılar ise Osmanlının zayıf dönemlerinden yararlanmış ve sömürgelerine sömürge katmışlardır. Buna karşı dünya Müslümanları bir şey yapamamıştır.

Sultan sömürgelerde yaşananlardan edindiği tecrübe ile hasma güvenilemeyeceği sonucuna varmıştı. Müslümanların ona gönül bağı ile bağlı olmaları dahi bir kazanımdı. Osmanlının bekası için ancak dua yapabildikleri, bunun dışında sömürge altında yaşayanların yapabileceği başka bir şeyin olmadığı görülmüştü. Rusya'ya (1877-8) yenilgisinden sonra özellikle Hindistan Müslümanlarının gönderdiği para yardımı Osmanlının tekrar toparlanıp kaybettiği toprakları geri almak için savaş vermesi düşüncesiyle toplanıp gönderilmişti. Sonuçta bu yardımlar gelmesine rağmen sultan artık savaşa cesaret edememiştir. Bu arada yıldız sarayını yaptırması dikkat çekicidir. Çünkü Dolmabahçe Sarayı sahilde yapıldığı için güvende olmadığını düşünmüştür. Yıldız ise gözden ve sahilden uzakta bir yerde yapılmış, kendisi orada yaşamayı daha güvenli bulmuştur. Ne var ki sonunda dış düşman tarafından değil kendi insanları tarafından tahtından indirilmiş ve saray hayatına mahkum olmuştur. Şu farkla ki Yıldızdaki geniş imkanlar elinden alınmış, Beylerbeyindeki sarayda bir odada yaşamaya mahkum olmuştur. İlahi huzura gitmiş bir insanın faaliyetlerinin analizini yapmakla beraber şahsına rahmet dileme görevimiz bulunmaktadır.

¹⁰ Azmi Özcan, *Panislamizm*, TDV yay., İst., 1992, 95.

Sorumluluk bilincine sahip olmanın önemli bir duruş olduğu açıktır. Osmanlılar hilafeti alırken neyi aldıklarının bilincinde olmak durumundaydı. Çünkü bu makam dünyanın tamamındaki Müslümanlarla çok yakından ilgilenmek, halleriyle hallenmek ve dertleriyle dertlenmek zaruretini gerekli kılmıştır. Osmanlıların özellikle sultanın dönemine gelindiğinde Müslümanların büyük tehlikelerle karşı karşıya oldukları, can güvenliklerinin olmadığı, sömürüldükleri ve buna karşı hiçbir imkana sahip olmadıkları biliniyordu.

Hiç değilse Müslümanlar arasındaki gönül bağından yararlanıp onların himayesi uğrunda daha fazla şeylerin yapılabileceği açıktı. Halifelik sorumluluğu alınca basiretsiz olamaz, gafil yaşayamaz ve sorumsuz olamazlardı. Halifenin neyi üstlendiğinin farkında olması gerekiyordu. Farkındalığın olmaması onların sonunu getirecekti. Batı güdümünde bir hilafet, hilafet değildi. Halifelik unvanıyla Müslümanların sorumluluğunu üzerine almak, tüm Batıyı karşısına almak ve Hıristiyanlardan gelecek tehlikeleri görmek gerekiyordu. Hazırlanan tuzaklar ve oynanan oyunlar vardı. Tüm gelişmeler Müslümanların aleyhine ilerliyordu. Hadimü'l-haremeyni'ş-şerifeyn (iki harem/Mekke ve Medine'nin) hizmetkârı, emiru'l-müminin (müminleri emirleri) unvanlarıyla her Cuma ve Bayram namazında hutbede ismine yer verilmesi ve bekası için dua edilmesi Müslümanların halifeye gönülden bağlılığının bir sembolüydü. Çünkü Cuma namazına giden herkes, bu isimleri, sıfatları ve duaları dinliyor, müminler bu güzel temennilere gerçekten katılıyor ve “amin” diyordu. Fakat bu görünüm ve zahirdeki güzel irtibatın içinin doldurulmasında nelerin yapıp nelerin ihmal edildiğinin sorgulanması gerekmektedir. Çünkü Müslümanların kan, can, mal, iffet ve tüm değerlerini yakından ilgilendiren bir sorumluluk söz konusudur. Her şeyden önce Müslümanların haklı olarak beklentileri vardı. Bunun karşılandığını söylemek mümkün değildir. Mağdur ve mazlum Müslüman haliyle beklenti içine girecektir. Tüm hakları elinden alınan, ülkesi işgal edilen Müslümanların Osmanlı halifesinden yardım beklemesinden daha doğal ne olabilir ki!

Şunu da görmek gerekmektedir. Sultanı ortaya koyup kendisinden önceki ve kendisinden sonraki dönemlerle karşılaştırıldığında onun döneminin İslami şuurlanma, bilgilenme ve bilinçlenme açısından iyi durumda olduğu görülecektir. Kendisinden önceki dönemde Tanzimatçılar tümüyle Batıya yönelmiş, İslami duyarlılıkla bağlarını büyük oranda koparmış, İttihadı Anasır/Müslüman ve gayrimüslimin eşitliği sevdasına kapılmış, İslam'dan verilmeyecek tavizleri vermişlerdir. Sultan'dan sonraki dönemin yetkilileri ise İslam Birliği fikrini rafa kaldırmış, hülyaların peşine düşmüş ve ülkeyi batırmıştır. Sultan ise durabildiği kadar devletin ayakta kalması için din kardeşliği inancından yararlanma yoluna gitmiş, imkanlar dahilinde bunu kullanmış ve düşünce olarak da buna inanmıştır.

Sömürgecilerin temel korkusu Osmanlı sultanının cihada çağırarak olmasıdır. Özellikle İngilizler Hint Yarımadasında Müslümanların halifeye samimi duygularla bağlılardı. Osmanlı Rus savaşında (1877-8) Osmanlı'nın yaşadığı kayıpları ve onur kırıcı akıbetine karşı tekrar Ruslara karşı savaşa

gireceği ve bunun için dünya Müslümanlarını cihada çağıracağını düşünüyorlardı. İngilizler başta olmak üzere sömürgecilerde bu çağrının olabileceği korkusu vardı. Bu da sultanın döneminde sadece bir beklenti olarak kalmıştır. Nüfuz bölgelerini ayırmışlar, kendi aralarında anlaşmış ve ülkeyi paylaşmışlardır.

Onun kendi döneminde girişimlerinin yoğunluk içerdiği görülmektedir. Böyle olmakla beraber onun dönemi dış güçlerin Osmanlı aleyhinde yoğunlaştığı, paylaşma, onu dağıtma ve ele geçirme hesaplarının sonuna gelindiği zamana rastlamaktadır. Böyle büyük hesapların yapıldığı bir devirde onun çevresinde güçlü ekibi ve iyi yetişmiş yeterince elemanı yoktu. Dıştaki düşmanlara ilave olarak içte muhalifleri güçlüydü. Bu durumda onun beklediği olumlu sonucu alması kolay olmayacaktı. Çünkü dönem yükseliş değil, yıkılışa doğru gidiş dönemi idi. Devletin çöküşü için her türlü kötülüğün düşünüldüğü ve devreye konduğu bir dönemde din kardeşliği ve Müslümanların birliği fikri de çözüm olmamıştır. Çünkü basiretlerin kapalı olduğu, hikmetli hareketin görülemediği bir ortam oluşmuştur. Geleceği ve ilerdeki tehlikeleri göremeyen insanlarla güzel şeylerin yapılabilmesi de kolay değildi. Bu insan unsuruyla ancak bu kadarı yapılabildiği görülmüştür.

VI-İttihadı İslam'ın Başarısızlık Nedenleri

Sultanın kapsamlı faaliyetlerine rağmen bu düşüncede sonuç alınamamıştır. Çünkü Osmanlının zayıf dönemi ve yıkılışa gittiği sırada uygulanmaya konmuş bir düşüncedir. Bunun gerçekleşmemesinin önünde birçok mani bulunuyordu. (1908)'de İttihatçıların iş başına gelmesi ve sultanın görevden uzaklaştırılması ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde farklı kesimlerle geçmişte kurulmuş olan alakalar son bulmuş, düşünce bazında Müslümanların birliğini korumanın yerini ulus devletlerin kurulması fikri almıştır. İç ve dış siyasette yeni yöneticiler bunu uygulamamıştır. Sultanın oluşturduğu ortamdan dahi yararlanmak mümkün olmamış, başlatılan bir faaliyetin sonucu alınamamış ve girişimler sona ermiştir.

Başarısızlığın sebepleri çok boyutlu ve girift bir husustur. Müslümanların kendilerinden kaynaklanan ve dıştaki güçlerle ilgili olan yönü vardır. Sebeplerin çok olmasıyla birlikte sonuç bellidir. Müslümanlar birliklerini ve ülkelerini yitirmiş, sömürge haline gelmiş, artık hasımlarının verdiği emri uygulayan, aldığı talimatla hareket eden duruma düşmüşlerdir. Bundan kurtuluşları için de bir ümit bulunmamaktadır.

Misyonerlik faaliyetleri ile birlikte sömürgeci çabaları söz konusudur. Bu güç karşısında İttihad-ı İslam fikri yetersiz olmuştur. Birliği bozma, dağıtma, “parçala yut, parçala yönet” fikri karşısında yeterli olmamıştır. Müslümanların sultana olan kalbi bağları yeni dönemde devam ettirilememiş, sultanın gidişiyle birlikte bu düşüncenin alt yapısı ve zemini de ortadan kalkmıştır. Parçalama

faaliyeti çok yönlü büyük güç haline yürütülünce, kalben bağlılık ve gönül bağının oluşu ve hutbede sultanın ismine yer verme yetersiz kalmıştır. Bu düşüncenin dışında özellikle ulusalcılık ve milli devlet kurma merkezden ayrılma fikri daha cazip halde sunulmuştur. Basın yayın ve misyonerlik faaliyeti birliği dağıtmaya yönelik yoğun faaliyet geçince, birliği koruma düşüncesi güçsüz kalmıştır. Sultandan sonra sahipsiz kalmıştır. Sultanın aldığı tedbirler devam ettirilememiş, İttihad-ı İslam düşüncesinin karşıtları güçlenmiş ve İttihatçıların İttihad-ı İslam'a gönül verdiklerini söylemek mümkün olmamıştır.

Batının bu düşünceye onay vermesi de mümkün değildi. Çünkü bu fikir Müslümanların güçlenmesi anlamına gelirdi. Bu da Batının menfaatleri ile örtüşmemektedir. Müslümanların geçmişte birleştiren bağın din bağı olduğunu fark etmiş ve yeni dönemde dine dayalı bir düşüncenin güçlenmemesi için imkanlarını seferber etmişlerdir. Ayrıca işgal ettikleri yerlerdeki Müslümanların böyle bir düşünceye sahip olmaları onların işine gelmiyordu. Artık hep ulusal düşünceyi hakim kılma, Müslümanların birliği konusunu gündem dışı tutma anlayışı gelişmiş, basın yayında bu düşünce dışlanmıştı. Yeni şiar ve sloganlar ulusalcılığa teşvik ederken, din sürekli gündem dışında tutulmuştur.

Artık tüm girişimler Müslümanların dağıtılması planlarını gerçekleştirme yolundaydı. Böylece bağımsızlık faaliyetleri yürütülürken Müslümanlar birbirine yardım edemeyecekti. Osmanlıda Jön Kürkler sonra da İttihat ve Terakkinin düşüncelerine benzer fikirler özellikle Arap Hıristiyanlar arasında yayılmıştı. Bunlar kurdukları teşkilatları ile kendi ulusal devletlerini kurma girişiminde bulunmuşlardır. “Camiatü'l-İslamiye/İslam Birliği” fikrinin yerini “Camiatü'l-Arabiyye/Arap Birliği” almış, İslam Birliği fikri bırakılmış, onun yerini Arapların kendi aralarında oluşturduğu onlara özgü bir teşkilat almıştır. Bu düşüncenin arkasında ise meselelerin Müslümanların değil Arapların sorunu olduğu tezi ile hareket etme vardır. Tüm azınlıklar Osmanlıdan ayrılmaya çalışırken, bunlar Rum ve Ermeniler gibi sadece gayri Müslimlerden oluşmuyordu. Müslümanlar da bu ayrılıkçı hareketin içinde yer almışlardır. Arap isyanı bunun belirgin örneğidir. Arap ırkçılığının temelinde de Arap Yarımadasında yaşayan gayrimüslimler vardı.

Sultan ile birlikte bu düşünce de tarih olmuştur.¹¹ Sadece Müslümanların birbiriyle olan gönül bağı düzeyinde kalmıştır. Onlar arasına hasımlık tohumlarının atılması artık onları bir daha bir araya getiremeyecek güçtedir. Zira ulusal devletler kurulduktan sonra da yeni sınırlarla birlikte yeni sorunlar hudut ve toprak sorunu bulunmuştur. Bunlar arasında çıkan ihtilaflar ve tefrikaları bir araya getiremeyecek güçte faaliyetlerdir. Müslümanların kardeş olduğu ise dinin belirlediği temel düşüncedir.

Hıristiyanların birlikte hareket ettiği ve Osmanlıyı bitirmede birleştiği bir zaman biriminde Müslümanlara birliklerini korumaları elde kalan yurdu muhafaza

¹¹ Harputlu, *a.g.e.*, 194.

etmeleri için verilen öğütler ve yapılan çağrılar yeterli olmamıştır. Çünkü insanlar fiziki olarak bir arada dahi olsalar, iç dünyaları ve düşünceleriyle bir birinden ayrılmayı kararlaştırmışlarsa, artık onları bir arada tutmanın imkanı bulunmamaktadır. Milliyetçiliğin benimsendiği ve özümsemiği, ulus devlet, milli küçük devlet kurma düşüncesinin hakim olduğu toplumları artık bir arada tutmanın imkanı kalmamıştır. Batının Osmanlıyı parçalayıp bu küçük oluşumları kullanma planının uygulamaya konduğu bir dönemde Müslümanların basiretsizliğine çare bulmak mümkün olmamıştır.

V-Sultan İkinci Abdülhamit Döneminde İttihad-ı İslam Fikri (1876-1909)

Onun tahta geçmesinden sonra ilan edilen anayasa onun görevlerini açık olarak ifade ediyordu. İslam devletinin resmi dini padişah da halife vasfıyla İslam'ın hamisi Osmanlı tebaasının hükümdarı olarak kabul ediliyordu. O göreve başladığında devlet borç içindeydi. Batının müdahalesi ise aralıksız sürmüştür. Batıda İslam ve Osmanlılar aleyhine gelişmeler yaşanmış ve İslam-Hıristiyanlık savaşı olarak yapılır hale gelmiştir.

Pan-Slavizm'i Rusya her yerde Osmanlı aleyhine desteklemiş, isyan çıkarıp Osmanlıya karşı Hıristiyanları desteklemeyi her yerde sürdürmüştür. Basın yayın Hıristiyanların barbar Müslümanlar tarafından öldürüldüğü tezini sürekli işlemiştir. Osmanlı karşıtlığı Rusya ve Batının her aşırıda sürdürdüğü bir yöntemdi. Batıda basın yayın ve siyasetçiler Müslümanları vahşi gösterme, ırz düşmanı olarak tanıtmaya, katliam yapma gibi yapmadıkları işleri onlara isnat ederek aleyhte propaganda yapmışlardır. Sert üslupla Müslümanları karalama, onları kötü tanıtmaya kampanyası sürekli yürütülüyordu. Müslümanlarda birlik ve dayanışma düşüncesi ilerleyince onların aleyhine akıl almaz itham, iftira ve yanlış değerlendirmeler yapılmıştır. Uysal Müslüman beklerken insanlığını savunan Müslüman hareketi ortaya çıkınca onları insanlık karşıtı olarak göstermişlerdir. Müslüman ittifakı çözüm olarak düşünülürken, Batı sürekli karalama yoluna gitmiştir.

Dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Müslümanlar hayati ihtiyaçlarını karşılamada zorlanmıştır. Osmanlı ise birlik ve bütünlüğü koruma yolunda çaba vermiştir. Osmanlı Rus Savaşı (1877-8) veya 93 harbi ile birlikte ittihad-ı Anasır fikrinin pratikte hiçbir geçerliliğinin olmadığı anlaşılmıştır. Osmanlılar bu savaşta toprak kaybedince elden çıkan yerlerden göç eden Müslümanlar Anadolu'ya yerleşmiş ve içte Müslümanların sayısında artma olmuştur. Batılılar kendi aralarında ittifak sağlayabilirlerse Osmanlı'nın parçalanmasını gerçekleştirmede tereddüt etmeyeceklerdi. Bunu da Osmanlı vatandaşları arasına nifak sokarak gerçekleştireceklerdi. Birlik ve bütünlüğü bozmak için her yola başvuracaklardı. İttihad-ı Anasırın gerçekleşmeyeceği anlaşılınca geriye Müslüman unsurların ittihadi düşüncesinin hakim olması kalmıştır. Hiç değilse Müslümanları bir arada

tutmak istiyorlardı. Osmanlıyı koruma ve ayakta tutmanın da yolu buydu. Dünyanın çeşitli yerlerinde sömürgeye karşı direnmek isteyenlere de yardım etme zarureti ortaya çıkmıştı.

İttihad-ı İslam fikrinin ne olduğu bu kavrama ne anlam yüklendiği de önemlidir. Burada esas olan her bir Müslüman ferдин diğer din kardeşine karşı görevi yanında, sultanın Müslümanların halifesi olarak üstlendiği görev ve yükümlülükler önemlidir. Onun şahsiyet olarak samimi bir mümin olduğunu ve görevlerini yerine getirdiğini görmek gerekmektedir. O göreve geldiğinden itibaren taşıdığı sultan ve halife olmanın bilincinde olduğu anlaşılmaktadır. Dünya Müslümanları problemlerini ona arz ettiğinde, o taşıdığı sıfatların önemini daha iyi anlamıştı. Onun İttihad-ı İslam anlayışını dahili (Osmanlı topraklarında) ve harici (Osmanlı arazisi dışındaki) Müslümanlar arasında Panislamizm idi. Bunun maddi ve manevi, sosyal, kültürel, ekonomik, idari ve askeri pek çok yansımaları olacaktır. Osmanlı geçmişte birçok milleti himaye etmişti. Fakat yeni dönemde bunlar Batının etkisiyle ayrılmayı gerçekleştirmişti. Geriye bir aile gibi Müslümanları birbirine bağlayacak olan İslam Birliği fikri kalıyordu. Müslümanlara din birliği fikri ile yaşmak faydalı olacaktır. “Devletin sosyal bünyesi ve politikasının esası din üzerine kurulmuştur.”¹²

Bir ara sultan Cemaleddin Afgani (1839-1897)’den yararlanma yoluna gitmişse de bu da olumlu sonuç vermemiştir. Sultan Afgani’ye fazla itimat etmemiş, Afgani’nin son yılları İstanbul’da faaliyetsiz geçmiştir. Çin’deki Müslümanlarla ilgilenme, heyet gönderme şeklinde olmuş, bu da süreklilik göstermediğinden faaliyetler sınırlı ve kısıtlı kalmıştır.¹³ Şii-Sünni ittifakının sağlanması projesi gerekli görülmiştir. İttihad-ı İslam’ın gerçekleşmesi için alimlerden istifade etmenin yararlı olacağı düşünülmüştür. Zor zamanda İslam birliğinin çerçevesinin kapsamlı tutulması gerekli görülmüş, Şia’nın bunun dışında tutulmasının doğru olmayacağı anlaşılmıştır. Artık Ehl-i Sünnet Şia veya bir başka ekol değil Ehl-i İslam ifadesinin gündemde tutulması isabetli bulunmuş ve sürekli ittifak ve ittifak üzerinde durulmuştur. Mezhep farkını körüklemenin Müslümanlara zarar getirdiğini fark edenler birlik yolunda çaba vermenin isabetli olacağı kanaatinde idirler. Mezhebin ayrı olması bu iki milletin İttihad-ı İslam düşüncesi etrafında birlikte hareket etmesinin önünde engel değildi. Ne var ki tüm iyimser tutumlara rağmen beklenenler gerçekleşmediği gibi Müslümanların halifelik makamıyla ittifak halinde olması teklifleri de İran’da olumlu karşılık görmemiştir. Osmanlı topraklarında terör faaliyeti yürüten Ermeni pek çok kesim İran’da himaye görmüş, oradan gelerek içerde hadise çıkarmış ve oradan silah temin etmişlerdir.

Aslında Osmanlının dağıtılmak üzere olduğu ve dış güçlerin sürekli tuzaklar kurduğu biliniyordu. Aradaki ihtilaflar bir çözüm üretmeyecekti. Arap-

¹² Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, çev. S. Can, İst., 1984, s. 178.

¹³ Övgüler için bk. İ. Süreyya Sırma, *II. Abdülhamit’in İslam Birliği Siyaseti*, İst., 1985, s. 59 vd.

İran ve Hindistan Müslümanları üzerinde duruluyor ve bunların bu ittihada olumlu cevap vermesi bekleniyordu. Şii-Sünni yakınlaşması sağlanabilirse, bunun pek çok faydası görülecekti. Ulema arasında mektuplaşma gibi irtibatın olmasının pek çok yararlarının olması düşünülmüştür. Bu birliğin başarılı olması Müslümanlar için kazanım olacaktı. Ulema ve siyasilere desteğiyle belirli bir düzeye getirilecekti.

Şüphesiz sultanın Panislamizm siyaseti çok yönlü ve kapsamlı bir girişimdir. Osmanlı ülkesinde ve dışında ki Müslümanları kapsayan iki boyutu vardır. Önemli esaslar çerçevesinde yürütülen düşüncenin beklenen sonucu verdiğini söylemek mümkün değildir. Kazanım olarak Müslümanların manevi desteği, halifeye yakınlık göstermesi, dayanışma talebinde bulunmaları dikkati çekmektedir. Bu ilgi sürekli olamamış, yakınlık duygu düzeyinde kalmış, dayanışmanın ileri düzeye getirilmesi mümkün olmamıştır. Sönük bir hareket olarak kalmış ve aksiyonu her yerde açık olarak görülememiştir. Sadece sözlü olarak İran şahı İstanbul'u ziyareti sırasında sultana Kur'an hediye getirip "padişah ve halifeye ancak böyle bir şey verilebilir"¹⁴ gibi söylenen söz ve lafla kalan halifeyi halife tanıma düzeyinde kalmıştır. Duygusal ifadeler, berrak sözler ve tanıyor görünmek yeterli olmayan yaklaşımlardı. Çabalar vermekle beraber beklentilere cevap alındığını söylemek mümkün değildir.

Herkes İslam'ın ve Müslümanların tehlikede olduğunu biliyordu. Batı güçlüydü. Dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Müslümanlar, Batının sömürgesinde eziliyordu. Hristiyan gücüne karşı Müslüman gücü oluşturmanın dışında hiçbir çare yoktu. Etrafında toplanarak faaliyet yürütebilecek tek güç Osmanlı halifesiydi. Onun dışında dünya Müslümanlarını kucaklayan bir güç yoktu. Bunun gerekli olduğunu sömürgece yaşayan Müslümanlar fark etmişti. Zamanın halifesine bağlı kalmak çözüm olacaktı. Müslümanların duygularını tatmin etmek için beklenen kişinin Mehdi olması da gerekmiyordu. Müslümanlar Mehdi veya gaip imamı bekleyerek değil, mevcut Osmanlı halifesine bağlı kalarak kurtuluşlarını kendi çabalarıyla gerçekleştireceklerdi.

Fakat dikkati çeken bir gariplik vardı. Sultan çok sayıda eğitim kurumu açıyor, insan yetiştirmekle sorunların çözüleceğini düşünüyordu. Yetişmiş insanla olumlu sonuçlar alınacağına inanıyordu. Cehaletten kurtuluş ve bilgiyi yaygın hale getirmek insanlar için kurtuluş olacaktı. Sonuca bakıldığında açılan eğitim kurumlarında yetişenler sultana ve onun İslam Birliği düşüncesinin de aleyhindeydi. Sultanla birlikte faaliyet gösterip İslam Birliğini sağlama tezi taraftar bulmuyordu. İnsanların zihninde Müslümanların birliği fikrinin önemli yer aldığını iddia etmek mümkün değildir. Maddeten ilerlemek, akılcılık ve Batının ilerlediğini görerek kendi acizliğini fark etmek yaygın bakış açısıydı. İslam Birliği sadece bir sembol, halife de sembolik bir şahsiyetti. Özellikle Jön Türkler onunla aynı fikirde değillerdi. Sultanın Batının ilmini alması için

¹⁴ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 57.

gönderdiği öğrenci ve ilmi heyetler onun aleyhine siyaset yapıyorlardı. Ona karşı cephe alanların sayısında sürekli artış vardı. Adeta onun 33 yıllık yönetiminden insanlar bıkmıştı. Güçlü muhalifler karşısında yapabileceği bir şey yoktu. 1877 savaşındaki yenilginin şokundan kimse kurtulamamıştı. Ondan sonra da ciddi savaşların olmaması insanları ona karşı hasımlığa sevk etmişti. Şayet sürekli savaş dönemi yaşansaydı felaketler birleştirici olabilir veya ülke tümüyle elden giderdi. Uzun barış döneminin yaşanması içte tefrika, fikir ayrılığı ve yoğun muhalefeti artırmıştır. Bu da sadece gayrimüslimlerden değil Müslümanlardan gelen muhalefetti.

Sultan Hıristiyanların birlik halinde hareket ettiğini görünce buna karşı Müslümanların birliğini savunmasının isabetli olacağını düşünmüştür. Muhtemelen açtığı eğitim kurumları da misyonerlerin eğitim kurumlarına alternatif olacak kurumlardı. Fakat misyoner okullarından yetişenler yetiştirildikleri gaye uğrunda faaliyet göstermişlerdir. Sultanın yetiştirdikleri ise onun ve Osmanlının aleyhinde faaliyetlerin içinde olmuşlardır. Onun beklediği yetişmiş insanın sultanla birlikte hareket edeceği ve İslam birliğini savunacağı beklentisi gerçekleşmemiştir. İslam Birliği tezini savunmada sultanın samimi ve içten olduğunda şüphe bulunmamaktadır. Ona muhalif olanlar arasında da Panislamizm'e inanan birçok kimse vardı. Fakat onlar dahi sultanın yönetiminden şikayetçiydi.

Üzerinde birleşilen husus herkesin sultana karşı olmasıydı. Buradaki gariplik ise sultandan sonra onun bıraktığı boşluğu dolduracak kimsenin olmadığını kimsenin hesap etmemesidir. O ölür veya tahttan indirilirse, onun yerine geçecek ondan daha güçlü siyasi konuma sahip kimsenin bulunmadığı biliniyordu. Dışta ise sadece gönülden bağlılık ve hutbede halifenin ismine yer verme vardı. Bu da sembolik olmaktan ileri gidemiyordu. Çok güçlü bir ideoloji, taraftar bulan bir fikir ve yolunda feda olunan bir düşünce düzeyine gelemeyen ittihad-ı İslam sadece bir temenni olarak kalmıştır. Büyük bir güç, dünya çapında bir düşünce biçimi, ses getiren bir faaliyet olarak süreklilik gösterememiştir. Her ne kadar dinç kaldığı dönemler olmuşsa da zayıf düşmüş, taraftarları onu tüm güç ve imkanlarıyla savunamamış, dünyanın şartları ulusal devlet kurmaya doğru yönelince, insanlar Müslüman olmakla beraber zihinlerinde milli hareketle yönelme temayülü taşımışlardır. Sultanın çabası ise siyasi faaliyet ve tedbir düzeyinde kalmıştır. Geniş halk kitlelerinin özümlediği bir düşünce olamamıştır. "Panislamizm özellikle sömürge altındaki İslam ülkelerinde olağanüstü popüler olmuş ve oralarda milli kimliklerin gelişmesinde son derece önemli rol almıştır."¹⁵

Halifeliğin Osmanlılarda olması avantaj olmakla beraber, dezavantaj olan pek çok olumsuzluk devletin kötü sonunu hazırlamıştır. Yetişmiş insanlar dahi milliyetçilik akımını savunuyordu. Bu akım sadece Sırp, Yunan, Bulgar ve

¹⁵ Özcan, *a.g.e.*, s. 92.

Ermeni gibi kesimler arasında değil, Müslümanlar arasında da yayılmış ve taraftar bulmuştur. Artık İslam Birliği fikri bir temenniden öte geçememiştir.

Müslümanlar arasında sağlıklı iletişimin sağlanması, birbirini doğru tanımanın gerçekleşmesi ve sorunlarını asgariye indirmeleri, onların emelleri arasındadır. Din kardeşliği düşüncesinin gereğini hayata yansıtma, sevinç ve acıda birbirinin yanında olma ve maddi ve manevi imkanları paylaşma II. Abdülhamid'in önemli bir projesidir. O bulunduğu konum nedeniyle konu üzerinde hassasiyetle durmuş ve İslam Birliği fikrini olabildiğince canlı tutma çabası vermiştir. Onun Üsküdar Beylerbeyi Sarayı'na alınışı ile birlikte bu proje de aktifliğini kaybetmiş, sadece düşünce bazında kalmaya mahkum olmuş ve bu fikir onunla birlikte gündemden düşmüştür. İttihad-i İslam anlayışı bağlamında onun başlattığı ve uyguladığı birçok faaliyete son verilmiş, birçoğu da başlı kalmış ve onun yürüttüğü düzeyde etkinlik gösterme söz konusu olmamıştır.

Üsküdar bu yönüyle bir fikrin Sultan'ın vefatı ile birlikte rafa kaldırıldığı mekandır. Bu düşüncenin öncüsü olan şahsiyet düşünce dünyasındaki bu kapsamlı, bütünleştirici ve genelde kabul gören düşüncesi ile birlikte vefat etmiştir. Ondan sonra da bir başka yetkili bu düşünceyi sürdürmemiştir. Başka anlayışları geçerli kılma çabaları ise İttihad-ı İslam'ın bıraktığı boşluğunu dolduramamıştır. Bahsi geçen fikrin uygulayıcısının hayatının son kısmını Üsküdar'da göz hapsinde geçiren şahsiyetin önemli bir projesi olması nedeniyle konu Müslümanların gündemiyle yakından ilgili görmekteyim. Bu husus Müslümanların gündemi kapsamında ve mantalitesi bağlamında ele alınması gereken bir meseledir.

Bu düşüncenin Arap Yarımadasında uygulanış biçimleri, o dönemde basın yayında ele alınış ve işleniş tarzı, bunun yansımaları üzerinde durulması gereken hususlardır. II. Abdülhamit sonrasında bu projeden vazgeçilmesinin getiri ve götürüleri üzerinde durulması ve bunun Müslümanların fikir dünyasına etkisi günümüz sorunlarından. Bir sürecin daha önce başlayıp Dolmabahçe Sarayı sonrasında Yıldız Sarayında sürdürülüşü, Üsküdar'da bitişi ve bu sonun yansımaları açıklığa kavuşturulması gereken ve günümüze ışık tutan meselelerdir.

VI- II. Abdülhamit ve İttihad-ı İslam Projesinin Sonu

Müslümanlar arasında sağlıklı iletişimin sağlanması, birbirini doğru tanımanın gerçekleşmesi, sorunlarını asgariye indirmeleri onların emelleri arasındadır. Din kardeşliği düşüncesinin gereğini hayata yansıtma, sevinç ve acıda birbirinin yanında olma ve maddi ve manevi imkanları paylaşma II. Abdülhamid'in önemli bir projesidir. O bulunduğu konum nedeniyle konu üzerinde hassasiyetle durmuş ve İslam Birliği fikrini olabildiğince canlı tutma çabası vermiştir. Onun Üsküdar Beylerbeyi Sarayı'na alınışı ile birlikte bu proje de aktifliğini kaybetmiş, sadece düşünce bazında kalmaya mahkum olmuş ve bu

fikir onunla birlikte gündemden düşmüştür. İttihad-i İslam anlayışı bağlamında onun başlattığı ve uyguladığı birçok faaliyete son verilmiş, birçoğu da başlı kalmış ve onun yürüttüğü düzeyde etkinlik gösterme söz konusu olmamıştır.

Üsküdar bu yönüyle bir fikrin Sultan'ın vefatı ile birlikte rafa kaldırıldığı mekandır. Bu düşüncenin öncüsü olan şahsiyet düşünce dünyasındaki bu kapsamlı, bütünleştirici ve genelde kabul gören düşüncesi ile birlikte vefat etmiştir. Ondan sonra da bir başka yetkili bu düşünceyi sürdürmemiştir. Başka anlayışları geçerli kılma çabaları ise İttihad-ı İslam'ın bıraktığı boşluğu dolduramamıştır. Bahsi geçen fikrin uygulayıcısının hayatının son kısmını Üsküdar'da geçiren şahsiyetin önemli bir projesi olması nedeniyle konuyu Müslümanların gündemiyle ilgili görmekteyim. Bu husus gündelik hayatın kapsamında ve yaşanan acıların mantalitesi bağlamında ele alınmak durumundadır.

Bu düşüncenin uygulanış biçimleri, o dönemde basın yayında ele alınmış ve işleniş tarzı ve bunun yansımaları dikkat çekicidir. II. Abdülhamit sonrasında bu projeden vazgeçilmesinin acılara sebep olduğu açıktır. Bunun Müslümanların hayatına etkisi bilinmektedir. Bir sürecin daha önce başlayıp bir dönemde bitişi, ayrıca bu sonun yansımaları açıklığa kavuşturulmayı bekleyen sorunlardandır.

Sonuç

Yaşlı çınarı tüketmek için ıslahat dayatması yoğunlaşmıştır. Sömürü pazarı kuranlar Osmanlıya baskı yapmışlar ıslahat taleplerine uyulmasını istemişler Sultan II. Abdülhamit ise bunu geciktirebildiği kadar geciktirmiş ve Batıyı oyalamıştır. Osmanlıya yapılan Batı baskısı aralıksız sürmüştür. Sultan insanları İttihad-ı İslam fikri çevresinde bir arada tutma çabası vermiştir. Batı Osmanlıdan koparabildiğini koparmayı sürdürürken, ayakta kalma çabası verme mücadelesi Sultanın döneminde yoğunudur.

Sultanın döneminde İslam Birliği/Panislamizm dini olduğu kadar siyasi gelişmeleri de içermektedir. Müslümanların ilişkilerine canlılık getirmiştir. Bu düşüncenin ortaya çıkışının sebepleri vardır. En belirginini dünyanın çeşitli yerlerinde Müslümanların yaşadığı meşakkatlerdir. Zor şartlar altındaki dünya Müslümanları bu düşünceden hareketle canlanacak bir beklentiye girmişlerdir. Sultanın İslam Birliği fikrine dünya Müslümanlarından yeterli cevabı aldığı ve katkıları gördüğünü söylemek mümkün değildir. Başa gelenleri biraz da Müslümanların birlik ve bütünlük bilincine eremedikleri için felaketleri yaşadıklarını görmek gerekmektedir.

İslam'ın Müslümanların birlik halinde hareket etmeleri çağrısı onun özünü ve ruhunu oluşturan bir davettir. Dinin metinleri ayet ve hadisleriyle bu konuda çok sayıda öğüt sunmuş ve bunların uygulanmasını istemiştir. İslam tarihi boyunca yapılan uygulamalar ve kazanılan tecrübe Müslümanların kardeşlik,

dostluk ve birliktelik gibi temel hususlarda kazandıkları deneyimin göstergesidir. Bu da bir birikim olarak ortaya çıkmış, bu düşünce benimsenmiş ve özümsemiştir. Müslümanların dinlerinin gereği olan bu beraberliğe gönül vermeleri doğal olarak onlardan beklenen bir tutumdur.

Kaynaklar

- Ali Hasan Harputlu, *Gurubu'l-hilafeti'l-İslamiyye*, 189; *el-Alemü'l-Arabi fi'l-Asrı'l-hadis*, 108.
- Hadıru'l-Alemi'l-İslami*, I, 309.
- A. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamit Hatıralarım*, İst., 1986.
- C. Eraslan, *İslam Birliği Çerçevesinde II. Abdülhamit'in İlk Yıllarında Osmanlı İran Münasebetleri (1878-1882)'in Tarih Araştırma Merkezi*, İst., 1991.
- E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ank., 1983.
- İ. Süreyya Sırma, *II. Abdülhamit'in İslam Birliği Siyaseti*, İst., 1985.
- İ. Süreyya Sırma, *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları*, İst., 1980.
- Özcan, Azmi *Panislamizm*, TDV yay., İst., 1992.
- Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, çev. S. Can, İst., 1984.
- Tercüman-ı Hakikat, 1880, 16 Mayıs, 14 Eylül 1881.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 03.10.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 03.11.2016

Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı*

Yasemin HAYTA**

Öz

Günümüzde kentler, küreselleşme ile birlikte önemli değişimler yaşamaktadır. Kent toplumsal ve siyasal aşamaları şekillendiren bir faktördür. Sanayileşmenin etkisiyle kentte nüfus artarak, nüfus artışının neden olduğu ciddi sorunlar da meydana gelmiştir. Kentlerde son yıllarda artan nüfus nedeniyle kentsel yaşam tarzı dünyaya hâkim olmuştur. Nüfus artışı ile birlikte artan sorunlar kentleri şekillendirmekte ve çözümler de yetersiz kalmaktadır. Küreselleşme olgusunun kent kültürü üzerindeki etkileri ise bütünleşme, standardize olma konusunda kentin mevcut kültürünü ve kültürel mirasını koruyamaması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Küresel kültürün dünya üzerindeki kentleri tekdüze hale getirdiği öne sürülmektedir. Bu çalışmada değişen dünyada kültür kavramı ve kentlerdeki yansımaları üzerine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kültür, Küresel Kültür.

Urban Culture and Changing Urban Concept

Abstract

Today cities, globalization, along with significant changes. Urban is a factor that shaped social and political stages. The effect of instrument for industrialization in the city increased in population, and the serious problems caused by population growth. Cities in recent years due to the growing population of urban lifestyle has been dominating the world. Population growth increased along with the cities of şekillendirmekte and solutions to problems. The phenomenon of globalization is integration impacts on urban culture, the current culture of the city and to standardize cultural heritage on protect is emerging in the form of. Global cities of the world of culture become uniform. In this study, the concept of culture in a changing world and tried urban reflections.

Keywords: Urban, Culture, Global Culture

* Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD Doktora Tezinden türetilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Öğretim Üyesi,
ysaracbasi@beu.edu.tr

GİRİŞ

Kent; toplumsal, siyasal, yönetsel ve ekonomik alanların bütün vatandaşlar için var olduğu yaşam alanıdır¹. Kent kavramı; kentli insanı çevreleyen ve ondan etkilenen tüm boyutları içermektedir. Buna ilave olarak geniş kapsamda tanımlanması gereken bir nitelik taşır. İnsanların yaşamlarını belirli bir toprak parçası üzerinde sürdürdüklerinden bu mekân parçasına “kent” ya da “köy” adı verilmekte olup kent ve köy kavramları her zaman birbirinden kesin çizgilerle ayıramamaktadır². Bu iki mekân birimi arasındaki temel farklılıklar açıklanmaya çalışılarak terimleri netliğe kavuşturmak için uğraşılsa da, farklılıkları ifade ederken kenti yalnızca kalabalık bir yerleşim birimi olarak açıklamak, yeni bir ekonomik teşkilatlanma ve değişmiş bir fiziki çevre olarak belirtmek de yeterli değildir. Çünkü kent aynı zamanda insanın davranış ve düşüncelerini de etkileyen farklı bir sosyal düzeni ifade etmek için kullanılmaktadır³.

Kent kavramı sadece fiziki bir mekân ve nüfus tanımı olmanın ötesinde bir anlama sahiptir. Aynı zamanda köklü yapılanmalar sürecini ifade etmekte olduğundan, kent hakkında çalışmalar ve araştırmalar birçok farklı disiplin tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle kent, çok boyutlu ve sınırları kesin olmayan bir çalışma alanı olup, kent kavramının tek bir tanımla açıklamaya çalışmak belirtildiği üzere kentin çok boyutlu bir unsur olması ve farklı zaman dilimlerinde, toplumdan topluma değişmesi sebebi ile oldukça güçtür. Yapılan tanımlamalar birleştirildiğinde kentin tarımsal olmayan üretim yapıldığı, kontrol fonksiyonlarının toplandığı, belirli büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine ulaşmış bir mekân olması ön plana çıkmaktadır.

Kent kültürü; kent bünyesinde yaşayan insanlarca, ortak bir paydada buluşularak üretilen maddi veya manevi değerlerin oluşum sürecidir. Asıl olan unsur kente dair bir hafızanın oluşması ve üretilen kültürel çıktıların kentli insanlar aracılığı ile anlamlı hale gelmesidir. Diğer bir görüşe göre ise kent kültürü, farklı gelenek ve göreneklerden, farklı kültürlerden gelen kişilerin, bireysel hak ve sorumluluklarının bilincine vararak, yaşadıkları kente özgün görgü ve nezaket kuralları çerçevesinde birlikte yaşama kültürüdür. Dolayısıyla kent kültürü dendiği zaman; her kente ait farklı yorumlar ile kendine has özellikler taşıyan, fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik, biçimsel ve tarihsel unsurlarla şekillenen; kentliler ve onların yaşam biçimlerinden oluşan, sürekli gelişen ve sürdürülebilir kent kavramını yaşatan, geçmişte de gelecekte de yer alan süreçte meydana gelen anlam yüklü bütünlük anlaşılmaktadır.

¹ Kıvılcım Akkoyunlu, “Sürdürülebilir Kent”, *Kent ve Politika: Antik Kentten Dünya Kentine*, Der: Ayşegül Mengi, Ankara, İmge Yayınevi, 2007, s.11-26.

² Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.89.

³ Hikmet Kavruk, *Anakente Bakış*, Hizmet İş Sendikası Yayınları, Ankara, 2002, s. 65.

1. Kültür Kavramı

Kültür kavram olarak bilimsel araştırmalarda en çok üzerinde durulan kavramlardan biridir. Sosyoloji, antropoloji, tarih vb. alanlarda insan olgusu gerek bireysel gerekse toplumsal olarak ayrıcalıkları, benzerlikleri ve değişkenlikleri ile yerel ve evrensel boyutlar ile ele alınmaktadır.

Kültür kelimesini kavramsal olarak açıklayabilmek için ortaya çıkış dönemine ait görüşler incelendiğinde “tarım” ile ilgili anlamı üzerinde birleşilmektedir. Dilbilimciler “kültür” sözcüğünün kökeninin Latince toprak kültürü anlamına gelen edere-cultura sözcüğüne dayandığını ileri sürmektedir⁴. Farklı bir diğer görüş ise kültür kelimesinin kökenini Latince ikamet etmek, yetiştirmek, korumak gibi anlamlara gelen colere sözcüğünden meydana gelen cultura kelimesi olduğunu savunur⁵. Colere sözcüğü; işlemek, onarmak, inşa etmek, bakım ve özen göstermek, ekip biçmek iyileştirmek, eğitmek gibi anlamlara gelmektedir. Kültür kelimesinin temelde tarım ile ilgili anlamı daha sonra kazandığı diğer anlamlar ve kullanımları etkilemektedir⁶. Kültür kelimesi 15. yüzyılın başlarında İngilizceye culture olarak geçmiş ve çiftçilik, genellikle tarım içerikli anlamlarda kullanılırken 16. yüzyıldan itibaren anlamı insan gelişimini de içine alacak şekilde genişlemiştir. Fakat kelimedeki en köklü değişim soyut kavramların yüklenmesinden sonra gerçekleşmiştir. Bazı çalışmalarda kültür teriminin, insanın yetiştirilmesi, işlenmesi, eğitilmesi anlamında ilk kez kullananların Romalı filozoflar Cicero ve Horatius olduğu belirtilmektedir⁷. Cicero tarafından cultura animi şeklinde kullanılan terim insan nefsinin terbiyesi anlamına gelmekte ve kültür kelimesi aynı anlamıyla insanın gerekli bilgileri edinerek akıl yürütme, belli ilkelere göre davranma, nefesine hâkim olma, kişilik sahibi olma hali için bugün de kullanılmaktadır⁸. Kültür kelimesinin soyut anlam kazanmış halinin kullanımı ile ilgili literatürde farklı görüşler de mevcuttur. Moles,⁹ kültür kavramının ilk olarak 1793 basımlı bir Alman sözlüğünde kullanıldığını belirtirken; Güvenç,¹⁰ “culture” sözcüğünün ilk olarak Voltaire tarafından, insan zekâsının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi, yüceltilmesi anlamında kullanıldığını, bu kullanımın ardından Almanca diline geçen sözcüğün Alman dili sözlüğünde “cultur” olarak yer aldığını belirtmektedir. Bir diğer çalışmada ise kültür kelimesinin soyut anlamlı kökeninin Aydınlanma çağına dayandığı ifade edilmekte, kavramın ilk kez 1718’de Dictionnaire de

⁴ Vadim Mejuyev, *Kültür ve Tarih*, (S. H. Yokova, Çev.), Başak Yayınları, Ankara, 1987, s.98.

⁵ Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*. (S. Kılıç, Çev.), İletişim Yayınları. İstanbul, 2005 (Orijinali 1976’da yayımlanmıştır) s. 106-107.

⁶ Özlem, Doğan, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, İstanbul: İnkilap Y., İstanbul, 2000, s. 141.

⁷ Özlem, a.g.e., s.142

⁸ Özlem, a.g.e., s.143.

⁹ Abraham Moles, A., *Kültürün Toplumsal Dinamiği*. (N. Bilgin, Çev.). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983, s. 1.

¹⁰ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*. (9.bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002, s.96.

l'Academie française'de yer aldığı ve genellikle “sanat kültürü”, “yazın kültürü”, “bilim kültürü” gibi bir tamlayıcı ile birlikte kullanıldığı ileri sürülmektedir¹¹.

Kültür kavramının tarihsel gelişimine bakıldığında kültür kelimesinin üç kullanımı dikkat çekmektedir. İlk olarak, 18. yüzyıldan itibaren zihinsel, manevi ve estetik gelişime ilişkin genel bir süreci anlatan kültür; ikincisi özel ya da genel biçimde kullanılan bireyin, toplulukların ya da toplumun yaşam biçimini anlatan kültür ve üçüncüsü ise düşünsel ve sanatsal etkinliğin ürünleri anlamında kullanılan kültürdür. Üçüncü kullanımın birinci kullanımın bir uygulaması olduğunu ileri süren Williams düşünsel ve sanatsal ürünlerin zihinsel, manevi ve estetik gelişimin sonuçları olduğunu belirtmektedir¹².

Emile Durkheim'a göre organik bir bütün olan toplum yapısını belirleyen üç temel unsur bulunmaktadır; İletişim, insanın iradesi dışında toplum yaşamını belirleyen dış koşullar, örf-adet, ahlak, hukuk gibi normatif kurallar. Durkheim'i izleyen Radcliffe Brown'a göre de her toplum kültürü tümü ile özgün bir sistemdir ve sistemsel olarak ele alınmalıdır. Bu yapısal-işlevsel kavrama göre kültür kavramını içinde bulunduğu sosyal sistem belirlemektedir. Sistemin parçaları arasındaki işlevsel bağımlılık sosyal ilişkileri de tayin eder¹³. Gökalp, kültürü en eski dönemlerden başlayarak belirli bir toplumun tarihi deneyimlerinin ona kazandırdığı belli bir kimlik olarak kabul etmektedir. Kültür bir doğal organizma gibi kendi kimliğine karşı gelen yabancı öğeleri dışlamakta ve kimliğini savunmakta olduğunu ileri sürer. Gökalp'e göre kültürü oluşturan en eski ana öge; ilkel inanç sistemidir, evrensel dinler geldiğinde ise halk kendi inanç sistemine uydurmaya çalışmakta ve belli bir kimlik oluşturan kültür başka bir kültür ile özdeşleşmemektedir. Bireyin kimliği oluşurken yaşamı boyunca kazandığı deneyimler kişiliğin oluşmasında etkili olduğu gibi toplumda da etkili olmakta ve köklü bir değişime uğramaktadır¹⁴.

Peter Burke'e göre ise genel olarak kültür, toplumun paylaştığı anlamların, tutumların, değerlerin ve bunların dışa vurulduğu ya da yer aldığı simgesel biçimlerin oluşturduğu bütündür. Ortaçağın sınıflar düzeyinde seçkinlerin yüksek kültürü ile sıradan halkın kültürü Peter Burke'e göre kültür tabakalaşmasını yansıtmaktadır. Halk kültürü resmi olmayan kültür, seçkinler dışında eğitim görmemiş halk kitlelerinin, zanaatkâr ve köylü gruplarının sıradan insanların kültürü, değerleri ve davranışları olarak tanımlamaktadır.¹⁵

En geniş tanımı ile kültür kavramı UNESCO tarafından düzenlenen Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi'nde yer almaktadır. Kültür; bir toplumu ya da toplumsal bir grubu tanımlayan belirgin maddi, manevi, zihinsel ve

¹¹ Galley, C., Cultural policy, cultural heritage and regional development, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, The State University of New Jersey, New Jersey, 2002, s.9.

¹² Williams, *a.g.e.*, s.110.

¹³ Emile Durkheim, *The Rules of Sociological Method*; 1895, s. 88.

¹⁴ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1925, s. 89.

¹⁵ Peter Burke, *Yeni Çağ Başında Avrupa Kültürü*, Çev: Göktuğ Aksent, İmge Kitabevi, Önsöz, Ankara,1995.

duygusal özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütün ve sadece bilim ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini, insanın temel haklarını, değer yargılarını, geleneklerini ve inançlarını da kapsayan bir olgudur¹⁶. Kültür kavramı ile ilgili iki nokta önemlidir; insan gerek doğduğu ve yetiştiği ulusal kültür ortamının gerekse evrensel kültür ortamının etkisinde kalmaktadır. İnsanoğlunun kendi kültüründen miras kalanlara yeni unsurlar ekleyerek kültürünü zenginleştirmektedir. İnsanlığa mâl olmuş kültür, evrensel kültür; bir ulusa ait olan veya kapitalizmin gelişimiyle ortaya çıkan ulus kavramının ürünü olan kültür de ulusal kültür olarak adlandırılmaktadır. Ulusal kültürü evrensel kültürden ayıran unsurlar, coğrafi alanlar, tarihsel dönemler, etnik farklılıklardır¹⁷.

Yerel kültür, ulus ve ülke ölçeğinden daha küçük insan topluluğu ve coğrafya tarafından üretilen kültürdür. Kültür kavramının sınırları bir ülkenin coğrafi sınırlarıyla kısıtlanamayacağı, birçok ülkeyi kapsayabileceği gibi bir ülkenin milli sınırları içinde çok sayıda farklı alt kültürü de barındırabilmektedir¹⁸. Bu sebeple kültür kavramı toplumsal yapı ve kurumların kendisi olmaktan çok kavramsal ve soyut bir modelidir. İsveçli antropolog Ulf Hannerz, ulus ve devletin sınırlarına sıkı sıkıya bağlı kalan kültürlerden oluşan bir dünya fikrini reddetmektedir. Ayrıca milletler üstü endüstri ve küreselleşmeden önce var olan özgün yerli kültür fikrine de karşı çıkmaktadır. Kültürün dinamik doğasına inanan Hannerz, dünyayı, kültürel etkileşim süreci vasıtasıyla yeni kültürel değişimlere ve çeşitliliğe izin veren bir milletler üstü kültürel bağlantı alanı olarak görmektedir¹⁹.

Uygur, kültür ile ilgili tanım yaparken insan unsuruna vurgu yapmaktadır. İnsanın ortaya koyduğu biçimde insanın var olduğu tüm gerçeklik kültür demektir. Kültür, doğanın insanlaştırılma biçimi, bu insanlaştırmaya özgü süreç ve verimdir. İnsan tarafından meydana getirilen her şeyin kültüre dâhil olması, insanın kendisine bakış açısından değerlerini ve amaçlarını nasıl planladığına kadar her şeyin kültürün öğeleri içinde yer aldığını belirtilmektedir. Dolayısıyla örgütler, dernekler, kurumlar, okullar kültürden sayılır ve insanlar arasındaki her türlü alışveriş, bütün maddi ve manevi yapı ve ürünler kültür olarak adlandırılmaktadır. İnsanı diğer canlılardan ayıran temel özelliğin, doğanın kendisi için önceden belirlemiş olduğu kurallar olmadan bir kültür oluşturabilme ve meydana getirdiği kültür ile kendi gelişimini ve varlığını sürdürebilme becerisine sahip olması olarak ifade etmektedir²⁰.

¹⁶ UNESCO, *Mexico City Declaration on Cultural Policies*. Erişim Tarihi: 15 Şubat 2016, UNESCO Web sitesi: http://portal.unesco.org/culture/en/files/12762/11295421661mexico_en.pdf

¹⁷ Emre Kongar, *Kültür Üzerine*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s.13-32.

¹⁸ Güvenç, a.g.e., s.100.

¹⁹Ulf Hannerz, *Cultural complexity: studies in the social organization of meaning*. New York: *Columbia University Press*, 1992, s.37.

²⁰Nermi Uygur, *Kültür Kuramı*, İstanbul, 2006, Yapı Kredi Yayınları, s. 17.

Bauman'a göre de kültür insani bir eylem alanıdır. Kültürden söz etmek için insan etkinlikleri ve üretiminden de söz etmek gerekmektedir²¹. Köktürk göre de; kültür doğada hazır bir şekilde bulunmayan sonradan üretilen ve oluşturulan bir yapıdır. Dolayısıyla yapıyı oluşturan temel özne insandır. Burada yer alan düşüncelere göre insan kültürsüz, kültür de insansız düşünülemez. Bu gerçek aynı zamanda kültürün insanı yetkin bir varlık haline getirdiğini de göstermektedir²². Eagleton da Bauman'ı destekler nitelikte kültürün genler aracılığıyla aktarılmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla kültürü, insanın duyuş, düşünüş ve yaşayış biçimi olarak görmektedir.

Kültürün birey ve toplumla olan ilişkisinde bireyin önemine işaret eden yorumlar olduğu gibi önceliğin toplumda olması gerektiğini savunan fikirler de bulunmaktadır. Eliot, kültür teriminin bireyin, toplulukların ya da toplumun gelişimini göz önünde bulundurduğumuzda farklı çağrışımlar meydana getirdiğini belirtmektedir²³. Bireyin kültürü, bağlı bulunduğu topluluk ya da sınıfın kültürü ile alakalıdır. Topluluk ya da sınıfın kültürü ise parçası olduğu topluma dayanır. Dolayısıyla bu görüşe göre temel olan toplumun kültürü ve terim olarak kültür öncelikle toplumun tamamı ile ilişkili olarak incelenmesi gereken bir kavramdır²⁴.

Williams'a göre, tarihsel süreçte kültür kavramının kullanımındaki farklılıklar günümüzde kültür kelimesinin üç farklı şekilde kullanımıyla görülmektedir. İlk olarak; bireyin, toplulukların ya da toplumların düşünsel, dinsel ve estetik gelişimini ifade etmek, düşünsel ve sanatsal etkinliklere ve bunların ürünlerine sahip çıkmak ve son olarak bireyler, topluluklar ve toplumlar için bir yaşam tarzı, etkinlikler, inançlar ve gelenekler oluşturmaktır²⁵.

2. Kentleşme ve Kent Kültürü

Bireylerin yaşam mekânları kentlerdir. Kentler, kırsal alanları da içine alarak büyüyen, oturma-çalışma-eğlenme fonksiyonları için bireyin tüm zamanını nasıl geçireceğini planladığı, üretim ve tüketim öğelerinin gerçekleştiği mekânlardır. Değişim ve örgütlenmeyi içeren kentleşme sürecinin fonksiyonel etkisi kent yaşam tarzının ortaya çıkması meydana gelen kültürel sonuçlardır. Kentleşme kavramı; çoğunlukla sosyal değişim ile birlikte fakat esas olarak kent toplumlarındaki bireylerin yaşadığı kültürel değişimi dolayısıyla da toplumun kent kültürüne sahip olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kent, gelenek ve göreneklerin, örgütlü tavır ve görüşlerin toplandığı yerdir. Kültürler kentte doğar,

²¹Zygmunt Bauman, *Sosyolojik düşünmek*, (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul, 1998: Açılım Kitap. (Orijinali 1996'da yayımlanmıştır).s. 159.

²²Milay Köktürk, *Kültürün Dünyası*, Ankara: Hece Yayınları, 1996, s. 223.

²³Terry Eagleton, *Kültür Yorumları*, (Ö. Çelik, Çev.). İstanbul, 2005, Ayrıntı Yayınları. (Orijinali 2000'de yayımlanmıştır).s.46.

²⁴Thomas Eliot, *Notes Towards the Definition of Culture*, London: Faber, 1962, s. 21.

²⁵Raymond Williams, *Culture and Society: 1780-1950*. Middlesex: Penguin Books, s.80.

kentte yaşar ve kente katkı sağlarlar. Bu niteliğiyle kentler, belli bir kültürü simgelemektedirler²⁶.

Mekânsal örgütlenmenin kentleşme literatürüne yansması Castells'in bağımlı kentleşme kavramlaştırması ile başlamıştır. Bu görüşe göre gelişmiş ülke kenti ile az gelişmiş ülke kenti arasında bir tür bağımlılık ilişkisi söz konusudur. Bağımlı kentleşme kavramı ile az gelişmiş ülkelerdeki kentleşme kavramı; piyasa mekanizması içinde az gelişmiş ülkelerde kalkınma sürecinde kırsal ve kentsel ülkelerde modern kesimin gelişme hızı kentlerde ya da köylerde tüm emek arzına iş olanağı sağlamaktan uzaktır. Dolayısıyla da az gelişmiş ülkelerde marjinal kesim ve gecekondu doğmaktadır²⁷. Sürecin kent açısından kültürel boyutu ise; modern kültürün belirtilen ilerleme özelliklerine paralel olarak göç eden kişi veya gruplar kentte konumu kesinleştiğinde kentsel bütünleşme olgusunun tamamlanabileceği şeklinde açıklanmaktadır. Bu düşünce ile az gelişmiş ülkelerin ilerleyerek sanayileşme ve modernleşme süreçlerini yaşayacakları ve kentlerin sanayileşmiş, bütünleşmiş kentli kültürünün yer aldığı bir pozisyona gelecekleri kabul görmektedir. Fakat ilerleyen süreçlerde üretimde kalite gibi unsurların önem kazanması ile tekrar merkeze kayma başlamaktadır. Dolayısıyla az gelişmiş ülke ile gelişmiş ülke merkezleri arasındaki güç bağ zayıflamaktadır. Gelişen teknoloji ve üretim sistemlerinin etkisi ile dünyanın tamamının artık kent haline geldiğini söylemek mümkündür. Elektronik iletişim ağları, enerji ve ulaşımın gelişmesi ile dünya topyekûn kentleşmektedir²⁸.

Kentleşme; çevre, teknolojik ve ekonomik örgütlenme ile birlikte bireylerin, toplumla bütünleşmesini sağlayan ve kültürel öğelerin yerleşmesine yol açan kentleşme sürecinin doğal sonucudur. Nüfus artışı, sanayileşmenin etkileri ile birlikte ülkelerin kalkınmasında etkili olmakta ve toplumda örgütlemeye, uzmanlaşmaya ve insanlar arası ilişkilerde kentlere özgü değişikliklere yol açmaktadır. Dolayısıyla nüfustaki bu artış özellikle gelişen ülkelerde sağlıklı veya çarpık kentleşme şeklinde kendini göstermektedir²⁹. Kentsel alanlara kırsal bölgelerden gelen halk eski yaşam tarzını sürdürmektedir. Bu tarz oluşumların artması kentleri büyük köy veya kırsal alan görünümüne sokmaktadır. Bu durum kentlerde yeterince örgütlenememenin yanı sıra eğitim sistemindeki yetersizlikler, her bölgede yeterli sayıda okulun bulunmaması, iş dallarında farklılaşmanın istenilen ölçüde gerçekleşmeden sadece yatay düzeyde kalması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu yatay hareketlilikle birlikte kentsel alanlarda yaşanan göç ile kentte sosyal ve kültürel etkileşim ağı yarım kalmakta dolayısıyla da sosyal gruplar arasındaki uçurum artmaya devam etmektedir³⁰. Kentteki yaşam şekli ile özdeşleşen kültürel kavramlar genel olarak;

²⁶ Leyla Uçkaç, *Kentsel Tasarımın Kent Kimliği Üzerine Etkileri, Keçiören Örneği*, Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s.31.

²⁷ Aslanoğlu, *a.g.e.*, s.96.

²⁸ İlhan Tekeli, *Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982, s.334.

²⁹ Keleş, *a.g.e.*, s. 71.

³⁰ Kemal Kartal, *Kentleşme ve İnsan*, Ankara, 1978, s.6.

ailelerde yaşayan bireylerin sayı olarak azalması, akrabalık ilişkilerinde bağlılığın zayıflaması, kadının yer aldığı aile içerisinde ekonomik özgürlüğünü elde etmesi ile farklılaşan rolü ve ailenin kimi temel fonksiyonlarının toplumsal kurumlara devredilmesi olarak sıralanabilir. Aynı zamanda; tüketime yönelik harcamalarda yaşanan artış, geleneksel iş ve boş zaman değerlendirme alışkanlıkları ile komşuluk ilişkileri, dinlenme, eğlence ve benzer alanlardaki tutum ve davranışlarda meydana gelen değişiklikler olarak sıralanabilir³¹.

Bireyler arası ilişkileri değerler ve normlara göre belirleyen kültürel yapı, bir yandan idealize durumu yansıtır, diğer yandan ise toplumsal yapı doğrudan bir toplumda var olan durum ile ilgilidir. Kültürel yapı genel olarak toplum hayatı açısından olması gerekeni ifade ederken; sosyal yapı, toplum hayatında var olan durumu ortaya çıkarır³². Küçük veya büyük ölçekte bir arada yaşamlarını sürdüren insanlar kendi düşünce ve davranışlarını şekillendiren her türlü inanç, değer ve normlarına göre yaşamlarını sürdürmekte oldukları yapıyı meydana getirmektedirler. Bireylerin örgütlenme dereceleri arttıkça başta ekonomik faaliyetlerdeki çeşitlenmeler, üretim ve mülkiyet araçlarının kullanıma göre ortaya çıkan toplumsal tabakalaşma bireylerin sosyal ilişkilerini daha fazla kurallara dayandırmaktadır³³. Kent gibi büyük bir nüfus yoğunluğunun yaşadığı yerleşim alanlarında bireyler ve bireylerle toplumsal kurumlar arasındaki sosyal ilişkiler bütünü, insanların düşünce ve davranışlarında değişmelere sebep olmaktadır. Toplumdaki bireylerin önce zihinlerinde oluşan ve toplum yaşamının karmaşık yapısından kaynaklanan ilişkiler sistemine yansıyan dinamizm sürekli bir değişime yol açmaktadır. Dünyadaki pek çok ülkede ortak olarak görülen ve daha geleneksel olarak nitelenen, sosyolojik anlamda topluluk halinde yaşayan insanların sanayileşme, kentleşme ve diğer temel faktörlerin etkisiyle ilişkileri örgütlendikçe, daha fazla bir yapılaşmaya doğru gidildiği görülmektedir. Dolayısıyla büyük toplum yaşam tarzına geçildiğinde iki büyük değişim gözlenmektedir. Bunlardan ilki özgürlükçü yani genel olarak bireyselliğe dayanan, bireysel davranışların baskın olduğu ve bu sebeple bazı kültürel değerlerin uygulanmasından vazgeçildiği veya bazı değişikliklerle sürdürüldüğü durumdur. İkincisi ise bu değişimlerin toplumun yani bireylerin sosyal refah düzeylerine göre toplumsal yapıda kurumların farklılaşması ve işleyişlerinde meydana getirdiği değişikliklerdir³⁴. Toplumsal yapı; ekonomik faaliyetler ve ilişkiler ağından oluşan bir alt-yapıya ve ideoloji, inançlar, aile, siyasal özelliklerden meydana gelen bir de üst-yapıya sahiptir³⁵. Gerek toplumsal gerek kültürel yapının aile, din, dil, eğitim, ekonomi, hukuk ve diğer kurumlar ortak unsurlarıdır. Örneğin ekonomik gelişmişlik dereceleri belli göstergeler itibari ile

³¹ Keleş, a.g.e., s. 81.

³² Mustafa Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, (Gen.6.Baskı), İstanbul, 1995, s.344.

³³ Mehmet Yahyagil, *Kentlerin Kültürün Gelişimine Etkileri*, Sosyoloji Konferansları, İ.Ü.İ.F., İstanbul, 25.Kitap, 1998, s.105-120.

³⁴ Yahyagil,a.g.e., s.110.

³⁵ Lauer. R. H., *Perspectives On Social Change*, Boston, 1991, s.72.

benzerlik taşıyan ülkelerin, aile yapıları açısından çekirdek aile özelliği taşısa da aile içi ilişkilerde, kuşaklar arasındaki yardımlaşma ve diğer sosyal ilişkilerde önemli farklılar gözlemlenebilmektedir.

Kent kültürü kavramı açıklanırken kültür birikiminin bir ögesi olan, o kültüre ait değerleri temsil eden, tarihin ve doğanın kente bırakmış olduğu birikimi yansıtan temel ögeyi yani kent kimliğini belirtmek gerekmektedir. Her kentin kimliği, o kente ait süreklilik kazanmış, o kentle özdeşleşmiş ayırt edici özellikler taşır. Kimlik kavramı, canlılar ya da nesnelere için ayırt edici, farklılık oluşturan özellikler olarak tanımlanabilir³⁶. Yani sıra kimlik kavramı, benzerler arasında kıyaslama yani benzerine göre sahip olunan diğer ayırt edici özellikleri ortaya koyar. Kentler açısından kimlik ve kentsel imge olgusu, öncelikle görsel olarak ön plana çıkarken doğal, coğrafi, kültürel öğeler ve sosyal yaşam normlarını da içeren oldukça geniş bir tanımlama kapsamaktadır. Kevin Lynch Kent İmgesi (The Image of the City) adlı yapıtında, isimleri yer aldıkları kentlerin adı ile özdeşleşmiş öğelerden bahsetmektedir. Eiffel Kulesi Paris ile San Marco Meydanı Venedik ile, Topkapı Sarayı ve Mimar Sinan'ın camileri İstanbul ile, Empire State ve Manhattan'ın öteki gökdelenleri New York ile özdeşleşmiş simgelerdir. Gazimağusa'nın Namık Kemal Meydanı her tarihsel çağdan arta kalan fiziksel, görsel ve moral öğelerin oluşturduğu zengin bir kültürel doku taşımaktadır. Bu özellikler küreselleşen süreçte kentleri kendilerine çeken cazibe noktaları haline gelmektedir. Gerek ekonomik gerek sosyal ve kültürel açıdan da bu kentlere talebin artması kentlileri ve yöneticilerini bu alana çekme amacıyla ilginç noktalar ve yeni kimlik öğeleri bulmaya ve var olanı vurgulayarak sunmaya itmektedir. Kentlerin, mekânsal, fiziksel, toplumsal ve kültürel bir bütün oluşturan, kendine özgü kimlikleri vardır. Bir kentin kimliğini oluşturan onun kültür varlığı; kültürüne katkıda bulunan da kentin kimliğidir. Her ikisi arasında çok yakın bir etkileşimin bulunduğu yadsınamayacak bir gerçektir³⁷. Dolayısıyla kent kültürü kavramını dar anlamıyla, belediyenin tiyatro temsilleri, sergileri, kitap fuarları, folklor gösterileri ve benzeri sanat ve kültür etkinlikleri olarak algılanması ve onunla yetinilmesi yanlış ve eksik bir kent kültürü anlayışıdır. Aranması gereken temel ölçüt, kalıcı kültür öğelerinin korunması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesidir. Bu açıdan bakıldığında, son yıllarda çok kullanılan sürekli ve dengeli (sustainable, sürdürülebilir) gelişme kavramının, kent kültürünün korunması açısından elverişli, ancak değerlendirilip zenginleştirilmesi yönünden yetersiz bir kavram olduğu öne sürülebilir. Salt koruma ayağı ağır basan, gelişme yönü eksik bir kavramın, ekonomik, toplumsal ve kültürel yönlerden tutucu uygulamalarla sınırlı kalması, gerçek gereksinimlere yanıt vermemesi de tedirgin edici bir ihtimal olacaktır³⁸.

Kent kimliğini etkileyen en önemli unsurlardan biri de kırdan kente doğru yaşanan yoğun nüfus artışına hazırlıksız yakalanan ve talepleri karşılayamayan

³⁶ Kevin Robins, David Morley, *Kimlik Mekanları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s.35-37.

³⁷ Ruşen Keleş, *Kültür Üzerine*, Mülkiye Dergisi, 2005, Cilt: 29, Sayı: 246.

³⁸ Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, *Sürdürülebilir Kalkınmanın Uygulanması*, Ankara, 1999.

kentlerin mevcut durumudur. Bu durum acil konut ve hızlanması gereken bir kentsel yenileme ihtiyacını doğurmaktadır. Kültürel yapının değiştiği, kentsel değerlerin korunma ihtiyacının göz ardı edildiği, sağlıksız kent gelişim süreci başlamaktadır. Öncelikle mevcut kent yapısının konut ihtiyacını karşılayamaması ile birlikte kent mekânının dışına taşan gecekondu baş göstermektedir. Kentlerdeki bu hızlı dönüşüm toplumsal alt yapının yetersizliği, gerekli koşulların tam olarak oluşmaması ve kentlere göç olgusunun bu eksiklikleri tetiklemesi ile birlikte günümüzün sosyal ve politik yaşamındaki karmaşanın temelindeki kaynağıdır. Kentlerin işlevsel özellikleriyle birlikte oluşan gelişim süreçlerinin gelişen ekonomik dinamiklere ve güçlü aktörlere bağlı olması ve bu mantığa göre gelişim göstermesi, ‘kentsel imgeleri’ de büyük ölçüde farklılaştırmakta ve değiştirmektedir. Ayrıca geleneksel doku içerisinde etkileşim ve değişim sürecine giren kentler gelişmiş dünyanın her hangi bir noktasında bulunabilecek sıradan bir caddeye dönüşmektedir. Bu dönüşüm kent kimliğinin fiziki, sosyo-ekonomik ve demografik yapıya bağlı olarak değişmesine neden olmaktadır. Kent görüntüsü küresel markaların yer aldığı tek tip yapılardan oluşan caddelerden oluşmaktadır. Bu süreçte yapılması gereken kentsel mekân öğelerinin yeniden ele alınarak değişen kültürel yaşamla birlikte yeni kimlikler ve imgeler kazandırmaya yönelik uygulamalara geçilmesidir. Ancak, kent kimliklerinin ve imgelerinin tekrar oluşturulmasında getirilecek önerilerde tek tip ve taklitçi olmayan, akılcı rasyonel çözümlere yer verilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ulusal düzeyde küçük ölçekli de olsa kentlerin tarihi, kültürel ve doğal yapısını iyileştirmeye yönelik çabalar meydana getirilmelidir.

3. Küresel Kültür ve Kent

Küreselleşme, genel olarak iktisadi dönüşümün neden olduğu bir süreç olarak tanımlanırken, bu dönüşüm aynı zamanda somut kültürel değişim dinamiklerini de içinde barındırmaktadır. Küreselleşmenin, kültür temelinde tartışmaları, modernite sürecini olumlayan ve karşı duran söylemlerde şekillenmektedir. Küreselleşme Batı modernitesinin ilerlemesinin bir sonucu olarak kavramsallaştırıldığında, homojen bir süreç olarak somutlaşmaktadır³⁹. Küreselleşmeye tamamlanmamış bir olgu olarak bakıldığında ne ile karşılaşılır sorusuna cevap arayan Waters, bir sanal mekâna ulaşmaktadır. Waters’a göre küreselleşme semboller düzeyinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla ulaşılabilecek netice kültürel küreselleşmedir. Dünyanın küçülerek küreselliğin bir bütün olarak algılanması ile beraber kültürel küreselliğin ortamının oluşması beklenmektedir⁴⁰.

³⁹ Nalan Yetim ve Ayşe Azman, “Türk Burjuvazisinde ‘Millilik Sorunu ve Kültürel Miras’” *Doğu Batı* Sa. 38, Ankara, 2006, s. 203-223.

⁴⁰ Malcolm Waters, 1995, *Globalization*, Routledge.

Küreselleşmenin homojenleşme tezi; özellikle ekonomik çerçevede, standartlaştırılmış bir tüketim kültürünün gereklerine uyulması ve görünüm açısından aşağı yukarı aynılaştırılmasını içermektedir⁴¹. Bu görüşlerde, dönüşümler genelde merkez ve çevre ayırımına dayanmakta ve merkez Batı'dan küreye yayılmaktadır. Küreselleşmenin kültürel dönüşüm süreci, kültürlerarası etkileşimin yoğunlaşması ile ilgili olarak ortak alanın büyümesi diye tanımlanan "akültürasyon" kavramıyla da açıklanmaktadır. Akültürasyon sürecini hızlandıran, yeni teknolojik buluşlarla desteklenen iletişim ve bilişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve genişlemesidir⁴². Bu dönüşüm süreci içinde, bütün kültürler ortak bir platformda buluşmakta ve aynılaşmaktadır. Bu bağlamda, başta tüketim ve eğlence normları düzeyinde aynılaştırma sağlayarak evrensel bir kültür oluşturma düzeyine ulaşılmaktadır. Bu tarz bir kavramsallaştırma, küreselleşmeye sadece tüketim kültürü çerçevesi içinde yaklaşmak ve yaklaşımları tek boyutlu olarak değerlendirmektir. Oysa küreselleşmeye, ekonomi, siyaset, kültür, teknoloji ve benzer alanlarda birbirleri ile eş zamanlı yaşanan, aralarında karmaşık ilişkiler bulunması açısından değerlendirilmesi gereken bir süreçtir. Dolayısıyla, küreselleşme sürecinin ekonomik boyutu yadsınmamakla birlikte kültürel bir yaklaşımın önemi de ortadadır.

İletişim teknolojilerinin gelişmesi küreselleşme boyutuna ciddi katkılar sağlamaktadır. Fakat küreselleşmenin kültürel boyutu, kültürel bazı dinamiklerin küreselleşmeye yol açıp açmadığı ile ilgilidir. Kültürün küreselleşme açısından önemli sonuçlara neden olduğu konusunda, kültürün biçim verdiği yerel hareketlerin küresel sonuçlara nasıl yol açtığı tespit edilmelidir. Bu anlamda toplumsal ilişkilerin çözümlenmesinde, küreselleşme, benzerliklerle birlikte farklılıkların, evrenselleşmeyle birlikte yerelleşmenin, modernleşmeyle birlikte gelenekselleşmenin eş zamanlı yaşandığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır⁴³.

Küreselleşme ve kültürel ilişkiler bağlamında yapılan analizlerin içeriğine bakıldığında, birbirine zıt eğilimleri içeren (yerel ve küresel, evrensellik ve tikellik gibi) diyalektik bir küreselleşme anlayışı görülmektedir. Mevcut kültür tanımlarında sabit bir yerellik düşüncesi ağır basmaktadır. Küreselleşme bu anlamda kültür tanımlamalarını derinden etkilemektedir. Kültürün oluşum sürecinde yerelliklerin önemi olmakla birlikte, uzak mesafeler arasında iletişimi sağlayan araçlar yeni kültürel biçimler ve dayanışma biçimleri üretmektedir⁴⁴. Appadurai'ye göre;⁴⁵ günümüz kültürel ilişkilerinin en önemli sorunu kültürel homojenleşme ve kültürel heterojenleşme arasındaki gerilimdir ve kültürlerarası

⁴¹ John Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, Ç:A. Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s.34.

⁴² Şaylan, *a.g.e.*, s. 141.

⁴³ Fuat Keyman, "*Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri: Türban Sorununu Anlamak*" *Global Yerel Ekseninde Türkiye içinde*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.17.

⁴⁴ Tomlinson, *a.g.e.*, s.43.

⁴⁵ Appadurai, A.; "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy", London, 2000'den aktaran Servet Karabağ; *Mekanın Siyasetleşmesi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006, s.187.

etkileşimi, karışımı sağlayan ve küresel kültürü oluşturan küreselleşmenin yol açtığı kültürlerarası akışlar beş grupta toplanabilir:

İlki, insan hareketliliği ile ilişkili olan akıştır. Bu hareketlilik uluslararası düzeyde yer alan her türlü insan hareketliliğini kapsamaktadır. İkincisi, üretim ve malların hareketliliği ile meydana gelen, teknolojik akıştır. Üçüncüsü, döviz piyasaları ve borsalardaki hızlı para yani sermaye hareketliliğinin oluşturduğu, finans akışıdır. Dördüncüsü, bilişim teknolojilerinin etkisiyle, enformasyonu arttıran medya akışıdır. Beşincisi de, devlet ve devletsiz örgütler tarafından oluşturulan ideolojik akıştır.

Aslanoğlu'na göre,⁴⁶ küreselleşme süreci, eş zamanlı olarak, iki kültür görüntüsü sunmaktadır. Bunlardan ilki, tek bir dünya kültürü oluşumuna ilişkindir. Tüm heterojen kültürler, dünyayı kapsayan hâkim kültürün içinde erimekte ve yok olmaktadır. İkinci kültür görüntüsü ise, kültürlerin sıkışması ile ilgilidir. Farklı kültürler, herhangi bir örgütleyici unsur olmaksızın yan yana akmaktadır. Kültür alan olarak düşünüldüğünde gelişmiş iletişim olanaklarının kültürlerin karşılaşmasına ve birlikte hareket etmesine olanak sağladığı görülmektedir. Giderek artan kültürel hareketlilik ve küresel alan kültürün küreselleşmesinin ikinci ayağını oluşturmaktadır. Kültürün küreselleşmesinin temel dinamiği aslında, teknolojik gelişmeler ve ekonomi kaynaklı olayların dünya toplumlarında aynı şekilde oluştuğu şeklinde algılanmasıdır. Modernite içinde, kültürün iki önemli özelliği vardır; birikilerek aktarılıp, evrimsel bir değişim göstermesi ve zaman içinde kültür öğelerinin birbirlerini etkileyerek bütünlük kazanması durumudur. Küreselleşme ile boyutları farklılaşan ama bütünsel ve hâkim bir kültür oluşumu içinde bulunma ve baskın çoğulcu kültürü benimseme biçimi aynıdır. Dolayısıyla denilebilir ki küreselleşme bir yandan yeni bir kültür oluşturmakta diğer yandan ise var olan kültürleri kendi baskın kültürü ile özdeşleştirmeye çalışmaktadır.

Giddens'a göre⁴⁷ küreselleşme, kültür anlamında hiç de tarafsız değildir ve sonuçları açısından da hiç de olumlu olmayacaktır. Küreselleşme rahatsız edici bir şekilde Batılılaşma damgası taşımaktadır. Kültürel olarak dayatılan ve küreselleşme içinde ifadesini bulan çok uluslu şirketlerin tamamına yakınının Batı kaynaklı olması bu kültür göçünün anlamını daha da iyi anlatmaktadır. Bu şirketler aracılığıyla yayılan ve tüketim alışkanlıklarının değişmesine neden olan bu kültür vasıtasıyla insanların, dünyanın hemen her yerinde yeme, beğeni, eğlence tarzları aynılaşmıştır. Modernliğin tek bir merkezden yayılarak çevre ülkelerde etkili olması, çevre ülkeleri modernleşme süreci yerine çevreselleşme sürecine sokmuştur. Merkez-çevre kuramı bu doğrultuda kültürel karışım süreçlerinin belirleyicisi olmuştur. Az gelişmiş ülkelerde modernleşme batı modernitesinden farklı geliştiği saptaması ilk kez bu kuramla yapılmıştır. Örneğin Türkiye'de kentleşme literatürü incelendiğinde gecekondular anlamında bir

⁴⁶ Aslanoglu, a.g.e., s.160.

⁴⁷ Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.115.

hibritleşme görülmektedir. Farklı sosyal grupların mekânsal olarak ayrılmasına ve üst gelir grubuna dâhil olan kesimin orta çağ kentlerinde olduğu gibi etrafı çevrili alanlarda yaşamalarına Brezilyalılılaşma⁴⁸ denilmektedir. Brezilyalılılaşma bir yönüyle bu süreçte ortaya çıkan hibrid yapıların küreselleşme sürecine dâhil olarak küresel kültür içerisinde akmasıdır. Dolayısıyla zaman ve mekân deneyimlerinin bir arada olduğu yoğun bir şekilde küreselleşmenin etkisi altında olan dünyamızda saflıktan söz etmek mümkün değildir. Kültürler karşılaşmakta, iletilmekte ve iç içe geçmektedir.

Bu aşamada kentler dünya kültürünün karşılaştığı mekânlar olarak ön plana çıkmaktadır. Ekonominin ve yönetimin merkezi olarak kent, insanların yerleşik hayata geçmeleri kadar eski bir tarihi kültürel geçmişe sahiptir. Kentlerin ortaya çıkmasına uygarlıkların doğuşu gözü ile bakılmaktadır. Ekonomik ve kültürel aktivitelerin kentte yoğunlaşması insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Kentler, parçası oldukları toplumun ya da ülkenin kültür sisteminin aynasıdır. Kentlerin ekonomik ve toplumsal yapı özellikleri, içinde buldukları ülkenin teknolojik ve ekonomik gelişme düzeyi ile yakından ilgilidir⁴⁹. Son yıllarda, görünür sonuçları yaşanmaya başlanan küreselleşme olgusunun geliştiği ve ilerlediği merkezler olarak görülen kentlerin kültürlerarası akışı hızlandıran merkezler olma özelliği ön plana çıkmaktadır. Kentler bir yandan küresel bir kültür biçimini yayma işlevini görürken, bir yandan da küreselleşmeye karşı yerel kültürlerini ön plana çıkarıp, bu kültürlerin canlı tutulmalarını da sağlamaktadır. Küreselleşmenin ulus devlet oluşumlarının etkilerini azaltıcı etkisi kentler düzeyinde mikro milliyetçilik akımlarının doğmasına ve cemaatçilik gibi aslında kapalı toplum tipi oluşumlarına sahne olmaktadır. Son dönemlerde, yerleşme ile birlikte sürdürülen kimlik tartışmalarına yön veren de esas olarak kentsel düzeyde oluşan bu tip yerel kültürlerin güçlenmesidir.

4. Modernizm – Postmodernizm ve Değişen Kent

Modernizm kavramının aydınlanma dönemi ile birlikte ortaya çıktığı, hümanizm ve demokrasi temeli üzerine yükselen bir düşünce sistemi olduğu bilinmektedir. ‘Modern’ kelimesi Latince kökenli «modo» (son zamanlar)’den türetilmiştir. Kökeni itibariyle, yeni olanı eski olana göre olumlamaktadır⁵⁰. Klasik Çağdan modernizme geçiş sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Klasik çağda dinin ve kilisenin egemenliği altında olan Batı düşünce dünyası modernizm

⁴⁸ Featherstone, *Undoing Culture*; John Wiseman, *Global Nation? Australia and the Politics of Globalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 60.

⁴⁹ Mustafa Ökmen, *Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Yönetim, Kent ve Kentleşme İlişkileri Üzerine Bir Tartışma*, Çizgi Yayınevi, Konya, 2003, s. 258-259.

⁵⁰ Kasım Küçükalp, *Nietzsche ve Postmodernizm*, İstanbul: Kibele Yayınları, 2010, Syf. 82’den; Kumar, Krishan, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdan Dünyanın Yeni Kuramları*, Ankara: Dost Yayınları, 1999, s. 88.

ile din etkisinden çıkmıştır. Modernizmle birlikte akıl ve aklın egemenliğinde ortaya çıkan ticaretten felsefeye, günlük yaşamdan bilimsel söylemlere kadar her türlü yaklaşım yeniden şekillenmiştir. Bu süreçte dinin kutsal, soyut ve Tanrı temelli açıklamalarının yerini bilimsel, somut ve akıl odaklı değerlendirmeler almıştır. Pozitivizm, rasyonalizm, emprizm, varoluşçuluk gibi felsefi akımlar toplumsal hayatı ve bilimsel yaklaşımı belirleyen önemli felsefi söylemler olmuştur. Foucault'nun görüşlerine göre de akıl ve bilim ilerlemenin aracıdır, nesnel ve evrensel bilgiye akıl ve deney yoluyla ulaşılabilir⁵¹.

Modernite kent bağlamında; genişleyen kapitalist pazarın itici gücüyle oluşan, sanayi hamleleri, nüfus hareketleri, kentleşme ile meydana getirilen nesnel bir modernleşme sürecindedir. Bu açıdan bakıldığında modernitenin iktisadi süreç ve kültürel vizyon birleşimi olduğu görülür. Berman'a göre modernite, kendini dönüştüren mekânsal bir deneyimdir. Bu süreçte kent, kırdan göç eden toplulukların modernite deneyimlerini yaşadıkları alanlardır. Kentin insan davranışlarından, sanata, teknolojiye kadar geniş bir alanı etkileme gücü olduğundan gelen her bireyin kentli olacağı düşüncesi bulunmaktadır.

Postmodernizm; önüne aldığı 'post' eki ile modernizmin devamı, sonucu reddi gibi anlamlarda kullanılmıştır. Devamı ya da reddi olarak yorumlayan düşünürlerin buldukları ortak nokta postmodernizmin bir şekilde modernizmle ilişkili olduğudur. Modernizm kavramının iddia ettiği gibi mükemmelliğe ulaşmadığı fikirlerinin yaygınlaşması postmodernizm görüşünün ortaya çıkmasında etkili rol oynamıştır. Bu süreç; iki büyük dünya savaşı, sosyalizm ve faşizm gibi baskıcı rejimler, sömürgecilik girişimleri ve insan geleceğini tehdit eden boyutlarda küresel ısınma ve benzeri ekolojik sorunlara sahne olmuştur. Modern akıl evrenselliği, birlik ve bütünlüğü, aynı kuralların her yerde geçerli olduğu görüşünü ileri sürmektedir. Post-modernizm düşüncesi ise modernizmin aksine her durumun farklı olduğunu, özel bir biçimde anlaşılması gerektiğini ve her duruma yönelik farklı sonuçlar olabileceği yani tek gerçeklik olmadığı düşüncesini savunur⁵². Postmodernizm, çoğulculuk ve parçalanmanın kabul gördüğü, farklılıkların, çeşitliliğin mekânı olarak görülmektedir. Modernizmde yer alan bireyin sınırlandırılarak kalıplaştırılması fikrine karşı çıkar. Foucault, analizlerinde cinsiyet, okul, hapisane, aile vb. odaklar üzerinde durarak sosyal kontrol stratejileri ile insanı inceler. Foucault'a göre yerel olarak etkili güç odaklarının baskısı engellenmedikçe, kapitalizmde global bir değişim hareketi mümkün olamaz. Modernizmin tekil kentine karşı 'heterotopia' yani birden fazla gidilmek istenen dünya varlığından söz eder⁵³.

⁵¹ Betül Çolak, Postmodernizm Bağlamında Michel Foucault'nun Ahlak Anlayışı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Ankara, 2008, s.3.

⁵² Richard Appiganesi ve Chris Garratt, *Postmodernizm: Yeni Başlayanlar İçin*, İstanbul: Milliyet Yay, 1998, s. 4.

⁵³ Aslanoğlu, *a.g.e.*, s.108.

Postmodernizmde etkili olan parçalanmadır. Postmodern parçalanma doğrudan kişiliği hedef almaktadır. Burada postmodernitenin iki özelliği görülür: Gerçekliğin yerini imajın alması ve şizofrenik parçalanmışlığın anlara dönüşmesi. Yaşamın anlardan çok verilen imajlar üzerine kurgulanması anlamlı zincirler arasındaki bağı koparmaktadır. Birey geçmiş, bugün ve gelecek arasında ki bağı birleştiremediğinde şizofreni durumu ortaya çıkmaktadır. Postmodernist kuramlar, evrensel birey fikrine, gelişimi ve eşit olma sürecine eleştiriler getirmektedir. Kentlerin gelecek kuşaklara, kente göç eden bireylere aktarılacak olan kentli kültürün mekânı olmadığını, parçalandığı ve bir yandan farklılıkların olduğu bir yandan ise farklılıkların giderilerek çeşitli imajların gerçeklik kavramını sorgulattığı bir durumun varlığından söz edilmektedir⁵⁴.

Kentler ortaya çıktıkları andan beri ticaret, yönetim ve din hiyerarşisinin odaklaştığı noktalar olmuşlardır. Günümüzde de giderek kentlerin önem ve işlevi artmaktadır. Kentler, haber, mal, sermaye, insan vb. öğelerin değişimlerinde oldukça etkili bir rol oynamaktadır. Diğer önemli bir husus ise zaman ve mekân üzerinde de etkili olduğudur. Harvey'in sermayenin kentleşmesi kavramında; mekânın önemi kapitalist üretim ilişkilerinin açıklanması ile yani zamanın mekânı içine alarak tahrip etmesi ile açıklanır. Zaman-mekân kavramları açısından bakıldığında; mekânın zaman içinde tahribinin en çok ekonomik düzlemde olduğu görülmektedir. Telgrafın keşfinden, otomobilin kullanılmasına ve günümüz iletişim ve bilişim teknolojisindeki gelişmelerle bir günlük süreç kullanım açısından daha uzun bir hale gelmiştir. Bu dönüşüm tüketim alışkanlıklarından günlük aktivitelere kadar birçok unsuru etkilemiştir. Yaşananların yoğunluğu birey için tanımlanan zaman-mekân algısında kaymalara sebep olmaktadır. Aynı gün içerisinde hangi zaman ve mekânda olduğunu hatırlayamama fikri ile beraber küresel ticaret, mesafelerin yakınlaşması, hayat tarzındaki farklılıklar gibi hızlı değişimler bireyin güvenlik alanında sarsılmalara sebep olabilmektedir. Bu durum yaşamın her alanında yaşanmaktadır örneğin; Konya fasülyesi ve Kaliforniya avakadosunu birlikte satılırken görebiliriz. Kültür hızla parçalanırken ekonomik ve sosyal olan kavramlar kültür kavramı ile ifade edilmeye başlanmıştır.

Bireyler açısından hayatın hızı bu denli değişirken kente bakıldığında mekân kavramının da değiştiği görülmektedir. Dünya birbirine yaklaşırken kentsel mekânlar hiper alanlar olarak yoğunluk kazanmaktadır. Global sermaye ile birlikte bazı kentler yeniden ulus devleti aşan bir önem kazanmaktadır. Bazı kentler sermayeyi çekme amacı ile konum ve ekonomik olarak üst noktalarda yer almaktadırlar. Ekonomik, tarihsel ve jeopolitik konumları kent üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Kentlerde uluslararası ekonomik faaliyetleri çekebilmek için gerekli alt yapı, iş merkezleri, havaalanları ve iletişim ağlarını kurulması gerekmektedir. Zaman-mekân sıkışması bağlamında kentlerin dünya ekonomisinde belirleyici olabilmesi için iç mekânlarında da farklılaşmalar

⁵⁴ David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Oxford, Blackwell, 1989, s.45.

yaşanmaktadır. Mimari ve kentsel tasarım kentin görüntü ve algısında önemli rol oynamaktadır.

Türkiye’de ki kentler açısından bakıldığında; modernite sürecinde batıdaki kentler kadar etkilendiği ortadadır. Toplumsal etkiler ve sonuçlar farklı olsa bile iletişim teknolojisinin etkisi hızlı ve sürekli olmuştur. Bir yandan iletişim bilişim teknolojilerindeki değişimler kentsel yaşamın iç ritmini hızlandırarak parçalanmaya yol açmakta, diğer yandan ise batının gelişmiş kentlerindeki kültürel parçalanma küreselleşmenin etkisi ile kentlerimize taşınmaktadır. Kentlerimizde yer alan bir diğer önemli unsur ise göçtür. Göç eden her grup dünya ekonomisi ile hızlı bir bütünleşmeye girmeyebilir. Göç edenlerin öncelikle iş, ev ihtiyacını karşılamak daha sonra kentli kültürü benimseyeceği fikri vardır. Bu süreçte hemşerilik bağlarının kaybolup yerini kentlilik duygusu alacağı düşünülmektedir. Fakat yapılan araştırmalar hemşerilik fikrinin kaybolmadığı aksine artan bir nitelik kazandığını göstermektedir. Bu gruplar arasında borç, düğün, cenaze vb. alanlarda dayanışma artmaktadır. Kentsel kültürün tamamen kabulü yerine hem bazı farklılıklar oluşmakta hem de bir takım farklılıklar giderilerek kentli kavramının anlam değiştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda kentli kültür ile bütünleşmek yerine kentin fırsatlarını kullanan gruplar kentli olarak değerlendirildiğinde durum daha anlaşılır hale gelmektedir. Kentteki fırsatlardan yararlanma konusunda uzlaşa sağlandığında yani farklı kültürlerin karşılaşacağı yerel hizmetler üretildiğinde uyumsuzlukların azaldığı görülmektedir⁵⁵.

SONUÇ

Özellikle göç ile kente gelen bireylerin yeni girdiği bir toplumda, bir kent toplumu içindeki yerine, rolüne alışması, temel sosyal ilişkilerini çevrenin yardımıyla da olsa kurabilme ihtiyacı vardır. Daha sonra birey ekonomik aktiviteler yoluyla sosyal yaşama, toplumsal kurumlara katılır. Bu aşamada evrensel olarak gözlemlenen bir durum kültürel değerlerin, normların değişmesinde yaşlı kuşağın daha dirençli, genç kuşağın ise daha istekli bir tutum içinde olmasıdır⁵⁶. Kente gelen bireylerde genel olarak kadınların bir işte çalışması, çocuk bakımının eşler tarafından paylaşılması, aile içi kararlarda kadın erkek eşitliğine doğru bir geçiş olması, evlenme ile ilgili şekil ve adetlerdeki yenilikler ve diğer bazı temel konularda değişim yaşanmaktadır⁵⁷.

Kent yaşamında yer alan bireyler doğal olarak kentte yer alan ilişki sisteminin içine girmektedir. Kentin fiziksel yapısını oluşturan doğası, tarihsel eserleri, binaları, caddeleri, sokakları, ibadet yerleri, alışveriş ve eğlence merkezleri kent toplumunun doğal üyesi olan bireyi birincil derecede etkileyen maddi kültür unsurlarıdır. Bireyde aidiyet duygusu artıkça, kentlileştikçe,

⁵⁵ Manuel Castells, *The Urban Questions*, Edward Arnold Press, 1977, s. 445.

⁵⁶ McIver, R.M. ve Page, C.H., *Cemiyet*, MEB Yayını, İstanbul, 1994, s.115-117.

⁵⁷ Beşir Atalay ve diğ., *Türk Aile Yapısı*, DPT Yayını, No:2313, Ankara, 1992, s.99.

kendisini bu maddi öğelerle özdeşirmeye çalışacak ve etkilenecektir. Diğer yandan ise kent yaşamının karmaşık ilişkiler yapısı bireyi değişik sosyal sınıflardan insanlarla karşı karşıya getirerek ayrıca küçük yerleşim yerlerinde rastlanmayan oranda bir kitle kültürü akımının etkisinde kalacaktır. Çünkü kentte kitle kültürünü taşıyan unsurlar çeşitlilik kazanmıştır. Short, kentin dünya ekonomisine bağlanmasının önemli olduğunu, ancak bu bağın yalnızca ticari ya da finansal yollarla yapılmaması gerektiğini ifade etmektedir. Buna ilave olarak turizm, tarih, kültür gibi değerlerin de ön plana çıkması mümkündür. Bu sayede her kentin farklı yapısı gereği kentlerin kendilerine özgü kültürel değerlerinin olacağı öne sürülmektedir⁵⁸.

Kentlerde kültürün gelişmesi açısından zamanımızda etkili bir güç olan medya organlarının ülkelerarası iletişimi yoğunlaştırması halk kültürü, kitle kültürü ve yüksek kültür adı verilen sanat birikimi ayırımını ortaya çıkarmıştır. Kitle kültürü teorisi, kitle kültürünün nasıl ortaya çıktığını açıklamakta fakat sosyal ve kültürel değişimi tam olarak aydınlatamamaktadır⁵⁹. Diğer bir önemli konu ise kentleşme süreci içerisinde yer alıp ekonomik açıdan yeterliliğini tamamlamamış, eğitim düzeylerine uygun bir iş bulamamalarından dolayı kentin dış semtlerinde güç sosyal ve fiziksel koşullarda yaşamını sürdürme zorunda kalan ailelerin durumudur. Zor ve sağlıksız bir çevrede yaşamak durumunda kalan bu insanlar sefalet kuşakları veya ghetto kültürü oluşturulmaktadır⁶⁰. Bu durum neticesinde toplumda farklı kültürel çevreler gelişmekte, kitle kültürü özellikle genç kuşak üzerinde daha olumsuz bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda kentlerin fiziksel ve sosyo-ekonomik özelliklerinin meydana getirdiği kültür çevresi, hem kitle kültürünün doğuş merkezi hem de etkilenme alanları durumundadır. Kentler; popüler, kitle kültürü ve aynı zamanda yüksek kültür olarak anılan sanatsal aktivitelerin sergilendiği yerleşim alanları olması bakımından ilgi odağıdır.

Yaşanılan mevcut durum içerisinde kentler ile birlikte kent yönetim birimleri de bu süreç içerisinde yer almakta ve bu birimlere önemli görevler düşmektedir. Kentlerin, kendilerine kent olma özelliğini veren kent yönetim birimlerinin, iki büyük kültürel görevi vardır. Bunlardan birincisi maddi kültür mirasını korumak, diğeri ise ülkenin temel kültürel değerlerine uygun bir yapılaşma sağlamaktır.

KAYNAKÇA

Akkoyunlu, Kıvılcım, *Sürdürülebilir Kent*, Kent ve Politika: Antik Kentten Dünya Kentine, Der: Ayşegül Mengi, İmge Yayınevi, Ankara, 2007.

⁵⁸ Christine L. Fry, "Globalization and the Experiences of Aging", *Gerontology & Geriatrics Education*, 2005, 26:1, s.10.

⁵⁹ Dominic, Strinati, *An Introduction To Theories Of Popular Culture*, Routledge, London, 1995, s.45.

⁶⁰ Orhan Türkdoğan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm*, TDAV Yayını, İstanbul, 1988, s.109.

- Appandurai, A.; *Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy*, London, 2000'den aktaran Servet KARABAG; *Mekanın Siyasetleştirilmesi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.
- Appiganesi, Richard ve Chris Garratt, *Postmodernizm: Yeni Başlayanlar İçin*, İstanbul: Milliyet Yay, 1998.
- Aslanoğlu, Rana, *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Asa Kitabevi, Bursa, 1998.
- Atalay, Beşir ve diğ., *Türk Aile Yapısı*, DPT Yayını, No:2313, Ankara, 1992.
- Bauman, Zygmunt, *Sosyolojik düşünmek*. (A. Yılmaz, Çev.), Açılım Kitap, İstanbul, 1998.
- Burke, Peter, *Yeni Çağ Başında Avrupa Kültürü*, Çev: Göktuğ Aksin, Ankara, İmge Kitabevi, Önsöz.
- Castells, Manuel, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*, İkinci Cilt (Kimliğin Gücü), (Çev.) Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Christine L. Fry, *Globalization and the Experiences of Aging*, Gerontology & Geriatrics Education, 2005, 26:1, s.10.
- Çolak, Betül, *Postmodernizm Bağlamında Michel Foucault'nun Ahlak Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Ankara, 2008.
- Doğan, Ali Ekber, *Yeni Uluslararası Göç Dalgasının Eşiğinde: Dünya Kentleri'ne Göç, Kentleşme Göç ve Yoksulluk*, Ahmet Alpay Dikmen (ed.), 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara, İmaj Yayıncılık, 2002, s. 20-53.
- Durkheim, Emile, *The Rules of Sociological Method*; 1895.
- Eagleton, Terry, *Kültür Yorumları*. (Ö. Çelik, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Eliot, Thomas, *Notes Towards the Definition of Culture*. London: Faber, 1962.
- Erkal, Mustafa, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, (Gen. 6.Baskı), İstanbul, 1995.
- Featherstone, Mike, *Undoing Culture, Globalization, Postmodernism and Identity*, London: Sage Publications, 1995.
- Galley, C. C., *Cultural Policy, Cultural Heritage And Regional Development*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, The State University of New Jersey, New Jersey, 2001.
- Giddens, Anthony; *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- Gökalp Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1925.
- Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, (9.bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.
- Güvenç, Bozkurt, *Kültürün ABC'si*, (2.bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Hannerz, U., *Cultural Complexity: Studies In The Social Organization Of Meaning*, New York: Columbia University Press, 1992.
- Harvey, David, *The Condition of Postmodernity*, Oxford, Blackwell, 1989.
- Kartal, Kemal, *Kentleşme ve İnsan*, Ankara, 1978.

- Kavruk, Hikmet, *Anakente Bakış*, Hizmet İş Sendikası Yayınları, Ankara, 2002.
- Keleş, Ruşen, *Kent ve Kültür Üzerine*, Mülkiye Dergisi, Cilt: 29, Sayı: 246, 2005.
- Keyman, Fuat; *Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri: Türban Sorununu Anlamak, Global Yerel Ekseninde Türkiye İçinde*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.17.
- Kongar, Emre, *Kültür Üzerine*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.
- Köktürk, Milay, *Kültürün Dünyası*, Hece Yayınları, Ankara, 2006.
- Küçükalp, Kasım, *Nietzsche ve Postmodernizm*, İstanbul: Kibele Yayınları, 2010.
- McIver, R.M. ve Page, C.H., *Cemiyet*, MEB Yayını, İstanbul, 1994.
- Mejuyev, V., *Kültür ve Tarih*. (S. H. Yokova, Çev.). Ankara: Başak Yayınları, 1987.
- Moles, Abraham, *Kültürün Toplumsal Dinamiği*. (N. Bilgin, Çev.). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. 1983.
- Ökmen, Mustafa, *Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Yönetim, Kent ve Kentleşme İlişkileri Üzerine Bir Tartışma, Küresel Sistemde Siyaset, Yönetim ve Ekonomi*, (Editör: Akif Çukurçayır), Çizgi Yayınevi, Konya, 2003.
- Robins, Kevin, Morley, David, "Kimlik Mekanları", Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Strinati, Dominic, *An Introduction To Theories Of Popular Culture*, Routledge, London, 1995.
- Şaylan, Gencay, *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi*, TODAİE, Ankara, 1998.
- Tekeli, İlhan, *Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982.
- Tomlinson, John, *Küreselleşme ve Kültür*, Ç:A. Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Türkdoğan, Orhan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*, TDAV Yayını, İstanbul, 1988.
- Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, *Sürdürülebilir Kalkınmanın Uygulanması Raporu*, Ankara, 1999.
- Uçkaç, Leyla, *Kentsel Tasarımın Kent Kimliği Üzerine Etkileri, Keçiören Örneği*, Ankara, 2006,
- UNESCO, *Mexico City Declaration on Cultural Policies*, http://portal.unesco.org/culture/en/files/12762/11295421661mexico_en.pdf/mexico_en.pdf.
- Uygur, Nermi, *Kültür Kuramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Waters, Malcolm, *Globalization*, Routledge, 1995.
- Williams, Raymond, *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*. (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Williams, Raymond, *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*. (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

- Yahyagil, Mehmet, *Kentlerin Kùltürün Gelişimine Etkileri*, Sosyoloji Konferansları, İ.Ü.İ.F., İstanbul, 25.Kitap, 1998.
- Yetim, Nalan ve Azman Ayşe, *Türk Burjuvazisinde Millilik Sorunu ve Kültürel Miras*, Doğu-Batı Dergisi, Sa. 38, Ankara, 2006, s. 203-223.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 10.06.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 13.12.2016

Kişisel Satışta NLP (Neuro Linguistic Programming) Tekniğinin Kullanımı

Serpil ÜNAL KESTANE*

Özet

Kişisel satış, bilim ve sanatın harmanlanmış içeriğine sahiptir. Satışın başarısında sektör, pazar ve müşteri özellikleri gibi pek çok faktör etkili olduğu gibi satış elemanlarının bilgi ve becerileri ile kişisel yetenekleri çok daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda günümüzde satış elemanlarına bilgi ve yeteneklerini artıracak çok çeşitli satış eğitimleri verilmektedir. Ancak bu eğitimler daha çok bilgi temellidir. NLP (Neuro Linguistic Programming – Zihin Dili Programlama) eğitimi ise bunlardan farklı olarak satış elemanlarının hem iş hem de özel yaşamında kullanabilecekleri uygulamaları içermektedir. Bu çalışmada da NLP'nin bir kişisel satış eğitim tekniği olarak değerlendirilebileceği konu edinmiştir. Çalışma, literatür taramasına dayalı olup daha çok NLP tekniğinin ne olduğu ve kişisel satışta nasıl kullanılabileceğine yönelik bilgileri içermektedir.

Anahtar kelimeler: *NLP, Kişisel Satış, Satış Elemanı Eğitimi.*

The Use of Nlp (Neuro Linguistic Programming) Technique in Personal Selling

Abstract

Personal selling has the integrated content of science and art. While several factors such as sector, market and customers are effective in the success of selling, the know-how and skills of sales personnel and their personal abilities have a great important in it as well. Within this context, today there are various sales trainings that can increase sales personnel's knowledge and skills. However, these trainings are predominantly knowledge based. Unlike these, NLP (Neuro Linguistic Programming) training includes practices which sales personnel can make use of both in their business and personal life. This study is on using NLP as a personal selling training technique. It is based on literature review and mainly includes information about what NLP technique is and how it can be used in personal sales.

Key words: *NLP, Personal Selling, Sales Personnel Training.*

*Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İMYO Pazarlama Öğretim Üyesi,
serpil.kestane@deu.edu.tr

GİRİŞ

Satış, kişinin bakış açısını mantık, bilgi, duygusal bağlantı, dil kullanımı ve karizma ile güven duyarak değiştirebilme yeteneğidir ve amaç karşındaki kişiye pozitif bir hayali deneyim yaşatarak onda bu hayali gerçek kılmaya istek uyandıracak motivasyonu yaratabilmektir (Gün, 2002 : 19).

İnsanların her davranışının, her seçiminin ardında yatan iki neden vardır; acıdan kaçmak ya da hazza yönelmek. Acı ve haz ise iki temel motivasyon unsurudur. Müşterinin acı mı yoksa haz odaklı mı olduğunu bilmek satış elemanının satış sırasında hangi unsuru motivasyon aracı olarak kullanacağını belirler. Ancak bunu fark edebilmek için satış elemanının çok iyi bir gözlem ve analiz yeteneğine ihtiyacı vardır. Birçok geleneksel eğitim programı, her bir satış ortamının ve her müşterinin gereksinimlerinin aynı olduğunu varsaydığı için başarılı olamamış ve kısa bir süre sonra başlangıç noktasına dönmüştür (Knight, 2003:xii). Oysa ki her satış bambaşka bir deneyimdir.

Satış elemanı açısından ürünle/hizmetle ilgili her şeyi çok iyi biliyor olması ya da bildiklerini çok iyi anlatması onu en iyi satış elemanı yapmayacaktır. Bu nedenle satış elemanına geleneksel şekilde verilen temel eğitim teknikleri, bütün müşteriler aynı kategoriye alınarak verildiği için yeterli olmamaktadır. NLP tekniklerinde müşterileri çeşitli sınıflara ayırmak ve her biri ile nasıl iletişim kurulacağını yollarını göstermek mümkün olduğu için bu çalışmada NLP'nin satış eğitimlerinde farklı bir eğitim tekniği olarak kullanılabilmesi üzerinde durulmuştur.

1. NLP TEKNİĞİNE KAVRAMSAL BAKIŞ VE KAPSAMI

NLP, 1970'li yılların başında dil bilimci John Grinder ile matematikçi Richard Bandler'in belirli becerilere sahip olan insanlar ile bu becerilerde mükemmelleşmiş insanlar arasındaki farklılıkları ortaya koyma çalışmalarıyla Kaliforniya'da doğmuştur. Dikkatli ve detaylı gözlem sayesinde üç terapistin davranışları modellenmiştir: Virginia Satir, Fritz Perls ve hipnoterapist Milton Erickson. Çalışmalar sırasında bu bireylerin çok farklı tarzları olmasına karşın şaşırtıcı benzerlikte kalıplar kullandıkları keşfedilmiştir. Bu çalışmaların ardından Grinder ve Bandler tarafından mükemmel performansa sahip başka kişiler de modellendikten sonra insanların performansını geliştirmek, mükemmel iletişimci haline gelmelerini sağlamak ve olumlu kişisel değişikliklerden geçmelerini mümkün kılmak yönünde başkaları tarafından kullanılacak yararlı bir model hazırlamışlardır. Bu model NLP'nin geliştirilmesinde merkez niteliğini taşımaktadır. NLP, hızlı ve etkili bir şekilde davranış değişikliği yaratmaya yönelik çok güçlü teknikler ve bunların nasıl kullanıldıklarını açıklayan uygulama felsefesinden oluşmaktadır (NLPGRUP&INALPTA, 2003:3).

NLP, Nöro Linguistic Programlama kavramının kısaltılmış biçimidir (Knight, 2003:xiv).

Nöro: Görme, duyma, dokunma, tat ve koku alma duyularını kullanarak, insanların dış dünya ile ilgili deneyimlerini bilinçli ya da bilinçaltı düşüncelere dönüştüren nörolojik süreçlerle ilgilidir. Beden ve zihnin bir bütün olarak işleyişini irdeler. NLP'nin en çok üzerinde durduğu konu, nörolojik süreçlerin etkinliğini artırmak ve onu yönetebilme becerisini kazanmaktır.

Linguistik: Dilin, insanların deneyimlerine anlam kazandırması ve bu deneyimleri insanın kendisine ya da başkalarına iletme için kullanımıyla ilgilidir. Dili kullanma biçimi kimlik ve düşünce biçiminin dışavurumudur.

Programlama: Deneyimleri irdeleyerek oluşum basamaklarını belirlemek, hedefe ulaşmak için onları yeniden düzenlemektir. Elde edilen sonuçlar ve onların kişinin kendisi ve başkaları üzerindeki etkileri kişisel programlamanın bir ürünüdür. Her davranış bir dizi düşünce ve tutum sonucu oluşur. Bu diziyi belirleyerek davranışları kodlamak, altyapılarını tanımak olasıdır.

NLP'nin konusu, insan davranışlarını beraberce biçimlendiren bilinçli ve bilinçaltı süreçlerdir. Kısaca NLP, dış dünyadan edinilen deneyimlerin beş duyu ile nasıl bir süzgeçten geçirildiğini ve aynı içsel duyular ve arzulan sonuçlara ulaşmak için bilerek ya da bilmeyerek nasıl kullanılacağını konu almaktadır (Çalışkan,2006:107).

Hemen her disiplinde, bilim ve sanat dalında belli bir bakış açısına ek olarak o bakış açısıyla belirlenmiş bazı varsayımlar bulunmaktadır. İlk etapta, doğruluğu ya da yanlışlığı konusunda tartışmaya ihtiyaç duyulmayan bu varsayımlar hem o alanın daha iyi anlaşılmasını sağlar hem de sava uygun bir dayanak ya da temel oluşturur. NLP'nin de varsayımlarından bazılarına aşağıda yer verilmektedir (Korukçu, 2003:2).

İletişimin Anlamı Alınan Tepkidir: İletişimde genellikle bir kimsenin bir başkasına bilgi aktardığı varsayılır. İletişimde karşı tarafın ne anladığı ve nasıl tepki verdiği çok önemlidir.

Harita ve Temsil Ettiği Arazi Aynı Şey Değildir: Her birey, kendi kişisel deneyimlerinin, inanç ve değerlerinin, duygu ve düşüncelerinin ve hatta alışkanlıklarının oluşturduğu, zihinsel bir dünya modeline sahiptir. NLP terminolojisinde bu dünya modeli “harita” olarak adlandırılır. Dışsal koşulların tümüyle aynı olduğu durumlarda bile aynı şeyin, farklı kişilerce ayrı algılanmasının temelinde harita olarak adlandırılan bu dünya modeli yatar. Buna kısaca “realite” denilebilir. Bölge ise gerçekliktir (Andreas and Faulkner, 2001:27).

Dil Deneyimin İkincil Temsilidir: Dil üçüncü semantik düzeydir. Önce dış dünyadan bir uyarı gelir. Sonra o uyarının temsil ve deneyimi yapılır. Son olarak da birey o deneyimi dil aracılığıyla tanımlar. Dil kendi başına bir deneyim değildir. Sadece bir deneyimin temsilidir. İnsanlar bu anlamların benzerlik taşımaları ölçüsünde birbirleriyle verimli iletişimde bulunabilir. Benzerliklerin

çok az olması durumunda bile iletişim sorunları ortaya çıkar (NLPGRUP and INALPTA, 2003:3).

Zihin ve Beden Aynı Siberetik Sistemin Ayrılmaz Parçalarıdır ve Birbirlerini Etkiler: “Zihin” ve “beden” birbirlerinden bağımsız değildir. Her iki sözcük de aynı “bütün” veya “gestalt” ile ilgili parçalara işaret ederler. Bir bütün olarak hareket ederler ve birbirlerine bağımlı olarak karşılıklı etkileşimde bulunurlar.

Seçme Şansı Hiç Seçenek Olmamasından Daha İyidir: Seçeneklere sahip olmak, daha geniş bir hareket özgürlüğü elde edilmesi istenilen şey için daha fazla olanak demektir. Zorunlu çeşitlilik yasası, insanoğlu da dahil olmak üzere her türlü siberetik sistemde en geniş davranış seçeneğine sahip eleman veya insanın bütün sistemi kontrol edebileceğini söylemektedir. İnsan sistemlerinde kontrol sözcüğü, bireyin kendisine veya başkalarına ait deneyimlerin kalitesini belirli bir anda veya zaman içerisinde etkileyebilme yeteneğine işaret eder. Seçenek elbette seçeneksizliğe göre daha tercih edilir bir durumdur. Seçenekler ne kadar çok olursa o kadar iyidir.

Başarısızlık değil, sadece geri besleme eksikliği vardır: NLP’de deneyimleri başarısızlık çerçevesi yerine öğrenme çerçevesi açısından değerlendirmek daha doğrudur. Bir insanın herhangi bir konuyu başaramaması, başarısız olduğu anlamına gelmez. Sadece söz konusu şeyi yapmanın bir yolunu bulduğu anlamına gelir. Yapılması gereken şey, başarmanın yolunu buluncaya kadar davranışı değiştirmektir (NLPGRUP and INALPTA, 2003:17).

NLP, tüm uygulamalarını bu varsayımlar altında çalıştırır. Ayrıca, NLP’nin kendisine has iletişim modelinin temelinde de bu varsayımlar yatmaktadır. Aşağıda bu modele yönelik açıklamalara yer verilmiştir.

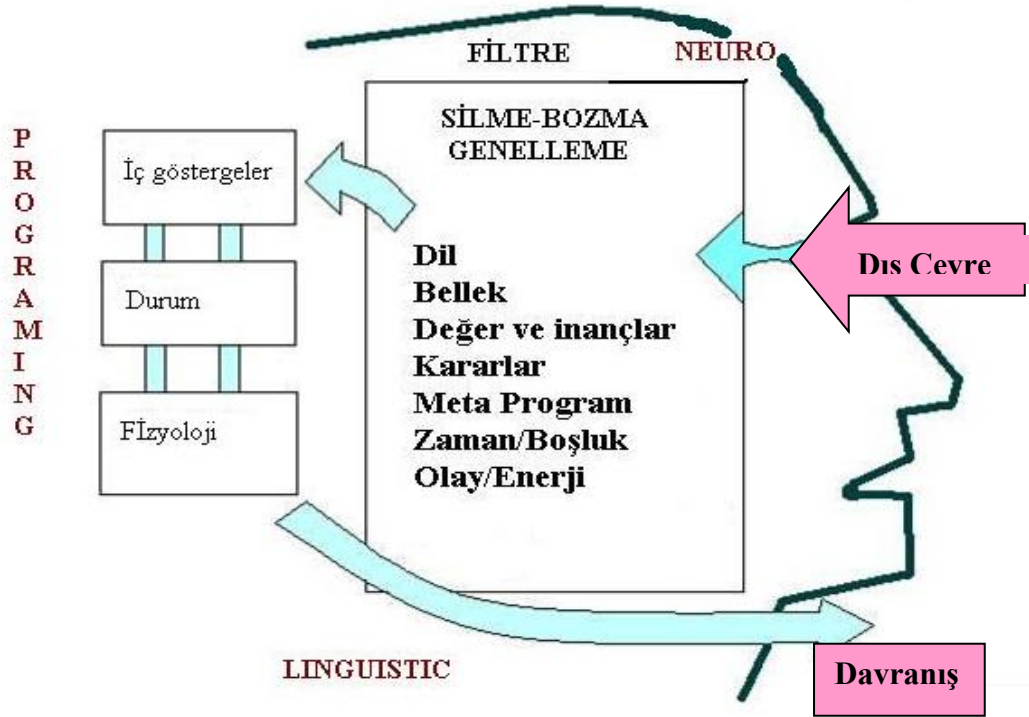
1.1.NLP İletişim Modeli

Klasik iletim modelleri daha çok kitlesel iletişimi geliştirirken, NLP iletişim modeli çok daha küçük gruplarla yapılan iletişimi ele alır ve kişilerarası değişimler üzerinde durur. Bunu yaparken de daha çok beynin çalışma sistemleri, beyin bölümlerinin çalışma süreci ve zihinsel süreçlerin bir ifadesi olarak dil üzerinde durur (Wood, 2006: 198).

İnsan beyni, bilgileri nasıl alır ve bunlar davranışları nasıl etkiler sorusunun cevabını NLP iletişim modeli ile açıklamak mümkündür (Şekil 1). İnsan beyni duyma, görme, dokunma, tatma ve koklama gibi beş duyusuyla saniyede yaklaşık olarak iki milyon veri alır. Zihin kendisine ulaşan bu birbirinden çok farklı iki milyon veriyi dil, bellek, davranış, değerler, inançlar, kararlar vb. şeylerle silme, bozma ve genellemelerle süzerek aynı anda sadece yedisini algılar. Süzme işlemi sırasında verilerin bir kısmı resme, bir kısmı sese, bir kısmı da duygulara dönüşür. Böylece insan dış dünyayı kendi içinde gördüğü resimler, işittiği sesler ve hissettiği duygular aracılığıyla algılar. Bunu beyin,

herhangi bir özel emir olmaksızın otomatik olarak yapar. İçerde oluşturulan bu resim, ses ve duygular insan fizyolojisini, fizyoloji de davranışları ve dili etkiler (designedthinking.com). Kısacası “harita, bölgenin kendisi değildir” şeklindeki NLP varsayımında değinildiği gibi gerçek dünya, insan beyninde oluşturulan algı ve iç filtrelerden süzülerek her insan için farklı anlamlar kazanır.

Şekil 1: NLP İletişim Modeli

Kaynak: www.designthinking.com

Beynin çevreden gelen verileri iç filtrelerden geçirerek süzmesindeki amaç, yönetimsel kısımlardaki karmaşıklığı basitleştirmektir (Dowlen, 1996. 27). Eğer zihin, gelen tüm bilgileri silme, bozma ya da genellemeye tabi tutmaksızın alsaydı kendi içinde oluşturacağı milyonlarca resim, ses ve duygulardan ötürü aşırı yüklenmiş olacak ve dünyayı algılamak mümkün olmayacaktı. Beynin süzme işlevini yerine getirirken kullandığı iç filtreler ise beş faktörden oluşur; evrensel modelleme, temsil sistemleri, değer ve inançlar, meta programlar ve ihtiyaçlardır. Birey bu faktörlere göre dünyayı algılar ve yorumlar yapar, bu da insanların davranışlarının temelini oluşturur.

1.2.NLP’de Temsil Sistemleri

NLP modelinin temel yapı taşları temsil sistemleridir. Temsil sistemleri görmek, işitmek, dokunmak, koklamak ve tat almaktan oluşan beş duyuya dayalıdır. Bu duyular sayesinde insanlar dünyayı algılar, temsil eder ve üzerinde

işlerlik gösterir. Kısacası bu beş duyu **temsil sistemi**, bunların karakteristikleri ya da özellikleri ise **alt temsil sistemleri** ya da **alt modaliteler** olarak adlandırılır (Alder, 2003: 108).

İnsanların (içsel ve dışsal) bütün deneyimleri bu temel öğelere ayrıştırılabilir. NLP'ye göre bütün bireysel beceriler temsil sistemlerinin geliştirilme ve sıraya konmasının bir fonksiyonudur. Bu kombinasyon ve sıralanışlara da **stratejiler** (kodlama) adı verilir (NLPGRUP and INALPTA, 2003:23).

Temsil sistemleri beş ayrı duyudan oluşur. Ancak düşüncenin zihindeki temsilde koku ve tat çocuklukta büyük oranda silinir. Böylelikle kalan üç duyuyla zihinde temsil edilen düşünce görsel, işitsel ve dokunsal temsil sistemlerine göre kodlanır. Yapılan istatistiksel araştırmalar insanların yaklaşık %75'inin her üç temsil sistemine de sahip olduğunu, buna karşın yaklaşık %20-25'lik bir oranın da sadece bir temsil sistemini kullandığını ortaya koymuştur. Temsil sisteminin üçünü de kullanan kişiler ise ağırlıklı olarak bir temsil sistemini kullanırlar ki ideal olan üçünü birden kullanmaktır (Korukçu,2003:15).

Bazı insanlar yüzleri (görsel), bazıları işittikleri isimleri (genellikle sesli bir şekilde duydukları için) kolaylıkla hatırlayabilirler. Bazı insanlar bir problem üzerinde düşünürken resim çizmekten, sözcüklerle ifade etmek yerine semboller ya da diagramlar kullanmaktan hoşlanırlar. Bazıları ise problemleri lehte ve aleyhte olan şeyleri kağıda aktararak ancak yazdıklarını da içlerinden “duyarak” tartışmayı severler. Bütün bunlar kişilerin dış dünyayı algılamak ve düşünürken tercih ettikleri ve çoğunlukla kullandıkları temsil sistemleri ile ilişkilidir. İnsanların tercih ettikleri temsil sistemleri, kendine özgü yaşam geçmişi ve çevreden etkilendiği için her insanda farklıdır. Sinema yapımcısı bir baba ile ressam bir annenin çocuğunun görselliği doğal olarak daha gelişkin olacaktır (Gün, 2001:70).

Her temsil sistemi farklı bir dil gibidir. Öncelikli kanalları (temsil sistemleri) farklı olan kişilerin anlaşmaya çalışması, farklı dil konuşan ve birbirlerinin dilini bilmeyen insanlara benzer. Öncelikli kanal kişinin bilgiye ulaştığı ve içsel bilgisine danıştığı ilk kanaldır. Daha sonra bu bilginin doğru olup olmadığını ikinci yani referans kanalına başvurarak kontrol eder. Üçüncü kanal ise en zayıf olan kanaldır ve çoğu kişide farkındalığa kapalıdır.

Satış elemanlarının farklı duyu modellerine sahip insanların farklı şekilde düşündükleri ve algıladıklarını bilmeye ihtiyaçları vardır. NLP eğitimleri satış elemanlarına müşterilerin görsel, işitsel ya da duyusal hangi temsil sistemlerine sahip oldukları ve onlara hangi teknikleri kullanarak sunum yapacakları konusunda ipuçları verir. Temsil sistemlerini ortaya çıkarmada ise daha çok göz hareketleri, kullanılan sözcükler, ses tonu, nefes teknikleri, jest ve mimikler gibi ipuçlarından yararlanırlar (Nickels, 1983:2).

1.3. NLP’de Meta Model

Meta model, NLP’nin kurucuları olan Richard Bandler ile John Grinder’in geliştirdikleri bir model olup, NLP’in linguistik (dil) ile ilgili olan kısmıdır. Meta sözcüğü Yunanca’dan alınmış bir sözcük olup, ötesi, üstü ya da farklı bir düzeyde anlamını taşır (Alder, 2002:121). Meta model, dil kullanımıyla en fazla bilgiyi en kısa zamanda tam olarak toplayabilme metodudur. NLP’de dili kullanarak söylenenlere açıklık getirebilme ve anlaşılır kılabilmeye Meta Model denir. İnsanların genelde iletişimde en çok şikayet ettikleri “yanlış anlaşılmak”tır. Bu da daha önce temsil sistemlerinde de açıklandığı gibi insanların dili farklı kullanmalarından kaynaklanır (Gün, 2001:119).

Meta model, spesifik sorular kullanarak bir kişi ya da kurumun mevcut gerçeklik anlayışından yeni bir anlam çıkartmayı sağlayan bir modeldir. Kısacası, karşıdaki insanın dünya modeli ve haritasını genişletmeye yarar. NLP’de dilin kullanımını ile ilgili ilkeler şunlardır (NLPGRUP and INALPTA, 2003:36):

- Harita (dil) ve temsil ettiği arazi aynı şey değildir.
- İnsanlar aynı sözcükleri farklı anlamlarda kullanır, çünkü deneyimleri farklıdır.
- Dil, kendi başına bir deneyim veya gerçeklik olmayıp, sadece deneyimlenen gerçekliğin temsilidir.
- İnsanlar davranışlarına yol gösterecek dünya haritası veya modelleri yaratır.
- Deneyimler, insanların kendisi veya başkalarına aktarılırken bu harita ya da modelleri kullanır.
- Bütün insan davranışları bireyin dünya harita veya modeli ile yaratılan seçenekler bağlamında anlam kazanır.

Meta model, insanların dili kullanma biçimi ve dilin diğer insanların zihinsel haritalarını anlamaya nasıl yardımcı olabileceği ile ilgilidir. Meta model, insanların söyledikleri ile neyi kastettiklerini daha iyi anlamak için bir araç ve dili daha kesin anlam elde etmek için kullanmanın bir örneğidir. Dil, kuşkusuz makul sosyal etkileşimi sürdürebilmenin en kolay yolu ve dikkatsizliğe ilişkin sorularla da doludur. Ayrıca, meta model, günlük dilde kullanılan yaygın dil kalıplarını ortaya çıkartır (Alder, 2003: 145). Dilbilimci Noam Chomsky, çalışmalarında dilin iyi yüzeydeki kullanımından söz ederken bunların neler olduğu konusunda da bilgi vermektedir (Knight, 2003: 48):

Dilin yüzeydeki yapısı; insanların kendilerine veya başkalarına söyledikleri her şeyi kapsar.

Dilin derindeki yapısı; söylenenlerde, ifade edilmemiş ya da bilinç düzeyinde tanımlanmamış olan derin anlamı ifade eder.

Dilin yüzeysel yapısı ile derin yapısı arasında birçok etkileşim olur; iletişimin gerçek amacı bir düzeyden diğerine geçerken yok olabilir. Kullandığı

dil ne olursa olsun insan yaşadığı bir deneyimi silme, bozma, genelleme yoluyla derin yapıya ardından da yine silme, bozma ve genellemelerle yüzey yapıya alır. Daha önce de ifade edildiği gibi, dil, deneyimin ikinci dereceden temsili kabul edilir.

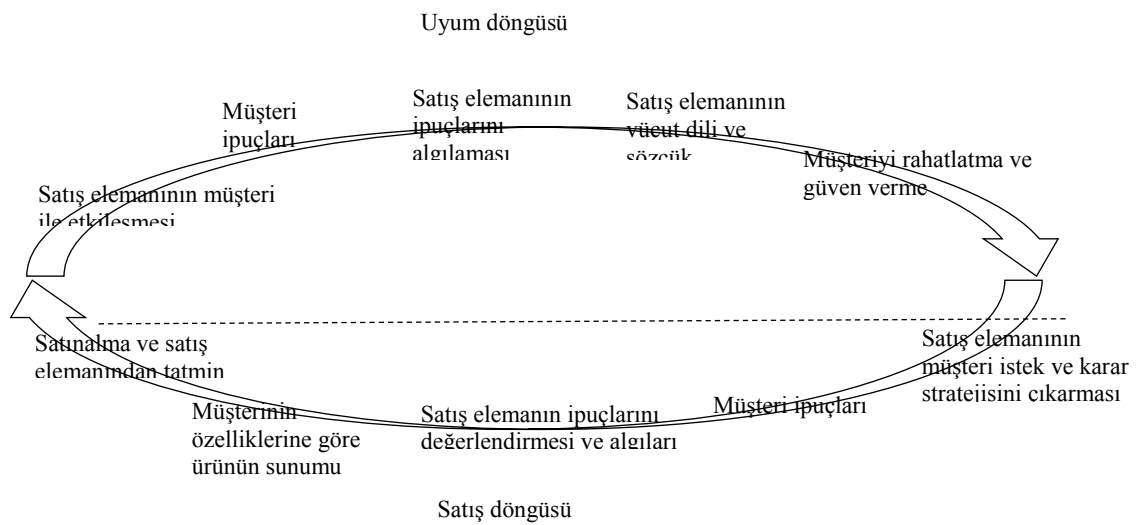
Dilin yapıları, yani günlük iletişimde kullanılan yüzeydeki yapı ile her türlü düşünce kalıbını içeren derindeki yapı değerlendirildiğinde anlamın nasıl kaybedildiği ya da çarpıtıldığını görmek mümkündür (Alder, 2003: 145). İnsanlar, günlük iletişimde karşı tarafa göndermek istediği mesajlarda kullandığı kelimelerin bazılarını siler, bazılarını çarpıtır ve bazılarında da genellemeler yapar.

2. SATIŞTA NLP TEKNİĞİNİN KULLANIMI

NLP teknikleri dil kalıpları, motivasyon modelleri, bunların programlanması ve bireysel verilerin nasıl kodlandığı ile ilgili çalışmaları içerir. Bunların hepsi müşterilerin bilgi edinme süreçleri ve nasıl karar aldıklarını kısacası satın alma stratejilerini ortaya çıkarmada yardımcı olur. Böylece, satış elemanlarına insanları nasıl etkileyebileceği ile ilgili bir fikir verir (Thompson vd., 2002:292). Bazı satış elemanları müşteri davranışlarını anlama ve onlarla uyum sağlama konusunda doğal bir yeteneğe sahiptirler. Bu tarz yeteneklerin öğrenilmesi satış eğitimlerinin en zor kısımlarındandır (Nickels, 1983:3).

Müşteri ile iletişim kurulan her anın önemi vardır. Bu, özellikle satış elemanlarının şirketi ve çalışanlarını olumlu bir şekilde temsil etme ve müşteriyi memnun etme başarısı için son derece önemlidir. Karşılıklı ilişkilerdeki başarı ve başarısızlık, karşılıklı uyumun ne ölçüde iyi olduğuna ve müşteriyle etkili iletişim kurulup kurulmamasına bağlıdır (Aytaç, 2002:6). Bunun için satış sürecindeki uyum basamaklarını gözden geçirmek faydalı olacaktır (Şekil 2).

Şekil 2: Satış Sürecinde Uyum İşlemleri

Kaynak: Nickels, 1983:3

Şekil 2’de de görüldüğü gibi satış süreci uyum ve satış döngüsünde yer alan pek çok basamaktan oluşmaktadır. Uyum döngüsünde satış elemanı müşteri ile diyalog kurarak müşteriye yönelik ipuçlarını toplar ve müşteriye güven vererek onun rahat etmesini sağlar. Satış döngüsünde ise satış elemanı müşterinin istekleri, ihtiyaçları, satın alma karar stratejileri ile ilgili belirli bilgileri ortaya çıkarır. Müşteriyle uyum sağlayarak sorulara açık ve alçakgönüllü bir şekilde yanıtlar verir ve müşterinin ürüne güvenmesini sağlar (Nickels, 1983:3). Uyum sağlamak ve iletişimi güçlendirmek için gerekli beceriler ise NLP tekniği ile kolayca öğrenilebilir.

Pazarlamacılar daima müşteri davranışları ile ikna edici mesajlar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için müşterinin “kara kutu”su ile ilgilenmişlerdir. Ancak bunu yaparken klasik pazarlama anlayışında “üreticiler üretir ve iletir, tüketiciler ise alır ve tüketir” mantığı ile çoğunlukla klasik bir iletişim modeli oluşturmuşlardır. Bu iletişim modeli de daha çok müşterilerin davranışlarına odaklanmıştır. Gerçek ise müşterinin davranışlarında değil, düşüncelerindedir (Skinner and Stephens, 2003:187). NLP araştırmacıları da bu kara kutuda yer alan gizemli olayları ortaya çıkarmanın yollarını keşfetmişlerdir. Bu çalışmalar terapistlerle hastalar arasındaki etkileşimlerden doğmuştur ancak bunlar satış elemanları ile müşteriler arasındaki etkileşimlere de aynen uygulanabilir. Araştırmacılar yürüme ve yazma gibi makro davranışlarla, nefes alma, göz hareketleri, yüz rengindeki değişimler gibi mikro temelde tüm davranışların bireylerin diğer davranışlarına yol açan zihinsel süreç hakkında bilgi verdiğini görmüşlerdir. Böylece fiziksel ipuçlarından mental ipuçlarına (kara kutu) ulaşmak mümkün olmuştur (Nickels, 1983:3).

Satış elemanı ve müşteri, belli bir durumu kendi davranış biçimi ve duygusal algılamasına bağlı olarak ayrı ayrı yorumlayabilir. Bu durumda etkili bir satış elemanı, uyum ve aynalama yoluyla müşterinin davranış biçimine uygun olarak tepki vermelidir. Her davranış biçimine uygun tepki vererek müşteri ile etkili bir iletişim kurmak mümkün olabilir. Bu durumda satış elemanının müşterinin beden dilini, konuşma hızını, ses tonunu ve hatta göz hareketlerini tıpkı bir ayna gibi yansıtarak uyum sağlanabilir. Müşterinin kullandığı bazı kelimeler, sloganlar satış elemanı tarafından kullanıldığında onların duyumsal algılama biçimleri ile satış elemanlarınınki uyumlaştırılmış olur. Uyumlu ve etkili iletişim, satış elemanının müşteri ile aynı dili konuşmasıyla sağlanabilir.

Satış sürekli çalışmayı, olgunluk kazanmayı, kişinin kendisini sürekli geliştirmesini gerektiren, dinamik, ilginç ve aynı zamanda da zor bir meslektir. Bir mesleği daha saygın yapan mesleğin kendisi kadar bu meslekte çalışan insanların kişilik özellikleridir (Taşkın, 2003:97). Başarılı bir satış elemanında bulunması gereken özellikleri araştıran bilim adamları grubuna göre:

“Başkalarının duygularını anlayabilmek (empati kurmak) ve içinde bir işi başarma hırsının olması (benlik dürtüsü)”, başarılı bir satış elemanında bulunması gereken en önemli iki temel özelliktir. Bu iki temel satış elemanı özelliği, satışçının dış görünüşü, fiziksel özellikleri veya satış eğitimi ve tecrübesi gibi niteliklerden çok farklı olarak satış işinin psikolojik boyutları ile ilgilidir.

Satış elemanının, iş bilgisinin yanı sıra müşterilerle kolay iletişim kurabilme ve onların duygu ve düşüncelerini sezme yeteneği olmalıdır. Satış mesleğinin belki de en önemli sırrı, müşterinin ne istediğini öğrenmek ve onun bunu elde etmesinde en iyiyi bulması için kendisine yardımcı olmaktır. Satış elemanının kendisini müşterinin yerine koyma eylemi, tasarlanan, düşünülen ve bilinçli bir anlama çabası gerektiren bir süreçtir. Satış elemanı ile müşteri arasında bir duygu ortaklığının olması gerekmektedir. Duygu ortaklığı demek, müşteriye doğru anlamak demektir (Taşkın, 2003:103).

Satış elemanında bulunması gereken ikinci temel psikolojik özelliğin ise benlik dürtüsü olduğu ifade edilmişti. Benlik dürtüsü satış elemanının iş başarma hırsıdır. Satış mesleğinde benlik dürtüsü, satış elemanının satış yapmak için kararlı olması demektir. Satış elemanı sadece satış yapmak için değil, daha iyi satış yapmak için de sürekli yeni bilgileri ve uygulamaları öğrenmelidir. Müşteri ile etkili konuşmak, ikna etme ve satış görüşmesi ilkelerini öğrenmek, satışın aşamalarını ve bu aşamaların müşteri üzerindeki etkilerini bilmek, ihtiyaçlarını belirleyip müşteriye uygun malı veya hizmeti tavsiye etmek, itirazlara cevap vermek, pratik satış kapatma ilkelerini öğrenmek satış elemanının zamanla kazandığı temel yetenekler arasındadır.

Taşkın'a göre (2003): “Satış elemanı, bu öğrenme süreci içinde varsa başarısızlıkların ve yenilgilerinin nedenlerini araştırmalıdır. Bu nedenleri belirledikten sonra çözümü için çaba harcamalıdır. Aslında satışta başarısızlık bir yenilgi değildir. Yeni bir öğrenme fırsatıdır, bir öğrenme tecrübesidir”. Bu düşünce de NLP’de “başarısızlık değil, sadece geri besleme eksikliği vardır” varsayımını destekler niteliktedir.

Satış eğitimlerinde NLP tekniğinin kullanılması satış elemanlarının uyum yeteneklerini artırabilir. Müşterinin göz hareketleri, nefes modelleri, ses tonu ve yüz ifadelerini daha kolay kalibre edebilir (gözlemlenebilir) ve böylece satış sürecini ona göre yönlendirebilir. Ayrıca, müşterinin ne tür bir müşteri grubuna dâhil olduğunu daha kolay belirleyebilir. Böylece müşterinin görsel, işitsel ya da dokunsal oluşuna göre sunuşu şekillendirir ve kullandığı sözcük kalıplarını müşteriye göre değiştirebilir. Bir mal ya da hizmet satın almak, bir değiştirme yapmak, bilgi almak ya da şikâyetle bulunmak amacıyla bir müşteri şirkete gelebilir. Bu durumda aktif ve dikkatli bir dinleyici olarak, müşterinin konuya ilişkin haritasını ve temsil sistemlerini ortaya çıkartarak söz konusu durumun müşteri tarafından nasıl algılandığını belirlemek mümkün olabilir.

Mevcut literatür NLP'nin bireysel ve örgütsel performans üzerindeki etkinliği ile ilgili pek az kanıt sunar ve bunlarla ilgili bir model de sağlayamamaktadır. Kısacası bu konuda çok fazla kayda değer örnek bulmak zordur. Ancak Thompson ve diğerleri, ilgili online veri tabanlarını tarayarak sadece bu konuyla ilgili yalnızca 8 araştırma elde etmiş, yaptıkları incelemeler sonucunda araştırmaların 4'ünün NLP'nin pozitif yararlarını doğruladığını, diğer dördünün ise NLP etkisini verdiğini ancak bu etkilerin ölçülemediğini bulmuşlardır. Kendi yaptıkları bir çalışmada ise 5 eğitim kursunda eğitim alan 12 şirketten 67 delegasyonun görüşlerini alarak NLP'nin etkilerini ölçmeye çalışmışlardır. Eğitimlerin değerlendirilmesinde ise Kirkpatrick'in dört düzeyden oluşan tepki, öğrenme, davranış ve sonuç değerlendirme programını uygulamışlardır. Sonuçta delegasyonlarda kendine güven, iç etki ve uyumlu satış konusunda ölçümlerde mantıklı sonuçların olduğu görülmüştür.

Buzzotta, Lefton and Sherberg (1972-1982) satış elemanları ile farklı müşteri tipleri arasındaki etkileşim konusunda çalışmışlardır. Bu çalışmalarında "profesyonel satış elemanlarının" müşteri kişilikleri ve tiplerini kolayca belirleyebilen ve onlarla uyum konusunda oldukça esnek davranabilen satış elemanları olduklarını ortaya çıkarmışlardır. NLP tekniği de satış elemanlarına müşterilerin sözlü ve fiziksel ipuçlarından yararlanarak kişilik tiplerini ortaya çıkarmaları konusunda yardımcı olabilecek bir tekniktir (Nickels, 1983:2).

Quinn, NLP'nin ilişkiler kurarak daha yüksek satış ve müşteri sadakatine nasıl ulaşılacağı konusunda teknikler sunduğunu ifade eder. Bununla birlikte NLP, müşterilerle daha iyi iletişim sayesinde daha yüksek müşteri hizmetleri düzeyine ulaşılabilirliğini de vurgular (Thompson vd., 2002:292).

Wood (2006), NLP ile ilgili olarak farklı ancak birbiri ile bağlantılı üç grupta (58 katılımcı) nitel bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmalarda satış elemanı ile karşılaşan müşterilerin sözsüz ipuçları ile temsil sistemleri belirlenmeye çalışılmıştır. İlk gruptaki çalışmalarında katılımcıların pazarlama ile ilgili açıklamalarındaki kelimelere bakarak temsil sistemleri; ikinci çalışmada müşterilerin sözsüz ipuçlarından hareketle güven durumları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, müşterilerle uyum sağlayarak güven ortamı yaratıp yaratılamayacağını incelemiştir. Sonuçta sözsüz ipuçlarından hareketle müşterilerin temsil sistemlerinin belirlenebileceğine yönelik kanıtlar elde etmişlerdir.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda NLP'nin satış eğitimlerinde kullanılabilir faydalı bir teknik olduğu düşünülmektedir. Aşağıda satış tekniklerine konu olan kişisel satış süreci ve bu süreç içinde NLP'nin nasıl ve ne şekilde kullanılabilirliğine yönelik açıklamalara değinilmiştir.

3. KİŞİSEL SATIŞ SÜRECİ VE NLP TEKNİĞİNİN KİŞİSEL SATIŞTA KULLANIMI

Kişisel satış, satışı ile potansiyel alıcının yüz yüze geldiği satış şeklidir; satışçının bir satış yerinde veya bir satış yeri dışında müşteri ile yüz yüze olarak yaptığı satış faaliyetidir. Kişisel satış esnasında mamul, hizmet veya fikirler müşterinin şahsına bir ticari işletmenin veya herhangi bir müessesenin satın alma idarecilerine veya bir ailenin bireyleri gibi küçük bir alıcı grubuna satıcı tarafından sözle takdim edilirler. (Önce, 2002:25).

Kişisel satış, işletmeler için çok önemli bir tutundurma metodu olduğu gibi, tüm pazarlama çalışmaları içinde de başta gelen bir faaliyettir. Bazen bir işletmenin tutundurma politikası ve satış çabaları geniş ölçüde kişisel satışa dayanır. Reklam da dâhil olmak üzere, diğer satış ve tutundurma metot ve çalışmalarının hiçbiri etkin bir biçimde kişisel satışın ve satış elemanlarının – satışçıların- yerini tutamaz; diğer bir deyişle, onlar kişisel satışın yerine ancak kısmi birer ikame olabilirler. Çünkü çoğu kez tüm tutundurma ve satış programını “istenen satış hacmine” ulaştıran son adım kişisel (veya yüz yüze) satıştır (Mucuk, 1998.199).

Kişisel satış, en eski satış çabalarından biri olmanın yanında, şahsen karşılaşma yoluyla tüketiciyle direkt ilişki kurmaya dayandığından en etkili iletişim şeklidir. Ayrıca kişisel satışın diğer satış çabalarına göre önemi büyük ölçüde esnek bir satış çabası olmasında yatar; satışı, mal veya hizmeti takdimini, tüketicinin istek ve ihtiyaçlarıyla, tutum ve davranışlarına göre ayarlayabilir. Tüketicinin tepkisini görüp, satış yerinde ve anında en uygun yaklaşıma yönelir; kendi davranış biçimini en etkili ve ikna edici yönde ayarlar. Bu yönleriyle kişisel satış, diğer satış çabalarından daha etkilidir ve birbirini takip eden hazırlık, yaklaşım, takdim, ilgi yaratma, itirazlar ve satış kapatma gibi anlamlı bir süreci takip eder.

3.1. Ziyaret hazırlığı

Satışa çıkmadan önce yapılması gereken bir faaliyettir ve çok önemlidir. Bir bakıma işin planlanması demek olan bu safhada satış elemanı bazı kritik sorularla satış görüşmesini ortaya koymak suretiyle maddi ve manevi açıdan hazırlıklı olma imkânını elde eder. Bu ise satışçının güveninin artmasına yardımcı olur (Önce,2002:25).

3.2. Yaklaşım

Bu aşama, gerek satış elemanının müşteriye gittiği, gerekse müşterinin satış noktasına geldiği her iki durumda da muhtemel müşteri ile satış elemanının yüz yüze geldiği ilk anlardır. Yaklaşım aşaması, müşterinin dikkatini çekme ve ilgisini uyandırma, iyi bir ilk izlenim yaratma, etkileme ve böylece müşterinin satış görüşmesini kabul etmesi açısından önemlidir (Taşkın, 2003:161). Bu aşama daha önce Şekil 2’de verilen “uyum döngüsünü” içermektedir. Yaklaşım aşamasında iyi bir iletişimin başlangıcını oluşturmak için NLP’de aynalama ve modelleme tekniğinin kullanılması uyumu oluşturmak açısından önemlidir.

Müşteri ile yüz yüze gelindiği ilk andan itibaren müşteriye eşleşme ya da yansıtma yöntemi ile aynalamak sayesinde müşteri ile satış elemanı arasında benzerlik ortamı yaratmak, daha sonra da müşteride güven ve rahatlama sağlandıktan sonra kişisel satışın ikinci adımı olan takdim aşamasına geçmek daha kolay olabilir.

3.3. Takdim

Satış elemanının sattığı malın özellikleri ile müşterinin ihtiyaçları ve istekleri arasında ilişkilerin kurulmaya çalışıldığı ve mal ya da hizmetin sunumunun yapıldığı bir aşamadır. Takdim aşamasında satış elemanının, müşterinin, kazanç elde etme, tasarruf sağlama, yatırım yapma, rahatlık, güvenlik, dayanıklılık, kolaylık, saygınlık, gurur, macera, heyecan, başarı duygusu veya bunların bir karışımı gibi çok çeşitli satın alma nedenlerine seslenebilmesi için, öncelikle müşterinin bu ihtiyaçlarının neler olduğunu öğrenmesi gerekir(Taşkın, 2003:162).

Satış sürecinde müşterilerin ihtiyaçlarını, satın alma nedenlerini, sorunlarını, satın alma alışkanlıklarını ve güdülerini bilmek, satışı yapılacak ürünün sunulması açısından büyük değer taşır. Müşteri ihtiyaçları ve satın alma nedenleri satış elemanı tarafından gözlem (NLP’de kalibrasyon olarak ifade edilir), soru sorma ve saha çalışması ile dikkatle araştırılmalıdır. Müşterinin satın almasını teşvik edebilecek en önemli nedenler öğrenilmelidir. Bunun için satış elemanının doğru soru sorma ve dinleme yeteneklerine sahip olması gerekir. Satış mesleğinde başarıyı belirleyen önemli özelliklerden biri de satış elemanının soru sorma ve dinleme becerisidir. Sorunun doğru yer ve zamanda sorulması, uygun seçilmiş dil kalıplarının kullanılması, sorunun soruş tarzı ve hangi bağlamda sorulduğu etkinlik, ikna ve başarı açısından önem arz etmektedir (İslamoğlu ve Altunışık, 2007: 73). Satış elemanının iyi bir dinleyici olması ise müşterinin istek ve ihtiyaçlarının belirlenmesi için elzemdir. Bu noktada NLP’nin meta model tekniği sayesinde müşteri ihtiyaçlarını ve satın alma nedenlerini belirlemek mümkün olabilir. Ayrıca gözlem yöntemi ile müşterilerin çoğunlukla kullandıkları temsil sistemlerinin ortaya çıkartılması da mal ya da hizmetin sunumunu daha etkili kılabilir.

Örneğin, en iyi satış elemanlarını modellemek amacıyla bir otomobil firmasıyla yapılan çalışmada en iyi satışçıların ilk olarak müşterilere arabayı gösterip, arabanın dış çevresinde dolaşarak dış görünüşü övdükleri, daha sonra koltuğu müşteriye göre ayarlayıp rahat etmelerini sağladıkları ve deneme sürüşüne çıkardıklarını, sürüş esnasında sessiz kaldıkları, galeriye geri döndüklerinde, tekrar arabanın çevresinde dolanarak gizli kalmış ve görsel açıdan etkileyici yönlerini gösterdikleri, bundan sonra ofise dönerek araba hakkında konuşmaya başladıkları gözlenmiştir. Bu görselle başlayıp, dokunsalla devam eden, görsele geri dönen ve işitselle biten bir gösterimdir kısacası her temsil sistemine hitap eden bir satış stratejisidir (O’Connor and McDermott, 2002:110).

Satış sunuşu üzerinde olabilecek bir takım etkili tekniklerden bazıları şunlardır (Gürdal,2000:357):

- Sunumun dinlemeye değer bir öyküsü olmalıdır. Buna NLP’de metafor denir. Ayrıca gösterinin fiyat mı, ürün mü yoksa hizmet mi olduğunun da belirlenmesi gerekir.
- Sunum provası mutlaka yapılmalıdır. Gösteri satış yardımcıları ve ürünün performansından emin olunmalıdır.
- Sunumu kişiselleştirmek önemlidir. Satışçı gösteriyi müşterinin gözüyle yapmalıdır.
- Sunumda müşteri ne görmek, neyi duymak ya da hissetmek istiyorsa o sağlanmalıdır.
- Müşteriyle karşılıklı etkileşim sağlanmalıdır.
- Sunum, mümkün olan en kısa sürede yapılmalıdır.

3.4. İlgi Yaratma

Değişik tiplere giren müşterilerin satın alma güdeleri, satın alma sırasındaki davranışları, bunlara ulaşma ve etkileme yolları farklıdır. Bu nedenle ilgi yaratma aşamasında takdim edilen mamul ve hizmetin fonksiyonel ve niteliksel özellikleri, sağlayacağı çıkar açıkça ifade edilerek müşteri ikna edilmeye çalışılır. Bu bilgilerin müşterinin anlayacağı dilde ve onun bakış açısından işlenip kullanılması önem taşımaktadır. Müşteri kendisine sunulan ürün ya da hizmetin özelliklerinin kendisine ne yararı olduğunu bilmek ister. İlgi yaratma basamağındaki amaç da bu yararı yinelemektir. Burada yine NLP’deki meta modelden yararlanılarak uygun dil kalıpları kullanılabilir. Örneğin, işitsel temsil sistemine sahip bir müşteriye otomobil satışında “motorun çıkardığı sesin dinlendirici bir müzik gibi” olduğu ifade edilerek müşterinin temsil sistemine uygun kelimeler kullanılabilir. Amaç müşterinin temsil sistemine uygun dil kalıpları kullanarak onunla daha iyi iletişim kurabilmektir.

3.5. İtirazlar

İtirazlar, satış yaşamının gerçekleridir ve müşterinin satışın bitirilmesini önlemek, geciktirmek için yaptığı ve söylediği her şeydir. Hemen hemen her satış durumunda, satış sunuşunun her aşamasında var olabilir. Satış dirençlerinin dışa vurulmuş şekilleridir(Gürdal,2000:358). İtiraz, satış için bir engel değil, satışa yardımcı ve kolaylaştırıcı bir denge olarak kabul edilmelidir (Önce, 2002:35). Deneyimli satışçılar, itirazların aslında birer satın alma sinyali olduğunu bilirler; çünkü itirazlar müşterinin gerçekten satılan ürün ya da hizmetle ilgilendiğini gösterir. Satışta itirazlar, müşterinin satış elemanına herhangi bir konuda daha fazla bilgi istediğini belirten kısa ifade türleridir. Müşteri itirazlarını doğru olarak tanımlama analiz ve yeteneği başarılı satışın anahtarıdır.

Satış elemanının, itiraza neden olan düşünce veya sorunun kökenine inmesi için, etkili soru sorma yöntemlerini bilmesi ve ısrarla uygulaması gerekir. Satış elemanının sorunun kaynağına inmesi işini kolaylaştırır. Çünkü muhtemelen müşteri itirazının gerçek nedenini anlatmayacak veya anlatamayacaktır. Açık uçlu sorular ile müşterinin genel cevapları özele dönüştürülür. Burada da yine NLP'deki meta model kullanılabilir. Örneğin, bir konfeksiyon mağazasından ürün alan müşterinin “bu kumaşın rengi atacak gibi görünüyor” şeklindeki bir itirazına hemen yanıt vermek yerine “böyle düşünmenize neden olan şey nedir?” şeklinde açık uçlu bir soru yöneltildiğinde gerçek itiraza inilebilir. Böylece, satış elemanının bu malın müşteri ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağını bir kez daha anlatması kolaylaşır. Eğer ortada müşterinin satın almasını engelleyen bir neden yoksa ve müşteri gene de bu malı satın almıyorsa, burada satış elemanının bir hatası olabilir.

Satış elemanı itirazları karşılarken dikkatle dinlemesi, dinlediğini göstermesi, olumlu ve sakin olması, müşterinin satın alma nedenlerini düşünmesi ve açık ve dürüst tavırlar sergilemesi önemlidir. Burada da yine müşterinin duruş pozisyonuna uygun pozisyon alınarak NLP'deki aynalama tekniği; müşterinin ses tonuna uygun bir tonda konuşup onun kullandığı dil kalıplarına uygun kelimeler kullanarak da NLP'nin uyum tekniklerinden yararlanılabilir. Çünkü itiraz karşılama sırasındaki yanlış tavır ve hareketler ortada bir itiraz olmadığı zaman bile itiraz yaratabilir.

3.6. Satış Kapatma

Kapatma, satış elemanının müşteriden istediği anlaşmayı güvenceye aldığı noktadır. Kişisel satış sürecinin diğer adımları ya da yönleri de önemli olmasına rağmen, satış elemanının temel olarak ulaşmak istediği süreç kapatmadır. Uzun dönemde satış elemanının başarısını belirleyen faktörlerden en önemlisi satış elemanının kapatma aşamasındaki başarısıdır. Genel olarak satış dört nedenle kapatılamaz; satışın yapamama korkusu, uygun olmayan tutumlar, çenebazlık ve sipariş istemeyi unutmadır. Müşterinin ilgisi uyandırılıp sunulan mamulün avantajlarına inandırılmışsa satış sürecinin normal süreci bu olmalıdır. Ancak çoğu satışçı bu aşamayı zor bulunmakta ve çekingenlikle karşılanmaktadır. Pek çok müşteri de bu konuda gönüllü davranmamaktadır. Satışı kapatmak için müşteriyi bu konuda harekete geçirmek gerekir (Önce, 2002: 36). Satış süreci içerisinde satış elemanın kapatmayı deneyeceği birkaç nokta vardır. Satış elemanı, müşterinin ürünü satın almaya hazır olduğunu gösteren sözel ve fiziksel kapatma ipuçlarını izlemeli ve böyle bir uyarı aldığı anda hemen kapatma fırsatını değerlendirmelidir.

SONUÇ

Kişisel satışın en büyük avantajı müşteri ile yüz yüze olması ve yapılan gözlemlerle edinilen ipuçları sayesinde satışın müşteri yönünde değiştirilebilmesidir. Ayrıca satış esnasında yaratılan güven ve samimi ortam

müşteri ile uzun süreli ilişkilerin başlangıcını da oluşturabilmektedir. Bu yüzden satış elemanının kişisel yetenekleri ve müşteriyi ikna edebilme kabiliyeti önem kazanmaktadır. Satış elemanlarına günümüzde çok çeşitli satış ve satış teknikleri eğitimleri verilmektedir. Satış teknikleri, olası müşterilerin bulunması, satış için sunumlar, sunumda kullanılacak beceriler, itirazları ele alma biçimleri, satışın kapatılması, satış sonrası hizmetler vb. konuları kapsamaktadır. Bu tür konular daha çok satış becerilerinin geliştirilmesine yöneliktir. Satışçının doğal olarak sahip olduğu beceriler eğitim ve uygulamalarla daha etkin hale getirilebilir. NLP teknikleri de özünde bir beceri eğitimidir.

Kişisel satışta satış elemanının bilgili olması satış için gereklidir, ancak yeterli değildir. Çünkü satış elemanlarının müşteriyi dinleme, anlama, kalibre edebilme, ipuçlarını analiz ederek müşterileri sınıflandırabilme, müşteri türüne göre sunumu daha fazla görsel, işitsel ya da dokunsal içeriğe dönüştürebilme, doğru dil kalıplarını kullanabilme gibi becerilere de ihtiyaç duyabilecektir. NLP eğitimi ise tıpkı bir hasta ve terapist ilişkisi gibi müşteri-satış elemanı ilişkilerini doğru iletişim tekniklerini kullanarak güçlendirmede etkili bir tekniktir. Ayrıca, satış elemanlarına NLP eğitimlerinde verilen bilgiler sadece müşteri ile olan ilişkilerinde değil, örgütteki diğer kişilerle ve özel hayatındaki ilişkilerinde de fayda sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Alder, Harry (2002), *Yöneticiler İçin NLP*, Sistem Yayıncılık: İstanbul.
- Alder, Harry. (2003). *NLP Yüksek Performansa Ulaşmanın Yeni Bilimi ve Sanatı*. Sistem Yayıncılık: İstanbul.
- Andreas, Steve, Faulkner, Charles (2001), *NLP, Başarının Yeni Teknolojisi*, Beyaz Yayınları, İstanbul.
- Aytaç, Serpil (2002), Müşteri Memnuniyetinde Etkin İletişimin Rolü, *İş, Güç-Bakış - İş Yaşamı Dergisi*, Sayı: 6.
- Çalışkan, Serpil (2006), *Satış yönetiminde Müşteri İlişkilerinin Geliştirilmesi ve Zihin Dili Programlama (NLP) Tekniğinin Bir Satış Eğitim Modeli Olarak Uygulanabilirliği*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilimdalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi
- Dowlen, Ashley (1996), NLP- Help or Hype? Investigating the Uses of Neuro-Linguistic Programming in Management Learning, *Career Development International*, 1 (1).
- Gün, Nil. (2001). *NLP, Zihninizi Kullanma Kılavuzu*. Kuraldışı Yayıncılık: İstanbul.
- Gün, Nil. (2002). *NLP ile Satış ve Pazarlama*. Kuraldışı Yayıncılık: İstanbul.

- Gürdal, Sehavet. (2000). *Satış Yönetimi*. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları: Eskişehir.
- İslamoğlu, Ahmet H., Altunışık, Remzi (2007). *Satış ve Satış Yönetimi*, Sakarya Yayıncılık, Birinci Baskı, Sakarya.
- Knight, Sue (2003). *Uygulamalarla NLP*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, s.xii
- Korukçu, Melih (2003). *Zihni Etkin Kullanma Yöntemi (NLP)'nin Yaratıcı Sanat Olarak Tiyatro Alanına Dramatik Yazarlık ve Oyunculuk Bağlamında Uygulanması*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış YLT, s.2.
- Mucuk, İsmet (1998). *Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Nickels, G.William, Everett, F.Robert, Klein, Ronald (1983). Rapport Building for Salespeople: A Neuro – Linguistic Approach, *Journal Of Personal Selling & Sales Management*, p.1-7.
- NLPGRUP&INALPTA, (2003). *NLP, Pratisyen Manuel*.
- www.designedthinking.com: Erişim: 06.06.2016.
- O'connor, Joseph, McDermott, Ian (2002). *NLP'nin İlkeleri*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Önce, Günal (2002). *Satış Yönetimi*, Anadolu Matbaası, İzmir.
- Skinner, Heather, Stephens, Paula (2003). Speaking The Same Language: The Relevance Of Neuro- Linguistic Programming To Effective Marketing Communications, *Journal Of Marketing Communications*, Vol.9, p.177-192
- Taşkın, Erdoğan (2003). *Satış Teknikleri Eğitimi*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Thompson, John E, Courtney, Lisa, D. Dickson (2002). The Effect of Neuro Linguistic Programming on Organisational and Individual Performance A Case Study, *Journal Of European Industrial Training*, 26 (6), p.292-310.
- Wood, John Andy (2006). NLP Revisited: Nonverbal Communications and Signals Of Trustworthiness, *Journal Of Personal Selling and Sales Management*, Vol. XXVI, No:2, p.197-204.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 29.08.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 21.12.2016

Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevi Olarak Koruma ve Geliştirme Kapsamındaki Sorunlar: Kavramsal Bir Değerlendirme

Elbeyi PELİT*

Merve GÜLEN**

Öz

Bu çalışmanın amacı, önemli bir insan kaynakları yönetimi işlevi olan koruma ve geliştirme kapsamında turizm işletmelerinde yaşanan sorunların genel bir bakış açısıyla değerlendirilmesini sağlamaktır. Bu kapsamda, ilgili literatürde konuyla ilgili olan daha önceki çalışmalar incelenmiş ve turizm işletmelerinde yaşanan bu sürece dair sorunlar; iş-çalışan sağlığı ve güvenliği, çalışanların yasal haklarının korunması ve çalışma yaşam kalitesi–personel geliştirme ve güçlendirme olarak ayrı ayrı alt başlıklar halinde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca bu süreçte yaşanan sorunların çözümünde; insan kaynakları yönetimi biriminin rolü ve önemi de vurgulanmıştır. Son olarak ise söz konusu bu süreçte yaşanan sorunlara özet bir bakış sunulmuş/değerlendirilmiş ve konuyla ilgili işletme-yöneticilere ve araştırmacılara öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Turizm işletmeleri, insan kaynakları yönetimi, koruma ve geliştirme, çalışan sağlığı, iş güvenliği, çalışma yaşam kalitesi*

The Problems in the Scope of Protection and Development in Tourism Enterprises as an Human Resources Management Function: A Conceptual Evaluation

Abstract

The aim of this study is to evaluate main problems under the frame of protection and development which are some of the most important human resources management functions in tourism enterprises. In this context, previous studies were examined and the problems in tourism enterprises such as work-workforce safety and health, protection of legal rights of employees and work life health, employee development and enhancement were explained in detail as separate subtitles. Also the role of human resources management unit's importance in problem solving process was emphasized. Lastly, under the frame of general evaluation explanations, a brief view to the problems in the process is provided and several research suggestions were given about the subject.

Keywords: *Tourism establishments, human resource management, employee health, job security, quality of working life*

* Doç. Dr.; Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi Öğretim Üyesi, elbeyipelit@aku.edu.tr

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, merve_bolu@hotmail.com

GİRİŞ

Hangi alanda faaliyet gösterirse gösterecek işletmelerin önemli bir insan kaynakları işlevi olan koruma ve geliştirme kapsamındaki faaliyetleri kapsamındaki uygulamalardan olan; iş-çalışan sağlığı ve güvenliği, çalışanların yasal haklarının korunması ve çalışma yaşam kalitesi–personel geliştirme ve güçlendirme uygulamalarındaki başarılı uygulamaları, söz konusu işletmelerin genel başarılarında da vazgeçilmez unsurlar arasındadır. Bu kapsamda, bu işlev dahilinde ele alabileceğimiz iş-çalışan güvenliği, insan hayatı ve sağlığı ile ilgili olduğundan her şeyden önemli tutulması gereken önemli bir konu olarak görülmelidir. Hangi alanda faaliyette bulunursa bulunsun herhangi bir sektördeki çalışan iş kazası ve meslek hastalıklarına bağlı ölümlerinin ülkemizde gündemin ilk maddeleri arasında yer alması, özellikle bu konuda önemli ölçüde eksikliklerimiz olduğu noktasında bir veri sayılabilir. İş kazası ve meslek hastalıklarından dolayı gerekli önlemlerin alınmaması ve bunun sonucunda insanların hayatını kaybetmesi yaşanan olumsuzlukları gözler önüne sermektedir. Öte taraftan bu olumsuzlukların giderilmesine yönelik ülkemizde 30.06.2012 yılında çıkarılan “İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu” ise bu konudaki olumlu gelişmelerdendir (Yiğit, 2013).

İş-çalışan sağlığı ve güvenliği kavramı, konuyla ilgili bazı kaynaklarda iş güvenliği ve sağlığı, çalışan güvenliği ve sağlığı veya iş sağlığı ve güvenliği gibi kavramlarla kullanımları mevcuttur. İnsan kaynakları yönetiminin önemli bir işlevi olan koruma ve geliştirme işlevinin en önemli faaliyetlerinden birini oluşturan söz konusu bu kavram, çalışmamızda daha kapsayıcı olması bakımından “iş-çalışan sağlığı ve güvenliği” başlığı şeklinde ele alınmıştır. Bu kavramları daha net anlamak için ayrı ayrı tanımlarını yapmak gerekir. Buna göre, iş sağlığı; çalışanların sağlığını, işin bir düzen içerisinde görülmesini, çalışanların kişisel gelişimleri için sağlıkla ilgili girişimlere etkin katılımlarını desteklemeyi amaçlayan, sağlık personeli tarafından yürütülen bir faaliyet biçimidir. İş güvenliği ise iş yerlerinde işin yürütülmesi sırasında oluşan tehlikelerden ve insan sağlığına zarar verebilecek koşullardan korunmak amacıyla yapılan çalışmalardır (Eroğlu, 2015: 2). Çalışan sağlığı, işletmelerde çalışanların bedensel, ruhsal ve sosyal durumlarının iyileştirilmesi, çalışma koşullarının düzenlenmesi, fiziksel, bedensel ve ruhsal niteliklerine uygun işlere yerleştirilmeleri, işin insana ve insanın da işe uyumunu hedefleyen tıp, mühendislik ve insan kaynakları yönetimi disiplinleriyle ilgili bir bilim dalı olarak tanımlanabilir. Çalışan güvenliği, meslek hastalıkları ve iş kazalarını azaltabilmek amacıyla işyerindeki çalışma koşullarının ayrıntılı olarak incelenmesi, sağlık ve güvenlik içinde işyeri faaliyetlerinin yürütülebilmesi için tıp, mühendislik ve insan kaynakları yönetimi disiplinleriyle ilgili bir bilim dalı olarak tanımlanabilir (Saruhan ve Yıldız, 2012: 173-174). Tüm bu hususlara ilişkin düzenlemeler bir işletmede insan kaynakları yönetiminin ilgilenmesi gereken önemli konulardan olup genellikle koruma ve geliştirme işlevi kapsamında yürütülen faaliyetlerdir.

Teknolojinin gelişmesiyle makine teçhizatı ortaya çıkan gelişmeler sosyal ve ekonomik yaşamı kolaylaştırmıştır. İnsanlar bu gelişmeden olumlu olarak etkilendikleri gibi iş kazalarına maruz kalmaları nedeniyle olumsuz olarak da etkilenmektedirler. Günümüz iş dünyasında insanlar teknolojik ürünlerle bir arada çalışmak mecburiyetindedir. Öyle ki çalışma ortamındaki faktörler nedeniyle yaşamsal tehlikelerle karşılaşılabilir. Bu nedenle, çalışma ortamında iş-çalışan sağlığı ve güvenliği konusu giderek çok daha önemli hale gelmektedir (Bütüner, 2011: 31). Nitekim çalışanın sağlıklı olması, sağlıklı davranışlarda bulunması, sadece kişiye fayda sağlamakla kalmayacaktır. İşletmenin verimlilik ve karlılığı da bu durumdan etkilenir. O halde, işletmelerde insan faktörünün varlığı, belirli sağlık ihtiyaçlarının karşılanması da gerekli kılmalıdır. Bu bağlamda iş kazaları ve özellikle meslek hastalıklarına karşı çeşitli önlemlerin alınması, stres ve çatışma gibi olguların en iyi şekilde yönetilerek çalışma yaşam kalitesinin yükseltilmesi, sağlık şartlarının iyileştirilmesinin başlıca ön çalışmalarıdır (Özgen, Öztürk ve Yalçın, 2002: 289). Nitekim iş kazası ve meslek hastalıklarının meydana gelmesiyle ilgili olarak yapılan araştırmalar göz önüne alındığında, iş kazası ve meslek hastalığı sayılarının azımsanamayacak düzeyde olduğu görülmektedir. İş kazası ve meslek hastalıklarının önlenmesi, dolayısıyla iş-çalışan sağlığı ve güvenliği sağlanması adına yapılabileceklerin etkili yolu, soruna insan kaynakları yönetimi açısından profesyonelce yaklaşmaktır (Karacan ve Erdoğan, 2011: 103). Bu konuda işletmelerde en önemli görevi üstlenecek olan da ilgili işletmelerin insan kaynakları yönetimi birimleri olacaktır.

İnsan kaynaklarının çalışanlarla olan ilişkilerine verimliliği artırma çabaları sadece sermaye artırma ile değil, zekâ temeline dayanan çalışmaları ile organizasyonun başarısı çalışanlara iyi bir çalışma yaşamı kalitesi sağlamakla mümkündür. Çalışma yaşamı kalitesi iyi bir gözetim, iyi çalışma koşulları, yüksek ücret ve sosyal hakları ve ilginç, rekabetçi ve ödüllendirici bir iş demektir. Yüksek bir çalışma yaşamı kalitesi için, çalışana örgüte olan katkısını etkileyecek daha büyük fırsatlar sunulmalıdır. Bu nedenle, proaktif yöneticiler ve insan kaynakları departmanları çalışanların karar verme sürecine daha etkili bir şekilde yer almalarını sağlayarak güçlenmelerini sağlayacak yollar bulmaktadırlar (Özgen, Öztürk ve Yalçın, 2002: 307). Örgütlerde insan unsuruna gereken önemin verilmemesi, çalışanları ve örgüt iklimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Günümüzde bilim ve teknolojiye gelişmeler, yerleşim yeri ve iş yerlerinin büyümesi, hızlı nüfus artışı ve uluslararası rekabet, işletmeler için yeni yönetim anlayışlarını gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda çalışma yaşamı kalitesinin iyileştirilmesi, son yıllarda çağdaş yönetim anlayışını benimseyen örgütler için önemli olgulardan biri olarak kabul edilmektedir. Çalışma yaşamı kalitesinin temel amacı, örgütsel başarı sağlanırken, çalışanlar için de uygun çalışma koşullarını geliştirmektir. Çalışma yaşamının kalitesinin iyileştirilmesi, örgütsel etkinliğe ulaşmada, günümüz işletmelerinin temel unsurlarından biri olarak görülmektedir. Diğer taraftan faaliyetlerin büyük bir çoğunluğunun insan emeğine

dayandığı turizm işletmelerinin yapısal özellikleri, çalışma yaşamı kalitesinin iyileştirilmesini bu işletmeler açısından daha önemli kılmaktadır. Çünkü insan unsuruna dayalı olarak faaliyet gösteren bu işletmelerde işgücü, örgütsel etkinliğe ulaşmada en önemli kaynak olarak kabul edilmektedir (Erdem ve Kaya, 2013: 135-136).

İnsan kaynakları yönetiminin işlevlerinden biri olan koruma ve geliştirmenin diğer işlevleriyle de ilişkisi bulunmaktadır. Bu işlevler; iş analizi, personel bulma, seçme ve işe alma–yerleştirme, personel eğitimi, performans değerlendirme, iş değerlendirme ve ücret yönetimi, kariyer yönetimi, koruma ve geliştirme, çalışma–endüstri–sendikal ilişkiler, insan kaynakları ile ilgili yasal mevzuat–disiplin işlemleri, çalışanların güçlendirilmesi ve yetenek yönetimi, çalışan–çalışma davranışı konuları, insan kaynakları yönetimi ile ilgili diğer konular (motivasyon, stres yönetimi, mobbing, iş doyumu vb.) dir. Kavramsal olarak ele alınan bu makalede koruma ve geliştirmenin diğer işlevlerle olan ilişkisi de dikkate alınarak, insan kaynakları yönetiminin koruma ve geliştirme işlevi kapsamında turizm işletmelerindeki sorunlar ortaya konulmuştur. Buna ilave olarak insan kaynakları biriminin bu sorunların giderilmesinde üstlendiği rol üzerinde de durulmuş ve konuya yönelik ilgili taraflara öneriler geliştirilmiştir.

1. İnsan Kaynakları Yönetiminin Bir İşlevi Olarak Koruma ve Geliştirme ile İlgili Turizm İşletmelerindeki Sorunlar

1.1. İnsan Kaynakları İşlevi Olarak Koruma ve Geliştirmenin Kapsamı

Endüstri Devrimi'nden beri, iş–çalışan sağlığı ve güvenliği ile ilgili konular tartışılmakta, sivil toplum örgütleri, sendikalar, işverenler ve çalışanlar bu konudaki görüşlerini ortaya koymaya çalışılmaktadır. Günümüzde insan hakları ve iş yaşam kalitesi kavramlarının gündeme gelmesiyle birlikte, iş–çalışan sağlığı ve güvenliğinin önemi artmaktadır (Tayfur Ekmekci, 2014: 353). İnsan kaynakları yönetiminin işlevleri içerisinde yer alan iş–çalışan sağlığı ve güvenliği ile ilgili çalışmalar insan kaynakları yönetiminin koruma ve geliştirme işlevi ile ilişkilendirilmektedir. İnsan kaynakları yönetiminin amaçları göz önüne alındığında iş–çalışan sağlığı ve güvenliğinin sağlanabilmesi için gereken önlemlerin alınması, geliştirilmesi, meslek hastalıklarının önüne geçilmesi kısaca sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının oluşturulabilmesi işletmelerin sorumluluğundadır. Bu doğrultuda, çalışan sayısına ve işyeri türüne bakılmaksızın her işletmede işyeri sağlık ve güvenlik birimleri oluşturulmakta; iş güvenliği uzmanı, işyeri hekimi ve diğer sağlık personeli bulundurmaktadır. İşletmelerde insan kaynaklarının sağlığı ve güvenliğinin devamlılığı için istihdam edilen iş güvenliği uzmanlarının çalışmalarında başarı sağlayabilmesi için öncelikle risk faktörlerini ortaya koyması gerekmektedir (Tarcan İçigen, 2016: 535).

İnsan kaynakları işlevi olarak koruma ve geliştirmenin kapsamı altında işin güvenli hale gelmesi için gerekli önlemler alınması, çalışma koşulları

iyileştirilmesi, çalışanın sağlığına ve işini sağlıklı bir ortamda yapmasına özen gösterilmektedir. Aynı zamanda gerek yeni çalışmalar gerekse mevcut çalışanlara yönelik işletme içi ve dışı oryantasyon ve eğitim programları, işgören geliştirme yöntemleri ve kariyer gelişim planların hazırlanması ve uygulanmasında bu işlevi de etkilemektedir (Atay, 2016: 28-29). Sanayileşme ve teknolojik gelişmelere paralel olarak özellikle işletmelerde en önemli üretim faktörleri arasında yer alan çalışanların sağlık ve güvenlik içinde çalışmalarının sağlanması, üzerinde durulması gereken en önemli konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışanlar çalışma ortamı ile bir bütün olarak ele alındığında, varlığı önemli olan çalışan kitlenin, çalışma esnasında çeşitli nedenlerden kaynaklanan sağlığa zarar verebilecek kaza ve meslek hastalıklarına sebep olan fiziksel çevre faktörleri, kimyasal maddeleri, binaların teknik özellikleri gibi daha pek çok unsurdan etkilendiklerini göstermektedir. Güvenli olmayan çalışma ortamı, dikkatsizlik ya da uygun olmayan davranışlar sonucu oluşan iş kazalarının, ortam koşullarından kaynaklanan ve hemen fark edilemeyen çoğu kez yıllar sonra ortaya çıkan meslek hastalıklarının ortaya çıkması ile iş-çalışan sağlığı ve güvenliği kavramı daha sık gündeme gelmiştir (Taşoluk, 2011: 3).

Tatil dönemleri ve yaz ayları gibi mevsimsel olarak iş yükünün arttığı dönemlerde ya da hafta sonu ve gece gibi işgücünün genelinin çalışmadığı alışılmadık saatlerde çalışılması, sigortasız ve güvencesiz çalıştırılması, birbirinden oldukça farklı işlerin yapılmasının getirdiği iş çeşitliliği, sektörün çalışma yapısının temel özelliklerindedir. Tüm bu etkenler, ülkemizde iş kazası ve meslek hastalıkları sayılarının hizmet sektöründe sanayi sektörüne kıyasla daha düşük olmasına rağmen, turizm sektörünü iş-çalışan sağlığı ve güvenliği çalışmaları açısından dikkat çekilmesi gereken ve riskli bir konuma getirmektedir. Sektör genellikle uzun çalışma saatleri ve fiziksel güç gerektiren ağır çalışma koşullarına sahiptir. Turizm sektöründe, mevsimsel ve vardiya usulü çalışma dolayısıyla diğer sektörlerin geneline göre farklı bir çalışma modeli hâkimdir. Bu nedenle, sektörde çalışma şartları ve işgücünün yapısı dikkate alındığında özellikle psikososyal ve ergonomik risklerin yüksekliği göze çarpmaktadır (Halkbank Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projesi, 2011: 35). Bu durum da bu sektörde çalışanların maruz kalabileceği çeşitli olumsuz durumların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Özellikle bu sorunların birçoğu da insan kaynakları yönetiminin bir işlevi olarak değerlendirilen koruma ve geliştirme (iş-çalışan sağlığı ve güvenliği, çalışma ve yaşam kalitesi, güçlendirme vb. gibi) kapsamında ele alınabilecek sorunlardır.

Bu çerçevede turizm işletmelerinde insan kaynakları yönetiminin yerine getirmesi gereken faaliyetlerden birisi de koruma ve geliştirme işlevidir. Bu işlev kapsamında, işletmeler; daha doğrusu işletmelerdeki insan kaynakları yönetimi birimleri; çalışanların yasal haklarının korunması, iş-çalışan sağlığı ve güvenliği, çalışma yaşam kalitesi, personel geliştirme ve güçlendirme faaliyetlerine ilişkin uygulamaları takip etmekle yükümlüdürler (Uçkun, 2015: 447). Söz konusu bu

işlev kapsamındaki ilk önemli faaliyet olan çalışanların yasal haklarının korunmasına ilişkin, temel çalışmalarını oluşturan iş-çalışan sağlığı ve güvenliğine yönelik önlemleri, yükümlülükleri ve yaptırımları içeren mevzuatın temelini yakın zamana kadar 4857 sayılı İş Kanunu oluşturmuşken bundan sonra 2013 tarihinde yürürlüğe girmiş olan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu bu temeli oluşturmaktadır. Yasa, işverenin sadece işgöreni değil tüm çalışanları koruma açısından iş güvenliği ve sağlık önlemlerini alması hususunda genel kurallar koyması ve bu faaliyetler önemli olmakla birlikte çalışan ve işverene açısından önemli kılmaktadır (Sadullah, 2015: 485-486). İş-çalışan sağlığı ve güvenliği kapsamında, OHSAS 18001 İş Sağlığı ve Güvenliği yönetim sistemi, iş sağlığı ve güvenliği politikası, planlama, uygulama ve işletme, kontrol ve düzenleyici faaliyetler ile yönetim iş sağlığı ve güvenliği konularında sürekli iyileştirmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO)' de iş-çalışan sağlığı ve güvenliğine ilişkin faaliyet gösteren önemli kuruluşlar arasında yer almaktadır (Uçkun, 2015: 433). Çalışma yaşam kalitesi, personel geliştirme ve güçlendirme kapsamında, hangi faaliyet kolunda hizmet verirse versin, günümüzde artık birçok işletme donanımlı, profesyonel, iletişim becerileri yüksek, işine hâkim çalışanlarla yoluna devam etmek istemektedirler. Bu bağlamda eğitim ve geliştirme programları ile çalışanların iş yaşam kalitesi ve iş doyumu artacak, güven, iletişim, performans, motivasyon vb. düzeyi yükselecektir (Özkoç, 2016: 267).

Turizm sektörü emek-yoğun bir sektör olması nedeniyle makineleşme ve otomasyona gidilmesi bazı üretim dallarında belirli oranlar dışında mümkün olmadığından insan faktörü ön plana çıkmaktadır (Özcan, 2011: 55). İnsan unsurunun önemli olduğu turizm işletmelerinde bu faaliyetleri yerine getirilirken bir dizi sorunlarla karşılaşılacak ve söz konusu bu sorunlar çalışan, işveren ve misafir açısından önem taşımaktadır. Bu kapsamda çalışmanın izleyen kısmında söz konusu bu sorunların alt başlıklar altında ayrıntılı olarak değerlendirilmesi yapılmıştır.

2.1. İş – Çalışan Sağlığı ve Güvenliği İle İlgili Sorunlar

Günümüzde yoğun çalışma şartları, aşırı sanayileşme ve sağlıksız kentleşme sonucu ortaya çıkan çevre kirliliği, gürültü, trafik yoğunluğu insan sağlığını tehdit eden boyutlara ulaşmış durumdadır. Bu tür sorunlar, insanlarda çeşitli sağlık sorunları ve stres durumları ortaya çıkarmaktadır (Hazar, 2010: 21-22). İşletmelerde insan kaynakları koruma ve geliştirme işlevi ile ilgili eksiklikler aksaklıklar olabilir. Bu aksaklıkların sebeplerinin işletmede koruma ve geliştirme kapsamında hiçbir uygulamanın olmaması veya koruma ve geliştirme faaliyetiyle ilgili uygulamada yaşanan sorunlar olabileceği ifade edilebilir (Uçkun, 2015: 442-443). İş sağlığı ve güvenliği; bir işyerinde o işyerinin gerçekleştirdiği faaliyetlerden etkilenen ya da etkilenebilecek tüm insanların (daimi veya geçici işçiler, taşeron işçileri veya ziyaretçilerin kısacası ortamda bulunan herkesin)

sağlığına ve güvenliğine olumsuz etki eden ya da edebilecek olan faktörlerin, işin yapılması sırasında işyerindeki fiziki çevre şartları sebebiyle işçilerin maruz kaldıkları ya da kalabilecekleri sağlık sorunları ve iş ve/veya mesleki risklerin ortadan kaldırılması veya azaltılması çalışmalarıdır (Altuğ, 2013: 5).

Turizm sektörü içerisinde en önemli işletme türlerinden birini oluşturan oteller, sektör içerisinde en çok çalışanın istihdam edildiği tesislerdendir. Hizmet sektörünün temel bir özelliği olan müşteriye, görünen yüze, daha çok önem verilmesi, otellerdeki işlerin çeşitliliği ile birleştiğinde, çalışanların sağlık ve güvenliğinin ne kadar risk altında olduğunu ortaya koymaktadır. Büyük endüstriyel ocak, fırın, kazan, basınçlı kapların kullanıldığı, sanayideki kimi işletmelerden çok daha riskli oteller de mevcuttur (Ovacılı, 2008: 46-48). İşyerinin toplam güvenliği, ancak tüm fiziksel, psikolojik ve sosyolojik çalışma şartlarının güvenli tasarımına ve dolayısıyla insan performans ve kapasitesine uygun çalışma şartlarının sağlanmasına bağlıdır (Dizdar ve Kurt, 2001: 54).

Yiyecek hijyeni ve gıda güvenliği, yemeklerin lezzetinden daha öncelikli bir konudur. Misafirlerin ve çalışanların sağlığını tehlikeye atmamak amacıyla, mutfak yöneticilerinin; yiyeceklerin satın alınmasından başlayarak, ön hazırlık, üretim (pişirme), saklama (depolama) ve servis sırasında hijyen ve sanitasyon ile ilgili gereken önlemleri almaları gerekmektedir. Turizm sektöründe hizmet sunan yiyecek içecek işletmelerinde gıda güvenliği sisteminin etkinliği; çalışma ortamı ve personel hijyenine ilişkin risklerin, çiğ ve pişmiş yiyeceklerin çapraz bulaşmasına ilişkin risklerin, yiyeceklerin yetersiz pişirilmesi ve tehlikeli ısı aralığında bekletilmesi gibi risklerin kontrol altında tutulabilmesine bağlıdır (Sevim ve Görkem, 2015: 60). Bu kapsamda alınması gereken tedbirleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür (Yılmaz, vd., 2013: 109-110):

➤ **Yanıklar**

- Pişirme ekipmanları kullanırken kullanım talimatlarına uyulmalıdır.
- Çaydanlık ve tencereler gereğinden fazla suyla doldurulmamalıdır.
- Fırın, ocak ve benzeri araçlar kullandıktan sonra gaz veya elektrik düğmelerinin kapatılması unutulmamalıdır.

➤ **Elektrik Çarpmaları**

- Elektrikli aletler kullanırken, ellerin ıslak olmamasına dikkat edilmelidir.
- Kullanım sonrası ve tamirat esnasında aletin fişi çekilmelidir.
- Elektrikli aletlerin, prizlerin çalışır durumda olmalarına dikkat edilmelidir.

➤ **Kesikler**

- Çatlak tabak ve bardaklar servis dışı bırakılmalıdır.
- Bıçaklı çalışmalarda dikkatli olunmalıdır.
- Öğütücü aletleri kullanırken kullanım talimatına uygun davranmalıdır.
- Bıçak sapları oynuyorsa, servis dışı bırakılmalıdır.

➤ **Yangın**

- Pişirme ekipmanlarının düzenli temizliği ve bakımı yapılmalıdır.

- Sigara, güvenlik ve sıhhi nedenlerle belirli alanlarda içilmesine müsaade edilmelidir.
- Gerekli görülen alanlara yangın alarm cihazları yerleştirilmelidir.
- Yeterli yangın söndürme cihazları gerekli alanlara yerleştirilmeli ve kullanımları konusunda personel eğitilmelidir.
- Gerekli alanlara yaygın uyarı levhaları asılmalıdır.

Örneğin, önemli bir turizm işletme türü olan otellerde yüzey temizliğinde kullanılan kimyasallar ve mutfakta kullanılan sıvıların (yağ, su vb.) yere dökülmesi, kaygan zemin oluşturduğu için; çalışanın kayma ve düşme riski artmaktadır. Bu nedenle yapılan işin şekline göre, yere sıkı tutunan ayak koruyucu iş emniyet ayakkabıları kullanılmalı ve uyarı işaretleri ile tehlike belirtilmelidir. Ayrıca, otel temizliğinde (odalar, havuz vb.) ve mutfak temizliğinde kullanılan kimyasallar, personel tarafından kullanılırken elde tahrişlere veya ciltle uzun süreli temasta cilt hastalıklarına neden olabilmektedir. Temizlik amaçlı kullanılan bu kimyasalların buharının solunmasının ise, çalışanlarda solunum yolu hastalıklarına neden olduğu görülmektedir. Kimyasallarla çalışılan noktalarda, uygun havalandırma ve personele uygun kişisel koruyucu donanım (eldiven, maske vb.) verilmelidir (Akpolat, 2014: 11). İşe alınmadan önce çalışanların sağlık muayenelerinin yapılması ve hassas kişilerin belirlenmesine dikkat edilmelidir. Bu kişilerin sağlık açısından riskli olmayacak işlerde çalıştırılmasına yardımcı olacaktır. Örneğin geçmişte akciğer hastalığı olan kişilerin tozlu yerlerde çalıştırılmaması gerekir (Yazıcı, 1999: 27). Özellikle, bel kaymaları, sırt kaslarının zedelenmesi, bileklerin burkulması ve boyun tutulması sıklıkla görülen sağlık problemleridir. Bunun yanı sıra ellerde güçsüzlük, çabuk yorulma ve özellikle ilk üç parmakta karıncalanma hissi ile belirti veren Karpal tünel sendromu da ve el bileğinin ağrılı bir hastalığıdır. Özellikle dondurma servisi yapan mutfak görevlilerinde sıkça görülmektedir (Akar Şahingöz ve Şık, 2015: 120). Yaşadığı çevre ile sıkı bir etkileşim içinde bulunan insanı, çalıştığı ortamdan kaynaklanan olumsuz etkilerden korumak için ergonomi, tıbbi, teknik, ekonomik ve psikolojik konularda çalışmalar yapar. Uygulamalı ergonomi, çalışan sağlığı, iş güvenliği, iş hijyeni kuralları çerçevesinde çalışma ortamının insan faktörü ile uyumunu inceleyerek, mesleki risk ve hastalıkların ve dolayısıyla iş kazalarının en alt düzeye indirilmesi çalışmalarını kapsar (Dizdar ve Kurt, 2001: 35).

Turizm sektörünün önemli işletme türlerini oluşturan oteller ve lokantalarda yapılan işlerde müşterilere doğrudan hizmet edildiği için özellikle işlerin yoğun olduğu saatlerde yoğun stres yaşanmaktadır. Çoğu zaman müşterilerin sabırsızlanması, yeterli sayıda personelin olmaması ve işletme konusunda yaşanan sıkıntıların müşteri tarafından aslında hiç suçları olmadığı halde kendilerine hizmet eden personele yansıtılması işi çekilmez hale getirmektedir. Mutfaklarda çalışma ortamı, yüksek ısı, nem ve yetersiz aydınlatmadan ötürü çoğu zaman uygun değildir. Bu nedenle; çalışanların görev tanımları iyi yapılmış olup ilave iş yükü verilmemelidir. Çalışma koşullarının

iyileştirilmesine yönelik uygulamalara çalışanların katılımı sağlanmalıdır, çalışanların müşteriler tarafından tehdit edilme, şiddete maruz kalma ve aşağılanması durumunda yapması gerekenler ve alınacak önlemler konusunda önceden bilgilendirilmelidir (Akar Şahingöz ve Şık, 2015: 121). Barda içecek sunumu yapılan alanlar ile tüm diğer genel alanların (genel müşteri servis alanları, lavabolar, vs.) temizliği ve hijyen önem arz etmektedir. HACCP gıda güvenliği ve hijyeni için kuralların belirlendiği önemli bir kalite standardı olup tüm yiyecek-içecek işletmelerinde olduğu gibi bar işletmeleri için de önem taşımaktadır. Barmenlerin ve tüm servis personelinin giyiminin temiz ve düzgün olmasından, ellerin temiz ve yıkanmış olmasına dikkat etmesi gereken kişisel temizlik kurallarının yanında, barda misafire sunulan yiyecek ve içeceklerin temiz ve hijyen koşullarına uygun olarak sunulması da önemlidir. Ayrıca içecek ve yiyeceklerin kullanım ve saklanma koşulları, sıcaklık ve soğukluk, ısı ayarlamaları önemlidir. İçeceklerin saklandığı depolardaki koşullar ısı, nem dengesi, aydınlatma, havalandırma gerektiği şekilde yapılmalıdır (Sonuç, 2015: 149-150).

İş ortamı koşullarının (iş yerinin aydınlatması, ısı düzeyi, gürültü ve titreşimlerin yeterli ölçülerde perdelenmiş ve giderilmiş olması gibi) sağlıklı ve güvenli olması, çalışanların çalışmalarının fiziksel yükü ve yaratacağı psikolojik streslerin onların beden ve ruh sağlığını tehdit edecek boyutlara ulaşmasının önlenmesi gibi sorunlar gözetilmelidir (Erkan, 1989: 14). Ayrıca çalışanların işte kullandıkları malzemelerin de ağırlık derecesi önem teşkil etmektedir. Örneğin; temizlik malzemeleri ve temizlik arabasının çalışanın kaldırabileceği ya da taşıyabileceği düzeyde olmalıdır. Her ne kadar çalışanlara ait personel asansörü olsa da insan gücüne bağlı işler yapıldığından itme, çekme, taşıma gibi eylemler yapıldığı için çalışanın fiziksel olarak sağlığını olumsuz etkilemektedir. Çamaşırhanede kullanılan makinelerin titreşime yol açması, insan sağlığı üzerindeki etkileri vücudun titreşimden etkilenen bölgesine, titreşimin spektrumuna, şiddetine ve maruz kalınan süreye bağlı olarak değişiklikler gösterir (Fişek ve Piyal, 1991: 70). Temizlik, hijyen ve dezenfeksiyon gibi benzer kavramlar, otel işletmelerinde insan sağlığı açısından önem taşımakta ve hizmet kalitesinin belirleyici unsurları olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden, konaklama alanlarının insan sağlığını etkileyen tüm patolojik unsurlardan (bakteriler, mantarlar, virüsler) arındırılmış olması gerekir. Ortamdaki mikroorganizma sayısının kontrol altına alınmasını amaçlayan hijyen, temizlenecek alanların sahip olduğu risk derecesine göre sadece bir temizlik işlemi ile sağlanabildiği gibi dezenfeksiyonun (yüzeylerde bulunan ve mikrobiyolojik bulaşma kaynağı olabilecek mikroorganizmaların sayılarının zararlı etki yapmayacak seviyeye indirilmesi) yapılmasını da gerektirir (Akoğlan Kozak ve Çiçek, 2005: 32).

Turizm işletmelerinin diğer bir önemli türünü oluşturan seyahat acentaları çalışanlarının işin niteliklerine uygun olması seyahatini planlayan müşterilerin bilgilendirme, ikna edilme ve satışa yönlendirme sürecindeki başarısında

belirleyici olmaktadır. Seyahat acentalarının çalışan sermayesinden yararlanabilmeleri için çalışanın tedarikiyle başlayan motivasyon, eğitim, ücretlendirme, performans değerlendirme ve kariyer planlaması ile devam eden insan kaynakları uygulamalarını etkin olarak kullanmaları gerekir. Ayrıca müşteri sorunlarına hızlı cevap verebilmek için çalışan sermayesine yönelik güçlendirme uygulamalarından yararlanılmalıdır (Akgündüz, 2015: 199-200). Turizm işletmeleri turizm hareketlerine katılan bireylerin gereksinme duydukları karşılayan birimlerdir. Turizm işletmeleri arasında, turizm hareketlerinin öncelikli olarak ulaştırmaya dayalı olmasından dolayı, ulaştırma işletmelerinin ayrı bir yeri söz konusudur (Kozak vd. , 2014: 46). Turizm amaçlı ulaştırma ağları genellikle diğer ulaştırma ağlarından ayrı düşünülemez (Barutçugil, 1982: 226). Ulaştırma turizm açısından hayati öneme sahiptir. Ulaştırma alanındaki gelişmeler turizme olumlu katkı sağlayabileceği gibi, bu alandaki yetersizlikler turizm açısından ulaşılabilirlik faktörünü etkisiz kılacaktır (Özkul, 2009: 243). Türkiye’de karayolu ulaştırma/araştırmacılığının turizm açısından önem taşıyan bazı sorunları; yol haritalarının düşüklüğü, trafik düzensizliğinden kaynaklanan can ve mal güvenliği sorunu, otobüs terminallerinde, mola ve benzin istasyonlarında temizlik ve düzene yeterince önem verilmemesi ve otobüslerin gerekli güven ve konforu sağlayacak donanımlardan yoksun bulunması olarak sıralanabilir. Ancak, son yıllarda bu konularda bazı etkin önlemlerin alındığı ve uygulandığı görülmektedir (Barutçugil, 1982: 229). Bununla birlikte kırsal turistik alanlarda karayolu ile yapılacak seyahatlerde bazı sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Bu sorunlar genellikle kırsal turistik alanlarda yeterli altyapının olmaması nedeniyle yaşanan trafik tıkanıklığı, otopark sorunu, gürültü, hava kirliliği, çevreye verilen zararlar şeklindeki olumsuzluklardır (Sarkım, 2015: 241).

Genel olarak bakıldığında; çalışanın endüstrileşmenin yol açtığı tehlikelerden, özellikle yaşamına, vücuduna ve sağlığına yönelik tehditlerden ve zararlardan korunması gereği ortaya çıkmıştır. Çünkü iş kazası ve meslek hastalıkları çalışanın gelirinden yoksun bırakma tehlikesi yanında onun gelirinde bir azalmaya, işsiz kalmasına neden olabilir. Dahası iş kazası veya meslek hastalığı sonucu çalışanın sakat kalması veya ölümü durumunda da ailesi maddi ve manevi kayıplara uğrayacaktır (Bingöl, 1998: 424). Bu işaretler neticesinde, insan kaynakları yönetiminde iş-çalışan sağlığı ve güvenliği daha sonraki aşama olan çalışanların yasal haklarının korunmasıyla da yakından ilgilidir. İnsan kaynakları yönetimi koruma ve geliştirme işlevini bir bütün olarak değerlendirmesi gereken işletmeler, bu bütünün ikinci kısmı olan çalışanların yasal haklarının korunmasında birtakım sorunların oluşmasına ortam hazırlamaktadırlar. Bu kapsamda çalışmanın izleyen kısmında bu konudaki sorunlara değinilmiştir.

1.3. Çalışanların Yasal Haklarının Korunması İle İlgili Sorunlar

Sanayileşme ve sanayi devrimi birçok sağlık ve güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Endüstride yeni yöntem ve tekniklerin uygulanması, alet ve makinelerin çoğalması iş kazası ve meslek hastalıklarında büyük artışa yol açmıştır. Bundan başka işverenlerin üretimi arttırma ve mümkün olduğu kadar ucuz mal etme çabaları, bunun karşılığında çalışanların geçimlerini temin için çok uzun süreli çalışmak ve bunun yanında çocukların ve kadınların da çalışmak zorunda kalmaları, çok kötü çalışma koşullarının doğmasına yol açmıştır. Bu gelişme iş-çalışan sağlığı ve güvenliğini insani bir gereklilik olarak ortaya çıkarmıştır (Aydemir, 2000: 1). Sanayileşmede sağlanan gelişmelerin yarattığı sorunları gidermek için pek çok yasa, tüzük ve yönetmelik çıkarılmıştır. Konuyla ilgili olarak Cumhuriyetin ilanından sonra ilk yasal düzenleme 1924 tarih 394 sayılı “Hafta Tatili Kanunu” olmuştur. Resmi ve özel kurumlarda çalışanların tümüne haftada bir gün süre ile tatil hakkı tanıyan bu yasa ile iş sağlığı açısından atılmış önemli bir adım olarak kabul edilir. 1926 tarihinde yürürlüğe giren 818 sayılı Borçlar Kanununun 332. maddesi ile işverene, iş kazaları ve meslek hastalıkları sonucunda hukuki sorumluluklar getirmiştir. Ülkemizde o dönemde iş yasasının bulunmaması sebebi ile iş-çalışan sağlığı ve güvenliği ile ilgili pek çok maddenin yer aldığı 1593 sayılı “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” 1930 tarihinde çıkarılmıştır. Çocuk ve kadın çalışanlarının korunmasına, işyerlerinde işyeri hekimi bulundurulmasına, belirli büyüklükteki işyerlerinde revir ve hastane açılmasına ait kurallar konulmuştur (Güngör, 2008: 47).

6331 sayılı Kanun ile birlikte hem kamu hem özel sektör işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği bir sistem olarak uygulanmaya başlamıştır. Bu kapsamda bu çalışmanın konusunu oluşturan “turizm sektörü” de 6331 sayılı Kanun’un uygulama alanına girmiştir. 6331 sayılı Kanun kapsamındaki işyerleri, “İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği”ne göre işyerleri; “az tehlikeli”, “tehlikeli” ve “çok tehlikeli” işyerleri olarak sınıflandırılmıştır. Söz konusu tebliğin ekinde yer alan işyeri tehlike sınıfları listesine göre; çalışma kapsamında ele aldığımız tüm turizm işletmeleri (konaklama, yiyecek-içecek, seyahat acentacılığı, havayolu ile yolcu taşımacılığı ve spor ve eğlence işletmeleri) az tehlikeli sınıfta yer almaktadır. 31.05.2006 tarihinde yayımlanan 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun 13. maddesinde iş kazasının tanımına yer verilmemiş, sadece iş kazası sayılan haller sayılmıştır (Çavuş ve Akkuş, 2015: 1194-1198; SGK, 2012)Ülkemizde sosyal güvenlik konusunda çıkarılan 506 sayılı Sosyal Güvenlik Kanunu, sosyal güvenlik kurumlarını bir çatı altında birleştiren ve Ocak 2007 de yürürlüğe giren yeni yasa; iş kazaları, meslek hastalıkları, iş güvenliği ve çalışan sağlığı, sakatlık, yaşlılık ve ölüm sigortaları gibi konularda birçok düzenleme getirmiştir (Can ve Güney, 2015: 420-421; SGK, 2012).

İSG (İş Sağlığı ve Güvenliği) Kanunu öncesinde iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili düzenlemeler 4857 sayılı İş Kanunu içerisinde yer almakta idi. 4857 sayılı Kanunun; sadece işçilerle ilgili hükümler içermesi nedeniyle çalışma hayatının tamamı düşünüldüğünde sınırlı bir İSG kapsamı bulunmaktaydı. İSG Kanunu ile “işçi” kavramı ortadan kalkmış, yerine “çalışan” kavramı gelmiştir. Böylece kamu çalışanları da dâhil olmak üzere tüm çalışanlar iş sağlığı ve güvenliği yönünden kapsanmıştır. Kanun ayrıca sektörel düzeyde de İSG’nin kapsamını genişletmiştir. Örneğin; hava taşımacılığı işleri öncesinde 4857 sayılı İş Kanununun dışında olması nedeniyle İSG şemsiyesi altında değilken, şu anda kapsam altına alınmıştır. Kanun işyerlerinde İSG hizmetlerinin niteliklerini belirlemiştir. İSG bakımından daha az mesleki risk içeren işlerin yapıldığı az tehlikeli işlerde dahi çalışan sayısına bakılmaksızın İSG hizmetlerinden faydalanılması sağlanmıştır (İşler, 2014: 61). Çıkarılan bu kanun insan hayatının nedenli önemli olduğunun göstergesidir.

İnsanın varlığının korunması sosyal toplumların ve ülke yönetimlerinin en temel görevidir. Değişen şartlar ve gelişen teknolojiyle birlikte riskin çok yüksek olduğu birçok sektörde sosyal güvenlik hem çalışan hem de işverenler açısından önemli sorunların yaşandığı alanlardan biri olmuştur. İlk çağ medeniyetlerinden günümüze kadar güçsüzün ve zayıfın korunması dini ve sosyal yönden desteklenmiş değişen şartlarla beraber çeşitli düzenlemelerle ve yasalarla güvence altına alınmaya çalışılmıştır (Erdem, 2015: 1). Çalışılan ortamın ve üretim süreçlerinin yetersiz ve olumsuz koşulları, çalışanların en temel hakkı olan sağlıklı yaşama ve çalışma hakkını tehdit etmektedir. Bu nedenle iş-çalışan sağlığı ve güvenliği konusunda gerekli önlemlerin alınması bir zorunluluk olmaktadır. İş kazalarının ve meslek hastalıklarının ortadan kaldırılması, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sağladığı olanakların bu alana yönelik olarak geliştirilmesi, bilimsel araştırmaya dayalı riskin doğru tanımlanması, planlı çalışma ve üretim sürecindeki gelişmelerin bilimsel yöntemlerle incelenmesi ve nihayet güvenlik önlemlerinin artırılmasıyla sağlanabilir (TMMOB, 2014: 4). Ülkemizde konuyla ilgili çok sayıda kurum ve kuruluş vardır. Bunların başında “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı” yer almaktadır. Bakanlığa bağlı dört ayrı birim veya genel müdürlük konuyla ilgilidir. Bunların en önemlileri; “İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü”, “İş Teftiş Kurulu Başkanlığı”, “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Merkezi (İSGÜM)”, “Yakın ve Orta Doğu Çalışma Enstitüsü Müdürlüğü” birimleridir (Yiğit, 2013: 16).

6331 sayılı İSGK’ ya (İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu) dayanarak çıkarılacak yönetmelikler ayrıntılı hukuki düzenlemeleri sağlayacaktır. Ancak, bu yapılırken ülkemiz gerçeklerine uymayan, uygulama olanağı bulunmayan düzenleme ve standartlardan kaçınılmalıdır. En önemlisi de çalışma hayatında yer alan herkesin, çalışanların ve işverenlerin, iş-çalışan sağlığı ve güvenliği konusunu öncelikle sorumlulukları olarak görmeleri gerekir (Gerek, 2014: 62-63). Türkiye’nin iş-çalışan sağlığı ve güvenliği sorunları, ülkenin genel sosyo-

ekonomik gelişmişlik ve eğitim düzeyi, işsizlik ve kayıt dışı ekonomi sorunları ile doğrudan ilgilidir. Mevcut iş sağlığı ve güvenliği mevzuatının uygulanmasındaki yetersizlikler, yapılan iş-çalışan sağlığı ve güvenliği araştırmalarının yetersizliği, ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyon ve sosyal diyalog eksikliği de üzerinde durulması gereken başlıklardır (Güleryüz Şiviloğlu, 2012: 20). İş sağlığı ve Güvenliği konusunda müracaat edilmesi gereken kanun olan ve 30 Haziran 2012 tarihinde yürürlüğe giren, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun Md.5/f hükmünde; *işverenin yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde, teknoloji, iş organizasyonu, çalışma şartları, sosyal ilişkiler ve çalışma ortamı ile ilgili faktörlerin etkilerini kapsayan tutarlı ve genel bir önleme politikası geliştirmenin göz önünde bulundurulması gerektiği* belirtilmiştir (Akpınar, 2015: 2).

Çalışanların verimliliği çalıştıkları işletmelerden sağladıkları sosyal hakların miktarına (sağlık sigortası, emeklilik sigortası, yıllık izni, sosyal yardımlar gibi) bağlıdır. Sebepsiz yere işten çıkarılmaların bulunduğu, yeterli sosyal haklara sahip olunmaması, turizm personelinin başka sektörlerde çalıştıkları, turizmde personel devir hızının çok yüksek olduğu gözlenmektedir. Ayrıca turizm sektöründe sendikalaşma oranının düşüklüğü ve mevsimlik çalışma özelliği sektörde iş güvencesini olumsuz yönde etkilemektedir (Ertuğral, Arslan ve Balık, 2015: 198). Konuyla ilgili olarak turizm işletmelerinin bir türü olan konaklama işletmelerinde; insan kaynakları kapsamında işgücü devir hızının analizi ve Muğla bölgesi örneğinde yapılan araştırmada; iş ve sosyal güvenlik garantisi altında çalışanların işlerinde daha verimli oldukları, iş ortamını sevdikleri, çalışma arkadaşları ile uyum içinde oldukları ve bu nedenle işten ayrılma eğilimlerinin daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır (Tütüncü ve Demir, 2003: 151). Bu nedenle iş ve sosyal güvenliğin çalışanlar açısından önemli olduğu kadar işletmeler açısından da son derece büyük bir önemi vardır.

Risk değerlendirmesi kavramı “Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ)”, “İş Güvenliği ve Sağlık Yönetim Sistemleri Kılavuzunda (ILO-OSH 2001)”; *işteki tehlikelerden ortaya çıkan sağlık ve güvenlik risklerini değerlendiren bir süreç* olarak tanımlanmaktadır. Risk değerlendirmesi, “TS 18001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemleri Şartlar (Occupational Health and Safety Management Systems - Specifications)” Madde 3.15'e göre; *tüm süreçlerde, riskin büyüklüğünü tahmin etmek ve riske tahammül edilip edilemeyeceğine karar vermek için kullanılan sürecin tamamı* olarak tanımlanmaktadır (Kılıcı, 2015: 7). İşletmelerde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve süreklilik gösterebilmesi için geliştirilmiş olan OHSAS 18001 (Occupational Health and Safety Assessment Series) standardına, bazı alanlarda faaliyet gösteren işletmelerin sahip olması zorunlu iken genel olarak gönüllülük esastır. Çünkü bu belgeye sahip olmanın rekabet üstünlüğü ve itibar kazandırdığına dair görüşler vardır. Ayrıca, uygulamada iş-çalışan sağlığı ve güvenliği alanında yapılacak harcamalardan maliyet endişesi ile kaçınan işletmelerin, daha büyük maliyetlerle karşılaştıkları görülmektedir. Bu nedenle, OHSAS 18001 iş sağlığı ve güvenliği yönetim

sistemine sahip olmak ve sistemli bir şekilde işletmek, işletmelere uzun vadede büyük yararlar sağlamaktadır (Tozkoparan ve Taşoğlu, 2011: 190).

Ağırlaşan rekabet koşullarında avantaj elde etmek için gerek otel işletmeleri, gerekse bağımsız yiyecek ve içecek işletmeleri sundukları ürünler paralelinde tüketici sağlığına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bu kapsamda dünya genelinde en fazla rağbet gören uygulama ise HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points)'dir. Genel olarak HACCP sistemi, gıdalarla ilgili olarak tehlikelerin belirlenmesi, zararların saptanması ve risk taşıyan noktaların kontrol altına alınması amacıyla gerçekleştirilen sistematik bir yaklaşımdır (Sökmen, 2014: 84).

Genel olarak bakıldığında; işveren çalışan hakkında yasal düzenlemeleri yapıp uyguladığı takdirde her türlü tehlikelerden koruyup, çalışanların motivasyonunu artırarak verimliliğini en üst seviyeye taşır.

Hizmette süreklilik gerekliliği, turizm sektöründe günlük 16 saati aşan çalışmalar, çalışanların genel tatil ve hafta tatili günlerinde çalıştırılmalarını yaygın hale getirmiştir. Teftiş raporunda, turizm sektöründeki işletmelerin tamamına yakınında alt işverenlik uygulamasının görüldüğü ve çalışanların yaklaşık %50'lik bir bölümünün haftalık çalışma süresinin üzerinde çalıştığı, fazla çalışmanın özellikle mutfak ve servis bölümünde yoğun bir şekilde yapıldığı belirtilmiştir. Turizm sektöründe benimsenen başka bir çalışma şekli de antraklı çalışmadır. Çalışanlara uzun süreli ara dinlenmesi kullandırılarak günlük fiili çalışma süresi 7,5 saatle sınırlı kalırken, işçi 14 saate yakın bir süre işyerinde kalmakta ve kesintisiz günlük en az 12 saat dinlenme süresi hakkı ihlal edilmektedir (Sezgin, 2013: 140). Hafta tatili, çalışma süresi kavramının ortaya çıkışı ve çalışanın korunması bakımından sınırlandırılması gereğinin sonucu olarak 'İş Hukuku'nda söze konu olan bir kavramdır. Hukukumuzda hafta tatiline ilişkin hükümler "İş Kanunu" yanında 2.1.1924 tarihli ve 394 sayılı "Hafta Tatili Hakkında Kanun"la, 17.3.1981 tarihli ve 2429 sayılı "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun"da yer almıştır (Topçu, 2011: 315).

Genel olarak bakıldığında ülkemizde iş-çalışan sağlığı ve güvenliği ile ilgili birçok yasa-yönetmelik çıkarılmış olup, çıkarılan bu yasa ve yönetmeliklerin uygulamasında devlet, çalışan ve işveren olarak birlikte ve işbirliği halinde hareket edilmesi gerekliliği ortadadır. Ne yazık ki çıkarılan yasaların yetersiz olduğu da görülmektedir. Yasaların çıkarılmasıyla kalınmayıp denetiminde, usule uygun yapılması gerektiği belirtilmektedir. Ülkemizde çıkarılan bu yasaların çalışan üzerinde büyük etkiye sahip olduğu yadsınamaz. Ayrıca, işveren açısından da bakıldığında çıkarılan yasaların önce kendi işletmesine ve sonra da çalışanına hem maddi hem de manevi açıdan büyük önem kazandırmaktadır. Ülkemizde çıkarılan yasaların çalışanların yaşam kalitesi açısından psiko-sosyal durumları çalışma hayatına etki edeceği bundan dolayı da oluşacak meslek hastalıklarının ve iş kazalarının önüne geçilerek çalışan hayatını daha önemli kılmaktadır. Buna

bağlı olarak çalışanların çalışma yaşamındaki kalitesi, personelin geliştirilmesi ve personel güçlendirmenin ne kadar önemli olduğu bir sonra ki aşama olan insan kaynakları yönetiminde çalışma yaşam kalitesi–personel geliştirme ve güçlendirme ilgili sorunlar başlığında açıklanmaya çalışılmıştır.

1.4. Çalışma Yaşam Kalitesi – Personel Geliştirme ve Güçlendirme ile İlgili

Sorunlar

Çalışma yaşam kalitesi standartların altında olan bir örgütte çalışanların etkin ve verimli olması oldukça zordur. O halde yöneticiler, örgütte çalışan personelin moral ve motivasyon ile çalışma yaşam kalitesine yönelik öncelikleri belirlemek, personelin moral ve motivasyonu ile çalışma yaşam kalitesini iyileştirmek durumundadır. Çalışma yaşamının kalitesi motivasyonun sağlanmasında, işgünün verimliliğinin artırılmasında ve nitelikli işgücünün kaybedilmemesinde önemli bir yere sahiptir (Uçkun, 2015: 439). İşgücü maliyetlerinin azaltılması, müşteri memnuniyetinin artırılması, hizmetlerin hızlı ve düzenli olarak yerine getirebilmesi motive edilmiş veya çalışanların motivasyon düzeyine bağlıdır (Özcan, 2011: 63). İş tatmini, iş şartlarının (işin kendisi, yönetimin tutumu) ya da işten elde edilen sonuçların (ücret, iş güvenliği) kişisel bir değerlendirmesidir. İş tatmini, bireyin normlar, değerler, beklentiler sisteminden geçerek işlenen iş ve iş koşullarına ilişkin algılarına karşı geliştirdiği içsel tepkilerden oluşmaktadır. Uzmanlar iş tatmininin, iş performansı, işten ayrılma niyeti, hayal kırıklığı gibi tepkilerin belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Genellikle, iş tatmininin yüksek olduğu durumlarda işten ayrılma oranı ile devamsızlığın daha düşük olduğu saptanmıştır (Gündüz Çekmecelioğlu, 2005: 28).

Demirkol ve Çeltek'in (2004), yiyecek – içecek işletmelerindeki sorunların tespitine yönelik yaptıkları bir araştırmada sorunlar işveren ve çalışanın açılarına göre gruplandırılmıştır. Buna göre işveren (restoran sahibi) açısından; özel günlerde çalışılması, işin sosyal faaliyetlere katılımı engellemesi, iş yükü yoğunluğu, çalışma sürelerinin uzunluğu, iş ve sektörden kaynaklanan sorunlar, işin özel hayatı olumsuz etkilemesi, personel devir hızının fazla olması, işletme içinde kritik bölgelerdeki personele bağımlılığın yönetimi olumsuz etkilemesi, stok kontrolündeki sorunlar ve kriz dönemlerinde işletmenin kriz ortamına uyum sağlama sorunu gösterilmektedir. Çalışanlar açısından ise; özel günlerde çalışılması, işin sosyal faaliyetlerin katılımı engellemesi, iş yükü yoğunluğu, çalışma sürenin uzunluğu, iş ve sektörden kaynaklanan sorunlar, gelecekte yükselmenin azlığı, inisiyatif kullanma azlığı, sorumluluk alamama, işle ilgili kararlarda çalışanların görüşlerinin alınmaması, işin evliliği etkilemesi, kariyer yapma fırsatının azlığı, ücret düzeyi, iş yükünde istikrarsızlık, iş ortamının sağlığı olumsuz etkilemesi ve iş kıyafetlerinden memnun olunmaması temel sorunlar olarak gösterilmektedir (Sarıışık ve Özbay, 2010: 340-341).

İş, insan yaşamının sürekliliği bakımından önemli bir uğraştır. İş, insanın zamanını değerlendirmesi, enerjisini yararlı amaçlara yöneltmesi ve bunların sonucunda edindiği doyumla ruh sağlığını korumasında belirleyici bir etkinliktir. Çalışma yaşamı kalitesi kavramı ile ifade edilen de çalışanlara doyum sağlayacak iş koşullarının yaratılmasıdır. Dolayısıyla, işin çalışanların beklentileriyle örtüşmesi; iş süreçlerinin, çalışma koşullarının ve iş çevresinin insani gereksinimlere uygun olarak düzenlenmesiyle olasıdır (Yüksel, 2004: 48). İşin kendisi, ücret, terfi ve kariyer gelişimi, yönetsel kararlar, yönetim çalışan ilişkileri, iş güvenliği ve sosyal haklar, başarımlar değerlendirilmeleri, teşvik uygulamaları vb. Çalışma yaşamı kalitesi boyutlarının her birinde ya da çoğunluğunda görülebilecek olumsuzlukların doğrudan işe devamsızlık davranışını güçlendirdiği için çalışanların işte kalma niyetinde olmadıklarını da göstermektedir (Demir, 2011: 454).

Turizm işletmelerinin önemli bir türünü oluşturan otel işletmeleri 7 gün 24 saat hizmet veren emek-yoğun bir turizm işletmesi olarak, çalışan personelin doğrudan müşteri ile iletişim halinde olduğu alanların çok olduğu iş çeşitlerine sahip olduğu için özellikle sezonun yoğun olduğu dönemde söz konusu çalışanlar stres yaşamaktadır. Bu durum çalışanın sağlığını olumsuz etkilemektedir. Bu durum, sadece çalışanın sağlığını olumsuz etkilemekte kalmamakta aynı zamanda iş kazasına da sebebiyet vermektedir. Hem çalışan hem de işletme açısından işleri daha da zorlaştırmaktadır. İş kazalarının meydana geldiği iş saatlerine göre dağılımına bakıldığında kazalar en çok ilk 4, bilhassa ilk 1 saat içinde olmaktadır. İlk saatlerde kazanın bu kadar yüksek olmasının en önemli sebepleri, işe hemen adapte olamama, dikkat azlığı, vücudun ve beynin de yorgunluk, dikkat kaybı, yapılan işten sıkılma olarak açıklanabilir (Tevrüz, 1999: 164). Hizmetler sektörü içerisinde yer alan turizm işletmeciliğinin temel özelliklerinden biri olan emek-yoğun yapı bu sektörde faaliyette bulunan işletmelerdeki çalışan personel sayısını benzer büyüklükteki bir endüstri işletmesine göre daha fazla olmasına yol açmakta ve söz konusu personel de genelde hizmet sunduğu için bu personelde önemli bazı farklı özellikler aranmaktadır. Bundan dolayı, söz konusu sektörde hizmet üreten kişilerin yönetimi, en önemli konular arasındadır ve otel işletmelerindeki insan kaynağının yönetim biçimi, işletmenin başarısını ve verimliliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, çalışanların güçlendirilmesi olgusu, bu tür işletmelerde daha da önem taşımaktadır (Pelit ve Öztürk, 2011: 6-7).

Çok büyük bir hızla değişen ve karmaşıklaşan dünyamızda, yeni teknolojiler tarafından sunulan fırsatlar ve yeni iş yapma yolları çok müthiş derecede ekonomik birimleri etkilemektedir. Bu fırsatların değerlendirilmesi için işletmeler, yaratıcı ve yenilikçi olmalı, bu nedenle bireylere çok önem verilmeli ve karşılaşılabilecek sorunlara göğüs germeyi ve risk almayı göze alacak kadar cesur olmalıdır. Bu yeni dünyada en iyi yeteneği çekmekte başarılı olanlar, sezgileri ve öngörülerini güçlü olanlar, iş yapma biçimlerini müşterilerine yeni

kalıcı değerler getirecek şekilde dönüştürme yeteneğine sahip olanlar kazanacaktır. Bu ise ancak ve ancak çalışanına güvenen, onlara değer veren ve böylece onların düşünsel güçlerinden ve becerilerinden yararlanmakla mümkün olacaktır (Çavuş ve Akgemici, 2008: 241). Çalışanlar örgüte kârlılık sağlayacağına inandıkları konularda karar almada güçlendirilmekte ve sonuçlardan dolayı sorumluluk taşımaktadırlar. Bu sorumluluğun amacı, onları cezalandırmak ya da onları kısa dönemde değerlendirmek değildir. Bunun yerine amaç, onların birbirlerine karşı sorumlu davranmalarını, üzerinde anlaştıkları amaçlara yönelik çalışmalarını ve yapabileceklerinin en iyisini yapmaları için ortam oluşturmaktır. Çalışanlar sahip oldukları sorumlulukların bilincinde oldukları sürece, yönetim onları güçlendirmeye devam etmektedir (Aras, 2013: 13). Bu konuyla ilgili olarak, Pelit (2011) Türkiye'nin 7 bölgesinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde yaptığı bir çalışmada; otel işletmeleri yöneticileri her ne kadar güçlendirme kapsamında yetki ve sorumluluk verme, iş zenginleştirme, kararlara katılım, güven ve destek, motivasyon sağlama, kaynak ve bilgi paylaşımı, uygun iletişim ortamı sağlama, takım çalışması, eğitim ve öğrenme, ödül ve geri besleme konularında, çalışanlara gereken ortam ve koşulları sağladıklarını belirtse de çalışanlar, tüm bu hususların yöneticilerinin belirttiği gibi olmadığını, uygulanan anketteki ilgili ifadelerle ilişkin vermiş oldukları yanıtlarla dile getirmişlerdir. Yani bu konuda çalışanlar açısından sorun olduğu ilgili çalışmada ortaya konan sonuçlardan olmuştur.

Motivasyon teorileri, bireylerin davranışlarının nasıl kontrol edileceği ve yönlendirileceği konusunda geliştirilen teknikler üzerinde dururken, personel güçlendirme personelin kendisini yetiştirme, geliştirme, işinde başarılı olabilmesi ve işi ile ilgili kararları verebilmesi için örgütün neler yapması gerektiğini ortaya koymaktadır (Akçakaya, 2010: 153). Eğitimlerinin sürekli geliştirildiği, herkesin katılımının sağlandığı ortamda irili ufaklı çok sayıda iyileştirmeler oluşması sürekli gelişimi sağlar. Elde edilen başarıların doğru ve kesin ölçümleri ve başarıların takdir edilmesi kişileri daha da motive ederek yeni gelişmelere hazırlar. Motivasyon sürekli eğitimle desteklenirse katılımdan yüksek başarı elde edilebilir. Elde edilen başarılar motivasyonu daha da artıracığından katılım güçlenecektir. Katılımın güçlenmesi iletişim, isteklendirme ve eğitiminde yükselmesine neden olacaktır. Çalışanların eğitimle geliştirilmesi kuruma çok şey kazandıracaktır. Kendi yeteneklerinin farkına varan çalışanlar yaptıkları işten haz duyacaklar; bu haz onların daha verimli çalışmalarına, işte kendi gelişimlerini hızlandıracaktır (Güngör, 2008: 29). Otel endüstrisi gibi, emek yoğun endüstrilerde eğitimin çok daha kapsamlı olarak ele alınması gerekmektedir. Çünkü hizmet kalitesinin artırılması, çalışanların bilgi kapasitesinin zenginliği, beceri ve davranışlarındaki olumlu değişim ile gerçekleşebilmektedir. Otel işletmeciliğinin dinamik olması nedeniyle; sürekli gelişen, değişen çevreye ve müşteri beklentilerine uygun kaliteli bir hizmet sunumu çalışanların devamlı olarak eğitilmesiyle mümkün olacaktır (Özcan, 2011: 61). Bu durum da bu sektörde çalışanların maruz kalabileceği çeşitli olumsuz durumların ortaya

çıkmasına neden olabilmektedir ki, özellikle bu sorunların birçoğu da insan kaynakları yönetiminin bir işlevi olarak değerlendirilen koruma ve geliştirme (iş-çalışan sağlığı ve güvenliği, çalışma yaşam kalitesi, güçlendirme vb. gibi) kapsamında ele alınabilecek sorunlardır. Bu çerçevede bu birimlere bu konuda önemli görevler düşmektedir. Bu kapsamda çalışmanın izleyen kısmında söz konusu bu sorunların giderilmesinde insan kaynakları biriminin gerçekleştirebileceği hususlar üzerinde durmakta fayda görülmüştür.

2. İnsan Kaynakları Yönetimi Biriminin Koruma ve Geliştirme ile İlgili Sorunların Çözümündeki Rolü

Çalıştığı insan kaynağına önem veren işletmeler öncelikle çalışanlarının güvenli bir ortamda çalışmalarını sağlamalıdır. İnsan kaynağına verilen önemin göstergesi olan insan kaynakları yönetim fonksiyonlarının gereği gibi uygulanmadığı işyerlerinde, iş kazası ve meslek hastalıklarının ortaya çıkma riski daha fazla olacaktır. Bu nedenle işletmelerde çalışan sağlığı iş güvenliği tedbirlerinin alınmasında ve uygulanmasında insan kaynakları yönetiminin ve fonksiyonlarının ne denli önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. İş kazası ve meslek hastalıklarının önlenmesi konusunda insan kaynakları yönetimi işlevlerini oluşturan iş analizi, insan kaynakları planlaması, çalışan seçimi, eğitim, performans değerlendirme, ücretlendirme ve sendika ile ilişkiler önemli rol oynamaktadır (Karacan ve Erdoğan, 2011: 110). İş-çalışan sağlığı ve güvenliği sistemlerinin ve kurallarının uygulanmasında ise organizasyon içinde görev üstlenen birimlerden biri de insan kaynakları yönetimi birimidir. İnsan kaynakları yönetiminin iş-çalışan sağlığı ve güvenliği ile ilgili üstlendiği en önemli rol ise çalışanların eğitimler yoluyla iş-çalışan sağlığı ve güvenliği konusunda bilinçli hale getirilmesidir (Şahin, 2013: 3-4).

Turizm endüstrisinin içinde yer alan ve endüstrinin bel kemiğini oluşturan konaklama işletmelerinin başarıları insan gücünün etkinliğine dayanmaktadır. Özellikle zorlu rekabet ortamında konaklama işletmeleri için müşterinin devamlılığının sağlanması, mevcut olanların korunması ve yüksek karlılık rakamlarının yakalanması artan oranlarda hizmet kalitesine bağlı hale gelmektedir (Yılmaz, vd., 2010: 90). Hizmet kalitesini sağlarken çalışanların ve müşterilerinde sağlığını ve güvenliğini ihmal edilmemesi gerektiği bilinmelidir.

İşverenin, çalışanın hayatını ve sağlığını işyeri tehlikelerine karşı koruması yani, iş-çalışan sağlığı ve güvenliği önlemleri alması, dar anlamda koruma ve gözetme borcu olarak adlandırılırken; kişisel bilgilerini koruma, çalışana bilgi verme, çalışanın işyerine getirdiği eşyalarını koruma, çalışma belgesi verme gibi diğer borçların tamamı geniş anlamda koruma ve gözetme borcu olarak adlandırılmaktadır. Bu anlamda geniş çerçevede işveren, çalışanın sağlığı yanında, vücut bütünlüğü, gizli ve özel hayat alanları ile şeref ve haysiyet, mesleki itibar gibi kişisel değerleri de korumakla yükümlüdür. Burada sadece iş

ilişkisinden doğan maddi kazancın değil, aynı şekilde çalışanın kişiliğinin korunması konusudur (Güleryüz Şiviloğlu, 2012: 26).

Çalışanın işletmede verimli ve etkin çalışması için sağlık ve güvenliği içeren koruma şemsiyesi altına alınması gerekir. Çalışanların çalıştığı ortam, her türlü tehlike ve risklerden arınmış ve çağdaş güvenlik önlemlerinin alınmış olması beklenir. İnsan yaşantısının en az üçte biri işyerinde geçer. İnsan, çalıştığı hijyenik, temiz, bakımlı hatta iç açıcı olmasını doğal olarak bekler. Eğer insan, firmanın verimlilik, ekonomiklik ve karlılık gibi hedeflerine ulaşmasında mekanik bir araç olarak algılanmıyorsa, o zaman insana daha çok değer vermenin göstergesi iş-çalışan sağlığı ve güvenliği konusunda daha ciddi önlemlerin alınmış olması gerekir. İşletmeler çalışanları her türlü iş kazası ve meslek hastalıklarına karşı korumak amacıyla çeşitli önlemler ve destekleme programları uygulanır (Sabuncuoğlu, 2011: 309-318). Ayrıca çalışanların sağlığı ile iş yerinde meydana gelen iş kazalarının arasında yakın bir ilişki olması nedeniyle insan kaynakları yönetimi çalışanların sağlık ve güvenliklerini korunabilmesi için gerekli önlemleri almak ve iyileştirmek zorundadır (Ünsalan ve Şimşeker, 2014: 150). İnsan kaynakları yöneticileri, çalışanlara ilişkin faaliyetlerin eşgüdümünü sağlamakla yükümlüdür. Buna göre insan kaynakları yöneticisi iş-çalışan sağlığı ve güvenliğinde olduğu gibi, insan kaynakları hedefleri, politikaları ve usullerini hat yöneticileriyle uyumlu olarak yürüterek, üst yönetime de destek hizmeti verecektir (Erdut, 2002: 12-13).

Bilgi çağıyla birlikte iş-çalışan sağlığı ve güvenliği konularında da, işin değişen tanımları nedeniyle farklılıklar yaşanmaktadır. Mavi yakalı üretim çalışanına dönük olarak gerçekleşen iş güvenliğini sağlamak ve iş kazalarını önlemeye yönelik önlemlerin çoğu bilgi çalışanın farklı ihtiyaçlarından dolayı yeterli olmamaktadır. Ofis yaşantısı kapsamında, bilgi çalışanın karşılaşılabileceği tehlike tanımları, klasik olarak fabrikada karşılaşılabilecek tehlike tanımlarından farklılık göstermektedir. Doğal olarak alınacak önlemlerde oluşan tehlike tanımına göre farklılık göstermektedir (Aybas, 2014: 100). Sürekli değişim ve gelişime uyum çabası içinde olan işletmeler, aynı zamanda çalışanlarını olumsuz yönde etkileyen yeni sorunlarla da (yabancılaşma, örgütsel sessizlik, tükenmişlik, psikolojik sözleşme ihlalleri, mobbing, örgütsel sinizm vb.) baş etmek durumundadır. Özellikle diğer sektörlerle oranla daha çok emeğe dayanan hizmet sektöründe, işletme yönetici ve liderlerine; insan odaklı yönetim anlayışını benimseyerek, hizmetin sunumunu doğrudan gerçekleştiren çalışanın motivasyonu, iş tatmini ve örgütsel bağlılığını arttırmada önemli görevler yüklemektedir (Pelit, 2014:1).

İş-çalışan sağlığı ve güvenliği, insan kaynakları yönetimi sürecinin, diğer bir önemli unsurunu meydana getirmektedir. Bunun sebebi, işgücünün etkinliğini, onun fikri, bedeni ve güdülenmeyi tespit etmektir. Emeğin bedeni gücü; beslenme sistemine, aldığı gıdalara yaşam şartlarına gelirine ve buna benzer pek çok sebebe, fikri gücü; genel kültür, genel ve mesleki eğitime bağlı olarak gelişme gösterir.

Güdülenme ise; bedeni ve fikri güce sahip olanların çalışma şevkini ifade eder ki bir şirketteki insan ilişkilerinin ve davranış biçimlerinin yoğun etkisi altındadır. Bütün bunların yanında çalışanların bedeni, fikri ve güdülenmeyi en iyi şekilde kullanabileceği ortamın sağlık ve çalışma güvenliği yönünden uygun olması gerekir (Kızıloğlu, 2012: 30). Tüm bu faaliyetler sonucunda insan kaynakları bölümü, işletmenin genel amacı olan; verimliliğini arttırmayı, çalışanların yaşam kalitesini yükseltmeyi ve yasalara uygunluğu sağlamayı hedeflemektedir (Akıncı, 2016: 361).

İşletmelerde insan kaynaklarının geliştirilmesi sürecinin iyi işlemesi için tüm departman yöneticilerinin hassas davranmalarına ek olarak özellikle insan kaynakları birimlerine bu konuda daha büyük görevler düşmektedir. Bu kapsamda söz konusu bu sürecin etkin yürütülmesinde şu hususlar özellikle önem taşımaktadır(Uçkun, 2015: 447):

- Öncelikle yöneticilerin insan kaynaklarını geliştirme faaliyetlerine karşı olan olumsuz tutumlarının giderilmesi ve olaya daha ciddi bir şekilde bakmaları sağlanmalıdır.
- İnsan kaynaklarını geliştirme amacıyla uygulanan konuların, geliştirme işlevinin amacına uygun olarak hazırlanması ve uygulanması sağlanmalı, bu konuda örgüt dışındaki uzman kişi ve kuruluşlarla daha fazla işbirliğine gidilmelidir.
- Programlar personelin örgüt dışında kalan yaşamını da kapsayacak şekilde düzenlenmeli, faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde motivasyon araçlarının kullanılmasına ağırlık verilerek, başarılı olan personel mutlaka ödüllendirilmelidir.
- Faaliyetler etkin bir şekilde değerlendirilmeli. İnsan kaynakları koruma ve geliştirme faaliyetlerinin etkin bir şekilde yerine getirilmesi turizm işletmeleri, çalışanlar, turistler hatta ülkelerin uzun vadede önemli kazanımlar elde etmesine olanak sağlayacaktır.

İşletmeler, faaliyet konuları ne olursa olsun mutlaka insan çalıştırmak zorundadırlar. İnsan da bir işletmenin en önemli girdisidir. Çünkü diğer girdilerden (makine, ekipman, donanım, mal varlığı, bilgi, taşınmazlar vb.) ayrı bir işlevinin olmasının yanı sıra, o girdileri kullanma gibi önemli bir işlevi de bulunmaktadır. Aynı zamanda, bu girdilerin etkin yönetilebilmesi için insan kaynaklarının çalışmalarını yönlendiren çeşitli ilkelerden söz edilebilmektedir. İnsan kaynakları ilkelerinden; verimlilik ilkesi, insancıl davranış ilkesi ve güvence ilkesi iş-çalışan sağlığı ve güvenliği konusu ile ilişkilendirilebilmektedir. (Vayisoğlu Zorlu, 2008: 113-114). İnsan kaynakları yönetimi temel olarak, bir yandan çalışanların üretim sürecindeki memnuniyet ve motivasyonlarının yüksek tutulmasını amaçlarken diğer yandan da işletmelerin rekabetçi üstünlük hedefleri doğrultusunda çalışanların daha etkin biçimde nasıl yönetilebileceklerinin üzerinde durur (Dolgun, 2010: 2). 447). Buna bağlı olarak; koruma ve geliştirme işlevi (iş-çalışan sağlığı ve güvenliği, çalışanların yasal haklarının korunması,

çalışma yaşam kalitesi–personel geliştirme ve güçlendirme) kapsamında turizm işletmelerinde insan kaynakları yönetiminin ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

3. Sonuç ve Öneriler

İş sağlığı ve güvenliğinin amacı en başta sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı sağlamak ve çalışanları çalışma ortamından kaynaklanan sağlık ve güvenlik risklerine karşı korumaktır (Kuzucuoğlu, 2014: 86). Turizm işletmelerinde bu koruma görevini üstelenen birim ise insan kaynakları yönetimidir. İnsan kaynakları birimi çalışanı sadece fiziksel olarak korumak değil sosyal ve psikolojik açıdan da güvenliğini sağlamak zorundadır. Özellikle motivasyon ve insan ilişkileri noktasında yapılan/yapılabilecekler; otel işletmelerinde insan kaynakları biriminin sezon açılırken çalışanların motivasyonunu sağlamak için barbekü partisi vermesi, sezon açılış-kapanış partileri vermesi örnek verilebilir. Sadece turizm işletmeleri olarak değil tüm işletmeler bazında düşündüğümüzde insan kaynakları biriminin sadece çalışanların bordrolarını hazırlama, işe giriş-çıkış işlemlerini yapma ve çalışanın sigortasını yaptırma vb. gibi işlevlerden sorumlu olduğu düşünülmemelidir. Motivasyon, çalışma yaşam kalitesi açısından da çalışan desteklenmelidir. Bunu yanında çalışanı işe alırken hangi bölüme daha uygun, hangi işleri yapabilir, eğitimi var mı gibi soruların cevabı aranır. Bu doğrultuda çalışanı işe alırken sağlık muayenesine tabi tutulur ve uygun görülen bölüme yerleştirilir. Yerleştirilen bölümde sağlık ve güvenlik açısından olumlu ve olumsuz durumlar başta oryantasyon yoluyla sonra verilecek eğitimlerle çalışana aktarılır. Bu işlemler yapılarak çalışanın güvenliğinde yaşanacak olan olası kazaların ve meslek hastalıklarının önüne geçilmesi engellenmelidir.

Çalışanlar iş hayatında birçok riskle karşı karşıyadır. Çalışanların kendilerini bu risklere karşı koruma bilinci, güvenlik kültürü seviyesi ile yakından ilişkilidir. Yapılan araştırmalar doğrultusunda bir işletmede güvenlik kültürünü oluşturan bileşenlerin her birinin birbiri üzerine olumlu etkisini dikkate almak ve geliştirmeye çalışmak gerekmektedir. Güvenlik kültürü seviyesi daha düşük olan grupların yönetimin güvenliğe bağlılığını, güvenlik konularına öncelik verdiğini hissetmesi, her kademe ile daha kolay iletişim kurabilmesi, eğitim yönünden varsa gereksinimlerinin giderilmesi, iş güvenliği çalışmalarına etkili katılımlarının sağlanması ve bunlara süreklilik kazandırılması gerekmektedir. Yapılacak bilinçlendirme faaliyetleri ile bu konuya tüm tarafların ilgisi arttırılmalı ve yapılacak çalışmaların sonuçları takip edilmelidir (İşler, 2013: 54). Çalışanlar mutlaka mesleki riskler konusunda işe başlarken, iş değiştirdiklerinde hizmet içi eğitimlerle bilgilendirilmeli, eğitimde edinilen bilgilerin çalışma sırasında uygulanmasına yönelik etkin denetim ve gözetim mekanizması oluşturulmalı, işyerlerinde iş-çalışan sağlığı ve güvenliği gerektirdiği her türlü tedbir alınmasına azami derecede gayret gösterilmelidir. Bunun yanı sıra, yeterlilik ve

güven duygusunun çalışanların iş kazasına uğramalarında önemli faktörlerden birisi olduğu unutulmadan, meslek içi eğitim programlarında teknik hususların yanında öz benlik, öz yeterlilik ve öz kontrol düzeylerinin de desteklenmesi çalışmalarına da yer verilmelidir. Alkol, uyuşturucu ve sigara bağımlılığı gibi kişinin hem iş hem de sosyal hayatında ciddi olumsuz etkileri olan alışkanlıklarla mücadeleye yönelik ulusal ölçekte hazırlanacak eylem planlarıyla işyerlerinde bilinçlendirme ve eğitim çalışmaları yapılmalı, hatta iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinde bu konu zorunlu tutulmalıdır (Camkurt, 2013: 98).

Çalışma ve istenilen işi seçebilme nasıl bir hak ise, çalışanlarında yaşam ve vücut bütünlüklerini koruyabilmeleri de bir insanlık hakkıdır. Çalışanlarımız iş-çalışan sağlığı ve güvenliği sağlanmış ortamlarda çalışmalıdır. Bu onların motivasyonu üzerinde etki edip verimliliklerini artırmalarına olumlu katkı sağlayabilecektir. İş-çalışan sağlığı ve güvenliği sadece devletin, işverenin ya da çalışanların altından tek başına kalkabilecekleri bir konu değildir. Bunu gerçekleştirmek için toplumda tüm ilgili tarafların işbirliği ve katılımı ile milli bir politika çok geç olmadan belirlenmeli ve uygulanmalıdır (Çoşkun, 2007: 72). İşveren çalışanın iş-çalışan sağlığı ve güvenliği korurken aynı zamanda devletin çıkarttığı yasalara da uymak zorundadır. İşveren bu yasalara uyarken kurallara uygun hareket etmelidir. İşyerinde yaşanacak olan olumsuz durum işveren açısından prestij ve maliyet; çalışan açısından ise, iş kazası ve meslek hastalıkları sonucu oluşan sakatlık, yaralanmalar hatta ölümlere sebebiyet vermektedir. Bu olumsuz durumların yaşanmaması veya en aza indirmek için işveren hem kendi iş yerinin güvenliği hem de çalışanın sağlığı ve güvenliğini sağlamak zorundadır. Turizm işletmelerinde koruma ve geliştirme kapsamında yaşanan sorunları ele aldığında çalışanların dikkatsizliği, işletmede denetimlerin yapılamaması, işletmenin yasalara uymaması, işletmenin çalışana motivasyon ve iş yaşam kalitesi açısından gerekli koşulları sağlamaması vb. yaşanan bu olumsuz durumlar iş-çalışan sağlığı ve güvenliğinde iş kazaları ve meslek hastalıklarını ortaya çıkarmaktadır.

İş kazalarının ve meslek hastalıklarının tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de belirli bir düzeye çekilmesi için bazı gerekli önlemler alınmalıdır. İş kazalarını önlemede alınacak önlemlerin yeterli olabilmesi için, insan kaynaklı ortaya çıkan kazaların önlenmesi önemli bir gerekliliktir. Özellikle İSG eğitimlerinin sıklıkla yapılması gerekir (Dönmez, 2015: 54).

Yönetimin iş-çalışan sağlığı ve güvenliğini sağlamada belirleyici olduğu aşikârdır. Genel olarak yönetim, sağlıklı ve güvenli çalışma sistemleri tasarlamak, sağlık ve güvenlik problemlerini engellemek adına sürekli incelemelerde bulunmak, eğitim programları geliştirmek, sağlık ve güvenlik komiteleri oluşturmak, güvenlik politikaları izlemek ve eylem planları ve kontrol listelerini düzenlemekten sorumludur. Fakat öncelikle yöneticilerin kendi kendilerini eğitme ve değiştirmeleri gerekmektedir Davranışta değişiklik yaratmak uzun bir süreç gerektirse de gerekli müdahaleler ile davranışı değiştirmenin mümkün olduğu

kanıtlanmıştır. Dönüşümcü yönetici ve şefler, meydana gelen değişimleri kurumsallaştırmalı ve kurumsallaşmanın davranışsal boyutlu olduğunu düşünerek, çalışanların iş-çalışan sağlığı ve güvenliğine yönelik olumlu alışkanlıklarını ve tutumlarını ödüllendirme yöntemi ile davranışa teşvik sağlamalıdır (Avcı, 2014: 80).

Bu çalışmada; insan kaynakları yönetiminin koruma ve geliştirme işlevindeki (iş-çalışan sağlığı ve güvenliği, çalışanların yasal haklarının korunması ve çalışma yaşam kalitesi–personel geliştirme ve güçlendirme) faaliyetlerinin yürütülmesinde özellikle turizm işletmeleri açısından ortaya çıkan sorunların neler olduğuna ve bu süreçte İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) biriminin neler yapacağına ilişkin bilgiler sunulmuştur. Bu bağlamda çalışma kapsamında vurgulanan ve ön plana çıkan bu sorunlar ve bu sorunların çözümünde İKY biriminin rolü; genel bir değerlendirme mahiyetinde Tablo 1’de özet olarak sunulmuştur.

Tablo 1’de belirtildiği üzere turizm işletmelerinde koruma ve geliştirme faaliyetleri kapsamında; yoğun çalışma saatlerinin olması ve buna bağlı olarak hastalıkların meydana gelmesinde (stres, karpal tünel sendromu, akciğer hastalıkları vb.) ki olumsuz etkenler, işletmelerde çalışma yerlerinin güvensiz olması, hijyene önem verilmemesi, çalışanların eğitimsiz olması veya işletmenin çalışana yeterince eğitim vermemesi, işletmelerin yeterli donanımına sahip olmaması, disiplinsizlik ve işi ciddiye alınmaması, dikkatsizlik ve dalgınlık, el aletlerinin yanlış kullanılması, çalışanların fiziksel ve moral olarak yorgun olması gibi çeşitli sorunların var olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, çıkarılan yasaların denetiminde eksiklik, yasaların değişen şartlara göre yeniden düzenlemeye gidilmemesi, stajyer öğrencilerinin SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu) yararlanamaması, mevcut iş sağlığı ve güvenliği mevzuatının uygulanmasındaki yetersizlikler, ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyon eksikliği, diğer işletmelere göre turizm işletmelerinde çalışanların yeterli sosyal haklara sahip olmaması, yasaların uygulanmaması gibi sorunlarda çalışanların yasal haklarının korunmadığını ve bunlara bağlı olarak sorunlar meydana geldiği görülmektedir. Son olarak çalışma yaşam kalitesi–personel geliştirme ve güçlendirme ilgili sorunlar kapsamında ise; personel devir hızının yüksek olması, işle ilgili kararlarda çalışanların görüşlerinin alınmaması, kariyer yapma fırsatının azlığı, çalışma koşullarının ve iş çevresinin insani gereksinimlere uygun olarak düzenlenmemesi, iş tatmininin düşük olmasına bağlı olarak işten ayrılma oranları ile devamsızlığın yüksek olması, yöneticilerin tutumundan dolayı çalışanın yeterince sorumluluk alamaması, vardiyalı çalışma sisteminden dolayı çalışanın yaşam kalitesini olumsuz etkilemesinden kaynaklanan sorunlar yaşanmaktadır.

Tablo 1. Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları İşlevi Olarak Koruma ve Geliştirme Kapsamındaki Sorunlar ve Çözümünde İKY Biriminin Rolü

İş – Çalışan Güvenliği ve Sağlığı İle İlgili Sorunlar	Çalışanların Yasal Haklarının Korunması İle İlgili Sorunlar	Çalışma Yaşam Kalitesi – Personel Geliştirme ve Güçlendirme İlgili Sorunlar
<ul style="list-style-type: none">-Yoğun çalışma saatlerinin olması ve buna bağlı olarak hastalıkların meydana gelmesi (stres, kapalı tüne sendromu, akciğer hastalıkları vb.)-Çalışma yerlerinin güvensiz olması-Hijyene önem verilmemesi-Çalışanların eğitimsiz olması veya işletmenin çalışana yeterince eğitim vermemesi-İşletmelerin yeterli donanımına sahip olmaması-Disiplinsizlik ve işi ciddiye alınmaması-Dikkatsizlik ve dalgınlık-El aletlerinin yanlış kullanılması-Çalışanların fiziksel ve moral olarak yorgun olması-Çalışanlar için kullanılan lojmanların yeterli donanımına sahip olmaması-İşletmelerde iş yeri hekiminin bulunmaması	<ul style="list-style-type: none">-Çıkarılan yasaların denetiminde eksiklik-Yasaların değişen şartlara göre yeniden düzenlemeye gidilmemesi-Stajyer öğrencilerinin SGK yararlanamaması-Mevcut iş sağlığı ve güvenliği mevzuatının uygulanmasındaki yetersizlikler-İlgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyon eksikliği-Diğer işletmelere göre turizm işletmelerinde çalışanların yeterli sosyal haklara sahip olmaması-Yasaların uygulanmasındaki aksaklıklar-İş Sağlığı Güvenliği Uzmanının her işletmelerde bulunmaması	<ul style="list-style-type: none">-Personel devir hızının yüksek olması-İşle ilgili kararlarda çalışanların görüşlerinin alınmaması-Kariyer yapma fırsatının azlığı-Çalışma koşullarının ve iş çevresinin insani gereksinimlere uygun olarak düzenlenmemesi-İş tatmininin düşük olmasına bağlı olarak işten ayrılma oranları ile devamsızlığın yüksek olması-Yöneticilerin tutumundan dolayı çalışanın yeterince sorumluluk alamaması-Vardiyalı çalışma sisteminden dolayı çalışanın yaşam kalitesini olumsuz etkilemesi-Antraklı çalışmanın kişinin sosyal hayatını olumsuz etkilemesi-İşletmelerin çalışanlar açısından sorunlar karşısında çalışma yaşamını etkilememesi için psikolog uzmanın bulunmaması
Sorunların Çözümünde İKY Biriminin Rolü		
<ul style="list-style-type: none">-İnsan kaynakları biriminin çalışanlarımıza departmanlar hakkında bilgi verilebilir.-Belirli dönemlerde çalışanlara motivasyon amaçlı etkinlik düzenlenebilir.-İnsan kaynakları birimi çalışanlara işe başlamadan önce işletmede kullanılan teçhizatlar hakkında detaylı bilgi verilmelidir.-İşletmede yaşanacak her türlü kazalar için genel önlemler alınarak, çalışanları belirli bir zaman dilimlerinde brifing verilebilir.-İnsan kaynakları birimi her departman için (örneğin; konaklama işletmeciliği: kat hizmetleri, mutfak bölümü, önbüro vd., seyahat işletmeciliği, yiyecek – içecek işletmeciliği vb.) hijyen eğitimi verilebilir.-İşletmelerde iş güvenliği uzmanı tüm turizm işletmelerinde uygulanabilir.-İnsan kaynakları birimi sezon başı ve sezon sonu olmak üzere iki dönemde risk değerlendirmesi yapabilir.-İnsan kaynakları birimi çalışana işe almadan daha detaylı muayene isteyebilir.-İnsan kaynakları birimi belirli zaman aralıklarda çalışanların sağlığını korumak amacıyla aşı uygulaması yaptırılabilir.-İnsan kaynakları birimi çalışanları işe alırken yakın akrabaları yerine daha deneyimli o işten anlayan uzman kişilerin işe alınmasını sağlayabilir. Böylece iş kazalarının biraz da önüne geçilebilir.		

Tablo 1’de, insan kaynakları yönetiminin önemli bir işlevi olan koruma ve geliştirme kapsamında yaşanan sorunlar ve bu sorunların çözümünde İKY biriminin rolünün genel bir özeti sunulmuştur. Bu kapsamda İKY birimi tüm bu sorunları dikkate alarak; insan kaynakları biriminin çalışanlara departmanlar hakkında bilgi verilebilir. Belirli dönemlerde çalışanlara motivasyon amaçlı etkinlik düzenlenebilir. İnsan kaynakları birimi gerekirse diğer departmanlarla işbirliği yaparak çalışanlara, işe başlamadan önce işletmede kullanılan teçhizatlar hakkında detaylı bilgi verici programlar düzenlemelidir. İşletmede yaşanacak her türlü kazalar için genel önlemler alınarak, çalışanları belirli bir zaman dilimlerinde brifing verilebilir. İnsan kaynakları birimi her departman için (örneğin; kat hizmetleri, mutfak bölümü vb.) hijyen eğitimi verilebilir. İşletmelerde iş güvenliği uzmanı tüm turizm işletmelerinde uygulanabilir. İnsan kaynakları birimi sezon başı ve sezon sonu olmak üzere iki dönemde risk değerlendirmesi yapabilir. İnsan kaynakları birimi çalışanı işe almadan daha detaylı muayene isteyebilir. İnsan kaynakları birimi belirli zaman aralıklarında çalışanların sağlığını korumak amacıyla aşı uygulaması yaptırılabilir. İnsan kaynakları birimi çalışanları işe alırken yakın akrabaları yerine daha deneyimli o işten anlayan uzman kişilerin işe alınmasını sağlayabilir. Böylece iş kazalarının biraz da olsa önüne geçilebilir. Son olarak ise etkin bir İKY birimi ile her bir pozisyon için gerekli olan işleri çalışanlara doğru eğitim vererek ve motivasyonlarını sağlayarak da kazaların önüne geçilmesini engelleyebilir.

Sonuç olarak değerlendirildiğinde, İKY biriminin turizm işletmelerinin başarısında etkin rol oynayan insan kaynağına ilişkin faaliyetlerden birinci derecede sorumlu olması nedeniyle, ne derecede gerekli ve önemli olduğu bu çalışmada yapılan açıklamalardan da anlaşılmaktadır. Turizm işletmelerinde, iş-çalışan sağlığı ve güvenliği yönetimi için öncelikle konuya ilişkin sorunları teşhis etmek ve nedenlerini ortaya çıkartmak gerekir. Bu sorunları ortaya çıkarıp çözümlenmek öncelikle insan kaynakları birimine büyük görev düşmektedir. Sadece insan kaynakları birimiyle kalmayıp çalışan, işveren ve yerel ve merkezi kamu otoriteleriyle bir koordinasyon halinde çözümler üretilmelidir. Çıkarılan yasaların turizm sektöründe çok fazla dâhil edilememesi her şey den önce turizm sektörünün bir meslek kanunu olmaması da yukarıda ifade ettiğimiz sorunların çözümüne kavuşamamasını da etkilemektedir. Ülkemizde çıkarılan yasalarda çalışma saatlerinde düzenlemeye gidildiği halde bu düzenlemenin turizm sektörüne etkisi olmamaktadır. Kayıt dışı çalışma, stajyerlere genel sağlık sigortası yapılması, antraklı çalışmaların artması ve özellikle Dünyada ve Avrupa’da yaşanan ekonomik krizler ve savaşların olması turizm işletmeleri açısından bakıldığında; çalışanın başta işsizlik sorunuyla karşılaşmasına, düşük ücretle çalıştırılmasına ve daha uzun saatlerde mesaiye bırakılmasına neden olmaktadır.

Çalışma kapsamında üzerinde durulan bu süreçler dâhilinde değerlendirilen sorunların ve belirtilen bu sorunların çözümü doğrultusunda İKY

biriminin rolünün; turizm işletmeleri tarafından dikkate alınması ve kavranabilmesiyle; turizm işletmelerinde İKY biriminin daha etkin bir biçimde örgütlenmesi ve şekillenmesi sağlanabilecektir. Örneğin; konaklama işletmelerine bağlı departman yöneticilerinin (ön büro kat hizmetleri vb.), çalışanların ve İKY biriminin sorunlar karşısında karşılıklı çözüm odaklı olmalıdır.

Çalışmanın, turizm sektöründe koruma ve geliştirme kapsamında geçmişte yapılan birçok araştırma sonuçlarını derleyen ve yorumlayan bir yapıda olması sebebiyle, gelecekte araştırmacılara bu konu dâhilinde üzerinde çalışılacak araştırma konuları hususunda öneriler sunabilme açısından da yarar sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda ilk araştırma önerisi olarak; işveren, çalışan ve ilgili kamu kurumları işbirliği ile çalışma şartlarının en üst düzeye çıkarılması için ortak ve uygulamalı projelerin yürütülmesi gerekliliği ortadadır. Bunun yanında, turizm işletmelerinde bu süreçte karşılaşılan birçok sorun olduğu görülmektedir. Ancak literatürde genellikle çalışan sağlığı ve iş güvenliği sorunlarına değinildiği halde, eğitim eksikliği yaşanması, yönetimin ya da işverenin maddi kayıp yaşanacak düşüncesiyle çalışanların çalışma koşullarını iyileştirmediği görülmektedir. Bu durum çalışanların işletmelerde iş kazası ve meslek hastalıklarına yakalanma olasılığını arttırmaktadır. Bunu yanında en çok sorunun yaşandığı turizm işletmesi olan konaklama işletmelerinin kendi içinde ayrılan türlerine indirgenerek; daha spesifik bir çalışma konusunun oluşturulabildiği ve sorunların daha spesifik değerlendirilmesinin sağlanabildiği araştırmalar oluşturabilir. Yine özellikle İKY biriminin bu süreçte ne kadar etkin rol aldığı belirlenmesi açısından turizm işletmeleri özelinde mevcut durumun tespitine yönelik insan kaynakları yöneticileri üzerinde araştırmalar gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

İKY biriminin sadece bordro hazırlama, işe giriş-çıkış işlemlerini düzenlemekten ibaret olmadığı aynı zamanda çalışanın işe ve işletmeye daha faydalı olabilmesi için motivasyonun da önemli olduğu bilinmelidir. İş tatmini yüksek olan çalışanların işe daha istekli geldiği bu da kaza oranlarının düşük olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, işletmelerde sadece iş hekimi bulunması yanında çalışanların ruhsal durumunu da düşünerekten psikolog olması çalışanların işte verimliliğini arttıracakı düşünülmelidir.

Yukarıdaki araştırma önerilerine ek olarak şu hususun da belirtilmesinde fayda vardır. Bu alandaki yayınlar dikkatli bir şekilde incelendiğinde konuyla ilgili çalışmaların daha çok otel işletmeleri üzerinde yoğunlaştığı anlaşılabılır. Bu doğrultuda konuyla ilgili sorunların tespitinin turizm işletmelerinin diğer türlerinin de (seyahat işletmeciliği, yiyecek içecek işletmeleri, rekreasyon işletmeleri, ulaştırma işletmeleri, sağlık turizmi işletmeciliği vb.) kapsama dâhil edilerek araştırmaların yapılması sonucundaki çıktılar, bir bütün olarak turizm işletmelerindeki mevcut durumunun geliştirilmesine yönelik önemli katkılar sunacaktır.

Kaynakça

- Akar Şahingöz, S. ve Şık, A. (2015). *Konaklama ve Beslenme İşletmelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Akçakaya, M. (2010). Örgütlerde Uygulanan Personel Güçlendirme Yöntemleri: Türk Kamu Yönetiminde Personel Güçlendirme, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 25, 145-174.
- Akgündüz, Y. (2015). “Seyahat Acenteciliği İşletmeciliği (181-203)” (Ed.) Timur, A. ve Bardakoğlu, Ö. İçinde: “*Turizm İşletmeciliği*”, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Akpolat, K. (2014). *Beş Yıldızlı Konaklama ve Eğlence Tesislerinde İş Sağlığı ve Güvenliği*, (Yayımlanmamış Bitirme Projesi), Yeni Yüzyıl Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Akıncı, Z. (2016), *Otel İşletmeciliği ve Yönetimi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Akpınar, Teoman (2015). *İş Sağlığı ve Güvenliği İşçi ve İşveren Rehberi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Akoğlan Kozak, M. ve Çiçek, D. (2005). Kat Hizmetlerinde HACCP Uygulaması Üzerine Bir Model Önerisi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 34-45.
- Altuğ, T. (2013). *Türkiye’de Ortak Sağlık ve Güvenlik Birimlerinin Yeri ve Önemi*. (Yayımlanmamış YL Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aras, G. (2013). *Personel Güçlendirme Yönetiminde Güçlendirici Liderlik Davranışları Uygulaması: Kemer Bölgesi Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Örneği*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane.
- Atay, H. (2016). “İnsan Kaynakları Yönetimine Giriş” (2-45); (Ed.). Tuna, M. İçinde: “*İnsan Kaynakları Yönetimi*”, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Avcı, C. (2014). *İşgörenlerin İş Sağlığı ve Güvenliği Davranışlarının Güvenlik İklimi ve Planlı Davranış Kuramı Kapsamında İncelenmesi: Konaklama İşletmelerinin Yiyecek – İçecek Departmanlarında Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aydemir, M.(2000). *İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğini Sağlama Açısından İş Verenin Yükümlülüğü*, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yakın ve Orta Doğu Çalışma Eğitim Merkezi (YODÇEM), Ankara: Yayın No: 13.
- Aybas, M. (2014).Değişim Çağında İşin Yeniden Tasarımı ve İKY’de Yeni Eğilimler, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7), 85-105.
- Barutçugil, İ. S. (1982). *Turizm İşletmeciliği*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.

Bingöl, D. (1998). *İnsan Kaynakları Yönetimi (4. Baskı)*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Bütüner, O. (2011). *İşletmelerde Örgüt Kültürü ve Örgütsel Değerlerin İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış YL Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Can, H. ve Güney, S. (2015). *Genel İşletme*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Camkurt, M. Z. (2013). Çalışanların Kişisel Özelliklerinin İş Kazalarının Meydana Gelmesi Üzerindeki Etkisi, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 24(6), 25, Sayı: 1-2, 70-101.

Çavuş, M. F. ve Akgemci, T. (2008). İşletmelerde Personel Güçlendirmenin Örgütsel Yaratıcılık ve Yenilikçiliğe Etkisi: İmalat Sanayisinde Bir Araştırma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 229-244.

Çoşkun, B. (2007). *Türkiye’de İşçi ve İşverenlerin İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Görev ve Sorumlulukları*, (Yayınlanmamış YL Tezi), Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Çöl G. (2004). Personel Güçlendirme (Empowerment) Kavramının Benzer Yönetim Kavramları İle Karşılaştırılması, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 6(2), No: 228.

Dizdar, E. N. ve Kurt, M. (2001). *İş Güvenliği*, Kale Ofset, Ankara.

Demirkol, Ş. ve Çeltek, E. (2004). *İşveren ve İşgören Perspektifinden, Turizm İşletme Belgeli Yiyecek İçecek İşletmelerinin Sorunları Üzerine Bir Çalışma*, Cebesoy Anı Kitabı, SAÜ, Ali Fuat Cebesoy MYO.

Demir, M. (2011). İşgörenlerin Çalışma Yaşamı Kalitesi Algılamalarının İşte Kalma Niyeti ve İşe Devamsızlık İle İlişkisi, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(3), 453-464.

Dolgun, U. (2010). “İnsan Kaynakları Yönetimine Giriş (1-29)”; (Ed) Dolgun, U. İçinde: “*Meslek Yüksek Okulları İçin İnsan Kaynakları Yönetimi*”, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

Dönmez, B. (2015). *Türkiye ve Dünyada İş Sağlığı ve Güvenliği*, (Yayınlanmamış YL Tezi), İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.

Erdem, B. ve Kaya, İ. (2013). Çalışma Yaşamı Kalitesini Etkileyen Faktörlerin İşgörenler Tarafından Algılanması: Otel Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 135-150.

Erdem, V. (2015). *Türkiye’de İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Türk Sosyal Güvenlik Sistemindeki Yeri İle İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Kamu Hastanelerinin Yönetimlerine Katkısı*, (Yayınlanmamış YL Tezi) Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Erdut, T. (2002). *İnsan Kaynakları Yönetimi ve Endüstri İlişkilerinde Değişim*, (Yayınlanmamış YL Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Erkan, N. (1989). *İşletmelerde İnsan Gücü Verimliliği İçin İşçi Sağlığı, İş Güvenliği, Kazalardan Korunma, Acil Yardım ve İlgili Mevzuat*, Milli Prodüktivite Merkezi:384, Ankara.

Eroğlu, E.(2015). *Bir Organize Sanayi Bölgesinde Plastik Mamül Üretimi Yapan İşletmelerde İş Sağlığı ve Güvenliği Sorunları*, (Yayınlanmamış YL Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Fişek, A. G. ve Piyal, B. (1991). *İşçi Sağlığı Kılavuzu*, Türk Tabipleri Birliği Yayını, Ankara.

Gerek, N. (2014). “Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinin Genel Görünümü (58-89)” ; (Ed). Baybora, D. İçinde “*İş Sağlığı ve Güvenliği*”, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 3105, Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 2020, Eskişehir.

Güngör, E. (2008). *İş Sağlığı ve Güvenliği Kavramının Toplam Kalite Yönetimi Açısından İrdelenmesi ve Talaşlı Üretim Sanayisinde İş Sağlığı ve Güvenliği Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Gündüz Çekmecelioğlu, H. (2005). Örgüt İkliminin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 23-39.

Güleryüz Şiviloğlu, N. (2010). *İş Sağlığı ve Güvenliğinin Sağlanmasında İşverenin Sorumluluğu ve Sınırlandırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Hazar, A. (2010). *Meslek Yüksekokulları İçin Genel Turizm*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

İşler, M. C. (2014). Uluslararası Kaynaklar ve 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 2(2), 53-65.

Karacan, E. ve Erdoğan, Ö. N. (2011). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğine İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları Açısından Çözümsel Bir Yaklaşım, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 102-116.

Kozak, N. A. Kozak, M. ve Kozak, M. (2014). *Genel Turizm İlkeler – Kavramlar (16. Baskı)*, Detay Yayıncılık, Ankara.

KOBİ DÖNÜŞÜM & Çevre – İş Sağlığı ve Güvenliği (2011). *Halkbank Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projesi / Turizm Sektörü Raporu*, Erişim Tarihi: 14.04.2016.

Kılıcı, Sevde (2015), “İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi Kapsamında Risk Değerlendirilmesi”: “Sağlık Sektöründe Bir Uygulama”, (Yüksek Lisans Bitirme Tezi), Gediz Üniversitesi, İzmir.

Kızıloğlu, S. D. (2012). *İnsan Kaynakları Yönetiminde İşe Alım*, (Yayınlanmamış YL Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.

Kuzucuoğlu, A. H. (2014). *Kültürel Mirasa Yönelik Acil Durum Planlaması. İstanbul Üniversitesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, Ülkemizde İş Sağlığı ve Güvenliği Alanında Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*. 26 Mayıs 2014, Yıldız Teknik Üniversitesi ve Okan Üniversitesi, İstanbul.

Mugan E., Suna; Aslan, S. ve Balık, M. (2015). “Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi (177-204)”; (Ed). Akova, O., Kızılırmak, İ. ve Tanrıverdi, H. İçinde: “*Turizm İşletmeciliği Temel Kavramlar ve Uygulamalar*”, Detay Yayıncılık, Ankara.

Ovacılı S. (2008). Otellerde İş Sağlığı ve Güvenliği, *İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi*, 8(7), 44-50.

Özkul, E. (2009). “Turizmde Ulaştırma ve Havayolu İşletmeleri”; (Ed). Demirkol, Ş. ve Zengin, B. İçinde “*Turizm İşletmeleri*”, Değişim Yayınları, İstanbul.

Özcan, S. (2011). *Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetiminin Yeri ve Önemi*. (Yayınlanmamış YL Tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne.

Özgen, H.; Öztürk, A. ve Yalçın, A. (2002). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Nobel Kitabevi, Adana.

Özkoç, A. G. (2016). “Eğitim ve Geliştirme” (238-273); (Ed.). Tuna, M. İçinde: “*İnsan Kaynakları Yönetimi*”, Detay Yayıncılık, Ankara.

Pelit, E. ve Pelit, N.(2014). *Örgütlerde Kanser Yapıcı İki Başat Faktör: Mobbing ve Örgütsel Sinizm (Teori - Süreç ve Örgütlere Yansımaları)*, Detay yayıncılık, Ankara.

Pelit, E. ve Öztürk, Y. (2011). Otel İşletmeleri İşgörenlerinin Davranışsal ve Psikolojik Güçlendirme Algılamalarındaki Farklılıklar, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1). 1-28.

Pelit, E. (2011). Güçlendirmede Yönetici ve İşgören Algılamalarının Karşılaştırılması, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 209-223.

Sadullah, Ö. Z. (2015). “İnsan Kaynakları Yönetiminde Koruma İşlevi (İş Güvenliği ve İşgören Sağlığı) (452-497)”; (Ed.). Sadullah, Ö. Z. İçinde: “*İnsan Kaynakları Yönetimi* (7. Baskı)”, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.

Sarkım, M. (2015). “Karayolu İşletmeciliği (227-245)’”; (Ed). Timur, A. ve Bardakoğlu, Ö. İçinde: “*Turizm İşletmeciliği*”, Detay yayıncılık, Ankara.

Saruhan, Ş. C. ve Yıldız, M. L. (2012). *İnsan Kaynakları Yönetimi Teori ve Uygulama*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Sevim, B. ve Görkem, O. (2015). Gastronomi ve Aşçılık Programlarında Gıda Güvenliği Donanım Altyapısının Değerlendirilmesi, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(1), 59-74.

Sezgin, T. (2013). ÇSGB Çalışma Süresi Modellerindeki Değişim ve Çalışan Sağlığı Üzerine Etkileri, *Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1). 137-143.

Sabuncuoğlu, Z. (2011). *Uygulama Örnekleriyle İnsan Kaynakları Yönetimi (5. Baskı)*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Sarkım, M. (2015). “Karayolu İşletmeciliği (227-245)’”; (Ed). Timur, A. ve Bardakoğlu, Ö. İçinde: “*Turizm İşletmeciliği*”, Detay Yayıncılık, Ankara.

Sarışık, M. ve Özbay, G.(2010). “Temel Yönetim Sorunları ve Çözüm Önerileri (337-352)’”; (Ed.) Sarışık, M., Çavuş, Ş. ve Karamustafa, K. İçinde: “*Profesyonel Restoran Yönetimi İlkeler, Uygulamalar ve Örnek Olaylar*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Sonuç, N. (2015). “Bar İşletmeciliği (141-160)’”; (Ed.) Timur, A. ve Bardakoğlu, Ö. İçinde: “*Turizm İşletmeciliği*”, Detay Yayıncılık, Ankara.

Sökmen, A. (2014). *Yiyecek İçecek Hizmetleri Yönetimi ve İşletmeciliği (7. Baskı)*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Şahin, S. (2013). OHSAS 18001 İş Sağlığı ve Güvenliği Sistemi’nde İnsan Kaynakları Yönetimi’nin Yeri ve Önemi, *Akademik Bakış Dergisi - Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 38, 1-19.

T.C. SGK (2012), “31.05.2006 Tarihin de Yayınlanan 5510 Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu”, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/mevzuat/yururlukteki_mevzuat/kanunlar, Erişim Tarihi: 26.04.216.

T.C. SGK (2012), “14.04.1964 Tarihin de Yayınlanan 506 Sosyal Sigortalar Kanunu”, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/mevzuat/yururlukteki_mevzuat/kanunlar, Erişim Tarihi: 26.04.216.

Tarcan İçigen, E. (2016). “İş Güvenliği, Çalışanların Sağlığı ve Refahı” (528-572); (Ed.). Tuna, M. İçinde: “*İnsan Kaynakları Yönetimi*”, Detay Yayıncılık, Ankara.

Taşoluk, A. (2011). *Hazır Giyim Üretiminde Meslek Hastalıkları, Yorgunluk ve İş Kazaları Risk Faktörlerinin Değerlendirilmesi: Örnek Bir Uygulama*, (Yayınlanmamış YL Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Tayfur Ekmekçi, Ö. (2014). “İş Güvenliği ve Çalışan Sağlığı” (353-386); İçinde: “*İnsan Kaynakları Yönetimi*”, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara:

TMMOB Makine Mühendisleri Odası (2014). *İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği*, Yayın No: MMO-617, Ankara.

Tütüncü, Ö. ve Demir, M. (2003). Konaklama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Kapsamında İşgücü Devir Hızının Analizi Ve Muğla Bölgesi Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2). 146-169.

Tevrüz, T. (1999). *Türkiye'deki İş Kazalarına Genel Bir Bakış*”, *İş Sağlığı ve Güvenliği Konferansı Bildiriler Kitabı*, MMO Yayın No: 239, TMMOB Makine Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi.

Topçu, U. (2011). İşçinin Hafta Tatilinde Çalıştırılması Halinde Ücretinin Hesaplanması ve İdari Para Cezası. *Mali Çözüm Dergisi*. archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum722%20umut%20topcu.pdf, Erişim Tarihi: 25.02.2016.

Tozkoparan G.ve Taşoğlu, J. (2011). İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları İle İlgili İşgörenlerin Tutumlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, 181-209.

Uçkun, G.(2015). “Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Koruma ve Geliştirme (425-447)””; (Ed.) Pelit, E. İçinde: “*Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi*”, Grafiker Yayınları, Ankara.

Ünsalan, E. ve Şimşeker, B. (2014). *Meslek Yüksekokulları İçin İnsan Kaynakları Yönetimi (5. Baskı)*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Vayısoğlu Zorlu, A. (2008). *İnsan Kaynakları Açısından İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Tedbirleri ve Konuyla İlgili Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Yazıcı, Z. (1999). *Kimyasal Maddeler, Riskleri, Kullanımı, Taşınması, Depolanması İle İlgili Yaptırımlar ve Türkiye Uygulamaları*. İş Sağlığı ve Güvenliği Konferansı Bildiriler Kitabı, MMO Yayın No: 239, TMMOB Makine Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi.

Yılmaz, Ö., Yılmaz, Y. ve Yılmaz, Ö. (2013). *Yiyecek İçecek İşletmeciliği*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Yılmaz, G.; Keser, A. ve Yorgun, S. (2010). Konaklama İşletmelerinde Çalışan Sendika Üyelerinin İş Ve Yaşam Doyumunu Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması, *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 6(1). 87-107.

Yiğit, A. (2013). *İş Güvenliği*, Dora Yayın Dağıtım, Bursa.

Yüksel, İ. (2004). Çalışma Yaşamı Kalitesinin Tipik ve Atipik İstiham Açısından İncelenmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1), 47-58.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 20.08.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 07.10.2016

Nuri Pakdil'in *Umut* Adlı Oyununda Çağın Sorunları ve İdeal İnsan

Macit BALIK*

Öz

Bir düşünür ve sanatçı olarak Nuri Pakdil (d. 1934), eserleriyle fikirlerini ortak bir amaca yönelten ve öneriler getiren önemli isimlerden biridir. Yerli düşünceyi önceleyen yazar, İslâmî düşünüş ve yaşayışı temel alarak yazdığı eserlerinde zamanın kronik problemlerini ve kurtuluş yollarını, analiz, tespit ve çözüm getirme aşamalarıyla birlikte ele alır. Nuri Pakdil, özellikle oyunlarında çağdaş insanın yaşadığı bunalımların ve açmazların kaynaklarını araştırır. İlk oyunu olan *Umut*'ta (1974) da evrensel anlamda insanın varoluş problemleri, konumu, Tanrı'dan ve doğadan uzaklaşması temel sorunsallar olarak öne çıkarılır. Pakdil, insanı kuşatan çağcıl sorunlara getirdiği öneriler ve ideal insanın sahip olması gereken nitelikleri oyunun ana izleği haline getirir. Bu çalışmada, Nuri Pakdil'in *Umut* adlı oyununda, modern zamanın insanı kuşatan sorunları ve ideal insanın inşasına ilişkin tespitler tematik açıdan analitik bir bakışla değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Nuri Pakdil, çağ, ideal insan, tiyatro, Umut.*

Contemporary Problems and Ideal Human in Nuri Pakdil's Play *Umut*

Abstract

Nuri Pakdil (born in 1934) is a thinker and artist, who focuses his thoughts on a target and brings proposals about contemporary problems. Scrutinizing in local thought, Pakdil handles chronic problems of time and their solutions depending on Islamic thought and life, with analysis, detection and solution phases. Pakdil especially examines the sources of crisis and depression experienced by modern human in his plays. Basic problems such as existence problems of human, his place in universe, separation from God and nature are highlighted in his first play *Umut* (1974). Pakdil makes his propositions related with modern problems that encircle people and qualities required for the ideal human main theme of his play. In this article problems of modern human and proofs for building the ideal human are thematically analyzed.

Key Words: *Nuri Pakdil, age, ideal human, theater, Umut.*

* Yrd. Doç. Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi,
mbalik@bartin.edu.tr

Giriş

Nuri Pakdil, bir sanatçı ve edebiyatçı olmasının yanı sıra fikir ve tavır geliştirme yönleriyle de öne çıkan, etkili ve tutarlı söylemlerini aynı zamanda edebi eserlerine de yansıtan ve Türk kültür hayatında temsil ettiği damarla bir aksiyon adamı olduğunu gösteren önemli şahsiyetlerden biridir. Pakdil'in, hayatı ve sanatı birbirinin tamamlayıcısı olarak görmesi, eserlerinin aynı zamanda fikirlerin belirgin izlerini taşımasını da kaçınılmaz kılmaktadır. Toplumsal ve kültürel hafızamızda edebiyatı yaşantısıyla özdeş kılabilen az sayıda isimden biri olarak Nuri Pakdil, doğru bildiği tavır, eylem ve tutumlarını nevi şahsına münhasır duruşuyla bütünlük içinde tutmuştur. Türk düşünce atlası içinde "yerli"liği tecrübe-sanat-fikir birlikteliği üzerinden inşa eden Nuri Pakdil, "yerliliğe İslâm'ı temel yapan bir eğilimin önemli bir basamağını oluşturmaktadır. O, söz konusu eğilimin diğer temsilcileri (Mehmet Âkif, Necip Fazıl, Sezai Karakoç) gibi bu düşüncenin var olabilmesi için kendine düşen ödevi hakkıyla yerine getirmiş"tir (Alver, 2004: 43). Pakdil'in fikir haritasının ana hatları, en geniş anlamda çağdaş toplum ve insanın analiz edilmesi üzerinden çıkarılabilir. Köksal Alver'in tespitiyle, "onun temel yönelimi olan analiz, tespit ve çözüm getirme aşamalarını da içermektedir. Yöntem olarak hem anlamayı hem de somut önerilerle oluşturulan yargılamayı kullandığı görülebilir. Analizi, belli kavramlar ve ilişkilendirmeler çerçevesinde kendini bulur. Kimlik sorunu (kimlik kaybı, başkalaşan kimlik), yabancılaşma ve insanın kayboluşu, teknoloji ve çağdaş insan / toplum ilişkisi, Batılılaşma ve ulusun dönüştürülmesi gibi temel sorunların tartışılmasıyla yüklü bir düşünce haritasıyla okuyucunun karşısına çıkan Pakdil [...] bir şeyi daha öne çıkarır: hatırlatma eylemini; insana, kendisini, toplumunu, hâlini, geleceğini hatırlatır" (Alver, 2004: 43).

Nuri Pakdil'i "yaşayarak yazan, yazarak yaşayan bir yazar" olarak nitelendiren Şaban Sağlık'a göre yazar için "yazmak, 'tavır' ve 'eylem' demektir. Bir başka ifadeyle Nuri Pakdil 'yazma'yı, yani yaşadığı hayatı 'kayıtlara geçirmeyi' bir yaşama biçimi haline getirmiştir" (Sağlık, 2004: 93). Pakdil'in yazı, edebiyat ve sanat anlayışıyla bunlara yüklediği misyon; savunduğu ilkeler, tavır ve duruşuyla bir arada değerlendirildiği müddetçe anlamlı ve anlaşılır olmaktadır. Zira o, yayıncılığında dergiciliğine, yazarlığından şairliğine kadar bütün edimlerini aynı tavır çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Bu tavrın tek amacı "insana ulaşmak ve onu savunmak(tır). Tek evrensel birim, ölçü birimi insandır. Çünkü burada yoğunlaşmaktadır insanın yaratılış bilgeliği ve yaratılış gerekliliği. İnsan yeryüzüne bir sorumlulukla gönderilmiştir. Doğumla birlikte her insan yeryüzüne eklenen bir sorumluluktur ve onun ödün vermeden savunması gereken tek gerçek, kendi anlamı, kendi sorumluluğudur. Bütün anlamlar insanda birikmiştir: başlangıçta insan yüklendi çünkü sorumluluğu. Bu bir varoluş sözleşmesidir" (Şakar, 2004: 64).

Nuri Pakdil'in insan odaklı fikir yapısının tamamlayıcı parçalarından biri de çağ meselesidir. Pakdil'e göre çağı sosyal ve siyasi yönüyle anlama gayreti, bireyi anlamaya giden asli yoldur. 19. ve 20. yüzyılda gelişen sosyo-ekonomik ve siyasal hadiselerin bireyin yaşamı üzerindeki kuşatıcı etkisi, kentin karmaşık dokusu içerisinde kendisini yalnız ve mutsuz hisseden, bundan ötürü de kaçınılmaz olarak yabancılaşmış, başkaldıran bireyi üretmiştir. Modernizmle birlikte kitle-insanın ortaya çıkışını kendi düşünce ve referansları doğrultusunda okuyan Pakdil; yozlaşma, 'saçma' düşüncesi ve bunalımın hangi yöntemlerle aşılabileceğine ilişkin fikirler üretmiştir. Yazar, çağı ve insanı değerlendirirken "İpi kopmuş deve" metaforunu kullanır: "İpi kopmuş deve gibi ortalıkta dolaşılıyor çağ. Bu çağı tutmalı bir yere, sağlam bir yere bağlamalıdır. İnsanlar bağısızlığın sıkıntısını duyuyorlar. Bu sıkıntı olumsuz davranışa iteliyor onları: Başkaldırmaya" (Pakdil, 2015: 12). Bunları dile getirirken 20. yüzyıl insanı ve içinde bulunduğu durumu tikslenme, baskı, yanlışlık gibi kendi dünyasında kavramsallaşmış ve pratiği olan kelimelerle ifade eder: "20. yüzyıl insanı bir yön yanlışlığı içindedir. İnsan şeytanları önlerini kesiyorlar insanların. Her ülkede iç baskı, buralarda etkisini duyuran dış baskı, yoğunlaştırıyor bunalımı. İlenç üstümüz başımız. Exupery 'Çağımızdan tiksiniyorum derken', çağının tanığı olduğunu göstermiştir. Tikslenme bir şeyi kurtaramaz. Bir adım daha atarak etkin davranışlar göstermeliyiz" (Pakdil, 2015: 13).

Pakdil fikir dünyasındaki temel izleklerden biri yaşanan çağda insanın aşılabilir sandığı düşünceler(i)dir. Zira o, insanın varoluşuyla başlayan uzun sürece tanıklık etmek ister. Bu itibarla, Pakdil fikir atmosferi içinde insan ve aşamadığı halleri, çağ sorununda olduğu gibi fikirlerinin odaklandığı temel alanlardan biri olarak belirginleşir. Ona göre "insan, ödün vermeden büyük bir savunmaya girişmelidir; modern dönemde yitip giden anlamdır savunulacak olan; yani insan olmanın anlamı. İnsan, kendini yüceltiren, diğer varlıklardan ayıran gerçeği bulmak ve o bilinçle çağa yaklaşmak durumundadır. İnsan, kendi anlamını da, ancak, manevi içeriğini zenginleştirdikçe kavrayabilecektir, iç dünyasının gizine ulaştıkça bulabilecektir. Çağdaş insanın büyük bir yalnızlık içinde oluşunun nedeni, kendini yapayalnız hissettiğindeki sır bu temel kategoride saklıdır" (Aktaran: Alver, 2004: 45). Pakdil, tespit ettiği bütün sorunların ardından yapılması gerekenlere dair öneriler getirir. Sorunların köklü bir biçimde çözümüne odaklanan yazar, öncelikle köken sorununun tartışılmasından yanadır. Tek kökenin din olduğu fikrini tüm yaşamının ve edebi eserlerinin oluşumundaki esas motivasyon olarak önerir ve dinin, 'birlikteliğin ve devam pratiğinin' dayanağı olarak telakki edilmesi gerektiğine vurgu yapar. Düşüncelerin ve yaşamın bu temel üzerine inşa edilmesi durumunda dinin penceresinden çağın ve insanın sorunlarının çözümü kendiliğinden gelecektir.

Pakdil'de Tiyatronun İşlevi

Pakdil'in çözüm noktasındaki ilkelerinden biri, edebiyatın, yazının, insanın sorunların çözümündeki etkili enstrümanlar olduğudur. O, bireyin yalnızlıktan, yabancılaşmadan, bunalımdan kurtulması, varoluşunun gayesini ve hikmetini bilmesi için yazmak gerektiğine inanır. İslâmî esaslardan beslenen edebiyatın hikmet ile bir araya getirilerek hakikati ortaya çıkarmaktaki en etkin yollardan biri olacağı, Pakdil'in eserleriyle de ortaya koyulan pratiklerle desteklenir. Bu minval üzere, onun diğer eserlerinde olduğu gibi, tiyatrolarında da temel amaç insana varoluş maksadını yeniden hatırlatmak ve Tanrı'yı insana algılatmaktır. Çağın korku, absürd, yalnızlık ve bunalım gibi insanı sarmalayan problemlerinin arkasında Tanrı'dan uzaklaşmayı gören yazar, bunlardan kurtulmanın tek yolunun Tanrı'ya yönelme, inanma olduğunu, tiyatronun da bu yönelişe hizmet etmesi gerektiğini şu sözlerle vurgular: “Tanrısız bir dünya kurmak için herkes birleşti sanki. İşte burada çıkıyor ortaya tiyatro, tiyatronun öz görevi: Tanrı'yı insana yeniden duyumsatmak. Yeniden insanı göğe baktırmak, gökle yer arasında ilişkiler kurdurmak. Tanrı'yı algılatmayı amaç edinmeyen bir tiyatro olamaz, yaşayamaz artık. Çünkü yeryüzü, Tanrısızlığa bundan daha ileri bir noktada dayanamaz artık. Ya Tanrı'yı algılayacağız, ya öleceğiz toptan” (Pakdil, 2015: 156).

Pakdil, bu fikirleri merkeze alarak yazdığı tiyatrolarında “yabancılaşmış çağdaş insanın yaşadığı açmazı örnekler. Eserlerde bireyin yaşama imkânlarını gözetmeyen çağdaş ilkelerin, toplumsal dayatmaların, onu nasıl bir girdabın içine ittiği ve giderek de onu ezip yok ettiği ağırlıklı olarak işlenir” (Tosun, 2004: 119). Pakdil, fikirlerinin taşıyıcısı işlevini yüklenen oyunlarında çağdaş insanın yaşadığı bunalım ve acıların nedeni ile yeryüzündeki haksızlıkların, sömürünün kaynaklarını araştırır. Sevgi ve hoşgörünün toplumdan çekilmesinin, yaygın bir biçimde görülen bunalım ve yabancılaşma gibi sorunların kaynağı olarak da insanın Tanrı'dan uzaklaşmasını yine oyunlarında dile getirir. Nuri Pakdil tüm oyunlarında hemen hemen aynı temaları işler. *Umut* (1974), *Korku* (1980), *Put Yapımevleri* (1980) ve *Kalbimin Üstünde Bir Avuç Güneş* (1980) adlı oyunları birbirinin tamamlayıcısı şeklindedir ve bu nedenle tematik açıdan bakıldığında tümünü tek bir oyun olarak okumaya imkân tanıyacak denli izleksel ortaklıklar göze çarpar. Ana tema olarak bazen bir Soruşturmacı'nın veya bir Tanık'ın, bazen de Bay'ın veya İşçi'nin şahsında çağı algılama / algılatma çabası söz konusudur.

Çağ Meselesi ve İdeal Bireyin İnşası

Pakdil'in ilk tiyatrosu olan *Umut*, yazarın dünya görüşünü yansıtan içeriğiyle ele alınmayı gerektirir. Bu dünya görüşünün temeli tiyatronun adı ile doğrudan ilişkilidir. Mustafa Kutlu'ya yazdığı bir mektubunda “Sürekli umut

içinde olalım / Eylem bizim mahallemizdir” (Pakdil, 2004: 350) diyen yazar, yalnız, bunalmış ve yabancılaşmış çağ insanına umut vermek gayesi taşıdığı teatral bir yapı içinde bu metniyle ortaya koyar. Tiyatro metinlerinde, sözün eyleme dönüşmesi, onu diğer edebi metinlerden ayırmaktadır. ‘Eylem’ ise, Nuri Pakdil'in üzerinde hassasiyetle durduğu kavramlardan biridir. “Eylem yapıyorum, o halde varım” (Pakdil, 2015: 158) sözü, yazarın neden oyun yazarlığına yöneldiğini izah etmeye yeter. Nuri Pakdil'e göre edebiyatın ve incelememize konu olması itibarıyla tiyatronun başat işlevi, insana yeniden tek sığınağı olan Tanrı'ya inanma gereğini duyurmaktır. O, “Tanrı Tiyatroya Girecek” başlıklı yazısında tiyatronun işlevini şöyle açıklar: “Tanrısız bir dünya kurmak için herkes birleşmiştir sanki. İşte burada çıkıyor ortaya tiyatro, tiyatronun öz görevi; Tanrı'yı insana yeniden duyumsatmak. Yeniden insanı göğe baktırmak, gökle yer arasında ilişkiler kurdurmak. Tanrı'yı algılatmayı amaç edinmeyen bir tiyatro olamaz, yaşayamaz artık. Çünkü yeryüzü, Tanrısızlığa bundan daha ileri bir noktada dayanamaz artık. Ya Tanrı'yı algılayacağız, ya öleceğiz toptan” (Pakdil, 2015: 155-156).

Nuri Pakdil, iki bölüm dört tablodan meydana gelen *Umut*'ta, bilinçli bir şekilde olayın zamanını, geçtiği mekânı muğlak bırakır (mekân sadece kent olarak belirir ve hangi kent olduğu bildirilmez). Öte yandan kişilere de özel isimler vermek yerine bay, bayan, işçi, söylevci gibi adlandırmaları uygun görür. Bu tercihlerin temel amacının mesajın / önermenin -belli bir zamana, uzama yahut bir topluma yönelik olması değil- evrensel manada insanı ve değerlerini kuşatmasıdır. Oyunun başında ayrıntılı bir dekor tasviri, kişilerin listesi, öndeyiş bölümü ve Söylevci'nin konuşmasına yer verilir. “Belli bir olay örgüsünün olmadığı ve sahnede tiplerin mesajını verip çekildiği oyunda, ‘eyleme dayalı ancak o eylemi duruma indirgeyen ve merkezinde yine evrensel durumu barındıran’” (Aydemir, 2013: 13) bir kurgu söz konusudur. Oyundaki her karakterin yetkin, bir düşünme gücü ve evrensel mesajları vardır.

Soyut bir kurgu ve kurgunun bütün nüanslarını ören metafiziksel bir harçla anlatılan olayda ‘sapık bir kentin’ durumu tasvir edilerek oyuna başlanır. Düşsel öğelerin yer aldığı, hayal gücünün sınırlarını zorlayan bu anlatımla yazar, farklı bir dille, sıra dışı bir benzetmeyle oyuna başlamıştır. Yazar, düşsel öğelerin yer aldığı, hayal gücünün sınırlarını zorlayan bu anlatımla, farklı bir dil ve sıra dışı bir benzetmeyle oyuna başlamıştır. “Katran dolu bir kazan, üzerinde kapağı. Kurbanlar çoğalsa da, kapak çivili kazana. İçinde kentliler. Kent, gerillalarla kuşatılmıştır: Gecekondu. Uzakta, çok uzakta, birden çok yakında, düşsel yumruk belirtileri” (Pakdil, 2015: 7). İmge ve çağrışım dolu bu benzetmelerde kent, katran dolu bir kazanı andırmaktadır ve katran dolu bu kazan, bir yönüyle cehennemi simgelemekte ve insanları sarmaktadır. Kurbanların çoğalması (insanlar) bu kazana mukavemet etmek için yeterli değildir. Kurbanlar olarak kentteki insan yığınına dikkat çeken yazar, insanların doğadan uzak kalışını ve

kent ile doğanın ters düştüğünü imgelemektedir. Böylesine karanlık ve ıssız bir durumun var olmasının nedeni ise, “herkes bir Kötü Ruh’ a bağlamaktadır bunu” (Pakdil, 2015: 10) sözleriyle açıklamıştır. Kötü Ruh’un kuşattığı kent, modern insanın yaşadığı çağı anlatmaktadır. Kavramları çağrışımlarla dolu olan olay örgüsünde kendine ve topluma yabancılaşmış, sahip olduğu değerleri unutmuş, bilincini yitirmiş, yalnızlık ve bunalım içindeki insanın halleri ve bu haliyle Tanrı’sızlaşan dünyadaki eksik konumlanışı vardır. Oyun bu amaç ve sistem üzerine kurgulanarak biçimlendirilmiştir.

Umut’ta yazarın tespit ettiği temel problemlerden biri toplumsal bunalım ve açmazların, insanları kuşatmış olan inkâr ve nefret unsurundan kaynaklanıyor olmasıdır. Karakterler tarafından sıkça vurgulanan bu olgu oyunun bütününe yansımıştır. Doğadan ve kendi değerlerinden, varlık bilincinden kopan insan, kitle-insana dönüşmüştür. Bu çağ içinde insanlar, kanıksanmış bazı davranışlarla bir meta gibi hayatlarına devam etmektedir. Farkındalık ve algılama problemleri yaşamaktadır. Kitle-insan, bir bakıma insan olduğunu ve bir gün öleceğini, sonsuzluğa kök salacağını bile unutmuş; hayatın içinde gündelik uğraşlarla maddesel bağları kuvvetli oyunlar oynamaktadır. “Oyun. Hepimiz için. Güzel oynuyoruz değil mi? Kaç bin yıldır sürüyor, o kelime de düştü işte. Nedir bilin bakalım avucumun içindekini? Büyükler için bir oyuncak. Mezar demek istedim oyuncağa. Özür dilerim, mutlu topluluğunuzu tedirgin etmek istemezdim bu kelimeyle. Ama büyük küçük, yoksul zengin, yöneten yönetilen, savaş yapan, barış isteyen, kim olursak olalım, hepimizin ilgi duyması gereken bir kelime değil mi?” (Pakdil, 2015: 23). Yazar, bu çağda her insanın hayattaki rolünü oynadığını ve oyunun sonunun belli olduğunu vurgular. Oyun ve oyunun sonunun belli oluşundan, insanın bilinçli bir şekilde karakterini öz değerleriyle inşa etmesi gerekliliğine varılır. Sağlam bir karakterle, varoluşun gayesini anlamış, şuurlu hareket eden insan, varoluş konumuna ulaşmıştır.

Umut’un tematik örgüsü içinde öne çıkarılan hedef; insanı düşündürmek, bilinçlendirmek, farkına vardırarak ve yaşadığı zamanı ona algılatmaktır. “Alman tiyatro yönetmeni Hans Schweikart, çağımızda her yönden tehlike içinde ve tehdit altında bulunan insanlar için tiyatronun sorumluluğunu şöyle açıklamıştır: Tiyatro, seyircisine, kendi yaşantısından bilmediği şeyleri, yani daha çok bilmekten kaçındığı gerçekleri göstermekle yükümlüdür” (Aktaran: Nutku, 2013: 22-23). Nuri Pakdil’in *Umut*’unda da, çağımız insanına, bilmekten, düşünmekten kaçındığı gerçekleri algılatma hedefinin merkeze alındığını görmek gerekir. Zira, modern çağın insanı, kitle-insana dönüşmüştür. Her gün aynı ezberi tekrar eden ve bir madde gibi hareket edip, madde dünyasını zenginleştiren fakat ruh dünyasını unutan, manevi değerler yönünden boşlukta kalmış insanı, yeniden, bu değerler sistemiyle bilinçlendirmek Pakdil’in oyunundaki temel hedeflerdendir. Dünya’nın varoluşundan beri insan, varoluşsal bir çaba ve kaygı içindedir. Bu çağda insanın içinde bulunduğu bunalım, yalnızlık ve yabancılaşma gibi karabasanlardan bilinçli

bir şekilde düşünüp değişerek kurtulacağı da oyunun önemli tematik unsurlarından biridir. Çünkü insan sorumlu bir varlıktır. Yaşadığı toplumda, başta Tanrı'ya karşı, kendisine karşı ve insanlara karşı sorumluluğu vardır. “İnsanın kendisini ve dünyasını oluşturması (sorumlu olması) ve sorumluluğun farkında olması oldukça ürkütücü bir kavrayıştır” (Yalom, 2014: 345). Oyunun başında Söylevci'nin, “keskin bir bilinç önce, bir engel kaldı aşamadığımız. Bilinçsizlik. Hepimiz bilinçli olsak durum böyle mi olur?” (Pakdil, 2014: 14) sözleri, ideale ulaşma sürecinde bilincin ve insan olmanın getirdiği doğal sorumluluğun farkına vardırılmasına matuftur.

Pakdil'in fikir dünyasının yansımalarını barındıran oyunun hareket noktalarından biri, modern toplumda ve yaşanan çağda Tanrı'yı unutma ve inkâr tablosunun ortaya çıkmasıdır. Bu oyunda verilmek istenen, temellendirilen esas fikir Tanrı'yı unutan insana O'nu tekrar hatırlatmak ve Tanrı'yı hatırlama sorumluluğunun bilincini taşımasına kaynaklık etmektir. Bu yönüyle Pakdil, *Umut* adlı oyununda, çağının inkâr tablosunu ortaya koyarak tiyatroya farklı bir işlev yüklemiştir. Tanrı'yı algılatmayı amaç edinmeyen bir tiyatro düşünemediğini söyleyen yazar, toplumun Tanrı'sızlığa dayanamayacağı yönündeki sözlerini *Umut*'un kişileri aracılığıyla ülküsel bir değer kabul eder. Pakdil, “Bunun için yeniden evrensel bir yaklaşım gerekli tiyatroya. Kuşkusuz, insan, yaratıldığından beri evrenseldi. Ama konumu, hiç, böylesi geniş boyutlara varacak denli düşündürücü, acıklı, yalnızlık içinde olmamıştı” (Pakdil, 2015: 156) sözleriyle insana, konumunu ve varoluş amacını göstermek gibi bir hatırlatma öncelenmiştir. Zira insanın konumu, kendi varoluş sorununu algılaması için mühimdir. Yaratılıştaki konumunun farkındalığına ulaşan insan, toplumsal boyutuyla ideal insan seviyesine ulaşacaktır. “İnsan, hangi ülkeyi alırsanız alın, konumunu bilmiyor bugün. Bilse, doğrulabilir, elini kalbine götürebilir. Kalbini dinleyebilir, ölümsüz bir ruhu olduğuna inanabilir” (Pakdil, 2015: 156). Ölümsüz bir ruhun farkına varabilen insan, böylelikle bu amaç doğrultusunda, evrensel değerleri ruhunda barındırabilecektir.

Umut' un öndeyiş bölümünde “Çok hafif başlayan, giderek yükselen, kesilir gibi olurken yeniden çılgınca yükselen, tekrar hafifleyen müzik, çağın inkâr grafiğini algılatmayı amaçlar. Arkasından gelen homurtu da, yadsımasının albastısını duyurmak içindir” (Pakdil, 2015: 162) diyen Pakdil, çağın en temel sorununa, inkâr yanlışlığına vurgu yapar. İnkâr ise, insanın varoluşsal amacını unutmasına sebep olmuştur. “Bir kişi var olmayı unutma durumunda yaşıyorsa madde dünyasında yaşayıp kendini sıradan bir hayat oyalamalarına kaptırmıştır. ‘Düzeyi düşmüştür,’ ‘boş gevezeliğe’ kaptırmıştır kendini, ‘onların’ içinde kaybolmuştur” (Yalom, 2014: 53) şeklindeki değerlendirmeler, insanın, var olma kaygısını unuttuğu yönündedir. Pakdil'in *Umut*'a yansıtılan düşünce ikliminde insanın var olmayı / varlığındaki anlamı düşünmesi onu Tanrı inancına götürecektir ve böylece ruhindaki sonsuzluğu yakalayacaktır. Pakdil, “Tanrı'ya inaniş,

Tanrı'ya bağlanış iyi eder insanın yüreğindeki inmeyi, 'insanların, gözleri dalgın dalgın, çekirgeler gibi yayılmış, o çağırana koşarak gömütlerinden kalkacakları' bir güne inanmadan geçmez bu inme" (Pakdil, 2015: 14) sözleriyle izlenmesi gereken yöntemi kurgusal yapının temeli olarak öne çıkarmıştır.

İnsan, ancak Tanrı'ya inanma gücüyle varlığını anlamlı kılacaktır ve yaşamından geriye en gerçek fikir, sahip olunan en anlamlı duygu olarak yalnız Tanrı inancı kalacaktır. Bu öğretiyi vermek isteyen Pakdil, oyunda insanın engin bir güçle ve bu öğretiye sahip çıkabilecek kapasitede yaratıldığını da anlatmıştır. "Ona göre insan, sonsuz âleme eklenen, sırları çözmeye çalışarak varoluşunu anlamlandırmaya çalışan ve büyüklüğü de 'sorumluluğu yüklenişinden gelen' bir varlık olarak tanımlanır" (İlhan, 2013: 109). Bu fikirler insanın sorumluluk bilinciyle yaratıldığını ve sonsuz âlemde anlamını bulma gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Hayatın manasını ve varoluşsal değerlerin sadece Tanrı inancı ile mutlak surette karşılık bulacağını vurgulayan yazar, sonsuzluğa ulaşmak ve onun gizlerini çözmek için Tanrı'ya ve onun eşsiz ilmine inanmanın önemini belirtmiştir. Kutsal bilinç Tanrı ise, insanın kendi bilincini geliştirmesi ve sonsuz bilince inanması gerekir. *Umut*'ta Pakdil'in fikirlerinin büyük ölçüde taşıyıcısı olarak işlev kazandırılan Bay'ın bilince ilişkin sözleri yazarın fikir dünyasını açıklamaktadır: "Özgürlükle tutsaklık arasında ince bir zar var. İşte böyle. Görüyor musunuz? Yeni bilgiler yeterli değil bunu anlamaya. Bilincimiz de sürekli beslenmeli. Bol vitaminli kitaplarla" (Pakdil, 2014: 38). Bay'ın bu sözleri tutsaklıktan kurtulmak ve Tanrı'ya ulaşmak için bilincin gelişmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bilinç, etkin zihinsel aktiviteyi, karar vermeyi ve zamanın algılanması ile varoluşsal anlam arayışını içine alıyorsa, bu bağlamda oyunun etkin bir bilinç oluşturma amacını farklı bir yaklaşımla yeniden gösterme maksadı olduğunu belirtmek gerekir. Etkin zihinsel süreçle ve karar vermeyle insanın, zamanı algılama ve yönlendirme gücüne kavuşarak, düşünsel/ruhsal bir değişim yaşayarak varoluşunu anlamlı kılacağı fikri tematik bağlamda çok değerli bir yere sahiptir.

Nuri Pakdil'in çağ sorunları içinde insanın ruhsal açmazlarını, yalnızlığını, yabancılaşmasını ve mutsuzluğunu ortaya çıkaran önemli bir etken olarak kent yaşamı ve doğadan uzaklaşma yanlılığı *Umut*'ta vurgulanan evrensel değerlerin farklı bir yüzünü teşkil eder. Kentin apartman yığını haline gelmesi ve içinde doğayı barındırmaması da onu anlamsızlaştıran temel sebeplerdendir. Bay'ın, "Kent, doğaya ters düşmeye başladı mı anlamsızlaşıyor. İnsanın konumu ıssızlık oluyor böyle bir kentte: Oysa insan ıssızlığını gidermek için geldi dünyaya" (Pakdil, 2014: 31) sözleri, insanların, kentte anlamsız yığınlar halinde kendine ve konumuna yabancı kaldığı gerçeğini vurgulamayı amaçlar. Kentin bu 'karanlık' konumunun daha geniş bir coğrafyayı simgelediğini Bayan'ın, "Kentin konumu ülkeyi mi simgeliyor?" sorusuna, Bay'ın verdiği "Kıtamızı da" cevabı

açıkça göstermektedir. Bununla birlikte kentin “Kötü Ruh” tarafından da kuşatıldığına vurgu yapılmaktadır. Kentin, doğayla oluşturduğu tezat ile Kötü Ruh arasındaki ilişki Bay ve Bayan’ın diyalogları aracılığıyla verilir. Pakdil, Kötü Ruh’u çağın insanını kuşatan, onları mutsuz, umutsuz, yabancılaşmış bireyler haline getiren düşünceleri ve yaşam biçimlerini sembolize etmek üzere kurgular. İdeal insanın kendini yeniden var edebilmesinin en önemli yolu olarak kötü ruhtan kurtulmak gerekliliği öne çıkarılır. Pakdil, bu sorun karşısında çözüm önerilerini yine Bay’ın konuşmaları aracılığıyla ortaya koyar. Sözelimi Kötü Ruh’un karanlığından ve kentin konumunun, bu karanlık durumdan kurtulması için şiirin önemli olduğu düşüncesine vurgu yapılır. Bay’ın “Kesinlikle bildiğim şudur: Kötü Ruh, en çok şiirden korkuyor.”(Pakdil, 2014: 47) sözleri şiirin, varlığın kuşatılmasındaki ve anlam bulmasındaki önemini göstermektedir. “Şiirle elde edilen doyum aynı zamanda bir açlığın başlangıcıdır. Çünkü her şiir insan’ın bütünle arasında bulunan mesafe hakkında sahip olduğu bir bilinçlilik durumudur, her şiir insanın bütüne olan hasretini kanıtlar” (Aktaran: İlhan, 2013: 111). Pakdil *Umut*’ta, bu yönüyle şiire etkin bir işlev yüklemiştir. Kötü Ruh, şiirin bilinç oluşturma ve farkındalık yaratma gücünden rahatsızlık duymaktadır. Oyunda, aynı zamanda, modernizmin getirdiği yabancılaşma bunalımına karşı insanın özünde var olan ve şiirle temsil edilen birtakım manevi değerleri yeniden hatırlamanın, idrak etmenin bu bunalımı ortadan kaldırılacağına dair güçlü bir vurgu yer alır.

Yazarın fikrî yazılarını içeren *Biat II* (1977) adlı eserinde öne sürdüğü görüşlerin teatral bir kurgu olarak *Umut*’ta da yer alması ideallerinin, Pakdil’in sanatsal yaratıcılığının itekleyici gücü olduğunun kanıtıdır. *Umut*’ta tiyatro kişisine yabancılaşma bağlamında söyledikleri, denemelerinde kendi söylediklerinin kurgusal yapı içinde tekrar vurgulandığı anlamına geldiği gibi, yaşayışı, sözü ve sanatını aynı amaca yönelttiğini kanıtlar niteliktedir. Pakdil, oyunlarına da yansıyan bu durumu şu sözlerle izah eder: “Yoğun bir yabancılaşmanın, kendi kültüründen kopmayı öneren resmî bir öğretinin buyruk kesildiği bir dönemde algılamaya başladık dünyayı. Önce, bu yoğun etkilerden kurtarmak gerekiyordu usumuzu. Ancak bundan sonra daha iyi algılayabilecektik, dünyayı, çağı. Bizim kuşağın en büyük şanssızlığı, daha dünyayı, çağı algılamadan önce, dikilen bu engelleri kaldırmak zorunda kalmış olmasıdır. Kuşkusuz *Umut*’ta kuşağının verdiği kültür savaşımının, yabancılaşmaya karşı koyuşun izleri de vardır” (2015: 160). Çağın esas sorunlarından biri olarak yabancılaşma sorunundan kurtulmanın yolu Pakdil’e göre düşünmektir: “Önemli olan düşünmektir. İnsan, evrensel bir düşünceye bağlı değilse, yaşamı da yorumlayamaz. Çünkü bir insan bile yalnız başına bir ülkedir, evrensel bir olgudur. Belli topraklarla çevrik, dar bir açı çürütüyor insanı. Hele uygulayimbilimsel atılımlarla dolu olan çağımızda, insanı anlamak, insanı yorumlamak için, dünyayı bir yuvarlak bomba gibi karşımıza alıp irdelemek zorunlu”dur (Pakdil, 2015: 27). Yazar böylece, yabancılaşma sorunu karşısında,

insanı öze alarak evrensel bir boyut ile irdeleme fikrini ortaya koymuştur. İnsanın, yabancılaşma bunalımına karşı, kendi öz kültürü ve değerleri ile kuşatılması gerektiği de evrensel bir mesaj olarak *Umut*'ta karşımıza çıkmaktadır.

Oyunda, 'ölüm' düşüncesi üzerinde ayrıca durulmaktadır. Söylevci'nin ardından sahneye gelen Bay, modern insanın pek de hoşlanmayacağı bir konu olan ölüm bahsini açarak okuru / izleyiciyi tedirgin etmek ve ardından da düşündürmekle, onların varlık- yokluk ve hayat-ölüm bilincine sahip olmalarını istemektedir. Ölümün, Bay tarafından söz konusu edilmesinde, modern insanın, üzerinde konuşmaktan çekindiği bu bahisle, onun ruhsal erginleşmesinde önemli bir dönemeç olacağı fikri yatmaktadır. Oyunda da, Bay'ın "Özür dilerim, mutlu topluluğunuzu tedirgin etmek istemezdim bu kelimeyle [ölümle]" (Pakdil, 2014: 23) sözleri, yazarın "ironik bir anlatımla mutlu olduğunu zanneden bir kitleyi ölüm bahsiyle sarsmak iste[mesindedir]" (İlhan, 2013: 110). *Umut*'a yansıyan bu fikirler çerçevesinde, Pakdil'in genel mahiyetiyle insanı bilinçlendirme, onu irdeleme ve varoluş sırrını ona tekrar hatırlatma amacıyla etkili bir oyun kaleme aldığı söylenebilir.

Pakdil'n kurgusal figürlere yüklediği işlevler, onun çağın sorunlarının tespiti ve çözüm önerilerini dile getirerek ideal insanın inşasını tamamlar niteliktedir. Bu bağlamda *Umut*'un en önemli kişinin yazarın ideallerini aktaran Bay olduğu söylenebilir. Bay, oyunda evvela bir "yazar ürkekliği" ile ortaya çıkan ama daha sonra bir "devrimci oturmuşluğuyla" öne çıkan, "eylem yaşı"nda bulunan bir karakter olarak kurgulanır. Yazar *Umut*'taki çürüme, kent yozlaşması, tabiatın önemi, inanma ihtiyacı ve Tanrı'ya yönelmenin gerekliliğini Bay'ın dilinden verir. Bu yönleriyle Bay, sadece ailesini "kötü ruh"un tesirinden korumakla kalmayarak insanlığı koruma bilincini de temsil eder. Bu itibarla, sözleri ciddiyetle, vakarla ve inançla yüklü olan Bay, kimi zaman ayet ve hadislerin dilini de kullanır. Oyunda yer verilen olguların evrenselliğini, mekânın tüm yeryüzünü, zamanın da bütün zamanlar olduğunu belirginleştirmek için mecaz ve teşbihler kullanır. Pakdil, böylece fikirlerini sadece bir toplum, belirli bir zaman veya mekânla sınırlamamış, evrensel ölçekte insanın yaşadığı çağı idrak edebilmesinin ve Tanrı'ya yaklaşarak ideal insan olunabileceğinin altını çizmek istemiştir. *Umut*'un diğer kişileri de aynı şekilde belli değerleri temsil etmektedir. Sözelimi Bayan, bireyi kötü ruha karşı koruyan aile kurumunun en önemli temsilcisidir. Söylevci ve Soruşturmacı, olguları doğru idrak eden, olumsuzlukları gidermek için gerekli bilincin boyut ve hedefini belirleyen olumlu kişilerdir. Oyundaki Köylüler, saflığı, doğaya değer vermeyi, doğayla uyumu ve ona karşı sorumluluğu temsil ederken İşçiler ise emeği, alın terinin kıymetini, onuru ve sermayeye karşı örgütlenmeyi temsil eder.

Nuri Pakdil, *Umut* adlı oyununda evrensel değerleri (Tanrı, sevgi, aşk, şiiir, merhamet gibi.) önceleyerek insanın konumunu yeniden, nasıl ve nelerle şekil

alması gerektiği hususunda da önemli tespitlerde bulunur ve çözüm yolları da sunar. Pakdil'in denemelerinde teorize edilen hususlar, kurgusal atmosfer içinde yinelenerek / yenilenerek kuvvetli bir şekilde vurgulanmış olur: "Kutsal Kitap, insana, sürekli olarak, ruhun gereksinmelerini duyurmaya çalışır, iç dünyasını yorumlamaya çağırır insanı. Bunu için. Kutsal Kitabı okudukça bilincimiz genişler, evrensel boyutlara ulaşırız. Evrensel bir görevle yüklü olduğunu anlar insan Kutsal Kitabı her okuyuşunda. Korku ile umut iki kanadıdır uçağın. Bunlar olmaksızın geçemeyiz acıları, yıkımları, mutlulukları. Çünkü bunlar da geçilmelidir. İnsan, geldiği her alanı aşmalı, ötelere ulaşmayı amaçlamalıdır. I hope so" (Pakdil, 2015: 166) sözleri ile âdeta çağın en gereksinim duyduğu unsuru, Tanrı olgusunu ve Kutsal Kitabı ayrıca onun evrensel öğretilerini dile getirmiştir. Çözüm yolunun ve kurtuluşun bu değerlerde olduğuna vurgu yaparak varoluş problemi üzerine de yol gösterici fikirler sunmuştur.

Sonuç

Yazar, şair ve aynı zamanda mütefekkir olan Nuri Pakdil, gerek edebi, gerek felsefi ve gerekse düşünsel anlamda Türk edebiyatında özgün yerini almıştır. Entellektüel ve devrimci duruşu, kaleme aldığı eserlerine yansımıştır. Genel olarak eserlerinde, Tanrı'dan uzaklaşma, modernizmin getirdiği yabancılaşma, yalnızlık, bunalım ile bu kavramların toplumsal alandaki yansımalarını anlatmıştır. Fikrî yönü, felsefi ve sanatsal bakışı yüksek olan Pakdil, kendi fikirlerini estetize ederek kurgusal metinlerinin de ana eksenine haline getirmiştir. Yazarın ilk tiyatrosu olan *Umut*'ta da, bu fikrî ve felsefi yön oldukça yoğunudur. Eserde, üzerinde hassasiyetle durulan konu, modernleşmeyle birlikte kendilik değerlerini var oluş amacını unutan insanın konumudur. Oyunun bu konuyu anlatırken farklı yöntem ve tekniklerle ele alındığı açıktır. Tiyatro sanatının unsurları da bu oyunda önemli temsiliyetlerle donatılmıştır. Bu durumun sebebi, yazarın klasik oyunlardan farklı olarak oyunu kurgulamış olmasıdır. Özellikle, oyunda, düşünme ve düşündürme, hatırlatma ile varoluş gayesini unutan insan olgusuna, bunu yeniden farklı ve etkili sözlerle hatırlatmak, duyurmak ana amaç ve en önemli unsur olarak görülmektedir.

Umut okuyucuya / izleyiciye, insanın varoluş amacını ve onun yüksek bir olguyla yaratıldığını, çağın ve kitle-insanın anlamını Tanrı'ya yönelerek bulacağını göstermeyi hedeflemiştir. Evrenselliği yakalama fikri odağa alınarak kurgulanan eserde, insanın varoluş gayesi hatırlatılmış, teknolojik yozlaşmaya özgün bir üslupla değinilmiş, tabiatın insan ruhu için ne denli önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. *Umut*, insanın konumunun yine onun seçimleriyle ve varoluş gayesiyle ortaya çıkacağını vurgular. Bu bağlamda oyun, izleyiciyi / okuru dışta tutmak yerine, onun seçim yapması doğrultusunda mesaj sunarak, onu değişime doğru yönlendirme kaygısı güder. Sonuç itibarıyla, Pakdil'in asıl maksadı bir

tiyatro metni aracılığıyla insanın özünü, yaratılış gayesini hatırlatmak, modern kent yaşamı içinde bunalan insanın, kuşatması altında bulunduğu sorunlardan kurtulmasının ancak Tanrı'ya yaklaşmak ve bu yolla ideal insanın kimlik inşasının mümkün olacağını vurgulamaktır.

Kaynakça

- ALVER, K. (2004). "Çağ Yorumu: Nuri Pakdil Düşüncesinde Ana İzlek". *Hece-Nuri Pakdil Özel Sayısı*. 85, 43-48.
- AYDEMİR, B. (2003). "Absürd Tiyatro (Uyumsuz) ve Yapısal Özellikleri". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*. 4, 11-29.
- İPŞİROĞLU, Z. (1996). *Uyumsuz Tiyatroda Gerçekçilik*. İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- LEKESİZ, Ö. (2004). "Korkudan Umuda Nuri Pakdil'in Oyunları". *Hece-Nuri Pakdil Özel Sayısı*. 85, 161-172.
- NUTKU, Ö. (2013). *Dram Sanatı*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- PAKDİL, N. (2014). *Bağlanma*. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- _____, N. (2014). *Umut*. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- _____, N. (2015). *Biat II*. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- SAĞLIK, Ş. (2004). "Yaşayarak Yazan Yazarak Yaşayan Bir Yazar Nuri Pakdil". *Hece-Nuri Pakdil Özel Sayısı*. 85, 93-106.
- ŞAKAR, C. (2004). "Nuri Pakdil: Bağışlamıyor Toprak Gerileyeni". *Hece-Nuri Pakdil Özel Sayısı*. 85, 64-70.
- TOSUN, N. (2004). "Nuri Pakdil ve Yabancılaşma", *Hece-Nuri Pakdil Özel Sayısı*. 85, 116-127.
- YALOM, I. (2014). *Varoluşçu Psikoterapi*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 23.09.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 20.10.2016

**Osmanlı Devletinde Kalpazanlık Faaliyetleri ve Uygulanan
Cezalar (1789-1808)***

Suha Oğuz BAYTİMUR**

Öz

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren iktisadi alanda çeşitli düzenlemelerde bulunmuştur. Bu düzenlemelerden biri de kendi adına para basma ve paranın değerini belirlemek olmuştur. Paranın darphanede basımında tek yetki sahibi olan Osmanlı Devleti, kişilerin para basmalarına ve paranın üzerinde oynama yapılmasına kesinlikle izin vermemiştir. Bu minvalde çeşitli kanunlar çıkarılmış ve kanunlara aykırı faaliyetlerde bulunanların cezalandırılmasını öngörmüştür. İncelenen dönemde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalpazanlık faaliyetlerine rastlanmaktadır. Bu tür faaliyetlerde bulunan kişiler yakalanıp gözaltında tutulmuş ve suçları sabit olması durumunda ağır şekilde çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Para, Kalpazanlık, Sürgün Cezası, Hapis Cezası ve İdam Cezası.*

Counterfeiting Activities and Punishments During Ottoman State (1789-1808)

Abstract

Ottoman State has made various arrangements on the economic field from the foundation period. One of the arrangements is printing money and determining its value. Ottoman State is only authorized about printing money in mints, so it has never given permission the persons to print money and to determine its value. In this context, Ottoman State has removed laws and has given punishments to the persons who have not imlement these laws.

The counterfeiting activities It has been witnessed in the limits of Ottoman State in the studying period. The persons who have made counterfeiting activities have been arrested and have been punished if they are guilty.

Keywords: *Money, counterfeiting, exile punishment, prison punishment, death punishment.*

* Bu makale 2011 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** *Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
obaytimur@hotmail.com*

Giriş

Para, icadıyla beraber iktisadi alanda önemli bir yere sahip olmuştur. Farklı dönemlerde devletlerin bastırdığı paraların değeri, içerdiği madenler ve bu madenlerin miktarıyla belirlenmektedir. Değerli madenler kullanılarak basılan paralar devletlerin güç ve kudretlerinin birer göstergesidir. Bu nedenle devletler, paralarının değerini korumak için gayret göstermişlerdir.

Osmanlı Devleti kuruluşunda bağımsızlığın sembolü olan ilk akçesini bastırılmış ve sınırları içerisinde kullanıma sunmuştur. İlk olarak merkezde basılan para, sınırların genişlemesiyle beraber yine devlet tarafından farklı bölgelerde de basılmaya başlanmıştır. Madenlere yakın bölgelerde basılan paranın devlet sınırları içerisinde kolaylıkla dolaşımı sağlanmıştır¹. Ayrıca Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde resmi parasının yanında farklı devletlere ait paraların kullanımına da izin vermiştir². Böylelikle Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde paranın dolaşımında iç dengenin oluşmasına gayret göstermiştir. Yine Osmanlı Devleti tedavülde olan paranın basımına itina göstermiş ve herhangi bir hata olmaması yönünde kanunnameler yayınlanmıştır³.

Osmanlı Devleti darphanede basılan paranın değerinin korunmasına ve devlet içerisinde dolaşımına özen göstermiştir. Bununla ilgili çeşitli kanuni düzenlemelerde bulunmuştur. Kanunlara aykırı davranışlarda bulunanların cezalandırılacağına dair kanunlar düzenlenmiştir. Fakat alınan tedbirler ve çıkarılan kanunlara rağmen para ile ilgili olarak kanunlara aykırı faaliyetlere rastlanmaktadır. Bu faaliyetlerden biri de sahte para basımı olan kalpazanlık olaylarıdır.

1. Kalpazanlığın Tanımı ve Çeşitleri

Kalpazan, kalp para yapan hakkında kullanılan bir tabirdir. Yalancı ve güvenilmez anlamları da vardır⁴. Osmanlı Devleti'nde kalpazan ifadesi yerine kallâb, kalpen, sikkezen, zebânzedî ifadeleri de kullanılmaktadır⁵.

Osmanlı Devleti'nde sahte para basımında kullanılan bir diğer ifade ise kalp akçe ifadesidir. Kalp akçe, akçenin taklidi olarak yapılan para hakkında

¹ Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukâta'aları" *İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2, İstanbul, 1962, s.148

² Mustafa Öztürk, "Osmanlı Para Politikası", *XIII. Türk Tarih Kongresi* III.Cilt, 3.Kısım, Ankara, 1999, s.1595-1596.

³ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Cilt 1, İstanbul, 2006, s. 534.

⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 2, İstanbul, 1993, s.153.

⁵ Orhan Kılıç, "XI. Yüzyılın ikinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.3, Ankara, 1999, s.180.

kullanılan bir tabirdir. Daha sonra madeni paraların her çeşidinin kalpına bu ad verilmiştir⁶.

Kalpazanlık faaliyetleri farklı usullerde uygulanmaktadır. Bunlardan ilki, ayarı düşük ve içinde bulunması gereken miktar kadar gümüşün bulunmadığı paralar imal edilmesidir. Bu tür kesilen akçelerin içerisinde bakır oranı fazla olduğundan dolayı bu akçeler kızıl akçe olarak anılmaktaydı⁷. Osmanlı Devleti'nde bakır paraların 17. yüzyılın sonlarında fazlasıyla artması ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Bu faaliyetlerin artması sonucu Osmanlı Devleti sınırları içerisine gemiler dolusu bakır girmiştir. Bu durum kalpazanlık faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Sonuçta bakır paralar önemini kaybetmiş ve kullanımdan kaldırılmıştır⁸.

Bir diğer kalpazanlık usulü ise altın paraların içerisine gümüş katılarak gümüş altın denilen kalp altınların kalpazanlar tarafından yapılmasıydı. Bunlara hariç altın da deniliyordu. Ayrıca kalpazanlık usulleri içerisinde en çok başvurulan metot ise kırkık akçe veya eksik ağırlıklı para kesimi şeklinde oluyordu. Kalpazanlar ellerine geçirdikleri akçelerin etrafını kırarak elde ettikleri gümüşten eksik ayarlı yeni paralar keserek piyasaya sürüyorlardı⁹.

2. Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetlerine Karşı Alınan Önlemler

Osmanlı Devleti'nde kalpazanlık faaliyetleri, incelenen dönem öncesinde de yaygın bir şekilde görülmektedir¹⁰. Devlet içerisinde tedavülde olan paranın yanında çok miktarda kalp akçe ve kırık akçeye de rastlanmaktadır¹¹. Bu durum karşısında Osmanlı ekonomisi büyük zarar görmekte ve bu durumu engellemek amacıyla çeşitli tedbirler almaktadır.

Osmanlı Devleti öncelikle kalpazanlık faaliyetlerinin ortaya çıkmasını engellemek amacıyla kanunlar çıkarmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde çıkarılan kanunname; "Her kanda kalbazan bulunursa, ol yerün kadısı ve subaşı katına iledüb anlar dahi teftiş edüb görelere. Şer' ile kalbazanlığı sabit olursa hükm edeler, mezkûr kulum boğazından asub rızkını beğlik ede, kimesne mani olmaya¹²" şeklinde kalpazanlık faaliyetleri yasaklanmış ve yapanların yakalanıp cezalandırılması emredilmiştir. Yine Fatih devrinde Bosna Sancağı

⁶ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt 2, İstanbul, 1993, s.153.

⁷ Orhan Kılıç, "XI. Yüzyılın ikinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.3, s.181.

⁸ Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, İstanbul, 2000, s.272.

⁹ Orhan Kılıç, "XI. Yüzyılın ikinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.3, s.181.

¹⁰ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, İstanbul, 2013, s.126.

¹¹ Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyancıları", Ankara, 1999, s.54.

¹² Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Cilt 1, s.482, 502,

kanunnâmelerinde kişilerin kalpazanlık yaptıklarının tespit edilmesi ve yanlarında veya evlerinde kalp akçe, kalp zulta, müzevver tuğralı ve zincirli altın sikkelerin bulunması halinde siyaset edilmeleri meşru görülmüştür¹³.

Osmanlı Devleti farklı dönemlerde olduğu gibi incelenen dönem içerisinde de kalpazanlık faaliyetlerini önlenmeye çalışmıştır. Bu amaçla çıkarılan kanunlar halka bildirilmiştir. Kişilerin bu tür davranışlarda bulunmaları yasaklanmış ve kalpazanlık faaliyetlerine karışanların cezalandırılacağı ifade edilmiştir¹⁴. Bu tür davranışlarda bulunanların suçlarının sabit olması halinde siyaseten katl edilmelerine dair kanunlarda çıkarılmıştır¹⁵.

Osmanlı Devleti kalpazanlık faaliyetlerine karışanları ağır bir şekilde cezalandırmıştır. İncelenen dönem içerisinde tespit edilen olaylarda kalpazanlık suçuna karışan kişilere çeşitli cezalar uygulanmıştır. Uygulanan cezalar ağır olmasına rağmen kalpazanlık faaliyetlerinin önlenmesine engel olunamamıştır¹⁶. Kalpazanlık olaylarına karışanlara uygulanan cezalar arasında genellikle küreğe koyma cezası, kalabend cezası ve sürgün cezası da görülmektedir. Olayların artması üzerine kalpazanlık faaliyetlerine karışanların yakalanmaları durumunda idam edilecekleri, hafif suç unsurlarında ise küreğe konulacakları bildirilmiştir¹⁷.

3. Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Olayları ve Uygulanan Cezalar

Ele alınan dönemde Osmanlı Devleti'nin idari, siyasi ve sosyal yapısında oluşan sorunlar, iktisadi yapıyı da etkisi altına almıştır. Devletin ekonomik yapısında meydana gelen bozulmalar birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan biri de kişilerin kanunlara aykırı bir şekilde haksız kazanç elde etme isteğidir. Haksız kazanç elde etme yolları kişilerin yaptıkları işlere ve konumlarına göre değişmekle beraber çeşitlenmektedir. Belgelerden tespit edilebilen iktisadi suçlar genellikle; vergi kaçırma, hırsızlık, tefecilik, kaçakçılık, fahiş fiyat uygulamaları, yolsuzluk, rüşvet ve kalpazanlık suçlarından oluşmaktadır¹⁸.

İktisadi alanda kanunlara aykırı davranışlar içerisinde yer alan kalpazanlık olayları, incelenen dönem içerisinde yer almaktadır. Kalpazanlık olaylarıyla ilgili olarak; "Cendruz tarafına sefere giden askerlerden bazıları Sarıgöz civarında Arakil isimli zımmiden altın satın almışlar. Fakat almış oldukları altınların sahte olduğu anlaşılması üzerine Arakil yakalanarak gözaltına alınmıştır. Yapılan tahkikatta Arakil suçunu ikrar etmiştir. Katrina isimli kadının evinden ve onun

¹³ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, C.1, s.481.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divan-ı Hümâyûn, Bâb-ı Âsafî ve Defterhâne-i Âmire Defterleri 1 Nolu Mühimme-i Mektume Defteri, A.DVNS.MKM.MHM.d/S.61/B.172, C.DRB.8.

¹⁵ Ahmet Mumcu, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara, 2007, s.44.

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Tasnifi, Cevdet Darphane, C.DRB.374. C.DRB.288.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hattı Hümayun, H.H.14097.

¹⁸ Konuyla ilgili detaylı bilgiye bakınız; Suha Oğuz Baytimur, Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün cezaları (1791-1808), Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2011. s.129-132.

kardeşi olan Kostantin'den bu altınları alırım şeklinde ifade vermiştir. Katrina'nın evinde yapılan aramalarda kalp paralara ve kalpazanlıkta kullanılan aletlere rastlanması üzerine Katrina, Bakkal Tanaş ve Kostantin gözaltına alınmıştır. Yapılan sorgulamada Kostantin'e aletleri kimden aldığı sorulmuş ve konuşması amacıyla darp edilmiştir. Kostantin ifadesinde kalp paraları nerelerde yaptıklarını ve kimlerle işbirliği yaptığını ifade ederek olaya dâhil olan altı gayrimüslimin yakalanmasını sağlamıştır. Bunlardan pasif halde olan bir kişiye yalnız kürek cezası, yardım edenlere katle bedel kürek cezası ve kalpazanlık işini asıl düzenleyen kişilere ise daha sonradan cezalarının tertip edileceği bildirilmiştir¹⁹.”

Başka bir belgede; “Kanunlar ile yasaklanan ve ağır cezalar öngörülen kalpazanlık faaliyetlerine karışan bir şahsın Tekfurdağı'na firar ettiği bildirilmiştir. Bu kişinin her nerede olursa olsun yakalanması amacıyla emir verilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda kişi yakalanmış ve ceza olarak küreğe konulmuştur. Bu şahıs Marmara Denizi açıklarında cezasını çekmiş olduğu gemide boğazında ve ayağında demirlerin olmasına rağmen kendini suya atmış ve boğularak ölmüştür. Bu şahsın ölümünün merkeze bildirilmesi üzerine, bu kişinin hak ettiği cezayı bulduğu belirtilmiştir²⁰.”

Bir başka belgede; “Ahi Çelebi Kazası'nda bazı kişilerin kalpazanlıkla uğraşıp, Filibe Kazası'na sikke ve akçe gönderdikleri tespit edilmiştir. Bu şahıslar yapmış oldukları bu davranıştan dolayı yakalanmış ve hapsedilmişlerdir²¹.”

Yine bir başka belgede; “Esbkeşan hassında kalpazanlıkla uğraşan bir şahsın aletleriyle beraber ele geçirildiği ve hapsedildiği bildirilmiştir. Bu şahsın, hapiste bulunduğu sırada boynunda ve ayağında bulunan bendleri kırdığı ve firar ettiği bildirilmiştir. Ahali bu şahsı yakalamak amacıyla peşine düşmüş ve tüfenk ile vurup öldürmüştür. Kalpazanlık yapan bu şahsın firar etmesi sırasında kaçarken vurulup öldürüldüğünün bildirilmesi üzerine, şahsın başının ve aletlerinin merkeze gönderilmesi istenmiştir²².”

Yine bir başka belgede; “İstanbul'da bir şahsın kalpazanlık yaptığının tespit edilmesi üzerine evlatlarına merhamet edilerek, evlatlarıyla birlikte İzmir'e katle bedel bir daha İstanbul'a gelmemek üzere sürgün cezası verilmiştir²³.”

Bir başka belgede ise; “Bursa'da üç kişinin, kanunlara aykırı olmasına rağmen kalpazanlık faaliyetlerinde bulunduğu ve bu şahısların da bu işlerle iştigal ettikleri halk arasında bilinmektedir. Yapılan tahkikat üzerine bu şahısların üzerinde kalp para olduğu, bu paraları çarşı ve pazarlarda kullandıkları tespit

¹⁹ Sonradan cezalarının tertip edileceği şeklinde belirtilen ifade ile kişilere idam cezasının uygulanacağı anlaşılmaktadır. H.H.15079.

²⁰ H.H.14097.

²¹ Suha Oğuz Baytimur, Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün cezaları (1791-1808), Basılmamış Doktora Tezi, s130. C.DRB.2588.

²² H.H.10167

²³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Tasnifi, Cevdet Zaptiye, C.ZB.405.

edilmiştir. Ayrıca bu üç şahıs yakalandığında yanlarında kalpazanlık faaliyetlerinde kullanılan alet ve edevat ile bir miktar kimya ve ecza eşyası olduğu tespit edilmiştir. Bu üç şahıs yapmış oldukları bu davranıştan dolayı yakalanıp Kıbrıs'a sürgün edilmişlerdir. Sürgün edilen üç şahıs üç yıl altı ay on sekiz günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır²⁴.”

Yine bir başka belgede; “İstanbul’da bulunan ve Ahmet Efendi olarak bilinen şahsın kalpazanlık faaliyetlerinde bulunduğu belirtilmiştir. Yapılan araştırmada bu şahsın yanında kalp akçe olduğunu dile getirdiği öğrenilmiştir. Bunun üzerine bu şahsın yakalanıp cezalandırılması istenmiştir. Ahmet Efendi işlemiş olduğu bu suçtan dolayı yakalanmış, kendisine gerekli ceza verilmesi gerekirken dört evladına merhamet edilerek suçu hafifletilmiş ve Magosa’ya katle bedel sürgün edilmiştir. Ahmet Efendi altı ay yirmi altı günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır²⁵.”

Kalpazanlık suçuna karışanlara bir şekilde yardım eden devlet görevlileri de suçlu bulunarak cezalandırılmışlardır. Bununla ilgili örnek belge olarak; “Beğşehir-i Aydın Kazası’nda bulunan Kalaycıoğlu Mehmed, Molla Halil ve Tavas Kazası sakinlerinden Abdulfettahoğlu İbrahim isimli üç şahsın birlikte evlerinde sahte para bastıkları tespit edilmiştir. Kaza voyvodası Dünbayoğlu Mehmed ve kethüdası Mustafa, gizlice bu şahısların evlerine baskın yapıp, sahte paralar ile kullanılan alet ve edevatı tespit etmişlerdir. Kaza voyvodası Dünbayoğlu Mehmed ve kethüdası Mustafa tarafından bu şahısların mallarına el konulmuş ve daha sonra serbest bırakılmışlardır. Bu şahısları serbest bırakmasından dolayı bölgede bulunan voyvoda ve kethüda, Seddülbahir Kalesi’ne hapsedilmiştir. Voyvoda ve Kethüda iki ay on günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır²⁶.”

Yine bir başka belgede; Galata’da Margarir isimli zımmi, bir sarrafa on iki adet yaldızlanmış beşlik altının sahte olup olmadığını anlamak amacıyla balık pazarında bulunan bir sarrafa göstermiştir. Burada zabıtlar tarafından yakalanan Margarir’e bunları nereden bulduğunu sorulduğunda “bir zımmiden alacağım vardı, uzun zamandır onu arardım, onunla tesadüfen karşılaştık, onu sıkıştırdım ve zorladım bunun üzerine bunları bana emanet olarak verdi ve sonra borcu olan parayı getirip bana verdiği yaldızlı paraları geri alacağını söyledi” şeklinde ifade edilmiştir. Bu durum sarrafa sorulduğunda, sarraf da kendisine paraların eksik ve sahte olup olmadığına bakması için getirildiğini ifade etmiştir.

²⁴ 23 Temmuz 1791–11 Şubat 1795 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 25 No’lu A.DVNS.KLB.d/s.57/B.239.

²⁵ 15 Temmuz 1799–11 Şubat 1800 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. Ahmet Efendi’nin eşinin göndermiş olduğu arzuhalde kendisinin ve çocuklarının perişan olduğunu belirtmiş, eşinin serbest bırakılmasını talep etmiştir. Talep üzerine eşine ve çocuklarına merhamet edilerek Ahmet Efendi serbest bırakılmıştır. A.DVN.KLB./D.164/B.26.

²⁶ 5 Şubat 1791–15 Nisan 1791 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 25 No’lu A.DVNS.KLB.d/s.20/B.69.

Yapılan tahkikatta Margarir'e bu paraları kimden aldığı sorulmuş ve Margarir bu kişinin adını dahi bilmediğini ifade etmiştir. Kısa süre sonra Eyüp'te Yani isimli bir zımminin üzerinde yaldızlı gümüş ve bir miktar ufak akçe bulunduğu bildirilmiştir. Margarir ile Yani yüzleştirilmiş ve Margarir parayı bu adamdan aldığını söylemiştir. Yani ise bu paraları geçici süre ile verdiğini tekrar kendisinden alacağını ifade etmiştir. Yani'ye parayı kime yaldızlattığı sorulduğunda ise parayı zımmin Dimo'ya verdiğini, onun da zımmin Hacro'ya yaldızlattığını ifade etmiştir. Olayların açığa çıkması üzerine, Margarir suçsuz olduğu için serbest bırakılmıştır. Bir süre sonra ise diğerleri de affedilip serbest bırakılmıştır²⁷.

Yine bir başka belgede; "Ayvalıkta bir kayık içerisinde yakalanan Muhammed ve Mustafa isimli iki kayıkçının, kayıklarında kalpazanlıkta kullanılan aletlere rastlanılmıştır. Bunun üzerine Muhammed ve Mustafa yakalanarak Der-sa'adete gönderilmiştir. Yapılan sorgulamada Muhammed ve Mustafa kalpazanlıkta kullanılan aletlerin kendilerine ait olmadığını, iki gayri müslimin bu aletleri kayıkta bırakıp sonra alacaklarını söyleyip gittiklerini, fakat gelmediklerini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Ayvalık ve çevresinde yapılan tahkikatta, sözü edilen zımminlerin izine rastlanılamamıştır. Bunun üzerine yapılan sorgulamalar sonucunda bu şahısların bu işi yapabilecek kabiliyette ve bilgide olmadıkları anlaşılmış olmasına rağmen, başkalarına örnek olması için bu şahıslara da kürek cezası uygulanmıştır²⁸."

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde incelenen dönemde ve bu dönem öncesinde iktisadi alanda kanunlara aykırı birçok davranışa rastlanmaktadır. Bu olumsuz davranışlardan biri de ekonominin temel taşlarından biri olan para üzerinde yapılan oynamalardır. Kalpazanlık olarak ifade edilen bu davranışlar ile kişiler kanunlara aykırı bir şekilde haksız kazançlar elde etmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti kalpazanlık faaliyetlerini önlemek amacıyla çeşitli kanunlar çıkarmış ve bunların uygulanmasına gayret göstermiştir. Fakat Osmanlı ekonomisinin bozukluğu ve toplumda suç oranlarının sürekli olarak artması, bu faaliyetlerin önlenmesine engel olamamıştır. Aksine bu suç artmış ve piyasada kalp akçeler oldukça fazlaşmıştır. Osmanlı Devleti bu durumu engellemek amacıyla cezaların artırılmasına ve kalpazanlık faaliyetlerinde bulunanların yakalanmasına çaba göstermiştir ve kalpazanlık suçundan yakalanan kişilerin cezalarının uygulanması yönünde kararlılık göstermeye çalışmıştır. Devletin bu çaba ve gayretlerine rağmen, kalpazanlık suçu önlenememiştir. Yapılan araştırmalarda her dönemde kalpazanlık faaliyetlerine rastlanılmaktadır.

²⁷ H.H. 13268. Belgeye düşülen şerhte "Geçende Altun kat' itmiş birkaç mel'unu idam itmediniz olacağı böyledir" şeklinde ifade bulunmaktadır.

²⁸ H.H.11414.

Bibliografya

1. Arşiv Vesikaları

1 Numaralı Mühimme-i Mektume Defteri

25 Numaralı Kalabend Defteri

46 Numaralı Kalabend Dosyası

Cevdet Tasnifi;

Cevdet Darphane: 8, 288, 374, 2588

Cevdet Zaptiye: 405

Hatt-ı Hümayun: 10167, 11414, 14097, 15079

2. Tetkik Eserler

AKDAĞ, Mustafa; Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyamları”, Ankara, 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmed; Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Cilt 1, İstanbul, 2006.

BAYTİMUR, Suha Oğuz; Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün cezaları (1791-1808), Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2011.

KILIÇ, Orhan; “XI. Yüzyılın ikinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Kalpazanlık Faaliyetleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.3, Ankara, 1999.

MUMCU, Ahmet; Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl, Ankara, 2007.

ÖZTÜRK, Mustafa; “Osmanlı Para Politikası”, *XIII. Türk Tarih Kongresi* III.Cilt, 3.Kısım, Ankara, 1999.

PAKALIN, Mehmet Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.2, İstanbul, 1993.

PAMUK, Şevket Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, İstanbul, 2013.

SAHİLLİOĞLU, Halil; “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukâta’aları” *İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2, İstanbul, 1962.

TABAKOĞLU, Ahmet; Türk İktisat Tarihi, İstanbul, 2000.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / Received: 10.11.2016 • Kabul Tarihi / Accepted: 23.12.2016

Ülkü Tamer Şiirlerinde Labirent Bir Mekân Olarak Kent

Sevda GEÇEN*

Öz

İnsanın tüm yaşamını geçirdiği “mekânlar”, daima onun hayatında önemli bir yere sahip olmuş ve insanla fizikselin ötesinde bir bağ kurmuştur. Bu bağlamda mekânın insan üzerindeki yansımaları çoğu kez onun tüm hayatını etkileyecek mahiyettedir. Modern çağla birlikte değişen mekân algısı ve hızla gelişen kentsel dönüşüm insanların yaşam tarzlarını farklı bir boyuta taşır; kentler, modern çağ insanının yoğun olarak yaşadığı mekânlar olarak belirir. Geline bu farklı boyut, tüm yaşamını mekân ile yakın bir ilişki içerisinde geçiren insan için büyük bir etkiye sahiptir. Ne var ki insanların daha iyi koşullarda, uygarlık içerisinde yaşaması için tasarlanan ve modern yaşam tarzı üzerine inşa edilen kentler; bütünüyle insanların çıkarına yönelik bir görüntü çizmez. Kalabalığın hâkim olduğu bu mekânda, gündelik yaşam içerisinde, kendi sesinden uzak kalan birey; yabancılaşma, yalnızlaşma sorunsallarıyla yüz yüze gelerek varoluşsal sıkıntılar yaşar. Modernizmle birlikte dönüşüm geçiren kentler, İkinci Yeni şairlerinden Ülkü Tamer şiirlerinde yer edinen temel imgelerdendir. Ülkü Tamer’in kentlere yönelik bakışı genel anlamda olumsuz bir düzlemde belirir. Nitekim modernizmle yeniden şekillenen yaşamsal döngü ve bu döngünün temelini oluşturan kentler; değerlerin çöküşüyle birlikte bireyi yabancılaştıran, varoluşsal değerlerini unutturan, onu doğadan kopararak aslında özüyle olan bağlantısını kesen bir görüntüde belirir. Bu nedenle kentler Tamer şiirlerinde labirent mekânlar olarak yer edinir. Onun şiirlerinde kent; kapitalist sistemin konumlandığı, bireyin yabancılaştığı ve kimi zaman kendi olmak için mücadele ettiği, kaçıp kurtulmak istediği labirent mekândır. Çalışmada Ülkü Tamer şiirlerinde değişik boyutlarla labirent mekân olarak beliren kent olgusu incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Ülkü Tamer, şiir, kent, labirent mekân, varoluş*

City as a Labyrinth Space in Ülkü Tamer’s Poems

Abstract

“Spaces” where a person spends their entire life have always had an important place in living, and established a connection with the person beyond the physical. In this context, the reflections of the space on the person are usually on a level that can affect their whole life. The sense of space which changed in the modern era and the rapidly developing urban transformation carry the people’s lifestyles to another dimension; cities emerge as the spaces where modern era people live. This different dimension has a vast effect for the person who spends their entire life in a close relationship with the space. Nevertheless, the cities designed for people to live in better conditions and in civilization and constructed over the modern way of living, do not appear to work completely in the interest of the people. The individual who is distanced from their own voice in daily life in this space where crowds are dominant, experiences existential issues by facing problematics of alienation and isolation.

The cities that experienced transformation with modernism are at the top of the fundamental images that take place in the poems of Ülkü Tamer, one of the poets of İkinci Yeni (Second New generation in Turkish literature). The views of Ülkü Tamer on cities appear on a negative context. Indeed, the life cycle that is reshaped with modernism and the cities that constitute the basis of this life cycle, appear, with the collapse of values, as an image that alienates individuals, makes them forget their existential values, and severs their connection with their essence by distancing them from the nature. Therefore, cities take place in Tamer’s poems as labyrinth spaces. In his poems, a city is a labyrinth space where the capitalist system is located, the individuals are alienated and they sometimes struggle to become themselves, a space people want to run away from. This study investigates the concept of city, which appears as a labyrinth space with different dimensions in Ülkü Tamer’s poems.

Keywords: *Ülkü Tamer, poetry, labyrinth space, existence*

* Okt., Bitlis Eren Üniversitesi Adilcevaz MYO Öğretim Elemanı, sgecen@beu.edu.tr

Giriş

İnsanların yerleşik hayata geçmeleriyle ortaya çıkan şehirler, en eski devirlerden bu yana değişimin odak noktası olma özelliğine sahiptir. Özellikle sanayileşme/modernleşmeyle birlikte boyut değiştiren şehirlerin sosyoekonomik ve toplumsal yapılarında pek çok farklılık meydana gelir.

Mekân algısının değişmesine ve kentsel dönüşümün hızla ilerlemesine modern çağın büyük etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu dönüşümün etkileri ise her zaman olumlu yönde olmamıştır. Öyle ki “*modernitenin ya da kapitalizmin insanlık tarihinde en önemli dönüşümlerinden biri, geleneksel hayat algısının yerine, modern hayat algısını ikame etmek; şehri, kente ve metropole dönüştürmek*”(Karadeniz 2009, 116) olur. Modern çağ kentinin sunduğu yaşam alanı içerisinde “*duygular, coşkular, arzular, korkular, sevinçler, şüpheler mekânla iç içe yaşanır. Mekân bunları kısıtlayıcı, sınırlandırıcı bir işlev görerek insanın kendine yabancılaşmasına neden olabilir.*”(Yelken 2009, 172) Dolayısıyla insanların daha iyi koşullarda, uygarlık içerisinde yaşaması için tasarlanmış ve modern yaşam tarzı üzerine inşa edilmiş kentler; bütünüyle insanların çıkarına yönelik bir görüntü çizmez. Madde ile kuşatılan kentlerde, gündelik yaşamın rutinliği içerisinde, kendilik değerlerinden uzak kalan birey; yabancılaşma, yalnızlaşma sorunsallarıyla yüz yüze gelerek varoluşsal sıkıntılar yaşar.

Modernizmle birlikte dönüşüm geçiren kentler, İkinci Yeni şairlerinden Ülkü Tamer’in şiirlerindeki başat imgelerdendir. Kentlere yönelik olumsuz bir tavır içerisinde olan Tamer, bu tavrını şiirlerinde kimi zaman hüznle kimi zaman isyanla sunar. Modern çağda kentler, bireyi doğadan kopararak onu yüksek binalarla çevrili bir labirente hapseden, değerleriyle çatışma yaşamasına neden olan bir görüntüde belirir. Birey yabancılaşma sorunsalı düzleminde kendi olamadığı, varoluşsal sancılar çektiği bu mekânda çoğu zaman nefes alamaz. Bu bağlamda Ülkü Tamer, bireyi bir cendereye hapseden kentleri dar- labirent mekanlar olarak görür. “*Labirent izlekli anlatılarda mekân, yalıtık ve tek boyutludur. Mekânın darlığı, fiziksel anlamda küçüklüğünden değil, karakterin imkansızlığından ve kendini orada sıkıştırılmış duyumsamasından kaynaklanır.*”(Korkmaz, 2015; 83) Tamer şiirlerinde kent; manevi değerlerin yıkıma uğradığı, maddenin öncelendiği, bireyin yalıtık ilişkiler içerisinde kendi olamadığı labirent mekanlardır. Çalışmada Ülkü Tamer şiirlerinde değişik boyutlarla labirent mekân olarak cisimleşen kentler incelenmiştir.

1. Kendilik Olanığının Yok Edilmesi: Labirent Mekân Kentte Varoluş Problemi

Modern yaşamın barınak mekânları olan kentler, yarattığı hipnoz etkisiyle bireyi esaret altına alır. Gündelik aynılıklar, birbirinin taklidi olan mekânlar içerisinde devam eden kısır döngü bireyi özgür olduğunu düşündüğü bu mekânda farkında olmadığı bir köleliğe mahkûm eder. Kent, ona sınırlı bir özgürlük

verirken beton binalar arasında hareket alanını kısıtlayarak sınırlı bir yaşam ve hareket alanı sunar. Bu dar hareket alanı içerisinde birey kendi olamaz ve tıpkı diğerleri gibi mekanikleşmiş bir aynılığa hapsolür, herkesleşir. Öyle ki birey için kent, “*kendini konumlayamadığı, tanımlayamadığı ve içinden sıyrılıp çıkamadığı dar ve karmaşık bir labirent*” (Korkmaz, 2015; 83) görüntüsünü alır. Tamer, bireye kendilik olanağı tanımayan bu mekânda yaşanan varoluşsal problemleri kentin somut gerçekliği içerisinde irdeler.

Onun kente yönelik tutumu, kentin bireye kendi olma olanağını sağlama(ma)sı düzleminde belirir. Tamer şiirinde kentlerin insanı kuşatan/yok eden yapısı olumsuzlanan değer olarak belirir. Tamer’in “*O Eski Bir Güvercindi*”¹ şiirinde bu durumun yansıması görülür:

*Nasıl olduysa oldu, sardılar beni birden:
Kadınlar ve erkekler, kemikleri de ortada
Anlamadım bir türlü, durmadan yürüdüler,
Durmadan toprak kazdılar, şapka giydiler;
Hürlük vardı, verdiler onu, istemek için yeniden,
Belki aldılar geri, beni bağladılar ama;
O eski bir güvercindi, şaşırıldı olanlara*

O Eski Bir Güvercindi

Yanardağın Üstündeki Kuş, s.13

Kent yaşamının kuşatıcı etkisi bireyi ontolojik ölümlere sürükleyen temel etkidir. Söz konusu ölümler, şiirde “*kemik*” imgesiyle sunulur. Kent kalabalığı arasında sıkışıp kalan anlatıcı özne, henüz kentlileşmediği için iki dünya arasındaki farkı ve kentlilerin “*kemik*” yığına dönüşmüş bedenlerini görür. İnsan bedeninin yapısını oluşturan “iskelet”, küçük farklar dışında birbirinin aynısıdır. Öyle ki insan iskeletlerine bakarak o iskeletin kime ait olduğunu bilme imkânsızlığı, fiziksel anlamda insanları birbirinden ayıran özelliğin “yüz” olduğunu ispatlar. Ne var ki kent insanı yüzleriyle değil, kemikleriyle ön plana çıkar. Şiirde kent insanının kemiklerden ibaret/iskelet görünümünde olması; herkesin aynı görünüme bürünmesi, tektipleşmesi, robotlaşması anlamına gelir.

¹ Ülkü, Tamer, *Yanardağın Üstündeki Kuş (Toplu Şiirler)*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006
Ülkü Tamer’in makalede geçen şiirleri, Tamer’in tüm şiirlerinin toplandığı “*Yanardağın Üstündeki Kuş (Toplu Şiirler)*” kitabından alıntılanmıştır.

Kalabalıklar içerisinde farklı olmanın neden olduğu yalnızlığı kaldıramayan birey, kendi benliğinden ve değerlerinden vazgeçerek “*kültürel kalıpların kendine sunduğu kişiliği tümüyle benimser; böylece tıpkı diğerleri gibi ve onların kendisinden beklediği gibi*” (Fromm 1988, 152) olmayı, robotlaşmayı tercih eder. Bireyin etrafını saran kent kalabalığının özneyi de kente dahil etme çabaları onun için “*toprak/mezar kazma, geçici bir özgürlük verme*” eylemleri ile somutlaştırılır. Bu durum şiirde “*durmadan toprak kazdılar.../ hürlük vardı, verdiler onu, istemek için yeniden*” dizeleriyle ifade edilir. Kent yaşamı önce insana geçici ve lezzetli bir özgürlük alanı sunarken sonrasında bu özgürlüğü onun elinden alır ve bireyi taş yığınlar, beton binalar arasına hapseder. Beton binalar arasında sınırları belli olan özgürlüğün bedeli ise bireyden alınan manevi değerler, tinsellik yerine ona sınırsız bir tüketim alanının bahşedilmesidir. Birey, bu yaşam alanı içerisinde kendisine verilen sınırlı özgürlüğe robot uyumluluğu ile uymak zorunda kalır.

Aalışkanlıkların bağımlılığı ile kentten vazgeçemeyen insan, ebedi bir esarete mahkûm olur. Bu durumu Tamer, “*beni bağladılar*” ifadesiyle verir. Eskinin/doğalın ve özgürlüğün “*güvercin*” ile simgeleştirildiği şiirde, özgürlüğün geride kalmış olma durumu “*eski bir güvercindi*” ibaresiyle verilir. Eskiden özgür olan bir güvercinin kent yaşamı içerisinde yaşananlar karşısındaki durumu ise “*şaşkınlık*”tan ibarettir.

Tamer şiirlerinde olumsuzlama ile beliren kalabalık, kaos ortamını imler. Tamer, “*İstanbul*” şiirinde kentlerde kalabalık içerisinde gerçekleşen kendilik yitimlerine isyan eder:

*Kalabalık durmadan büyür, kumlar büyür,
Uzanır altın ışıklar kulesinden kanlara,
Sevgilerin eridiği kanlara her yapıyla biraz,*

İstanbul, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.38

Modern çağın tüm özelliklerini barındıran kozmopolit bir kent olan İstanbul; bir tarih, kültür ve medeniyet kenti olmasına karşın şimdi’de kalabalıkları barındıran kaos mekânıdır. Bu yönüyle dar-labirent mekân olan İstanbul, gerçek “*sevgilerin*” yerini yapaylığa bıraktığı mekândır. Öyle ki menfaatler üzerine kurulan insan ilişkileri, tinsel değerlerin içinin boşalmasına neden olur. Nitekim maddenin öncelendiği, tinselliğin ötelendiği kentlerde binalar yükselirken duygular eksilir. Bu durum “*her yapıyla*” birlikte “*sevgilerin erime*” ve “*kan*” göletlerinin oluşmasıyla ifade edilir. “*Yapıların*” ve “*kalabalıkların*” hızla büyüdüğü, ışıkların her yeri yapay bir aydınlığa bıraktığı mekânda her

“yapı”, ölümü imleyen ve kan kokan bir geleceği beraberinde getirir. Kadın ve erkek olmak üzere iki özne üzerine kurgulanan şiirde kadın varoluş bilincini yitirmemiş kendiliğini koruyan birey olarak belirir. Erkek ise kentin yitikleşmiş insanını simgeler. Şiirde erkek özne, hayati vasıfları sadece organlarının hareketlerinden ibaret bir görüntüyle belirir:

Uyanır Osman'lardan bir Kara Osman,

Biner tramvaya önce ayakları,

Bilet ister dudakları, elleri alır,

İstanbul, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.38

“Kara Osman” imgesi, zihinlerde heybetli ve dimdik duruşuyla beliren bir karakteri canlandırır. Öte yandan bu ismin tercih edilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Bey'e çağrışım yapar. Ne var ki modern çağın Osman'ı heybetli bir görüntü çizmesine karşın yitik bir karakter olarak ortaya çıkar. Öyle ki “Kara Osman”dan bahsedilirken bir bütün ya da bir kişi olarak bahsedilmez, parçalanmış bir beden biribirinden ayırık organlarından bahsedilir: “Biner tramvaya önce ayakları/ Bilet ister dudakları, elleri alır” dizesiyle beliren görüntü, Lacan'ın “parçalanmış beden”(Bowie 2007, 34) algısına işaret eder. Şiirde bireyden bağımsız olarak tasvir edilen uzuvlar, bütünselliğini kaybetmiş ya da ona ulaşamamış bir ruhun bilinçaltındaki yansımalarıdır. Lacan'ın parçalanmış beden algısında, genelde rüyalarda ortaya çıkan birbirinden kopuk uzuvlar, yerinden çıkmış organlar; parçalanmış benliğin bedene yansımaları olarak bilinçaltında kendini gösterir. Şiirde Kara Osman'ın “fiziksel uyumsuzluğu” (Bowie 2007, 33) ile ben'in yabancılaşmış kimliği arasında derin bir ilişki vardır. Öyle ki “aldatıcı bütünlük ve cehennem parçalanış arasında sıkışıp kal”an (Bowie 2007, 35) öznenin yabancılaşan/parçalanmış ruhunun somut görüngüsü bedenindeki ayrıklık ile ifade edilir. Tamer, yabancılaşmış bireyin ruhsal ve bedensel parçalanmışlığının somut görüngüsünü uzuvların ayrıklığı ile ifade eder ve uzuvları otomatlaşmış bir görüntüyle bireyden bağımsız olarak sunar. Söz konusu yabancılaşmaya yönelik varoluş imi ise kadın tarafından bilinçaltının derinliklerinde varlığını koruyan bir ışık ile aranır:

İstanbul bir kuyudur geceleri büyüyen;

Yıllara bırakıp erkeğinin sesini

İner kadın karanlığa, nerde eski erkeği?

Yankılanır sular ve çiğlikleri kadının,

İner bulamaz, iner ağlar, iner inilder:

Çelik bıçak kalk!

İliklerime kan doldu, uyan!

Azalırsı fısıltım yalnızlığa...

...

Gelir kocası her akşam mezarından,

Yeni taşlar dikerler çocuklarına.

Kadın her uykusunda biraz kin bulur.

...

İstanbul, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.38

Bilinçaltının simgesi olan kuyu, benliğimizin karanlık yönlerini, tüm bastırılmışlıkları içerisinde barındıran bir birikim deposudur. Şiirde “*bir kuyu*” olarak tanımlanan “*İstanbul*”; geçmişin özlemlerine, şimdi’de yaşanan ontolojik ölümlere tanıklık eden ve gelecekte bu tanıklığı sürdürecektir olan bir varlık olarak belirir. Dolayısıyla bireyin türlü yaşamışlıklarını içerisinde barındıran ve “*kuyu*” ile özdeşleştirilen “*İstanbul*”, bireyin bilinçaltının yansımalarını içerisinde barındıran bir mekândır.

Şimdinin kaosundan eskinin huzuruna ulaşmak isteyen Tamer, bu arzusunu kadının arayışlarıyla dile getirir. Kendiliğini koruyan kadının bilinci uyandırılmış erkeklerle sürdürdüğü birlikteliği ıstırap içerisinde geçer. Herkesleşen/başkalaşan “*erkek*”, “*çocuklar/gelecek*” için yeryüzüne her gün “*yeni taşlar diken*” ve yaşamı daha çok kaosa gebe kılan bir düzenin simgesidir. Kalabalık İstanbul sokaklarının “*mezar*” olarak nitelendirildiği şiirde, erkeğin her akşam aynı yitikle geri dönmesi, kadının varolan düzene ve kocasına karşı “*kin*” duymasına neden olur. Bilinçaltının derinliklerinde saklı olan ve uyku halinde açığa çıkan “*kin*”, söz konusu yapılaşmaya ve yabancılaşmaya yöneliktir.

Öte yandan kadın, varoluş bilincini yitirmemiş kendiliğini korumak isteyen birey olarak belirirken erkek, “*bir mezarın doğurduğu*” yitik bir karakter olarak ortaya çıkar. Kadın, varoluşsallığını geçmişte bırakan “*erkeğinin sesini*”/bozulmamışlığını bilinçaltının karanlıklarında/“*kuyularda*” arar. Ses, yaşamın nüvesini içerisinde taşıyan bir varoluş imidir. Sesini geçmişin karanlık kuyularında kaybeden erkek şimdide yabancılaşır, yitikleşir. Kadının tüm bu yitilik içerisindeki “*çıgıllıkları, ağlamaları*” ile şekillenen hali, sonrasında başkaldırıya dönüşür. Yitikliğin arasında “*iliklerine kan dolan*” bir ruhun tüm dünyaya başkaldırısı “*Çelik bıçak kalk/ uyan!*” nidasıyla gerçekleşir.

2. Kent- Doğa Çatışmasıyla Gelen Arada Kalmışlık

Değişen dünya düzeni ve hızla yayılan kentler karşısında birey, ya bu yeniliğe karışıp çağa ayak uydurmak ya da farklılığın neden olduğu yalnızlığı yaşamak zorundadır. Bu nedenle ister istemez kente yönelmek durumunda kalır. Kente karışmayı modern çağ insanı için bir mahkûmiyet olarak gören Ülkü Tamer, “*Soğuk Otların Altında*” adlı şiirde bu durumu hüznü bir karşı koyuşla karşılar:

Ey benim yalnızlığım!

(...) Ne aptal adamlar! Oysa ki nasıl olsa bırakacağım buraları bir gün. Gidip evlerinde otursalar ya, okula bile başlamamış ölü çocukların gezindiği büyük sobalarda. Nasıl olsa, oysa ki nasıl olsa bir gün kapılarını çalacağım. “Ben ormandan geldim,” diyeceğim. “Beni yanınıza alın,” diyeceğim. Soğuk otların altında büyük çocuklar. Oraya da gitmesek ey benim yalnızlığım! Evet, soğuk otların altında kuş mezarları vardır belki.

(...)

Neden, anlamıyorum bir türlü, neden bu ormanı istedim ve neden anlamıyorum bir türlü, neden beni istiyor bu kaçtığım atlılar? Gizliden gizliye onları istediğim için mi?

Soğuk Otların Altında, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.16

Kente karışma ve yalnızlık ikilemi arasında kalan özne, bilinçaltında “*ormana, atlılara*” yönelirken bilinç düzeyinde “*kente*” yönelir. Ne var ki bilinç düzeyinde gerçekleşen bu eylem/kente yöneliş, arzulanmayandır. Arada kalmışlığın çaresizliğini yaşayan birey, kaçınılmaz bir çıkmaza ve bu çıkmazda gerçekleşecek bir tercihe sürüklenir. Bu tercihin sonuçları şematik olarak şöyle ifade edilebilir:

Tercih	Sonuç
Kente Yöneliş	Kendilik Yitimi, Tinsel Ölüm
Ormana/Doğaya Yöneliş	Yalnızlık ve Olanaksızlık Hali

Şekil 4. Kent- Doğa Çatışması

Kent yaşamının tercih edilmesiyle gelecek olan kendilik yitimi ve tinsel ölüm, köy yaşamının tercih edilmesiyle gelecek olan yalnızlık ve olanaksızlık hali, tercihi daha da zor bir hale getirir. Birey istemeyerek de olsa sonuçlarına katlanarak kente yönelişi seçer.

Şüphesiz ki sosyal bir varlık olan insan, diğer insanların varlığına muhtaçtır. Öyle ki yalnızlığın bir sonraki boyutunun “*şizofrenik bir hastalık*” olduğunu ifade eden Fromm, ileri düzeydeki yalnızlığı, bireyi yok oluşa sürükleyen bir aşama olarak görür. Ona göre fiziksel açlık insanı nasıl bedeni bir ölüme götürürse yalnızlık ve soyutlanmışlık hissi de aynı şekilde zihni bir parçalanmaya götürür.(Fromm 1988, 31) Şiirde kent- köy çatışmasını ruhunda yaşayan özne, ruhunun derinliklerinde, köyün/doğanın güzelliğini ve sonsuzluğunu arzulasa da köyün olanaksızlıkları karşısında kente yönelmek zorunda kalır. Bu durum “*Oysa ki nasıl olsa bırakacağım buraları bir gün/.../Beni yanınıza alın, diyeceğim./ Oraya da gitmesek ey benim yalnızlığım!/ Evet, soğuk otların altında kuş mezarları vardır belki.*” dizeleriyle -yalnızlık ve çaresizlik üzerine kurulu bir mahkûmiyet ile verilir. Köyün olanaksızlıklarla kuşatılmış olması ise “*soğuk otların altında kuş mezarları*” ile ifade edilir. Olanaksızlıklarla kuşatılan mekân/köy’de gerçekleşen “*kuş ölümleri*” imkânsızlıkların insan varoluşunun önündeki engel olarak yorumlanır. Başka bir bakış açısıyla “*soğuk otların altında kuş mezarları*” ifadesi, kuşun özgürlük simgesi olduğu düşünülecek olursa, kırsal yaşamın sunduğu özgürlüğün kent hayatıyla birlikte soğuk toprağa gömülmesi/yitirilmesi olarak da yorumlanabilir.

Kenti, “*okula bile başlamamış ölü çocukların gezindiği büyük sobalar*” olarak nitelendiren anlatıcı özne, kente yönelişi ölümlerle eşdeğer görür. Kentler de tıpkı “*sobalar*” gibi içindeki nesnelere yakıp küle çeviren ve yok eden bir özellikle belirir. Diyalektik bir öge olan ateş imgesi, bir yandan var eden/çoğaltan; diğer yandan yok edendir. Çevresindekileri ısıtan ancak içindekileri yok eden “*soba*”, kapitalist sistemi yaşatan/ısıtan ancak bunun için, içindeki her şeyi yakıp yok eden kentleri sembolize eder. Şiirde yok edici özelliği ile verilen ateş/soba cehennem dünyası üzerindeki küçük bir prototipidir. “*Yakıtı insanlar olan cehennem ateşi*”nin(Yazır 2010, s.3, 2/24) yeryüzüne inmiş halidir. Bu cehennemî mekânda insan, “*tasarımları olmayan günübirlik insan’a dönüş*”ür.(Korkmaz 2008, 165)

İnsanların sistem için yakıt olarak kullanıldığı bir yaşamda, bu yok oluştan en çok etkilenenler ise daha okula başlamamış çocuklardır. “*Büyük sobalarda gezinen ölü çocuklar*” kapitalizmin yarattığı ontolojik ölümlere, geleceğin kaosa gebe kılınışına ve insanların sistemler tarafından birer yakıt olarak kullanılmasına yönelik isyan söylemleridir. Köyde/dağlarda “*soğuk otların altında*” köyün imkânsızlıklarıyla olgunlaşan “*büyük çocuklar*”ın, kentlerdeki akıbeti dev bir soba görünümüyle beliren kapitalizmin onlara sunduğu ontolojik ölümlerdir.

Şiirin son biriminde kent-doğa/orman çatışması içerisinde olan anlatıcı özne, bilinçaltının yansımalarından kurtulamaz; “*gizliden gizliye ormanları*” ve doğayı ister. Anlatıcı özne’nin peşinde olan ve onu götürmek isteyen “*atlılar*”, bilinçaltında kentten kurtulma arzusunun somut görüngüsüdür.

3. Mahremiyetin Yeniden Şekillenmesi

Tamer şiirlerinde kentlerin labirent bir mekân olmasının diğer dayanak noktası, kapitalizme ev sahipliği yapması ve insanî değerlerin hiçlendiği mekânlar olması yönüyledir. “*Nereye Giden Gemi*” şiirinde Tamer, kapitalizmle değişen kent mimarisinin insanların değer yargılarıyla uyuşmamasına isyan eder. Şiirde, şehrin kalın ve dev duvarlara sahip binalarına rağmen mahrem in ortada oluşuna isyan edilir:

Şehir büyüdükçe başkaları gözetliyor beni. O ne? Utancın bir başka tür lüsü. Meşelerimden yüksek, gürgenlerimden dayanıklı, ama yaprakları olmayan yapılar: Saklanışın ortada olanı. Neden yaprakları yok?

Nereye Giden Gemi, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.18

Tamer, dünyanın içerisinde bulunduğu çıkmazı ve amaçsızlık halini eleştirel bir söylemle karşılar. Doğa- kent karşılaştırmasıyla gelen başkaldırı, kentin doğanın yerini alma girişimini ve bu durumdan en çok etkilenenin yine insan olduğunu ifade eder. Öyle ki “*meşelerden yüksek, gürgenlerden dayanıklı*” ancak “*yaprakları olmayan yapılar*”, kentin dev ve güçlü binalarının mahremi gizlemekten yoksun oluşuna gönderme yapar.

Geleneksel yapıda her biri birer “*mahremiyet imgesi*” (Bachelard 2008, 81) olan evler; modern çağ mimarisiyle birlikte şeffaflaşmaya, özel alan olma özelliğini yitirmeye başlar. Mekân algısındaki değişiklik “iç-dış” kavramları üzerinde bir görecelik yaratır ve nerenin iç nerenin dış olduğu sorgulanır. Colomina’nın ifadesiyle “*mekânın “içinde” olmak, görmekten başka bir şey değildir. “Dışında” olmak ise, görüntünün içinde olmak, görülmektir.*” (2011, 7) Dolayısıyla iç-dış kavramının görmek/gözetlemek ya da görülmek/gözetlenmek ile ilişkilendirilmesi, modern çağda özel alanın olup olmadığı sorusunu beraberinde getirir. Şiirde mahrem/özel alanın kentlerdeki yitirilmiş görüntüsü “*gözetleme*” eylemiyle verilir. Mahremiyetin önemini yitirdiği ve evlerin şeffaflaştığı bir çağda birbirlerini “*gözetleme*” ile gelen kent yaşamı, kendi içerisinde oluşturduğu gösteriş toplumu ile kapitalizmi hep diri tutar.

Varolan ideolojik sistemlerin hemen hepsi kendi insan tipini yaratmak için uğraşır. Kapitalist sistemin arzuladığı insan tipi ise daha çok tüketen, daha çok sahip olmak isteyen insan tipidir. Makinelerin hızla ürettiği yeni dünya düzeninde sistem, insanları tüketmeye teşvik eder. Bunu gerçekleştiremediği durumda ise “*özentilik*” durumunu yaratarak gösteriş toplumu oluşturmayı hedefler. Öyle ki kapitalist sistemin şekillendirdiği yeni dünyadaki yeni değerler, “*daha çok sahip olma, sahip olduğunu teşhir etme, gösteriş yapma*” olarak belirir.

Gösteriş toplumunun özentisi insanların sadece kendi yaşamları değil, başkalarının yaşamları (yedikleri, içtikleri, giydikleri, satın aldıkları) da ilgilendirir. Başkası gibi yaşamayı öngören ve popüler kültürü özümsetmeye çalışan kapitalist sistem, bireylerdeki merak duygusunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanır. Böylelikle modern dünyada özentisi ve gösteriş toplumu

oluşturularak tüketim endüstrisi sürekli canlı tutulur. Tüketim endüstrisinden nasibini alan mimari de büyük bir değişim içerisinde girer ve mekân algısı tamamıyla gelenekten farklı bir yolda ilerler.

Modern çağda, birbirine gösteriş yapmak için yenilenen mobilyalar, yüklü miktarda paranın verilmesiyle satın alınan eşyalar, sergilenmesi gereken değerli varlıklar niteliğindedir. Bu bağlamda “evler”, dış dünyadan kopuşun aksine boydan boya camekânlardan oluşan pahalı eşyaların sergilendiği gösteriş mekânlarıdır. Öte yandan teşhir edilen sadece eşyalar değil, aynı zamanda insanların kendisidir. Üzerinde taşıdığı pek çok nesneyle birlikte kendisini de teşhir eden insan kendiliğinin yitikliğini yaşar, başkalaşır/metalaşır.

Öte yandan şiirde, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yasak meyveyi yedikten sonra çıplak kalması ve çıplaklıklarını ağaç yapraklarıyla örtmesi olayına² atıfta bulunulur; doğanın bireyi koruyan, gizleyen, saklayan yanı olumlanır. Kent ise bu özellikten yoksundur. Öyle ki “*saklanışın ortada olan*” görüntüsü, “*utancın bir başka türüsü*” olarak yorumlanır ve kent yaşamında mahremiyetin yok oluşu, insanların kendini bir meta gibi teşhir etmesi isyanla karşılanır. Bu bağlamda kentlinin insanı koruyan, gizleyen yapılardan yoksun oluşu bireyi açık ve teşhir edilen bir metaya indirger ve kent labirent mekân görünümüne bürünür.

4. Ölüm-Yaşam Diyalektiğinde Kentten Kaçış: Sonsuzluğa Yöneliş

Modern dünyanın sunduğu maddi yaşamdan sıyrılıp sürekli doğal olana ulaşmayı arzulayan Ülkü Tamer, kent- doğa çatışmasını ölüm- yaşam diyalektiği çerçevesinde verir. Ona göre kalabalıklar mekânı olan kentlerde herkesleşen bir yapıda sürdürülen yaşam, ölümün kendisiyken; kendiliğinin değerliliğiyle gelen ölüm yaşamın kendisidir. Nitekim ölümden “*Dasein'in kendiliği insanın ora(da) olması tarafından varlık sorunu olarak sahiplenilmesinden yola çıkarak bir imkanın sahiplenilmesinin sahiciliğini taşır.*” Bu bağlamda ölüm- yaşam diyalektiğinde ölüm, bir yok oluş ya da son değil; birey için “*en kendine özgü olan*”(Levinas, 2006; 44) ve bireyi herkesleşmekten kurtaran olumlu bir değerdir.

Ülkü Tamer, yaşam- ölüm diyalektiğini kent- doğa çatışması çerçevesinde “*Kiremit Damlı Kırmızı Ev*” şiirinde bedensel ve ruhsal ölüm kıyaslamasıyla ifade eder. Şiirde kimin gerçekten öldüğü kimin yaşamaya devam ettiği ise zihinlerde uyandırılan bir soru işareti ile sunulur:

Ama kimler öldü şimdi? Yaşamaya başlayan kim? Yoksa bu ev mi?

² “Nihayet şeytan ona vesvese verdi. Şöyle dedi: “Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve çökmesi olmayan bir saltanatı göstereyim mi? Bunun üzerine ikisi de o ağaçtan yediler. Hemen ayıp yerleri kendilerine açılıp görünürdü. Ve üzerlerine cennet yaprağından örtüp yamamaya başladılar.” Kuran-ı Kerim, Taha Suresi 120-121

Bir ormanın köklerine yürüttüğümüz yalnızlık köylerinde

...

Gelir dokunur, yıkar? Ah görür gibiyim uzaklaşan bir çarşıdan.

Yangını duyduktan sonra merakla gömmeye geldiklerini:

-Artık bu ev yanmış.

-Artık bunlar ölmüş.

-Kömür olmuş zavallılar.

-Duymamışlar mı sıcaklığı?

...

-Zavallı ölüler.

-Daha o kadar gençtiler ki

Yaşamaya bile vakit bulamadılar.

-Şu eve bakın, nasıl da yanmış.

-(İyi ki ölen ben değilim.)

-(İyi ki yaşıyorum hala)

(...)

Kiremit Damlı Kırmızı Ev, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.26

Şiirde, “Kiremit Damlı Kırmızı Ev” de yaşayan “genç” çiftin varoluşlarını koruma çabası verilir. Kalabalıklardan, herkesleşmekten/başkalaşmaktan kendilerini bu ev ile koruyan anlatıcı özne ve kadın, kalabalığın eve hücum etmesi ve kendilerini de öldürmek istemesi üzerine evi ateşe verir; “kiremit damlı kırmızı ev” ile birlikte kendilerini de ölümün kurtarıcılığına bırakırlar(Bkz. Tamer, 2006 s.26). Şiirdeki simge, kavram ve kişilerin Kora şemasındaki (Korkmaz 2002, 273) görüntüsü şöyledir:

	Ülkü Değer	Karşı Değer
Kişi	Anlatıcı ben Kadın	Kent Kalabalığı Çarşıdan Gelenler
Simge	Orman, Kiremit Damlı Kırmızı Ev	Kent, Çarşı Duman, Yangın,

		Et Parçaları
Kavram	Biyolojik	Ontolojik Ölüm
	Ölüm	Başkalaşmak/ Herkesleşmek
	Kendi Oluş	
	Yalnızlık	

Şekil 5. Kiremit Damlı Kırmızı Ev Şiirinin Kora Şeması

Ev, bireyi “*evrenin düşmanlığıyla insanın düşmanlığının üst üste yığıldığı*” (Bachelard 2008, 42) dışarıdan koruyan, aynı zamanda ona kendi oluş imkânı veren tek mekândır. Öyle ki “*hem beden hem de ruh*” (Bachelard 2008, 41) olan ev, bir yandan içindekileri fiziksel tehlikelere karşı korurken diğer yandan ona ruhunu dinleyebileceği huzur alanı sağlar. Şiirde masalsi bir anlatımla tanımlanan “*kiremit damlı kırmızı ev*” kadın ve erkeğin kendileri olduğu, kalabalıklara karışıp herkesleşmediği “*içtenlik mekânı*”dır. (Korkmaz 2008, 143) Şiirde “*ev*” imgesinin “*dam*”ın koruyuculuğu ile birlikte verilmesi anlatıcı öznenin korunma, sığınma ihtiyacının dışavurumudur. Ev, içindekileri gerek duvarlarıyla gerek çatısıyla/damıyla çevreye/dış dünyadan gelebilecek tüm tehlikelere karşı korur.

Varoluşunu korumak adına, evini çarşıdan/kentten ve kalabalıklardan uzak bir mekânda “*ormanın köklerine yürütülen yalnızlık köylerinde*” kuran özne, yalnızlığın ayrıcalığını yaşamak ister. Öyle ki modern dünyanın çarşıları, imaj ve tüketim alanına dönüşmüş mekânlardır. Türlü nesnelere sergilendiği, tüketime programlanmış insanların kitleler halinde alışveriş yaptığı çarşılar, aynı zamanda kitlelerin ruhunu kaybettiği mekânlardır. “*Orman*” ise bozulmamış olanı simgeler. Özne, modern çağda bozulmamışlık ve ıssızlık içerisinde saklanarak kendiliğini korumak ister. Ne var ki her yeri kuşatan kent, onları ormandaki evlerinde de yalnız bırakmaz. Kalabalığa girip herkesleşmek ve geriye kalan dünyadallığını yaşayan bir ölü gibi devam ettirmek istemeyen özne, kendisi ve karısıyla birlikte ‘düşlerini barındıran’ evini yakar. Bu bağlamda, “*yangın*” ise olumsuz bir değer olarak görünse de ölüme kapı aralamasıyla özünde bireyi ontolojik ölümden, başkalaşmaktan kurtardığı için olumlu bir değere dönüşür ve başkaldırı imi olarak belirir. Kent tarafından kuşatılan özne, anlamsız bir varoluşa müsaade etmez ve yaşamını kendi eliyle sonlandırır. Kentte yaşayanların “*ontolojik ölümlerine*” karşılık “*ormanda/kiremit damlı kırmızı evde*” yaşayanların “*fiziksel ölümlerle*” son bulan yaşamları “*başkalaşmaktan*” uzak, “*kendi oluş*”un huzuruyla gerçekleşir.

Çarşıdan gelen meraklı kalabalık ise ruhları ölmelerine karşın bedenleri hâlâ hayatta olanlardır. Anlatıcı özne, ölümü sadece beden ölümünden ibaret zanneden zihniyete yönelik isyanını “*Ama kimler öldü şimdi? Yaşamaya başlayan kim?*” sorularıyla yöneltir. Kendi ontolojik ölümlerinden habersiz, “*kiremit damlı kırmızı evde*” yaşamını yitiren çift için üzülenlerin “*İyi ki ölen ben değilim./İyi ki yaşıyorum hala*” şeklinde beliren sevinç nidaları öldüğünün farkında olmayan bireylerin trajik görüntüsüdür. Bu insanların anlatıcı öznenin önce ölmüş olduğu şiirde duman imgesiyle verilir:

...

*Duman. Gözlerime kaçan başkası değil sanki. İnsanlar değil sanki.
Duman.*

İsli bir paçavrayı yırtıyor şimdi usulca kalabalık.

Et parçalarıyla akan bir dereden geliyor sesim kulaklarıma.

...

Kiremit Damlı Kırmızı Ev, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.26

Duman ve insanın özdeşleştirilerek sunulduğu şiirde, insanın yanıp kül olduğu gerçeği gizil bir tarzda verilir. Modern çağın madde üzerine kurulu dünyası bireyi farkında olmadan kuşatır ve bireyin kalabalıklar arasında başkalaşmasına/metalaşmasına neden olur. Şiirde “*gözlerine kaçan*” şeyin “*duman*” mı yoksa “*insan*” mı olduğu sorusu şöyleşen/metalaşan insanın yok oluşuna gönderme yapar. Bu yok oluş ise anlatıcı özne tarafından başkaldırı ile karşılanır. Göze herhangi bir nesnenin kaçması durumunda yaşarması dikkate alınırsa “*içine insan kaçmış bir gözün*” gözyaşı ile beliren görüntüsü, öznenin yaşananlar karşısındaki hüznünü ifade eder. Öte yandan bu durum, öznenin diğer insanlara benzemesine/herkesleşmesine gönderme yapar. Kendiliğini koruma çabası içerisinde olan öznenin çevresindeki binlerce başkalaşmış kişi tarafından kuşatılması, “*et parçalarıyla akan bir dereden geliyor sesim kulaklarıma*” dizesiyle ifade edilir. Yaşamsal bir unsur olan suyun/derenin “*et parçalarıyla*”/insan etleriyle akması, tüm evrenin/doğanın bozulmuşluğuna ve insanların yaşadığı ontolojik ölümlere işaret eder.

Kentin kuşatıcılığından doğaya kaçma isteyen Tamer, “*Yolculuk*” şiirinde yeni bir mekânda başlayacağı yeni bir hayat için bir yolculuk tasavvur eder. Bu yolculuk ise bireyi kuşatan kent yaşamına yönelik başkaldırı ile başlar:

*Gecenin ürkekliğini vuran baltacılarım! Asıp omuzlarınıza baltaları, gelin!
Tüylü denizlerden başlarız... Yıldızların hisirtisi yardım edecek bize.*

Ben artık olmam ülkenizde. (...)

Solgun başlıklardan, gökyüzüne bırakılan avlulardan başlarız...

(...)

*Nemli yelkenlileri bırakın bana. Sicimleri, halatları güverteye uzatın.
Gelin!*

(...)

Yolculuk, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.80

Şiirde “*ben artık olmam ülkenizde*” sitemiyle gelen başkaldırı, öznenin yeni arayışlar içerisinde oluşunun göstergesidir. Kent yaşamının kuşatıcılığından bunalan birey, bu yaşama isyan eder ve kuşatmaların olmadığı mekânlar bulmak üzere yolculuğa çıkar. Bu yolculukta onlara yardım edecek olan “*yıldızların hışırtısı*”, “*ışık ve ses*”in varoluşsal gücünü içerisinde taşıyarak başkaldırının dayanak noktası olur. Anlatıcı öznenin kent yaşamını yok etmek üzere çağırdığı “*baltacılar*”, özne ile birlikte yeni ve yaşanılabilir bir dünyaya yelken açacak kişilerdir. Kentin sınırsız yapılaşmasına yönelik başkaldırı “*solgun başlıkların*”/çatıların ve “*gökyüzüne bırakılan avluların*”/balkonların yıkımıyla başlar. Arzulanan mekâna yolculuk ise, “*nemli yelkenliler, sicimler ve halatlar*” ile “*tüylü denizlerde*”n başlanır. Sonsuzluğun ifadesi olan deniz, arzulanan mekâna giden yoldur.

5. Doğanın Ötelenmesi/ Kentin Yok Ediciliği

Tamer şiirlerinde kentlerin labirentleşen mekânlar olarak belirmesinin bir başka sebebi ise doğanın yok edilerek yerine beton yığınlarından, dev binalardan oluşan kentlerin inşa edilmesidir. Tamer, doğanın ötelenmesiyle varlık kazanan kent anlayışına karşı çıkar. Onun tasavvur ettiği kent modeli insanın huzur bulduğu, doğadan ve dolayısıyla kendi doğasından uzaklaşmadığı bir mekândır. Nitekim topraktan gelen insan her daim doğa ile temas içerisinde olmuştur. İnsanın doğadan gelişi Kur’an-ı Kerim’de şöyle ifade edilir: “*O sizi topraktan yarattı. Ve sizi o yerde yaşattı.*”(11/6) Toprakten/doğadan gelen insanın doğadan uzak kalması, kent karmaşası içerisinde hapsolmesi, onun özünden uzaklaşması anlamına gelir ki bu ise Bezm-i Elest’ten Kavs-i Nüzul ile gurbete çıkan insanın dünya üzerinde de ikinci kez gurbete hapsolmesi, öz vatanı olan doğadan ayrılması demektir.

Tamer, “*Büyücü*” şiirinde kent karşısına konumlandırılan doğanın yok olmasını ve bu yok oluşun insan eliyle gerçekleştirilmesini ele alır:

...

Neden söndürdü ateşini yağmur? Dün geceydi!

Seni öldürmek için!

Kulüben! Neden çürüyor içindeki böcekler?

Seni öldürmek için!

Neden kurudu balıklar? Hiç kılçıkları yoktu.

Seni öldürmek için!

Seni öldürmek için iniyor dağlardan tabut yüklü kamyonlar; herkes seni duymuş, kafesler taşıyorlar şehirden, çelenkler getiriyorlar akın akın kendi cenazelerine.

Büyücü, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.19

İnsanın varoluş mekânı olan doğa, çoğu kez insan tarafından tahrip edilerek yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Kutsal kitaplara göre topraktan yaratılan insan, diğer tüm yaratılış mitoslarına göre de yine doğadan (sudan, gökyüzünden, ağaçtan vs.) gelmiştir. Öte yandan insanın yaşamı boyunca da yakın temas içerisinde olduğu toprak ve doğa, onun için her daim hayati bir önem arz eder. Dolayısıyla doğadan gelen insanın doğayı yok etmesi, kendi yok oluşunu hazırlaması anlamına gelir. “*Büyücü*” şiirinde doğayı yok eden diğer bir deyişle kendi sonunu hazırlayan insanların bu girişimleri isyanla karşılanır.

Her mevsim ayrı güzellikler bahşeden, kendini yenileyen/tazeleyen ve insana yaşam veren tabiat, şiirde tüm bu olağanüstü vasıflarıyla “*büyücü*” olarak nitelendirilir. Büyücüyü öldürmek için gelen “*tabut yüklü kamyonlar, şehirden taşınan kafesler ve çelenkler*” sadece doğanın/büyücünün cenazesi için değil, aynı zamanda bu ölümü gerçekleştiren insanların “*kendi cenazeleri*” içindir. Nitekim doğanın bir parçası olan insan, yaşamak için doğaya muhtaçtır. Doğanın ölümü, insanın ölümü demektir. Şiirde geçen “*yağmurun ateşi söndürmesi*”, doğanın ışığını kaybetmesidir. Öyle ki “*ateş, onsuz hiçbir şey yapılamayan doğadır.*”(Bachelard 2007, 86) Dolayısıyla ateşin sönmesi doğanın/insanın yok oluşu demektir. Aynı zamanda ateşin sönmesi, “*halk arasında kullanılan bir deyişle ocağının sönmesi anlamına gelir ki bu da yaşamın sonu*”(Özkara 2013, 78) demektir. “*Balıkların kuruması*”, “*kulübedeki böceklerin çürümesi*” doğadaki canlıların yaşamlarını yitirmesini imler. Gerçekleşen ölümler doğanın yok oluşa sürüklenmesinin somut görüntüsüdür.

Modern hayat ile şekillenen yeni dünya içerisinde huzursuzluğu yaşayan Tamer, eskiye ve doğal olana özlem duyar. Kent yaşamının doğal olanı istila etmesini ise “*Dokuma*” şiirinde başkaldırı ile karşılar:

...

Kim açtı bilmiyorum kapısını dünyanın,

Kim gösterdi ormanımın yolunu kime;

Boyalar, makaslar, çakıllarla geldiler,

Saklandım arkasına ipliklerimin,

*Birdenbire yüzüm eskidi, kurudu saçlarım,
Dokumam kendi sıcaklığımdan yandı.
O günkü çığlığını unutamam.*

...

*İnsanlara bağlıyoruz bakır telleri,
“Sevin,” diyorlar bana...*

...

Dokuma, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.21

Dünyadan ve kent yaşamından uzak, kimselerin yolunu bilmediği gizli bir mekân olarak beliren “orman”, doğal olanı simgeler ve bireyin huzur bulduğu mekân olarak ortaya çıkar. Öte yandan bir sınırsızlık ifadesi ve “ben-öncesi, biz-öncesi olan ormanlar” (Bachelard 2008, 273) bireyin bilinçaltında, geçmişin bozulmamış doğasını şimdiye taşıma isteminin dışavurumudur.

Ne var ki birey, dünyanın/kentin varlık alanını işgal etmesiyle ait olduğu mekânda/ormanda da huzur bulamaz. Ormanlar, kentin/dünyanın istilasına uğrar. Modern dünyaya ait nesnelere olan “boyalar, makaslar, çakılar”, doğal yaşamın sonunu getiren unsurlar olarak belirir. Kentin, bireylerin yaşamlarını istila etmesiyle gerçekleşen trajedi, bireyin yaşamsal özelliklerini kaybetmesiyle neticelenir. Şiirde geçen “yüzün eskimesi, saçların kuruması”, doğadan kopan bireyin ölüme yaklaştığını imler. Kentin istilasına yönelik başkaldırı ise “çığlık” metaforuyla verilir. Çığlık, yaşananları kabul edemeyen ruhun doğayı istila eden kent yaşamını protestosudur. Öte yandan makineleşen yeni dünya düzeninde insanların mekanikleşmesi, şiirde “insanlara bağlıyoruz bakır telleri” söylemiyle eleştirilir. İnsanların değerlerini yitirerek mekanikleştiği bir düzende yaşananların hoşnutsuzlukla karşılanması “sevin diyorlar bana” nidasıyla reddedilir.

Şairin “Hançer” şiiri kentlerdeki doğayı yok eden yapılaşmaya yönelik başkaldırı ile kurgulanır:

...

*Geçen sonbahar gömmüştük hançerimizi
Kare taşlardan yapılmış bir avluya*

...

*İskeletine kan yapışmıştır yer altında,
Solucanların, atmacaların kanı.
Avluyu örten kan taşlarına düşüp*

Derinlere dağınık bir çizgi biçiminde

Uçmalarını gönderen atmacaların kanı.

Hançer, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.136

Kentlerin doğayı ve doğada yaşam bulan tüm canlıları ölüme sürüklemesi Tamer'i başkaldırıya sürükler. Şiirde yer altına gömülen hançerin ve beraberinde bu hançeri gömen bir milletin akıbeti sunulur. Kişileştirilerek sunulan “hançer”, doğaya ait bir toplumu kente karışmaktan koruyan savunma silahıdır. Öte yandan öfkenin, kinin, başkaldırının imidir. Öfkesini “kare taşlardan yapılmış bir avlu”ya gömerek kentlin esaretine teslim olan bireyler, kent yaşamı karşısında, başkaldırıdan ve doğadan vazgeçerek yenilgiyi kabullenirler. Ölümü getiren beton binalarla kuşatılmış kent, şiirde “kan taşları”ndan oluşan bir yapı içerisinde verilir. Öyle ki bu “kan taşları”-diğer bir deyişle kent içerisindeki beton binalar-doğanın ve hayvanların ölümünü de beraberinde getirir. Yer altına gömülen hançerin “iskeletine”, “avluyu örten kan taşlarına düşüp” ölen “atmacaların” yer altına sızan “kan”ları yapışır. Bu ise doğanın ve doğadaki tüm canlıların, hançeri yer altına gömen ve yenilgiyi kabul eden bir topluma yönelik sitemi, başkaldırısıdır.

Kentlerden doğanın güzelliğinden uzak olduğu için kaçan Tamer, doğaya varoluşsal bir anlam yükler. Tamer, “Bruegel” şiirinde doğayı yok edenleri “avcı” vasfıyla eleştirir, doğayı yok edenlere başkaldırır:

...

Yüreklere birleşir, geniş bir av ülkesi olur,

İçinde tazılar yaban ördeklerini,

Çantalı okullar kar tanelerini avlar.

Norveç'in nüfusunu bilir de okullular

Karın nüfusunu bilmezler nedense.

...

Gökyüzü ayaklarımın ucundan başlıyor.

...

Bir kayığın yelkeni geçseydi elime;

Unutmazdım, yelkenin bir köşesine

Tabut başlı bir avcı yerleştirdim.

İçime çektiğim hava değil gökyüzüdür.

Bruegel, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.135

“Peyzaj çalışmaları ve köy betimlemeleriyle ünlü Hollandalı ünlü Rönesans ressamı” olan Bruegel, “köylülerin Bruegel”i lakabıyla anılır.(AnaBritannica 1986, 66) Bruegel başlığıyla sunulan şiirde “gökyüzünün ayakların ucunda” başladığı bir köy tasviri verilir. Köyün/doğanın tüm güzelliği karşısında bu mekânı “geniş bir av ülkesi”ne dönüştüren avcılarının varlığı, olumsuz bir değer olarak belirir. Hayvanları canlı, yaralı ya da ölü olarak ele geçiren “avcılarının” modern çağdaki tanımları, daha da geniş sınırlar içerisinde çizilir. Öyle ki doğayı tahrip eden, öteleyen, doğanın güzelliği üzerine kendi menfaatlerini inşa eden herkes modern çağdaki avcılardır. Öte yandan anlatıcı öznenin muhayyilesinde “tabut başlı” olarak çizilen “avcı”, bu yönüyle ölümü getirendir. Doğayı dolayısıyla kendini yok ederek ontolojik ölümü yaşayan avcı, beraberinde tüm canlıları da ölüme sürükler. Doğanın yok oluşunu başkaldırı ile karşılayan özne, çocukların da bu yok oluşa sürüklenmelerine karşı çıkar. Öyle ki tüm sayısal verileri/Norveç’in nüfusunu dahi bilen okullu çocuklar doğanın/karın gizemini bilmekten yoksun olarak büyürler. Tüm bunlara ve avcılara rağmen “gökyüzünün” yaşam bahşeden güzelliği ile yaşama bağlanan özne, “geniş bir av ülkesine” dönüşen doğada “gökyüzü” aracılığıyla nefes alır ve yaşananlara umut ile karşı koyar.

6. Kapitalizmin Barınağı Olarak Bireyi Yitikleştirilen Kentler

Varoluşun tılsımıyla dünyayı anlamlandırmaya çalışan Ülkü Tamer, modern çağı etkisi altına alan kapitalist sistemin toplumda yarattığı değer yozlaşmasına karşı çıkar. Onun hayalindeki dünya tasarımı geleneğin değer yargılarıyla modernizmin birleştiği ve bireyin kendi olduğu bir dünyadır. Bu bağlamda kapitalist sistemi, kendi dünya tasarımının önündeki en büyük engel olarak görür. Tamer, “Kan” adlı şiirinde kapitalist sistemi, tüm “dünyayı yiyen ancak doymayan bir canavar” görünümünde sunar:

...

Ağzının kenarındaki kan

Kimbilir kimin yüreğidir;

...

Dayasam ellerimi duvarlar yok,

Ansızın bir avın ortasındayız,

Koştukça uzar mağaralar,

Oklar fırlatılır çarşılardan.

Ağzının kenarındaki dünya

Kimbilir kimin silahıdır;

...

Kan, Yanardağın Üstündeki Kuş, s.45

Modern çağ; eşyaların, yapıların, cadde ve sokakların kısacası her şeyin hızla değiştiği bir dönüşümü içerir. Varolan bu hızlı değişimi avantaj olarak kullanan kapitalist sistem, bu değişimin merkezine tüketimi yerleştirerek hızlı değişim/hızlı tüketim paradigmasını insanların zihnine yerleştirir. Böylelikle çağa ve değişime ayak uydurmak isteyen insan, kendini tüketim girdabının içerisinde bulur. İnsanları ontolojik ölümlere sürükleyen bu girdabın müsebbibi olan kapitalist sistem, şiirde başkaldırının yöneltildiği temel unsurdur. Şiirde “*ağzının kenarındaki kan/.../ ağzının kenarındaki dünya*” dizeleri; “*insanların kanını emen*”, her şeyi yiyip bitiren, yok eden kapitalizmin görüntüsüdür.

Öte yandan modern dünyada tüketim girdabıyla kuşatılan birey, “*duvarları olmayan/ korunaksız*” bir mekânda diğer bir deyişle “*çarşılarda*” gerçekleşen “*bir avın ortasında*”dır. Sert ve dik bir yapıya sahip olan “*duvarlar*”, bireyi dış dünyadaki tehlikelerden koruyan bir koranak/dayanaktır. Duvarları olmayan bir mekânda/çarşılarda tüm tehlikelere açık olarak yaşayan birey, kapitalizmin ölümcül tuzaklarından kendini koruyamaz. Şiirde kapitalizmin ölümcül tuzakları “*çarşılardan gelen oklar*” ile ifade edilir. Öte yandan “*mağara*” imgesi, karanlık ve dar bir labirenti andıran görüntüyle belirir; bireyin içerisinde bulunduğu zorlu yaşam koşullarına ve kaos ortamına işaret eder. Kapitalist sistemin konumlandığı çarşılardan kaçıp kurtulmak isteyen birey, kurtuluş yolları arar. Bu arayış ise öznenin “*mağarada*” gerçekleştirdiği “*koşma*” eylemiyle verilir. Ne var ki düzen içerisinde kendiliğini arayan özne, kaostan kurtulamaz; “*koştukça uzayan mağaralarda*” bir çıkış yolu bulamaz ve yitikliğine isyan eder.

Tamer’e göre kentler, sadece doğal olanın yok edildiği yerler değil; aynı zamanda modernizmin kötücül bir dokunuşu olan kapitalizmin konumlandığı mekânlardır. Kapitalizmin getirisi olan daha “çok tüketme, daha fazla sahip olma, kazanma” arzuları, hırsla örülü bir yaşama davetiye çıkarır. Salt madde üzerine kurulu, tinsellikten yoksun yaşamların temel amacı tüketim olur. Kentler ise tüketimle anlam kazanan bu hayatlara ev sahipliği yapar. Kent yaşamından doğaya kaçmaya çalışan Ülkü Tamer, kapitalizmle şekillenen kent kalabalığına karışmış olmanın hüznünü yaşar ve yaralanan ruhunun ıstırabını “*Çünkü Çarşılardan Geçtim*” şiirinde ifade eder.

...

Kendi ülkeme yıldızlar değmez, sular akmaz, yağmur işlemez ağaçlarıma;

Bırakmaz beni kalabalık, çünkü çarşılardan geçtim!

Neden öldüğümü anlamayacaklar, doğururken de bilmediler bunu,

Minareler gösterdiler yalnız, hep elimden tuttular. Üstelik üzüldüler benimle, oldukça ağladılar,

Kimbilir nerelerden düştüm, nerelerim kanadı, hiç anlamadılar;

Baksam sevişirler şimdi ve salıncak kurarlar.

...

Çünkü Çarşılardan Geçtim, Yanardağın Üstündeki Kuş,
s.23

Şiirde “kendi ülkem” olarak nitelendirilen doğa, yok oluşa yüz tutmuş bir surette belirir. Evrenin sınırsızlığını ve güzelliğini ifade eden, gökyüzünün birer “ziynet eşyası”(Yazır, 2010; 37/6, s.445) olan “yıldızlar”, aynı zamanda bireyi aşkın olana taşıyan bir simgedir. Gecenin yol göstereni, karanlığı aydınlatanı olan yıldızların öznenin ülkesine ışığını gönderemeyişi, ülkeyi karanlıkta bırakır. Kent yaşamının gece beliren renkli ve ışıltılı hayatı, doğanın ışığını yok eder ve onun yerine yapay bir ışık sunar. Yapay ışıklarla aydınlanmış mekânda doğal olanı arayan özne ise “kendi ülkeme yıldızlar değmez” söylemiyle isyan eder. Öte yandan “suların akmaması, yağmurun ağaçlara işlememesi”, yaşamın doğal yönünün yok oluşa sürüklendiğinin işaretidir. Canlı hayatın birincil ihtiyacı olan suyun yokluğu, ölümün habercisidir. Tüm bu yok oluşun sebebi ise “çarşılardan geçen” öznenin “kalabalığa karışmış” olmasıdır.

Kent kalabalığının “koskoca bir ruhsuzluk”(Gasset, 1995; 26) olduğunun farkında olan özne, kente karışmakla başkalaşacağı/yitikleşeceğinin de bilincindedir. Ne var ki kendiliğini yitiren ve ontolojik anlamda çoktan ölmüş olan kalabalıklar, gerçekleşen tinsel ölümlerin farkında değillerdir. Ulaştığı farkındalık hali ile derin ruhsal kırılmalar yaşayan öznenin kalabalıklar tarafından anlaşılmayacak olması ise özneyi umutsuzluğa sürükler. Bu durumun isyanı “kimbilir nerelerden düştüm, nerelerim kanadı, hiç anlamadılar” dizesiyle verilir. Öte yandan binlerce başkalaşmış varlığın bilinçten uzak görüntüsü, “baksam sevişirler şimdi ve salıncak kurarlar.” dizeleriyle verilir. Verili hayatın tekdüzeliği içerisinde monoton eylemlerle yaşamlarını süren ve bilinçsiz bir mutluluk hali yaşayan kalabalıkların rahatlıkları, özne tarafından başkaldırı ile karşılanır.

Sonuç

İnsanın hayata daha sıkı tutunmasını, dünya ile içtenlik bağı kurmasını sağlayan mekânlar, yaşamın vazgeçilmez bir parçası olarak ortaya çıkar. Mekânsal yerleşim süreci ise tarih boyunca türlü değişikliklere uğrar ve modern çağla birlikte, bireyin ve toplumun yaşantısındaki değişimlere paralel olarak hızlı

bir değişim gösterir. Ne var ki bu değişimin insan için her zaman olumlu yönde olmamıştır.

Modernizmle birlikte insanların yaşadığı başlıca mekân olarak beliren kentler; doğanın zarar gördüğü, kapitalist anlayış doğrultusunda bireyden ziyade kar-zarar ilişkisinin öncelendiği mekânlar olarak belirir. Öyle ki daha az yer- daha fazla maddi getiri anlayışıyla üst üste yığılan evlerden oluşan apartmanlar, dev binalar ve tahrip edilen doğa, bireyin yaşamla ve mekânla kurduğu ontolojik bağı zedeler. Bu bağlamda değişen mekân algısıyla birlikte kentler, bireye yaşamsal enerji vermek yerine onu metalaştıran, yabancılaştıran ve kendilik değerlerini unutturan bir görünüm arz eder.

Mekan algısı, edebi metinlerde “algısal ve fiziksel mekan” olarak iki düzlemde ele alınırken, algısal mekanda “dar-labirent mekan” ve “açık-geniş mekan”ın varlığı görülür. Mekanın insan psikolojisi üzerindeki etkisinin pozitif yönde olduğu, bireyin kendini huzurlu hissettiği mekan, açık geniş mekan olarak; birey üzerinde olumsuz etki yaratan, onu yalıtık bir ilişki ağına hapseden ve ona kendi olma olanağı vermeyen mekan ise dar labirent mekan olarak ifade edilir.

Ülkü Tamer, modernizmle dönüşüm geçiren kentleri, insanı ve değerleri öteleyen maddeyi önceleyen görüntüsüyle dar labirent mekân olarak görür. O, kent içerisine hapsolan bireyin kendilik değerlerinin uzağına düşmesini, yabancılaşma ve yalnızlık düzleminde yaşadığı varoluşsal çatışmalarını, şiirlerinde güçlü imgelerle verir. Kentlerin bireyin kendi olarak yaşayabildiği, doğadan kopmadığı ve maddenin tinselliği gölgelemediği mekânlar olması gerektiğini savunan Tamer’e göre kentler, sadece doğal olanın yok edildiği mekanlar değil; aynı zamanda modernizmin kötücül bir dokunuşu olan kapitalizmin konumlandığı mekânlardır. Öyle ki kapitalizme ev sahipliği yapan kentler, insanî değerlerin hiçlendiği labirent mekanlar olarak Tamer’in şiirine yansır. Değişen kent mimarisinin insanların değer yargılarıyla uyuşmaması, gelenekte mahremiyet ile şekillenen mimarinin modern çağda bu niteliğini kaybetmesi onun şiirlerinde kentlerin labirentleşmesinin bir başka yönüdür.

Tamer, kent-birey ekseninde, bireyin bir kısıkaçta olduğunu ifade eder. Öyle ki kent yaşamının tercih edilmesiyle herkesleşme, yabancılaşma, kendilik yitimi ile karşı karşıya kalacak olan birey, kırsal yaşamın tercih edilmesiyle yalnızlık ve olanaksızlık sorunlarıyla yüz yüze gelecektir. Kent- doğa arasındaki çatışma, varoluş ekseninde verilir. Çoğu kez Tamer’in karakterleri yabancılaşmaktansa kente yüz çevirmeyi tercih ederler.

Sonuç olarak Tamer şiirlerinde kent; bireye kendilik olanağı tanımayan, başkalaşma, yabancılaşma ekseninde varoluşsal çatışmalar yaşamasına neden olan dar labirent mekandır. Tamer, şiirlerinde bireyin kent karşısındaki ruhsal bunaltısını verirken, hayalindeki modern ile geleneğin sentezinden oluşan kent profilini de çizer.

KAYNAKÇA

AnaBirtannica Genel Kültür Ansiklopedisi C.5, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1986

Bowie, Malcolm (2007), Lacan, (Çev. V. Pekel Şener), 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi.

Bachelard, Gaston , Uzamın Poetikası (2008), (Çev. Alp Tümertekin), 1. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları.

Bachelard, Gaston (2007), Ateşin Tin Çözümlemesi,(Çev. Nail Bezel), 2. Basım, İstanbul: Öteki Yayınları.

Colomina, Beatriz (2011), Mahremiyet ve Kamusalılık, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), 1. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.

Fromm, Erich (1988), Özgürlükten Kaçış (Çev. Şemsa Yeğın), 6. Basım, İstanbul: Payel Yayınevi.

Gasset, Ortega Y (1995), İnsan ve Herkes, (Çev. Neyire Gül Işık), 4. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.

Karadeniz, Abdurrahim (2009) “Kentın Çağrısı, Köye Dönüşün İmkansızlığı”, Hece Dergisi/Medeniyet Edebiyat Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili Özel Sayısı, Yıl 13, S. 150/151/152, Hece Yayınları, Ankara

Yelken, Ramazan (2009), “Modernizmin Emlakçı Marketinden Postmodernizmin Binbir Çeşit Çarşısına: Kent”, Hece Dergisi, Medeniyet Edebiyat Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili Özel Sayısı, Yıl 13, S. 150/151/152, Hece Yayınları, Ankara

Korkmaz, Ramazan, Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri, 2. Basım, Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2008

Korkmaz, Ramazan, (2015) Yazınsal Okumalar, 1. Baskı, Kesit Yayınları, Ankara

Levinas, Emmanuel (2006), Ölüm ve Zaman, Çev: Nami Başer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Özkara, Okan (2013) Ülkü Tamer’in Şiirlerinde İzleksel Yapı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sarıkaya, Orhan (2014), Ülkü Tamer’in Soğuk Otların Altında Adlı Kitabında Kent Algısı, Turkish Studies, Volume 9/6 Spring, Ankara, s.933-942

Tamer, lk, Yanardağın stndeki Kuş(Toplu Őirler), 4. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Renkli Kelime Mealli Kur'an-ı Kerim, Tuva Yayınları, 2010

Kitap Tanıtımı / İnceleme

Emrah AYKORA*

Don Graydon - Kurt Hanson, *Dağcılık: Zirvelerin Özgürlüğü* (Mountaineering: The Freedom of the Hills), Çev. Tunç Fındık, İstanbul 2013.

Bu yazıda, Don Graydon ve Kurt Hanson tarafından kaleme alınan “Freedom Of The Hills” adlı eserin incelenmesi amaçlanmaktadır. Eser 1960 yılında basılmış ve o zamandan günümüze sürekli geliştirilmiştir. Amerikan The Mountaineers yayınevinde, her bölümü alanının uzmanı dağcılarının önerileriyle geliştirilerek yeniden yayınlanmaktadır. Altıncı baskısı da 2005 yılında Tunç Fındık tarafından dilimize “Dağcılık: Zirvelerin Özgürlüğü” şeklinde çevrilmiştir. Bu çeviriden sonra 2010 ve 2013 yılında yeniden basımı yapılmıştır. Kitap Homer Kitabevi tarafından 14cm x 21cm ebatlarında ve 520 sayfa olarak basılmıştır. Türkçe 3. baskısı piyasada bulunmaktadır.

Orijinal yazımında “Dağcılarının Kutsal Kitabı” olarak betimlenen bu kitap bir sporcunun elinden düşürmeyeceği ve kütüphanesinde mutlaka bulundurması gereken bir kaynaktır. Kitap sporcuya tırmanış ve dağcılık etiğinden malzeme ve tekniklere, ilkyardımdan yön bulma ve kurtarma yöntemlerine kadar geniş bir yelpazede bilgi vericidir. Kitap altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde doğa faaliyetlerinin esasları, ikinci bölümde temel tırmanış bilgileri, üçüncü bölümde kaya tırmanışı, dördüncü bölümde kar, buz ve alpin tırmanışlar, beşinci bölümde acil durumda hareket tarzı, altıncı bölümde dağ ortamı hakkında bilgi verilmiştir. Gerekli yerlerde de çizim ve krokilerle anlatım zenginleştirilmiş, işaret edilmeye çalışan bilgi basit ve anlaşılır hale getirilmiştir.

Kitabın ayrıca Türkiye Dağcılık Federasyonu tarafından Dağcılık Eğitim Yönetmeliği’ne göre yapılacak eğitim ve öğretimlerde yardımcı ders kitabı olarak okutulması kararı ile de rehber kitap oluşu sağlam temellere oturtulmuştur.

Son olarak dağcılık ve doğa sporlarının diğer spor dallarına göre bazı tehlikeli durumlarla karşılaşma ihtimalinin çok olduğundan ötürü kitabın içindekiler kısmından önce yazılmış olan güvenlik uyarısı kısmı mutlaka dikkate alınmalıdır. Naçizane fikrim kitapta uyarı gerektiren durumların bulunabileceği bölümlerde de bölümün hemen başında uyarı metinleri bulunabilir.

Kitabın oluşumunda emeği geçen sporcu ve yazarlara ayrıca yoğun spor hayatı içerisinde Türkçeye çevirisini yaparak ülkemiz dağcılığına ciddi katkı sağlayan Tunç Fındık’a Türk Dağcılığı adına teşekkür ederim.

* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi BESYO Öğretim Üyesi, eykora@beu.edu.tr

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergimizde, Sosyal, İktisadi-İdari, İlahiyat ve Güzel Sanatlar alanına giren özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, deneme, kitap tanıtma-eleştirisini, kongre - sempozyum haberleri, yayımlanır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi ve başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak kaydıyla kabul edilebilir. Yayın kararı çıksa dahi başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır.

Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak İngilizce, Almanca, Fransızca ve Doğu Dillerinde yazılmış makalelerde yayımlanabilir. Türkçe makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınır.

Yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmış yazılar, Makale Online Takip Sistemimiz yoluyla Enstitümüze gönderilebilir. Hazırlanan makaleler; sadece makaleden sorumlu yazar tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi web sayfasındaki Online Makale gönderme ve Değerlendirme Sistemi kullanılarak elektronik ortama yüklenmelidir.

GÖNDERİLEN MAKALELERİN DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Dış değerlendirme:

Dergiye ulaşan makale öncelikle Editör ve Yayın Kurulunca incelenir. Makalenin ilan edilen yayın koşullarını taşıyıp taşımadığına bakılır. Hakemlerden dönen makalelerin değerlendirme raporları doğrultusunda aynen mi yoksa düzeltildikten sonra mı yayınlanacağına karar verilir.

İç Değerlendirme:

Makale alanındaki en az iki (2) hakeme gönderilir. (Değerlendirme süresi en fazla 15 gündür Bu süre zarfında neticesi alınamayan makaleler tekrar “farklı hakeme” gönderilir.) İki hakemden “**Kabul Raporu**” alınması durumunda ilk sayıda yayımlanır. İki hakemden “**Red Raporu**” alınması durumunda makale hiçbir surette yayımlanmaz ve yazar/yazarlara bilgi verilir. Hakemlerin “**Düzeltilme Raporu**” alınması durumunda yazar/yazarlara istenilen düzeltmeler bildirilir. Yazar/yazarların istenilen düzeltmeleri 15 gün içerisinde tamamlayarak göndermesi istenir. Makalenin “**Düzeltilmiş Hali**” hakemlere tekrar gönderilir. “**Kabul Raporu**” alınması durumunda ilk sayıda yayımlanır. İstenilen düzeltmelerin yapılmaması durumunun tespitinin de ise makale “**Red**” edilir.

Biçimsel Özellikler

❖ Dergiye yayımlanması istenen makaleler MS Word programında yazılarak derginin e-posta adresine Word Dosyası formatında gönderilmelidir.

- ❖ Gönderilen makaleler “Times New Roman” yazı karakteriyle tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış 12 punto ile yazılmalıdır.
- ❖ Makalenin ilk sayfası kapak sayfasıdır. Bu sayfada çalışmanın başlığı 14 Punto koyu küçük harflerle yazılmalı, hizalaması ortadan yapılmalı ve yazının başlığı 12 sözcüğü geçmemelidir.
- ❖ Başlık verildikten sonra yazarın sadece adı (küçük harfle) ve soyadı (büyük harfle) makale metninin sağ üst köşesine 10 punto koyu olarak yazılmalıdır. Soyadından sonra * işareti konularak dipnotta yazar veya yazarlar hakkındaki bilgiler (unvan-kurum ve e-posta) 10 punto italik olarak verilmelidir.
- ❖ Türkçe makalede İngilizce özet yazılmalı, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Doğu dilleri makalelerde Türkçe özet yazılmalıdır. Özetler 10 punto ile yazılmalı ve 200 kelimeyi geçmemelidir.
- ❖ Makalelerde konuyu tanımlayan Türkçe ve yabancı dilde 3 ila 7 adet uygun anahtar kelime belirlenmelidir. Anahtar sözcüklerin her biri büyük harfle başlamalıdır ve italik olmalıdır.
- ❖ Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özet, ana metin, ekler ve kaynakça dâhil yaklaşık 30 sayfadan fazla olmamalıdır.

Ana Metin

- ❖ Yeni bir sayfadan başlatılacak olan Ana metnin ilk sayfasında makalenin başlığı yer almalıdır. Ana metnin ilk sayfasında dergi ismi, sayısı, çalışma türü, makalenin gelişi ve kabul ediliş tarihleri 10 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir. Diğer sayfalarda ise yazar(lar) isminin ilk harfi, küçük harflerle soyadı ve çalışmanın başlığı 10 punto karakterinde üst bilgi olarak verilmelidir. İlk sayfa hariç ana metnin her sayfasında derginin kısa künyesi ve makalenin sayfa sayısı alt bilgi olarak verilmelidir.
- ❖ Kaynaktan aynen alınan bilgiler, çift tırnak içinde(".....") gösterilirler. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan daha küçük punto kullanılır. Makaleyi hazırlayanın, kaynaktaki bilginin özünü değil, biçimini değiştirerek yaptığı alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka atıf yapılır ve atıfların her birine, bir birini izleyen numaralar verilir.
- ❖ Makalede, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, cümlelerde belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta ile belirtilir.
- ❖ Kısaltmalarda, ilk geçtiği yerde tanımlanmalıdır ve ondan sonra tutarlı olarak kullanılmalıdır.

Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

- ❖ Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 6 nk, sonra 6 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 4cm, alttan 4.5 cm, sol 3.5 cm, sağ 3.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 3,5 cm olmalıdır. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıktan 3 karakter içeride olmalıdır.
- ❖ Yazılarda sayfa numarası eklenmemelidir.
- ❖ Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Times New Roman 10 Punto” olarak yazılmalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Times New Roman 9 Punto” olmalıdır. Tablo ve şekiller “resim formatı” olarak hazırlanmalıdır.
- ❖ Metindeki tüm başlıklar büyük harfle başlamalı ve koyu olarak yazılmalıdır.

Referans ve Göndermelere İlişkin Esaslar

- ❖ Kaynaklara yapılan atıflar, dipnotlar yerine eğer metnin içinde parantez arasında yapılacaksa, Parantez içinde sırasıyla yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı: sayfa numarası yer almalıdır. (Şahin, 2010: 200). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde "vd" kısaltması kullanılmalıdır. Eğer, yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, yıllar harfler ile farklılaştırılmalıdır. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belli değil ise, parantez içerisindeki ifadeler şu şekilde sıralanmalıdır; internet sitesinin kurumu, erişim yılı. Yabancı dilde yazılan makalelerdeki atıflarda kullanılan bağlaçlar, metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynağa yapılan atıf dışında, yapılacak açıklamalar, "Notlar" başlığı altında yazının sonunda ayrı bir sayfada verilmelidir.
- ❖ Kaynaklara yapılacak atıflarda dipnot usulü uygulanacak ise, atıfta bulunan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez. Dipnotlarda yayın adları (Kitaplarda kitap adı, makalelerde dergi adı) italik yazılacak, atıflarda alıntı yapılan sayfa numarası mutlaka belirtilecektir. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları italik olarak kullanılmalıdır.

Dipnot Yazım Teknikleri:

a. Kitaplar için

aa. Tek yazarlı eserler için:

Yazar adı ve soyadı, eser adı (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Samuel Sullivan Cox; *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları (1885-1887)*, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul-2010, s.26.

Cemal Kafadar; *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995, p. 93.

ab. İki yazarlı eserler için:

Birinci yazarın adı ve soyadı ve ikinci yazarın adı ve soyadı, eser adı (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Kurt B. Mayer - Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969, p.123.

ac. Yazarı veya editörü olmayan kitap

Macmillan contemporary dictionary (1988). İstanbul: ABC Yayınevi.

b. Arşiv belgeleri için:

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası yada klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası yada fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3. ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

c. Kurum adına hazırlanmış eser:

Kurumun açık adı, eserin adı (italik), basıldığı yer, basım yılı, atıfta bulunulan sayfalar.

T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı; *1980-1990 Döneminde Türkiye'de Ekonomik Politika ve Uygulamalar*, Ankara 1991, s.1-7.

d. Makaleler için

Yazar adı ve soyadı, "makale adı" (varsa çeviren), yayımlandığı süreli yayının adı, cilt no (Romen)/sayı, yayımlandığı tarih, sayfa numarası.

Martha B. Olcott; "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, Temmuz 1981, s.353.

e. Akademik Tezler

Kaynak bir tez ise; Tez yazarının adı ve soyadı, tezin adı (italik), () içerisinde tezin yapıldığı Enstitü / Üniversite, yeri ve yılı ve sayfası.

Gülay Akgül Yılmaz; *Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996, s.115,

f.Seminer veya Konferans Notları:

Konuşmacının adı ve soyadı, tebliğ konusu (tırnak içerisinde), toplantının adı, toplantı yeri, toplantı tarihi.

Arslan Sonat, “KKFA ve Dış Denge”, *X. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Kemer, Antalya, 14-18 Mayıs 1994.

g. Periyodik Bültenler:

Bülteni yayınlayan kurumun adı, yayının adı , yayın tarihi (ay ve yıl olarak), alıntının yapıldığı sayfa numarası.

Devlet Planlama Teşkilatı, *Temel Ekonomik Göstergeler*, Haziran 1994, s. 17.

Sermaye Piyasası Kurulu, *Aylık Bülten*, Haziran 1994, s. 5-7.

h. Meslekî ve Bilimsel Raporlar:

Raporu çıkartan kurumun adı, raporun adı, yayın numarası, alıntı yapılan sayfa numarası.

TÜSİAD, “İstanbul Menkul Kıymetler Borsası / Genel Durum ve Öneriler”, Yayın No: TÜSİAD-T/93, ss. 11-164.

ı. Mevzuat:

Kanun, Kanun Hükmünde Kararname, Bakanlar Kurulu Kararı, Bakanlar Kurulu Kararına Ek Karar, tebliğ, sirkü gibi mevzuata ilişkin bilgiler; resmi gazete tarihi ve sayısı ile ilgili mevzuatın kendi numaraları ve T.C. Resmi Gazete belirtilerek dipnotta yer alacaktır.

6224 Nolu Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu (23.01.1954 tarih, 8615 sayılı *T.C. Resmi Gazete*).

i. Görüşme:

Görüşme yapılan kişinin adı ve soyadı, mülakat tarihi.

Hüseyin Çakır, 17 Eylül 1994 tarihli görüşme.

k. İnternet Kaynağı:

Yazar adı ve soyadı, kaynağın adı, web adresi, erişim tarihi verilmelidir.

John N.Berry , "Educate Library Leaders," **Library Journal**, February 15, 1998 , (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2000. veya

Bill Crowley-Bill Brace, "A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?"; (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2000.

l. Gazeteden Alıntı – Gazete Haberleri:

Gazetenin adı, tarihi ve sayfası

Radikal, 30 Eylül 2004, s.11

m. Poster

Ergin, T., Ergin, H. & Madi, B. (2001, Haziran). *Binicilik sporunun gelişim geriliği olan çocukların gelişimi ve eğitimi üzerindeki etkileri*. Etkileşim ve İşbirliği konulu Uluslar arası Özel Eğitim Konferansı'ndaki poster sunumu, Antalya, Türkiye.

Ergin, T., Ergin, H. & Madi, B. (2001, June). *Effects of horseback riding on the development and education of developmentally delayed children*. Poster session presented at International Conference on Special Education, Antalya, Turkey.

Ekler:

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, kolay bulunamayacak belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise ya büyük Romen veya Arap rakamlarıyla, birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar mutlaka belirtilmelidir.

Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKLAR'dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

Yeni bir sayfadan başlayan kaynaklar metin içinde geçen tüm kaynakları içermelidir.

1. Kaynakçada yazar soyadı başta; sonra adı, küçük harflerle yazılacak.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Makalenin yazımıyla atıflarla ilgili belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kuralları esas alınmalıdır.

B.E.U.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Telif Hakkı Devir Formu / Copyright Form

[Makale Adı / Article title]

.....
.....
.....

Başlıklı makalenin telif hakkından feragat etmeyi/ettiğimizi, makalenin telif hakkının Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü'ne devredildiğini ve Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörlüğü makalenin yayınlanabilmesi konusunda yetkili kıldığını kabul eder ve imza ederiz.

Ayrıca, adı geçen makalenin tüm içeriği konusunda tüm sorumluluk yazar/yazarlara ait olup, makalenin içeriği konusunda doğabilecek sorunlardan Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörlüğü sorumlu değildir.

Bütün yazarlar tarafından imzalanması gerekiyor: (Sorumlu yazar/Corresponding author*)

Yazarın Adı ve Soyadı / Author Names İmzası / Signature Tarih / Date

1.....
2.....
3.....
4.....
5.....

NOT: Eksik imza durumunda sorumluluk imzalayan yazarlara aittir. Form doldurulup imzalandıktan sonra online veya e-posta yoluyla gönderilmelidir:

Web : <http://sb.beu.edu.tr/>

E-mail : sbe@beu.edu.tr